

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

NY FÖLJD

Swedish Science Press
Uppsala

22:2 ♦ 2012

Utgiven med understöd av Vetenskapsrådet

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet på Språk och stil 22:2:

Erik Andersson, Theres Bellander, Gustav Bockgård, Elisabet Engdahl, Trine Heinemann, David House, David Håkansson, Ann-Marie Ivars, Kurt Johannesson, Gunlög Josefsson, Anna-Malin Karlsson, Hanna Lehti-Eklund, Camilla Lindholm, Anna Lindström, Anne-Marie Londen, Carl-Erik Lundbladh, Ulla Melander Marttala, Sara Myrberg, Bengt Nordberg, Catrin Norrby, Karen Margrethe Pedersen, Henrik Rosenkvist, Jakob Steensig, Jan Svanlund, Lars Wollin, Håkan Åbrink, Jan Ola Östman.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Angela Falk.

© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2012

Innehåll

Gun Widmark: Svenska riksspråket och Samuel Columbus. Tidspräglad och individuellt hos en svensk 1600-talsförfattare	5
Ida Larsson: Inte helt passiv: konstruktion med <i>få</i> + <i>particip</i> i tal och skrift.	27
David Håkansson: Relativkomplex eller pseudosamordning? Om relativsatsliknande konstruktioner utan <i>som</i> i sydsvenskt talspråk.	62
Anja Malmberg: Interaktion för konflikt. Hur dialogen upprätthåller teater-textens konfliktsituation	93
Håkan Landqvist, Jakob Cromdal, Daniel Persson Thunqvist och Karin Osvaldsson: Om man frågar får man svar. Två öppningsrutiner för SOS-ärenden och deras konsekvenser för samtalens inledning	127
Martina Huhtamäki: Prosodiska mönster hos frågor. En undersökning av Helsingforssvenska samtal	153
Shirley Näslund: I begynnelsen var ordet – tal genom ofödda och nyfödda på förlossningsavdelningen	185

Recensioner

Falk, Erik: Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala. En historisk talaktsanalys (2011). Rec. av Anna W. Gustafsson	215
Hellström, Gunilla: SACO-SR-konflikten 1971 – en analys av opinionsbildning i tidningsledare (2011). Rec. av Henrik Rahm	219
Interaktionell dialektologi, red. av Gustav Bockgård och Jenny Nilsson (2011). Rec. av Eva Sundgren.	224
Nyroos, Lina: The Social Organization of Institutional Norms. Interactional Management of Knowledge, Entitlement and Stance (2012). Rec. av Camilla Wide	229
Schottmann, Hans: Vergleichende Idiomatik des Schwedischen (2012). Rec. av Emma Sköldberg.	232
Vogel, Anna: Språket, kroppen och tankarna. Introduktion till kognitiv semantik (2011). Rec. av Gustav Bockgård.	236
Young Urban Swedish. Variation and change in multilingual settings, red. av Roger Källström och Inger Lindberg (2011). Rec. av Theres Bellander	239
Författarna i detta nummer	245

Svenska riksspråket och Samuel Columbus

Tidspräglat och individuellt hos en svensk 1600-talsförfattare

Av GUN WIDMARK

Abstract

Widmark, Gun, gun.widmark@nordiska.uu.se, Professor Emerita, Dept. of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden: "Standard Swedish and Samuel Columbus. Contemporary and individual features in the language of a seventeenth-century Swedish writer". *Språk och stil* 22:2, 2012, pp. 5–26.

Samuel Columbus (1642–1671) is generally described as stylistically a highly versatile writer. He began his career as a poet, working in various genres. Towards the end of his life, he wrote *En swensk Ordeskötsel* (On the Cultivation of Swedish Words) in a style clearly influenced by spoken language – although the book was being revised when its author died, and must be interpreted in the light of that fact. Its aim is one of language cultivation, but it differs from other accounts with similar ambitions. A key theme is undoubtedly the relationship between speech and writing. The author's own language also lends itself to a study with such a focus. Previous discussion of Columbus's speech-influenced style has above all centered on the definite article *-en*, which in his writing shows a clear distinction between masculines and feminines, although it is not one on which he himself comments. For scholars, this has raised interesting questions concerning the relationship between dialect and standard language. In strong feminines, Swedish dialects normally have no *n* in the *-en* ending; the exception is an area of western Uppland, which has the same *-en* ending as Columbus used. This has been explained as a vestige of a cultivated conversational language influenced by written Swedish. Such a variety is described in the eighteenth century, when it is said to be typical of Stockholm, but it may be assumed to have arisen, in somewhat varying guises, wherever a public form of speech, influenced by the written language, encountered a private, everyday one.

Keywords: Swedish, 17th-century language, regional standard, dialect, diglossia, definite article.

1. Standardspråk – riksspråk – dialekt – folkmål

Den som på något sätt yrkesmässigt har ägnat sig åt svensk språkhistoria de senaste decennierna har knappast kunnat undgå att lägga märke till att begreppet 'riksspråk' numera i stort sett har ersatts av 'standardspråk'. Om man utgår från framställningen i SAOB, så blir knappast denna förändring belyst. Slår man

upp *standardspråk* (S 10980) så finner man där kortfattade förklaringar som 'gängse språk', 'huvudspråk' och den mer speciella 'om reglerad enhetlig terminolog inom visst område'. Vid *riksspråk* (R 1869 f.) ges en definition följad av mer belysande exempel på 20 rader. Det äldsta belägget tycks finnas i Almqvists språklära (1840 s. 241). Ungefär samtidigt ger Johan Erik Rydqvist följande upplysning: »Stockholmaren anser ..., hvad han sjelf talar, för riksspråk, och allt annat för dialekt.» (Beskow & Rydqvist 1950 s. 43). Lyttkens & Wulff (1911, inledningen s. 31) kompletterar: »Ingen svensk talar riksspråket fullkomligt, åtminstone inte i sitt vardagslag.»

SAOB skiljer alltså de båda orden åt och gör det klart att riksspråket ses i relation till dialekterna medan standardspråket inte är begränsat till en sådan relation. Att begreppet 'standardspråk' har brett ut sig på bekostnad av 'riksspråk' beror säkert – förutom på en naturligtvis betydelsefull anpassning till internationell terminologi – delvis på att det bättre motsvarar dagens förhållanden. Vi behöver inte längre sträva efter att få ett riksspråk; vi har det. Går vi tillbaka i tiden var det annorlunda. Behovet av ett riksspråk var trängande och vägen dit en väsentlig men inte särskilt välkänd del av Sveriges historia. Också begreppet *dialekt* kan kräva en diskussion. Det betecknar en underordnad del av ett större språk men underordningen kan ligga på olika nivåer. Se Widmark 1995. Svenska dialektologer försöker ofta precisera sitt forskningsområde som »genuin dialekt» och vill därmed klargöra att de utgår från ett tillstånd där den dialektala utvecklingen inte har direkt korrespondens med riksspråksformen. Beteckningen är nog rätt adekvat även om den kan förbrylla den som inte är van vid den. Den gamla termen *folkmål* borde också kunna användas om man lyckas bortse från dess lite ålderdomliga och ovetenskapliga prägel.

Både dialekt och talat riksspråk har sin egen historia som är svårutredd inte minst på grund av materialbrist. Förhållandet dem emellan är följaktligen också det svårt att komma åt. Det mest överraskande i termöversikten ovan förefaller mig vara att *riksspråk* är ett så pass nytt begrepp. Det tycks visserligen inte vara helt entydigt. Gösta Holm (1984 s. 182) avvisar termen därför att den innebär ett även i uttalet helt enhetligt språk som – påpekar han – vi inte ens i nutiden har. Detta torde inte vara någon vanlig tolkning. Poängen med *riksspråk* är ju att det skiljer mellan språkarter på ett socialt högst meningsfullt sätt. Termen anger vilket språk som sörjer för den övergripande kommunikationen inom en stat. Det har också nyligen understrukits av Tore Janson (2010, särskilt s. 204–211) att nationalstat och nationalspråk förutsätter varandra och att detta gäller både i sen och gången tid. Med den premissen borde vi ha haft *riksspråk* eller någon motsvarande term i flera sekler.

Den som studerar en 1600-talstext, t.ex. Samuel Columbus *En swensk Ordeskötsel*, inser snabbt att begreppet 'standardspråk' där inte förefaller särskilt aktuellt. Man finner i stället avsevärd variation och inser att den på något sätt kan ha en social förklaring som inbegriper förhållandet mellan dialekt och riksspråk. Samtidigt visar 1600-talet en långtgående språklig individualism – det mest kända exemplet är Georg Stiernhielm. Eftervärldens forskare ställs alltså inför en stor och svårbedömd variation. Till det kom ett starkt inflytande från andra språk (Widmark 2012).

2. Columbus

Riksspråkets framväxt ur en mångfald låter sig alltså inte så lätt följas. En viktig utgångspunkt har varit just Samuel Columbus, framför allt genom hans verk *En swensk ordeskötsel*, utgiven först 1881, därefter 1935 av Bengt Hesselman och senast av Sylvia Boström 1963. Det är först och främst Hesselman som har utnyttjat Columbus som källa från äldre tid. Han har via bl.a. en analys av Columbus ortografi kunnat visa upp hur den bestämda artikeln *-en* förändrades under 1600- och 1700-talet. Det rör sig om en lång undersökning, publicerad redan 1911 (s. 83 f.). Som delvis en gensaga mot Hesselman kan man uppfatta Ivar Modéers lilla skrift *Kommentarer till det svenska riksspråkets historia* från 1957. Modéer vill tona ner Columbus betydelse för svenskan och mer sätta in honom i ett europeiskt sammanhang.

Columbus får dock betraktas som väletablerad i den svenska språkhistorien. Även Modéer (1957 s. 36) anser att han är den förste svensk som utförligt har behandlat förhållandet mellan talspråk och skriftspråk. Hesselman (1911 s. 82) prisar hans fina stilkänsla. Han ägnades också en innehållsrik biografi av Ragnar Ekholm 1924 som ger en fyllig bild av hans olika sysselsättningar och miljöer.

Man måste förutsätta att Columbus har varit ovanligt väl hemmastadd i sin tids språk. De yttre villkoren tyder avgjort på det. Han var född 1642 i Husby i Bergslagen där hans far i många år var kyrkoherde. Prästens roll som själasörjare garanterade antagligen att alla i familjen fick god kontakt med folkspråket på orten. Det vanliga språket i hemmet var dock antagligen ett högre umgängesspråk, se nedan. Fadern var också han prästson men hade även hunnit med att vara gymnasielektor i Västerås och i ett par år professor i Uppsala. Dessutom var han känd som god latinpoet. Också Samuels bror Johan blev skald. Han

blev mindre känd men var kanske lika begåvad som brodern. Kurt Johannesson (1987 s. 247–250) har gett dem en gemensam beskrivning under rubriken De älskvärda bröderna Columbus.

Under studietiden i Uppsala vidgade Samuel sin språkliga miljö. Han kom i kontakt med kretsen kring Urban Hiärne och hörde till dem som fick vara med och inför den unge kungen Karl XI framföra en dramatisering av Hiärnes *Rosimunda*. En ännu betydelsefullare person än Hiärne var Georg Stiernhielm som anställde Columbus vid antikvitetskollegiet och blev hans vän livet ut. Den egna poetiska ådran får tidigt rinna till i form av tillfällesdiktning, till att börja med på latin men senare också på andra språk, förutom svenska också i ett fall på dalmål. Så småningom skaffar han sig rykte som betydande svensk skald med stor förmåga att variera sig. Sin utkomst skaffar han sig tidigt som preceptor för söner i adliga familjer och han kommer på så sätt i kontakt med huvudstadsspråket, så småningom också med språket i Norrköping. Uppgiften som preceptor för honom även ut i Europa och till andra språk. Hela två år tillbringas i Leipzig. Via korta besök i Holland och England kommer han till sist till Paris där han i några månader får möjlighet att för egen räkning »skrifwa och vertera». På hemväg gör han ett kortare uppehåll i Köpenhamn och exciperar där Peder Syvs ordbok över jylländsk dialekt. Efter fyra och ett halvt års frånvaro är han så återigen hemma i fäderneslandet men dör där redan efter kort tid i juli 1679, med många planer ofullbordade, se Ekholm 1924.

Det är antagligen svårt att tänka sig någon svensk vid denna tid som hade bättre förutsättningar att allsidigt skriva om det egna modersmålet än Columbus. Språklig medvetenhet och språkliga övningar bör ha präglat hela hans liv och utlandstiden gjorde honom förtrogen med hur språken och inställningarna till språk såg ut i andra europeiska länder. Han ansågs också av sin samtid ha bred stilistisk talang. Petrus Lagerlöf (1999 s. 198), sträng språkgranskare med krav på jämn stil hos en skald, omnämner Columbus som den som faktiskt motsvarar sådana krav.

3. Hovet som språkmiljö

Att ett riksspråk i någon form måste finnas på 1600-talet förefaller mer eller mindre självklart. Sverige var ju ett omfattande land som på något sätt måste styras. Det hade också fått stora sociala skillnader som rimligtvis borde återspegla sig i språket på skalan riksspråk–dialekt. Om man letar, går det också att

finna en äldre term för begreppet 'riksspråk'. Under stormaktstiden tycks man använda sammansättningar på *hov-*. Dessas innebörd är dock inte omedelbart klar. SAOB (H 1286) ger under *hovspråk* en inte särskilt uttömmande förklaring: »om sådant språk l. sätt att uttrycka sig som tillhör hovet». Precisare är ordbokens exempel. Hiärne (1716–17 s. 117) ställer upp *hovsvenska* som motsats till *bondska*. Också Svedberg (1716 s. 178) tycks veta vad han talar om. Han varnar för det allmänna bruket att utelämna *har* och *hade* men tillägger att det kan passera »[i] en hoffstyl. Men icke så i en alfvarsam presta- och andelig styl». Tiällman (1696 s. 30–31) nämner *hovspråket* som förebildlig svenska men också han varnar: det gäller att man kan språket. Ett sent, av mig själv anträffat belägg från 1831, ger en entydig kontext. Författaren pekar på risken med att Dalarnas »vokalfulla stamspråk» mister sin egenart »genom hofspråkets nedstigande deruti» (Widmark 2000 s. 22). Här återkommer alltså Hiärnes motsatspar. Motsatsen är helt tydligt den mellan riksspråk och dialekt.

Kring hovspråket har jag tidigare fört en diskussion i *Språk och stil* NF 9 (Widmark 2000) som bygger ut en mer övergripande framställning i *Språk och stil* NF 1 (Widmark 1992). Grundtanken är att svenskan under sekler utgjorde ett stilspektrum där den ena polen var skrift och offentligt tal och den andra ett ovårdat tal. Däremellan fanns ett privat tal som användes till vardags men för salongsbruk hade en mer vårdad utformning. SAOB:s exempel gör det klart att det vid de tre nämnda sammansättningarna med *hof-* rör sig om ett språk med stor prestige. Man får däremot sväva i okunnighet om vilken betydelse man här ska lägga in i ordet *hov*. Av den stora mängden sammansättningar med *hov-* framgår dock att ordet kunnat ha en rätt vid innebörd som riskerar att tappas bort om vi enbart aktualiserar sentida förhållanden.

Vi har alltså anledning att fråga oss vad hovet var och hur det såg ut under stormaktstiden. Det finns i Rosén-Carlssons *Den svenska historien* ett litet kapitel (Hellner 1966) som beskriver adelsmännens tillvaro vid hovet under Vasatiden. Det var tydligen då en stor och särpräglad institution, ett samhälle i samhället. Det följde kungen under hans vistelse på olika slott och hade många uppgifter, både militära och förvaltande. Till hovet kom adelsmän från olika håll. Adliga gossar kunde få avsluta sin utbildning där. Hovtjänsten kunde betraktas som nödvändig för den som ville uppnå speciella förmåner och tjänster. Den gav också utländska kontakter. Utlänningar kunde ingå i hovet och också besöka det. Vid sådana besök inkallades adelsmän för att i uppsträckta former biträda vid umgängesliv och handel.

Vasatidens uppfattning om hovet kan vi nog avläsa också mer inifrån i Per Brahe den äldres för adelsmän avsedda handbok *Oeconomia* (Granlund 1971

s. XV ff.; Brahe 1971 s. 7 ff.). En adelsman som ville komma någonstans i livet måste till att börja med ha en god utbildning, kunna både läsa och skriva latin men också vara väl bevandrad i moderna språk och i idrotter av höviskt slag. Vid 18 års ålder var han mogen för en utrikes resa. Där skulle han vara en sorts ambassadör för Sverige. Råkar han ha turen att hamna i ett krig, ska han delta i det – det ger anseende. Väl hemkommen ska han träda i offentlig tjänst eller i hovtjänst. Även om han har en god utbildning, måste han vid kungliga och furstliga hov »gå ther till Schole och läre opå nytt igen». Utsattes man för elakt spel så gällde det att hålla god min. Att säga emot var förbjudet. Det rörde sig om ett liv som var lagt till rätta för offentligheten. Enligt Granlund (1971 s. XX) handlade det i grund och botten om ett ganska enhetligt europeiskt kultur-mönster men med något i betydelse varierande humanistiska, kristna och höviska inslag.

Dessa beskrivningar gäller visserligen 1500-talet men förhållandena har knappast förändrats dramatiskt under det följande seklet. Det även i nutiden högst levande ordet *hovrätt* har tydligen i förleden bevarat en gammal innebörd av begreppet 'hov'. Institutionen 'hovrätt' tillkom under 1600-talet. Den tidens hov tycks alltså ha varit mycket mer omfattande än det nutida och är vagt avgränsat i förhållande till de statliga ämbetsverken. Det rörde sig om ett stort och viktigt maktcentrum med en stor också symbolisk betydelse. Jan Svensson (1988 s. 77) konstaterar att »det offentliga framträdandet [var] ett viktigt medel för hovet, adeln och andra besuttna personer att demonstrera sin makt och myndighet».

På 1600-talet framträder alltså behovet av ett till hovet knutet riksspråk ganska tydligt och man har starka skäl att tro att någon form av hovsvenska fanns redan under 1500-talet då hovet genom en ambulerande tillvaro också effektivt kunde sprida sitt språk utanför huvudstaden. Liknande förhållanden fanns också i andra delar av Europa. (Se Widmark 2000.)

4. Offentligt och privat tal. Sven Hof

Går vi framåt i tiden till 1700-talet, kan vi sätta in språket i ett större socialt perspektiv tack vare västgöten Sven Hofs viktiga verk, framför allt framställningen i *Swenska språkets rätta skriftsätt* från 1753. Den talade svenskan vid 1700-talets mitt ges av Hof en grundindelning i offentligt tal och privat tal. Den motsvarar säkert Hiärnes indelning i hovspråk och bondska liksom den ännu på

1800-talet kända motsatsen mellan hovsvenska och dalmål. Hof poängterar att man finner den »rätta» svenskan i det offentliga talet, som hade strängare, efter skriften anpassade uttalsregler än det vanliga samtalet, det som alltigenom var privat. Det offentliga talet kan alltså så långt jämföras med riksspråket och det privata samtalet med dialekterna. Hof stannar dock inte vid denna indelning utan delar också upp det privata samtalsspråket i två nivåer, en högre och en lägre, där endast den senare kan klassas som rent dialektal. Det högre privata samtalet tycks däremot vara något nytt, en mellanform mellan riksspråk och dialekt. Den markerar en högre social situation som ändå är privat (jfr Wollin 2004 s. 152 f.). Columbus levde ju rätt långt före Hofs tid men det betyder knappast att Hofs talarartsschema inte skulle vara relevant för honom – rimligtvis har det tagit rätt lång tid för dess mönster att växa fram.

Att särskilja de talararter som Hof urskiljer kan uppenbarligen ha vållat den enskilda problem. Offentligt tal var tydligen svårbemästrat. Det bör ha hört hemma i skriftspråkliga situationer. Skriftspråkskaraktären är därmed närmast given. En offentlig skrivelse existerade ju till att börja med egentligen bara som uppläst. Åtminstone blev den knappast offentlig förrän den lästs upp. Det har å andra sidan inte rätt fullständig enighet om vad som kunde godtas och icke godtas vid uppläsning. Religiöst tal bör enligt Svedberg, se ovan, hållas skilt från det offentliga, vilket nog tyder på att det delvis hade en egen historia som också kunde uppfattas som på något sätt privat. Ett utelämnande av *har* och *hade* i bisatser kunde tvärtom uppfattas som en markering av att det rörde sig om icke privat text.

Till detta kommer att det socialt högre talet i vissa sammanhang kunde vara alldeles fel. I sina föreläsningar om svenskan 1691 klargör Petrus Lagerlöf att också det vårdslösa talet har sina domäner. »Om en vän skulle sitia ok beflijta sig om sijrligit tahl hoos dhen andra sin wän, så skulle han hållas för en sällsam karl.» (Lagerlöf 1999 s. 191). Det är således bara i vissa situationer, som i kyrkan, vid hovet, inför rätta, framför sin konung, som man bör tala »sirligt», som den tydligen från danskan och tyskan inlånade termen lød. Det framgår också av Hofs framställning att inte heller det privata talet fick användas urskillningslöst. Det offentliga talet krävdes även bland vänner om situationen på något sätt var icke-privat. Att situationen var så betydelsefull innebar att talaren ibland måste göra en subjektiv värdering av sin klassifikation, utifrån sin fingertoppskänsla. Vad som var giltigt bruk kunde alltså vara svårt att uppfatta om man inte hade naturlig tillgång till de rätta miljöerna.

Det är väl mot den bakgrunden man bör se experternas varningar för att göra fel i användningen av offentligt språk där personlig variation inte var tillåten.

Gränsen mellan högre och lägre privatspråk kunde däremot få vara mer suddig eftersom de sociala implikationerna inte är helt strikta. Det nya, högre, umgängesspråket bör även ha varit relativt olika i olika delar av landet med tanke på att det har en av sina rötter i den lokala dialekten. Eftersom det bildar nya språkgemenskaper, bör det också ha kunnat skaffa sig egna nybildningar och även exportera dem. Antagligen saknades det helt eller delvis i vissa områden där den sociala grunden för ett umgängesspråk var otillräcklig.

Ser vi hela den här berörda utvecklingen socialt, bör vi alltså utgå från ett stadium där offentligt tal i princip alltid var anpassat till skriften. Det gällde också utanför uppläsningssituationen. Detta språk var svårinlärt och gav prestige. Allt fler situationer kunde troligen behandlas som offentliga. En förutsättning var då antagligen att situationen kunde uppfattas som på något sätt socialt krävande. Människor med olika språklig bakgrund kunde också ha behov av ett gemensamt språk, ett som hade riksspråklig karaktär. När denna grupp blev tillräckligt stor, kunde nästa steg bli att skriftspråksformer, primärt tillhörande det offentliga talet, därifrån spred sig till nya språkliga grupperingar. Vi är därmed framme vid Hofs beskrivning av det svenska språksamhället.

En del av verkligheten som först i relativt sen tid tycks ha observerats var att det kunde vara fråga om språkväxling inom och mellan stora sociala grupper. Den enskilde medborgaren borde alltså, för att kommunikationen skulle fungera väl både uppåt och neråt i samhället, ha minst tvåspråkig kompetens i sin svenska. Det rörde sig tydligen om diglossiska förhållanden. Jag har påpekat detta redan i min uppsats från 1992 där jag i ett mer övergripande perspektiv behandlar talartsproblematiken. Senare har Lars Wollin (2003, 2004) utnyttjat diglossibegreppet på ett givande sätt då han beskriver svensk språkutveckling.

5. Den bestämda artikelns förändring i böjningen av starka femininer

Vi saknar inte helt undersökningar av historisk karaktär där talartsbegreppet har spelat en roll. På ett påtagligt sätt blir detta uppenbart i ett så tidigt verk som Bengt Hesselmanns långa uppsats från 1911, *Studier i svensk formlära*, där bestämda artikeln behandlas. Då Ivar Modéer långt senare (1957) tar upp Hesselmanns framställning är det dock i polemik mot den, och att svenskan på 1600-talet skulle ha rymt stilarter av talat slag är tydligen en för honom helt främmande tanke. Han söker i stället andra förklaringar som kan te sig rätt halsbrytande.

Både Hesselman och Modéer vill på något sätt belysa förhållandet mellan riksspråk och dialekt. Att det rör sig om gamla undersökningar är i deras fall snarast ett plus. Antagligen har de räddat material som annars skulle ha gått till spillo. Det bör understrykas att det i båda fallen rör sig om stora insamlingsinsatser. Hesselman var redan före 1911 en stor kännare av särskilt östliga svenska dialekter och för artikelundersökningen har han gjort kompletteringar ute i fältet. Det grundläggande materialet har han dock hämtat hos Columbus men också hos en mängd senare nysvenska författare. Modéer utgår från en i princip fullständig, av honom själv sammanställd karta över de svenska dialekterna. Den historiska diskussion som han vill föra rör också egentligen bara Columbus och hans tid, medan Hesselman för den fram så långt som han tycker att hans problem kräver, dvs. en bra bit in i yngre nysvensk tid. Min egen diskussion nedan är också i fråga om material starkt begränsad, på ungefär samma sätt som Modéers. Den gäller alltså i huvudsak bara starka femininer i dialekter och på Columbus tid.

Hesselman har uppenbart haft en mycket vidare infallsvinkel än Modéer. Under sina studier av Columbus har han upptäckt att denne i sin Ordeskötsel klart skiljer mellan maskulina och feminina former i artikelböjningen på ett knappast helt väntat sätt. Det utmärkande för maskulinerna är att de i regel saknar, eller åtminstone kan sakna, vokal i ändelsen. Femininerna har däremot utom i några få särfall, se nedan, alltid ändelsen *-en*. Den svenska som Columbus företräder har alltså en tydligt bevarad skillnad mellan maskuliner och femininer.

Det sätt som skillnaderna realiseras på blir därmed problematiskt. Om vi jämför med en senare tids förhållanden faller maskulinerna någorlunda på plats. Den normala ändelsen är nu visserligen *-en* (*stolen*) men åt dialekterna vettande språk har gärna synkoperad form (*båtn*, *prästn*) och ibland har denna också fastnat i riksspråket (*åkern*). Hos Columbus är synkoperingar mycket vanliga.

Vid femininerna är däremot skillnaden mellan dialekt och riksspråk stor. Man kan fastslå att dialekterna nästan alltid saknar *n*. Den regelbundna formen slutar på *-a* (*sola*), även *-i* (*solli*). Södra Sverige en bit upp i landet har visserligen formen på *-en* men den har dialektgeografiskt sammanhang med Danmark och överensstämmer med maskulinerna. Den bör säkert ha en därmed sammanhängande förklaring. Ett påfallande undantag är däremot ett från centrala Sverige känt *-en* som upptecknats i västra Uppland med omgivningar och i fråga om det vill man med Hesselman misstänka att likheten med Columbus inte är tillfällig.

Hesselman antar att dessa västuppländska femininformer i Columbus skriftspråk i grunden inte är dialektala utan har tillhört ett lokalt riksspråk som inte har varit var mans egendom och ytterst har varit ett lässpråk. Möjligen har han, medvetet eller omedvetet, hämtat tanken hos Hof. Detta lokala språk har sedan kunnat sprida sig. Modéer håller med om att det rör sig om en icke dialektal form. Vi står inför »ett iögonfallande exempel på riksspråklig flexion gentemot dialektal», är hans slutsats (1957 s. 28). Han förklarar den däremot som icke hemmahörande i talet utan ser den hos Columbus som en från fornsvenskan kvarlevande skriftform. I dialekterna har den kommit in genom ett senare skriftinflytande. Vad han framför allt opponerar sig mot gentemot Hesselman är att formen på *-en* skulle ha kunnat sprida sig i talspråket. För Modéer är alltså det icke-dialektala talspråket i grund och botten ett och detsamma och en störd enhetlighet beror på ett överallt närvarande skriftspråk. Skillnaden mot Hesselman ligger primärt i att han utesluter möjligheten att skriftspråksinflytandet har varit indirekt. I Hofs talartsindelning ingår ju däremot skriften som huvudbeståndsdel i det offentliga talet och detta i sin tur påverkar det högre umgängesspråket.

Det lokala riksspråk som Hesselman antagit för Västupplands del kan utan svårighet förklaras som ett högre umgängesspråk. Modéers oförståelse för att det har rört sig om en talspråklig spridning beror alltså på att han inte har förstått eller tagit hänsyn till de språksociala förhållandena. Det högre umgängesspråket bör rimligtvis ha haft stöd av en högre kultur. Att det fanns speciella förutsättningar för en sådan i västra Uppland är inte osannolikt. Även om det kan ha utbildats i olika delar av Sverige är det ändå troligast att det tidigast har kommit till i något centralt område där det indirekta trycket på talet från offentligt språk har kunnat bli särskilt stort.

En mycket rimlig gissning är att detta nya umgängesspråk har stått starkast i Stockholm. Hof ger oss fast mark också i det fallet. Av umgängesspråken är det den »uppländske talarten» som är den mest betydelsefulla. Det han avser, preciserar han som språket i ett större östligt område, framför allt huvudstaden, och där huvudsakligen språket i högre samhällsklasser. Rubriceringen »uppländsk» kan alltså som objektiv term vilseleda och är nog hämtad ur folkmun. I förbigående kan vi konstatera att 1600-talets språk gärna bevarar sådana föråldrade dialektbeteckningar. För Columbus är inte bara östgötskan och västgötskan levande begrepp. Det är också götiskan och svenskan, den senare med en vag betydelse 'uppsvenska'. Han kan i sådana fall också lyfta fram individerna: »Swenskarna fly deras *ä* [...]. Jag har *sidt'ä* [...] skrif som Götarne säya: *sidt'et.*»

En uppenbar lucka hos både Hesselman och Modéer är att de visserligen nämner men inte diskuterar den feminina artikeländelsen *-an*. En not hos Modéer (s. 54) upplyser om att den är känd från en hel del 1600-talsskrifter men okänd i dialekterna och också hos Columbus. Han betraktar den rimligt nog som en kompromissform mellan *-en* och *-a* och uppfattar den som uppkommen framför allt hos »litterärt oförfarna skribenter, t.ex. den memoarskrivande högreståndsdamen Agneta Horn». Att formen inte förekommer hos Columbus hänger enligt Modéer samman med att han är en bildad person som inte låter sig »lockas att söka sig in på dylika genvägar».

Om något personligt idiom rör det sig dock inte alls. Hof ger de feminina *-an*-formerna en helt annan social bakgrund. Han omnämner dem som tillhörande det stockholmska högre umgängesspråket, som alltså visar upp former som *handan* 'handen', *stekan* 'steken', *välan* 'världen', den sistnämnda dock med *välen* som sidoförform vilket antagligen betyder att också den formen är allmän. Hof tycks betrakta sådana former som välkända. Uppgiften styrks av att Ståhle (1979 s. 215 f.) kan ge en ganska fyllig översikt över former på *-an* och påpekar (s. 226 not 6) att de finns redan i Stockholms jordeböcker från mitten av 1400-talet och i Gustav Vasas brev. Vid 1600-talets början tycks de kunna knytas till hovet. Att de inte hör hemma i sentida dialekter är, trots den tidigt dokumenterade utbredningen, ganska rimligt. Enligt Hof (§ 117, 338) är det stor skillnad på uppländskan hos bönder och den som talas i »hederligare» hus. Man kan ju tänka sig att formerna på *-an* just hos dessa »hederliga» med tiden gick tillbaka och ersattes av en mer skriftspråklig form.

Carl-Ivar Ståhle (1979) tänker dock annorlunda. Han menar att en förskjutning *-an* till *-en* har gått hand i hand med en liknande, den mycket vanliga vid *-a* till *-e* (t.ex. vid de svaga maskuliner som Ståhle framför allt beskriver, vid svaga femininer i obestämd form, vid svagt böjda adjektiv, i flera fall vid verbböjningen). Strängare rimkrav spelar visserligen ofta en roll vid formvalet men i grund och botten är det stilistiska skillnader som har bestämt utvecklingen. Där framträder också intressanta geografiska skillnader. I rannsakingarna efter antikviteter från 1667–83 dominerar *a*-formerna kraftigt i Uppland och Västmanland, *e*-formerna i Västergötland och framför allt Östergötland, medan Södermanland har en mera jämn fördelning, dock med övervikt för *e*-former. Se Ståhle 1979 s. 226 not 5. Tydligt finns också stora olikheter mellan skilda texttyper där man konstaterar att *a*-formerna får bli de effektfulla och *e*-formerna är de neutrala.

Det är svårt att tänka sig att Columbus inte skulle ha känt till formerna på *-an*. Eftersom han för dem åt sidan, bör de ändå på något sätt ha känts olämpliga.

liga för honom. Den enklaste och därmed troligaste förklaringen är att han själv inte har använt dem i tal. Den dialekt som han kände till som barn bör i vanlig ordning ha haft ändelsen *-a*. Denna allmänna, rent dialektala form gav antagligen en prägel av ovårdat språk, inte minst i de trakter där Columbus växt upp. Att det mer bildade umgängesspråket skilde sig från dialekten på denna punkt var nog välkänt i Sverige. Mot den bakgrunden blir det begripligt att Columbus i enstaka fall faktiskt använde dialektformen på *-a* som stilmarkör. Hesselman 1911 (s. 157 med not 3) nämner *kär'ngami* (= käringen min), *kullasi* (= kullasin) och *moora* (= modern) som exempel. Columbus egen kommentar är: »Så tycker mig at Swenskarne må umbära ['avstå från'] deras myckle *a*.» (Columbus 1963 s. 79).

6. Hesselmans resultat

Vad Hesselman och Modéer gemensamt kan peka på som ett viktigt resultat av sina undersökningar är att dialekterna i fråga om den bestämda slutartikeln i femininum klart skiljer ut sig från en riksspråklig utveckling. Det tyder på att dessa tidigt gått en egen väg. Också kompromissformen *-an* fanns ju redan före nysvensk tid. Både Hesselman och Modéer försöker styrka sina resonemang om *-en* på rent språklig grund. Modéer går alltså en inte särskilt tilltalande väg genom att peka på att *en*-formen ju varit med redan under förnsvenskan och sedan har kunnat leva kvar i skriften. Hesselman vill däremot gå till botten med problemen genom att utförligt diskutera förutsättningarna för själva synkopen så som den framträder både i 1700-talets litteratur och i dialektalt tal. Det är en bortåt 50 sidor lång, ytterst noggrann genomgång som utgår från faktiskt existerande utvecklingar med lokalt olika förändringar av svagtonsvokalen.

Den diskussion som Hesselman lade grunden för hade stor räckvidd. Den gäller ett stort och för riksspråkets utveckling mycket viktigt material. Samma huvudutveckling som vid de starka femininerna finner man – som väntat, eftersom utgångsformen är densamma – i neutrum pluralis där den vanliga dialektala formen är *husa* (= husen). Maskulina och feminina plurala rotnomina som *föttra* och *gässa* har också dragits in i detta mönster. Utvecklingen är alltså så långt enhetlig. Den är antagligen gammal och på något sätt knuten till nasalens försvinnande i svagton. De singulära maskulinerna, med ett ursprungligen långt *n*, visar också ändelseförsvagning men i växlande form. Nasalen är alltid bevarad medan vokalen helt kan synkopas, som i *vintern*, men vanligen visar

mer subtila försvagningar. I yngre språk, t.ex. hos Bellman, förekommer det att femininer i större utsträckning ansluter sig till maskulinerna, som i *dörrn*, men den utvecklingen är alltså i regel relativt sen och har bevarat en talspråklig karaktär. Naturligtvis är det en poäng hos Hesselman att han behandlar både maskuliner och femininer.

En någorlunda fyllig översikt över de historiska förhållandena finner man i Wessén 1968 (§ 171, även 112), som alltså har tillkommit senare än Modéers framställning. Wessén har valt att i allt väsentligt ansluta sig till Hesselman. Motsättningen mellan det maskulina *mun*n och det feminina *natten* »står i överensstämmelse med nutida västuppländskt uttal och återger uppenbarligen också vad som var i bruk i dåtidens finare talspråk, under det att de från skriftbilden starkt avvikande formerna på *-a* torde ha betraktats som mindre vårdade». Med denna syn på förhållandena faller tydligen 1600-talssvenskan på plats, även om den inte markerar någon slutpunkt i artikelutvecklingen.

Man har ändå knappast anledning att betrakta den av Hesselman förda diskussionen som en heltäckande och allmängiltig introduktion till problemet hur bestämda artikeln har fått sin form i svenskan. Det rör sig ju om svagtonsförändringar som kan ha utlösts av olika faktorer. Man kunde a priori alltid tänka sig möjligheten att den större kategorin, singulara maskulina slutartiklar på *-en*, i Sverige i all enkelhet hade attraherat femininerna, särskilt då genuskänslan har börjat svikta och *den* ersätter *han* och *hon* som pronomen vid sakord. Jfr Sandström 2010. Somliga riksspråksformer faller naturligt in i en sådan tolkningsram. Det feminina *regeln* har ju anslutit sig till det maskulina *vintern*. Sena former som *dörrn* förklaras antagligen enklast som attraktioner till t.ex. *herrn*. Det är Hesselmans noggranna genomgång av Columbus språk som visar att maskuliner och femininer rätt länge kunde ha var sin utveckling. Man kan naturligtvis heller inte utgå från att det rör sig om en helt jämn utveckling utan man måste räkna med ordattraktioner. På något sätt kan semantiskt eller fonetiskt lika ord alltid påverka varandra.

Hesselman framhåller själv (1911 s. 116) att han har måst inskränka sig till »några strödda iakttagelser». Han har alltså sett problemets vidd. Från senare tid skulle han också ha kunnat åberopa Stähles (1979) undersökning. Att subtila fonetiska förhållanden kan spela en roll vid synkopen är i sig snarast väntat. Det i detta sammanhang väsentliga hos Hesselman är att han resonerar sig fram till slutsatsen att former som *mannen*, *stenen* inte kan tillhöra samma talart som de synkoperade formerna. De båda typerna hör hemma i olika situationer. I naturligt samtalsspråk har det alltid hetat *man*, *sten*. De längre formerna hör hemma i mera skriftspråkliga situationer. Hesselman påpekar att det även hos

språkmän – på hans tid – fanns en tendens att förbise kortformer som alltså betraktades som icke godtagna och därför utan språkligt värde. Se Hesselman 1911 s. 140 ff. I fråga om de maskulina kortformerna sägs uttryckligen med hänvisning till senare uttalsbeskrivningar att de på uppsvenskt och mellan-svenskt område hör hemma i de bildades samtalsspråk och att detta säkert gällde redan på 1600-talet (s. 144).

7. Ordeskötseln som språkvittne

Hesselmans djupaste intresse för sitt ämne tycks från början ha gällt frågan hur väl genus bevarades i svenskan vid en jämförelse med andra språk, se a.a. s. 115. Man kan få intrycket att han har skickat iväg Columbus som sin kunskaps- och språkhistorien och att denne återvänt till honom med en rik skörd. Utan Hesselmans kringsynta granskning och tolkning av de enskilda beläggen hade det knappast klarlagts att Columbus i sina texter som regel skiljer mellan maskuliner och femininer i ändelserna. Nästan alltid skriver han *-en* vid femininerna på ett helt modernt sätt. Det utmärkande för honom är alltså att han låter sina femininändelser sakna tydligt dialektal ändelse och i stället uppträda med den ändelse *-en* som blivit riksspråkets. Hur man ska tolka detta val är mindre klart. På det hela taget bemödar Columbus sig annars inte om ortografisk konsekvens, jfr nedan. Han ägnar heller inte frågan någon utredning i sin Ordeskötsel (bortsett från att han med exempel i bestämd form nämner svenskans tre genus, s. 13). Man är därför egentligen skyldig att ställa frågan om det kanske snarast är en ortografisk princip som Columbus vill testa. Och i så fall inställer sig en följdfråga. Har skillnaden mellan maskuliner och femininer snarast kommit fram som en biprodukt vid undersökningen, en följd av att han ganska noga ville fånga talets synkoperingar? Lyckligtvis berör den frågan inte diskussionen som ovan förts.

Eftersom Columbus har skrivit en egen språkvårdsskrift väntar man sig snarast att han där på något sätt ska behandla valet mellan riksspråklig norm och dialektal frihet. Hesselman (s. 82) nämner ingenting sådant men prisar honom för hans stilkänsla: Han har »ett fint öra för uttalets skiftningar och en livlig känsla för talspråkets syntaktiska och stilistiska egenart gentemot skriftspråket». Columbus text har dock en grundegenskap som i hög grad försvårar förståelsen. Vad en läsare i förväg måste veta är att det rör sig om en ofärdig produkt, en kladd som Columbus dog ifrån. Vi vet inte vad det hade blivit för ma-

nuskript om han hade fått leva. Mängden av dubbleringar kan man kanske bortse från men nedkastade ord och satser kan vara svåra att föra in i ett sammanhang. Dispositionen torde vara ungefärlig. Författaren kan ha börjat i en ny ända utan att varna läsaren. Sådan ofärdighet kan varken utgivare eller läsare riktigt råda bot på. Det har påpekats att *En svensk Ordeskötsel* också kan ses som ett konglomerat av flera skrifter (Ekholm s. 128). Särskilt obearbetat tycks slutavsnittet vara där som jämförelse med svenskan åtskilliga andra språk citeras.

Det är naturligt att Columbus hade problem med uppläggningsen av sin Ordeskötsel. Intresset för språk delade han visserligen med andra författare som han ibland också hänvisar till men han har inte följt någon annan i spåren. Såvitt man vet hade han ingen direkt förebild i Sverige och inte heller utomlands utan söker sig fram. Stiernhielm var naturligtvis en mäktig inspiratör men inte till så stor hjälp om man ville skriva något som också kunde passa i vardagen. Naturligtvis försöker Columbus utnyttja annan forskning. Han hade alltså goda skäl att under sin hemresa göra ett uppehåll i Köpenhamn för att studera Peder Syvs ordbok över jylländsk dialekt.

Boström (1963 s. 105 ff.) har letat efter mer eller mindre ordagranna överensstämmelser mellan Columbus och andra forskare. Hon har också diskuterat vad man kan sluta sig till om hans källor med hjälp av en förteckning över hans boksamling. Columbus tycks ha excerperat Syv under viss brådska. Som framgår av översikten hos Boström 1963 (s. 106 f.) har han delvis bara skrivit av och inte översatt dialektorden. Syv får uppenbarligen ge tillägg till Columbus arbete men förändrar det inte på annat sätt. Troligen har kontakten med Syvs material stärkt Columbus intresse för dialektord.

Columbus excerperar också landslagen, tydligen för att få med klassisk svenska i sitt verk. Se Boström 1963 s. 135 f. Mer av europeisk kultur har han antagligen velat hämta ur Schroderus översättning av *Janua linguarum* där han har valt ut och kommenterat ord. Se Boström 1963 s. 132 f. På samma sätt har han gått tillväga i fråga om *Le grand dictionnaire des précieuses* där han översätter och kommenterar vissa ord. Se Boström 1963 s. 125. I det sistnämnda verket har han tydligen velat studera sättet att i förklaringar få med också fina nyanser. Att orden skulle ha en stor roll i Columbus verk, tycks han alltså redan från början ha klart för sig. Titeln *En svensk Ordeskötsel* styrker intrycket. Ordet »ordeskötsel» är hans egen skapelse. Att han uttryckligen betecknar den som svensk, kan antyda att han vill sätta in den i ett internationellt perspektiv. Den obestämda artikeln i titeln kan vara uttryck för en blygsamhet som i tydligare ordalag får framträda på annat ställe i texten. Härom mera nedan.

En mycket påtaglig ambition hos Columbus är att allmänbilda. Den inledande dedikationen börjar med ett citat från Cicero, och de historiens hjältar som får göra honom sällskap under framställningens gång är många. Åtskilligt utrymme ägnas åt lärdomshistoria, både europeisk och svensk (1963 s. 46–58). Som en av föregångarna till det tidigare 1800-talets språkhistoriska pionjärer tycks Columbus framträda i sin utblick över de germanska språken (s. 92 f.). I ett avsnitt om tyskan låter han oss fara från Norrbotten via en rad svenska landskap söderut till »Götharijke, Dan-mark, Holsten, Hamburg, Nederland, Tyssland alt op i Sviss» och utlovas då att finna »hur småningom Munnlaget förändras i samma Språk. Ok fast han stundom byter om hele orden, sijr han lijk-wäl en omwäxling, som alti blijr inom sin krets». Svenskan och tyskan är syst-rar vilkas föräldrar för länge sedan dött, lär Columbus den om dialekter okunnige. Sådana tankar var allmängods i samtidens götiskt inspirerade språkdiskussion, som Columbus alltså visar sig vara väl hemmastadd i.

Columbus försöker själv tala om vad som är hans syfte. Han ger sitt arbete undertiteln *Angående Bokstäfwer, ord, ok ordesätt* och anknyter också till denna i sin sammanfattning mot slutet. Där sägs att drivkraften för honom har varit att visa upp det svenska språkets både fägring och torftighet (= behov). Columbus vänder sig i sammanfattningen till olika adressater. Först är det skrivaren som får det entydiga rådet att använda »latinska bokstäver» (och alltså inte frakturstil) men vara mer observant i stavningen. Den som här för ordet är väl europén Columbus. Nästa adressat är rimligtvis en skrivande författare som får en lång utläggning om de främmande orden. De har en funktion att fylla om de har blivit fullvärdiga svenska medborgare – och Columbus har klart för sig att den typen är talrik – men de bör annars hållas utanför skriften, såvida de inte kan åberopa någon speciell förtjänst. I stället för intränglingarna bör man dra fram de egna svenska orden, »somlige gamble, somlige nye, somlige gemeene, somlige rare, somlige i egen bemärkelse, somlige Metaphorisk».

Här framträder alltså Columbus som purist, men han relaterar den rollen mera specifikt till »ordesätt», dvs. stående uttryck som tolkade ord för ord kan vara obegripliga. Sådana säger han sig ha hämtat »ur Dialecterne eller Munnlagen de bäste eller ok de som mig ha tyckts de bäste, ok lemnat en ann sitt om-döme, däd iag altid är beredd tilbörigen at wörda ok ähra». Här tycks han alltså ha haft inhemska källor.

Varifrån Columbus har hämtat inspirationen till sitt verk är uppenbarligen en svår fråga. Modéer (1957 s. 38 ff.) tar upp problemet och framhåller att ett drag som kan tolkas som svenskt vid närmare skärskådan kan visa sig ha sin upprinnelse i fransk diskussion. Danielson (1976 s. 18–54) har tagit upp detta prob-

lem och diskuterar då den eventuella inhemska eller utländska bakgrunden. Det kan vara lätt att här stiga fel eftersom det inte behöver röra sig om ett antingen–eller utan om ett både–och. Att hovets språk var förebildligt (Danielson 1976 s. 44 ff.) gällde ju t.ex. både i Sverige och i Europa. Då Danielson vill ge *dialect* den förbleknade betydelsen 'sätt att tala' är det säkert en felaktig slutsats men själva materialsamlingen är värdefull som redogörelse. Motsatsen svenskt–europeiskt blir ju mindre dramatisk då det gäller en så berest person som Columbus men gör det samtidigt rimligt att se honom som svensk europé.

Det Columbus i sin sammanfattning presenterar som en sorts hemsida ger närmare betraktat inte någon riktigt bra bild av hans tidigare framställning. Han lyfter ju fram de främmande orden som huvudfiende mot det goda språket. Deras roll har blivit mycket mindre i texten sådan den nu föreligger. En rimlig förklaring kan vara att sammanfattningsversionen speglar ett tidigare texttillstånd som väntade på en omarbetning. Man kan då tänka sig att den representerar ett inte alls obeaktat men senare nedtonat tema i texten. En ursprungligen viktig drivkraft kan alltså ha varit den purism som Columbus ibland tydligt företräder. Han hör till de få som översätter även grammatiska termer. *Pronomen* får bli *för-namn*. För *sammansättning* och *avledning* föreslås *telning*. Det speciella för Columbus var antagligen att purismen i hans fall inte bara blev ett mål utan också ett medel att komma vidare in i den svenska ordvärlden. I sammanfattningen pekar han ut stående uttryck av folklig typ som en för honom själv viktig bro in i modersmålet. Beträffande dem hade han antagligen ingen föregångare att luta sig mot utan var hänvisad till att själv dra slutsatser. En gissning är att det han senast arbetade med före sin död var de listor med ord som fanns med i tidiga textavsnitt. Man kan där konstatera hur han i försök att skriva ordnära går extra långt i talspråklig ortografi.

Ordeskötseln är alltså närmare besedd ett ganska personligt verk och som språkvårdsframställning avviker den från andra. Det blir därmed svårt att göra jämförelser mellan dess författare och andra språkvårdare. Teleman (2002 s. 68) konstaterar att Columbus »resonerar tämligen allmänt om språket och dess förbättrande med många tankar lånade från tidens språklärda. Hans idéer om standardisering är rätt osystematiska och kortfattade». Beskrivningen är nog i huvudsak rättvisande. Också Hesselman (1911 s. 136) konstaterar att Columbus »har haft mer av fint språköra än av grammatiskt skarpsinne». Grammatik – i vår mening av ordet – är knappast Columbus egentliga intresseområde men det är begripligt att han ansåg sig tvingad att yttra sig i frågan. Om han lånade tankar utifrån kräver det en utredning av vad »låna» i det fallet skulle innebära. Naturligtvis kan han inte vara opåverkad av flera års vistelse vid europeiska

universitet. Som ovan påpekats hade han ju farit dit, inte som novis utan för att lära mera.

Om den karolinska tidens standardiseringsambitioner mer allmänt konstaterar Teleman att de kan sägas vara riktade inåt »mot den inre dialektsplittringen: nationen skulle ha ett språk, liksom den hade en kung och en kyrka». Här preciseras alltså ett språkvårdsideal som mycket klart är riksspråkligt. Inte heller det konstaterandet ger någon god infallsvinkel till Columbus språkvård. Och om Teleman (2002 s. 109) har rätt i att tidens standardiseringsprinciper ledde till en ökad respekt för skrivbruket på bekostnad av talbruket, så finner man att Columbus mycket tydligt går mot strömmen. Han tycks mer och mer ha blivit en talets talesman i förhållande till skriften.

Ett viktigt syfte för Columbus verkar ha varit att vänja en svensk vid de mer talspråkliga former som han i mängd demonstrerar. Tacksamma exempel är sådana fall som måste högläsas för att bli förstådda, t.ex. *nåssånär*. I stort sett tycks han ha väglett av en säker intuition. Om man i Wessén 1968 studerar avsnittet Nysvenska (s. 151 f.) så vill man gärna dra slutsatsen att Columbus i sina exempel hittat ganska rätt i en pågående utveckling mot kortare, enklare och mera vardagliga former. Ett par exempel (s. 217) är samlingen av pronomen i enklitisk ställning och det nya pronomenet *ni*. Mer programmatiskt vill han motbevisa argumentet att en stavning med talet som grund leder till missförstånd genom att den skapar flera synonymer. Teleman har påpekat (2002 s. 91) att Columbus då också kan motsäga sig själv. (Det exempelord som Teleman utnyttjar är *vård* som dels kan vara substantiv och betyda 'värld', dels vara adjektiv och betyda 'värdig'. Texten bär här tydliga spår av pågående bearbetning och exemplet bör sannolikt avföras. Teleman kan säkert finna andra fall att bygga kritiken på.) Ett problem som Columbus inte riktigt kunnat bemästra är att han känt sig skyldig att infoga praktiska råd till den som i verkliga livet stod inför problemet att utnyttja sina kunskaper i tal och skrift för att kunna hantera båda.

Det finns yttranden i Ordeskötseln som tyder på att Columbus visste om att man gjorde livet för enkelt för sig om man helt sonika föreslog att skriften skulle rätta sig efter talet eller tvärtom. I verkliga livet krävdes tydliga inskränkningar. Han återkommer då och då till problemet: »Jag bekänner at då skulle äntlig kunna gå an at man stafwade meer efter bruket» (s. 76). Det som duger i tal duger också i skrift. »När, säger man wäl så mycki som när, huarföre icke ok skrifwa't? [...] Skal icke heller tække meer tiäna til en lust att rickta vårt Språk, ok görat wigt ok behändigt.» (s. 16). Även i sina läsråd kan han tilllåta sig att föredra talformen: »Bergs-man läs bersmann» (s. 76). Rådgivningen

följs dock av en lång suck över omöjligheten att tjäna två herrar: »Man haltar då på både sidor, ok som han sielf går illa, så gå ok geméenli hans saker.» (s. 77).

Det djupast liggande problemet, så som Columbus så småningom formulerar det, är dock inte förhållandet mellan tal och skrift. Svårigheten ligger i att »Taal-bruket är så åtskilligt. Hwart Landskap i swerjes Rijke haar någon säärdeles Taal-art.» Vad Columbus (s. 78 f.) här snubblar över är tydligen förhållandet mellan riksspråk och dialekt lyft till ett principiellt plan. På samma nivå ger han sitt råd: »Wällj' ut dä bästa af allehande Dialecter, ok seen skrijf just så, som dän är.» Rådet upprepas på nästa sida i lätt förändrad och därmed precisare form: »talvanan skall ut-dragas af den bäst-klingande af alle dialecter». Det är skillnad på att välja »det bästa» och »den bästa»; man kan känna sig osäker om vilket budskap Columbus vill ha fram. Han har troligen inte riktigt kunnat formulera sitt problem på den punkten och kanske är det därför som han får ett eget språkvårdsproblem.

Antagligen kan man hjälpa till med textförståelsen. Det är med stor sannolikhet »det bästa» [ur alla dialekter] som han har i tankarna, även om den andra varianten återfinns i ytterligare ett fall. Uppmaningen att ta till sig bra ord var de än finns är snarast ett genomgående drag i texten. Om han hade haft »den bästa» [av alla dialekter] i tankarna så borde han automatiskt ha kommit in på ett resonemang kring vilken del av Sverige som ansågs ha det mest prestige-fyllda språket. En diskussion kring det hade, som framgått, varit fullt möjlig att föra men det finns ingenting i hans skrift som tyder på att den idén varit aktuell för Columbus. Det närmaste man kommer tanken på ett riksspråk är nog ett råd att svenskarna borde göra sig av med en del av sina många *a*, och götarna borde skriva *Hästarne* och läsa *Hästane*. På liknande sätt borde svenskarna avstå från sitt »iag har sidt'ä och på götiskt sätt säga sidt'et». I övrigt kan var och en läsa efter sitt lands talmanér, summerar Columbus. Det enhetliga riksspråket tycks inte stå högt på hans önskelista.

Den fråga som tränger sig på är vad Columbus egentligen vill åstadkomma med att ta talets parti gentemot skriften. Alla de som behövde hjälp med skrivkonsten hade antagligen varit mer betjänta av lite standardiseringshjälp. Vem vänder han sig egentligen till? Svaret är nog att han är talesman för sig själv. Mot slutet av sitt liv tycks han vara närmast besatt av talet och dess möjligheter. Då arbetade han inte bara på sin Ordeskötsel utan färdigställde också ett annat talspråkligt verk, *Mål-roo eller Roo-mål* (Columbus 1935). Det märkliga är att kampen för talspråket fördes av en författare som hade lyckats skaffa sig ett namn som framstående seriös skald och var känd för sin stilistiska mångsidig-

het och säkerhet. Han bröt sig alltså en ny bana. Det ligger nära till hands att tänka sig att han har drivits av en vilja att komma vidare i sin stilistiska utveckling. Talspråket stod så att säga på tur för honom. Det betydde inte någon totalomvändning gentemot tidigare ambitioner. Fortfarande har nog Columbus kvar den av Lagerlöf prisade förmågan att anpassa stilen till ämnet. *Mål-roo eller Roo-mål* har ett talspråk som antagligen rätt väl motsvarar det som Columbus själv använde till andra människor med ungefär samma högre umgängesspråk som hans eget. Innehållet är en samling anekdotiska berättelser om vad människor sagt och gjort. Antagligen ger de oss också en god uppfattning om dåtida muntlig berättarkonst. I den kontexten var det talade språket adekvat.

Bakom denna utveckling hos Columbus stod säkert en större i språket. Hesselman (s. 117) framhåller att 1600-talet lämnade efter sig en stor mängd växelformer av olika slag. Många ord skrevs, uttalades och böjdes på olika sätt. Framväxten av det språksamhälle som Hof ger oss en så god inblick i, måste ha inneburit en vidgning av talspråksskalan som ställde nya krav på de talande. Mest om svårigheterna får vi veta i fråga om det offentliga språket som gav grunden för riksspråket. Uppkomsten av olika högre umgängesspråk har skett mer i det fördolda men betydde ju en uppdelning i olika språkgrupper utanför riksspråket. Också det kunde leda till kommunikationssvårigheter genom att vi fick så många socialt präglade uttrycksvarianter. Samtidigt rör det sig ju också om en mångfald som för den stilistiskt lyhörde kan vara en möjlig ny tillgång. Columbus med sin ordglädje hörde säkert till den gruppen. Ståhle (1975 s. 350) som har att beskriva en tidigare, mera skriftspråklig Columbus, menar att han inte riktigt är ett barn av sin tid – i många stycken har han både livssyn och språkuppfattning mer gemensamma med Dalin än med Stiernhielm och Rudbeck.

Ståhles intryck bygger på Columbus poesi. Den som jämför Stiernhielms och Columbus prosainsater måste instämma med Ståhle. Columbus hämtar sin inspiration ur egna poetiska källor, hur stor hans beundran för Stiernhielm än var.

1600-talet innebar alltså inte bara ett fastare riksspråk som nationell tillgång. Det betydde också talspråkliga landvinningar av annat långvarigt slag. Källor till en gången tids talspråk brukar inte flyta rikligt och det kan vara svårt att avgöra på vilket sätt svenskan berikades – eller fick problem. En reaktion bör ha varit att det gick att ta för sig i ett nytt språk som vimlade av nya möjligheter. Eftervärlden får nöja sig med spåren i skrift och försöka tolka dem. Skulle Dalins Argus ha kommit till om det inte hade funnits så mycket variation i språket att leka med? Är 1700-talets tidiga komedier ett resultat av att det hade bli-

vit så lätt att skapa olika roller med hjälp av språket? Var det kvarlevande sådana språkliga underströmmar som inspirerade mästarnas mästare i stillekar: Carl Michael Bellman?

Litteratur

- Almqvist, Carl Jonas Love, 1840: Svensk språklära. Tredje upplagan, öfversedd och tillökad med samlingar öfver tio svenska landskapsdialekter. Stockholm: M. Wiksells förlag.
- von Beskow, Bernhard & Rydqvist, Johan Erik, 1950: B. von Beskows och J.E. Rydqvists brevväxling III, 1847–1851. I: Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. 61:3. Stockholm: P.A. Norstedt & söner.
- Boström, Sylvia, 1963: Columbus' lån från litterära källor. I: Columbus 1963 s. 105–141.
- Brahe, Per, 1971: Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk. Utg. av John Granlund & Gösta Holm. (Nordiska museets handlingar 78.) Stockholm.
- Columbus, Samuel, 1935: Mål-roo eller Roo-må. Utg. av Bengt Hesselman. (Nordiska texter och undersökningar 6.) Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Columbus, Samuel, 1963: En svensk Ordeskötsel. Utg. av Sylvia Boström. (Nordiska texter och undersökningar 20.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Danielson, Sylvia, 1976: Samuel Columbus språkprogram i En svensk ordeskötsel. (Umeå studies in humanities 9.) Umeå: Institutionen för nordiska språk.
- Ekholm, Ragnar, 1924: Samuel Columbus: Bidrag till kännedomen om hans levnad och författarskap. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Granlund, John, 1971: Kapitel 1. Författaren och verket. I: Brahe 1971 s. IX–XXXIX.
- Hellner, Brynolf, 1966: Högadels liv på gårdarna och vid hovet. I: Den svenska historien 3. Vasatiden 1520–1611. Stockholm: Albert Bonniers förlag. S. 190–197.
- Hesselman, Bengt, 1911: Studier i svensk formlära. I: Språk och stil 11. S. 79–171.
- Hiärne, Urban, 1716–17: Orthographia Svecana eller den Retta Swenska Bookstafweringen stelt i ett samtal emellan Neophilum och Eustathium.
- Hof, Sven, 1985: Sven Hofs Swenska språkets rätta skriftsätt (1753). Med ordstatistik och flera register i ny utgåva av Mats Thelander. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 16.) Uppsala.
- Holm, Gösta, 1984: Kritiskt bidrag till läran om det svenska rikstalspråket. I: Festskrift Einar Lundeby. 3. oktober 1984. Oslo: Novus. S. 177–183.
- Janson, Tore, 2010: Språkens historia. En upptäcktsresa i tid och rum. Stockholm: Norstedts.
- Johannesson, Kurt, 1987: Karolinsk barock – adelsprakt och kungahyllning 1660–1718. I: Den svenska litteraturen 1. Från forntid till frihetstid 800–1718, red. av Lars Lönnroth & Sven Delblanc. Stockholm: Bonniers. S. 237–273.
- Lagerlöf, Petrus, 1999: Collegium angående vårt Swenska språks cultiverande. Utg. av Hans H. Ronge, Börje Tjäder & Gun Widmark. (Nordiska texter och undersökningar 27.) Uppsala.

- Lyttkens, Ivar Adolf & Wulff, Fredrik A., 1911: Svensk ordlista med uttalsbeteckning i enlighet med Svenska Akademiens ordbok och enligt 1906 års cirkulär samt vägledning till riksspråksuttal. Lund: C.W.K. Gleerups.
- Modéer, Ivar, 1957: Kommentar till det svenska riksspråkets historia. Stockholm. (*Acta academiae regiae scientiarum Upsaliensis. Kungliga Vetenskapssamhällets i Uppsala handlingar* 1.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Sandström, Caroline, 2010: Genus i östra Nyland – från dialektutjämning till dialektmarkör. (*Nordica Helsingiensis* 20. *Dialektforskning* 2.) Helsingfors: Finska, finsk-ugriska och nordiska institutionen.
- SAOB = Ordbok över svenska språket, utg. av Svenska Akademien. 1–. 1898–. Lund.
- Ståhle, Carl Ivar, 1975: Vers och språk i vasatidens och stormaktstidens svenska diktning. Stockholm: P.A. Norstedt & söners förlag.
- Ståhle, Carl Ivar, 1979: Svaga maskuliner i nysvenskan. Ett stycke svensk språk- och språkvårdshistoria. I: *Språkform och språknorm. En bok till Bertil Molde på 60-årsdagen den 16 september 1979. Utgiven av Svenska Akademien och Svenska språknämnden. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 67.)* Stockholm: Esselte studium. S. 203–235.
- Svedberg, Jesper, 1716: *Schibboleth. Svenska språkets rykt och riktighet*. Skara.
- Svensson, Jan, 1988: *Kommunikationshistoria. Om kommunikationsmiljön i Sverige under fem sekler*. Lund: Studentlitteratur.
- Teleman, Ulf, 2002: Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 85.) Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Tiällmann, Nils, 1696: *Grammatica Suecana eller en Svensk Språk- och Skrif-Konst*. Stockholm.
- Wessén, 1968: *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära ordböjningslära*. 8:e uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Widmark, Gun, 1992: *Boksvenska och talsvenska. Om språkarter i nysvenskt talspråk*. I: *Språk och Stil NF 1* (1991). S. 157–198.
- Widmark, Gun, 1995: Om termen dialekt och dess synonymer. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1995. S. 409–417.
- Widmark, Gun, 2000: *Hovspråket – en talarts uppgång och fall*. I: *Språk och stil NF 9* (1999). S. 21–34.
- Widmark, Gun, 2012: *Svenska. I: Från Nyens skans till Nya Sverige. Språken i det Svenska Riket under 1600-talet*, red. av Bo Andersson & Raimo Raag. Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien. S. 40–54.
- Wollin, Lars, 2003: *Swedish and Swedish. On the origin of diglossia and social variation in the Swedish language*. I: *Aspects of Multilingualism in European Language History*, red. av K. Braunmüller & G. Ferraresi. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 2003. S. 145–171.
- Wollin, Lars, 2004: *Språkhistoria och flerspråkighet – i samma språk? I: Språkhistoria och flerspråkighet. Föredragen vid ett internationellt symposium i Uppsala 17–19 januari 2003*, utg. av Lennart Elmevik. (*Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi* 87.) Stockholm: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.) S. 145–166.

Inte helt passiv: konstruktion med *få* + particip i tal och skrift

Av IDA LARSSON

Abstract

Larsson, Ida, ida.larsson@nordiska.su.se, Junior Research Fellow, Dept. of Scandinavian Languages, Stockholm University, Sweden: “Not altogether passive – *få* ‘get’ + participle in spoken and written Swedish”. *Språk och stil* 22:2, 2012, pp. 27–61.

This paper investigates constructions with *få* ‘get’ + participle in corpora of written and spoken Swedish, as well as in the regional dialects. Three different readings, with partly different structural properties, are distinguished: one causative, one benefactive/malefactive and one agentive reading (cf. e.g. Egerland 1996, Taraldsen 2010). The causative and benefactive/malefactive constructions allow both passive and active readings, in the sense that the subject of *få* can, but need not, be interpreted as the Agent of the participial verb. The two differ partly with respect to which participial verbs are possible, but are both restricted to passive participles of transitive verbs. The agentive construction always carries an active reading, and allows participles of (agentive) intransitive and reflexive verbs. Word order, agreement and particle placement typically distinguish the agentive construction from the other two, but some variation within the constructions can be noted in the corpora. In present-day Swedish, the agentive construction is not accepted by all speakers, and it is generally restricted to spoken language.

Keywords: non-canonical passive, participle, supine, aspect, particle placement, agreement, word order variation, Swedish.

1. Inledning

Svenskan bildar som bekant kanoniska passiver med *vara* eller *bli* + preteritumparticip eller med suffixet *-s* fogat till verbet, som i (1).

- (1) a. Min cykel blev stulen.
b. Normerna fastställdes av ungarnas föräldrar.

Studien har finansierats av Svenska Akademiens forskningsstipendium ur Fonden för forskning i modern svenska och för svensk språkvård samt av Vetenskapsrådet. Jag vill tacka Mats Thelander och projektet Svensk dramadialog under tre sekler som gett mig tillgång till dramamaterialet. Tack också till Janne Bondi Johannessen, Elisabet Engdahl, Anders Nøklestad, Helge Lødrup, deltagarna i seminarier i Göteborg och Oslo, och tre anonyma granskare.

Gemensamt för de kanoniska passiverna är att ett av det passiverade verbets argument (det externa argumentet, vilket typiskt uttrycker Agent eller Orsak) är underförstått. Det argument som skulle vara objekt i motsvarande aktiva sats har i den kanoniska passiven blivit satsens subjekt (se Teleman m.fl. 1999/4 s. 360).

I svenskan finns utöver de kanoniska passiverna också en passivliknande konstruktion med *få* + particip. Jämför de kanoniska passiverna i (1) med *få*-passiverna i (2).¹

- (2) a. ja fick min cykel stulen (GSLC, affär)
b. då fick ungarna normer fastställda av sina föräldrar (P)

Precis som de kanoniska passiverna anger konstruktion med *få* här att den aktion som uttrycks av participet (participaktionen) utförs av någon annan än satsens subjekt. I (2a) är det inte *jag* som stäl cykeln, och i (2b) är det inte *ungarna* som fastställer normerna. Vem som utför participaktionen framgår inte nödvändigtvis – om det inte som i (2b) specificeras av en *av*-fras. Precis som i de kanoniska passiverna är alltså ett av participverbets argument underförstått i *få*-passiven.

Konstruktion med *få* skiljer sig samtidigt uppenbarligen från de kanoniska passiverna: subjekten i exemplen med *få* svarar inte mot objekt i motsvarande aktiva sats; jfr (3) som saknar led motsvarande *jag* i (2a) och *ungarna* i (2b). Subjektet i *få*-passiven är alltså inte nödvändigtvis ett (bundet) argument till particip verbet.

- (3) a. Någon stal min cykel.
b. Föräldrarna fastställde normerna.

Teleman m.fl. (1999) nämner konstruktionen med *få* endast i förbigående och uttrycker sig med försiktighet om hur den ska analyseras: i vissa fall kan konstruktionen ”möjligen ses som en perifrastisk passiv” (1999/4 s. 382, not). En svårighet är att en konstruktion med *få* ibland kan ha mer än en tolkning, och man kan anta att den kan botten i flera olika strukturer (jfr t.ex. Haegeman 1985, Taraldsen 1995). En central fråga är då just hur satssubjektet tolkas i relation till particip verbet. En annan svårighet för beskrivningen är att konstruk-

¹ Exempel från GSLC-korpusen (Gothenburg Spoken Language Corpus) följs av förkortningen (GSLC) och typ av samtal. Exempel från PAROLE-korpusen markeras med (P). Nordic Dialect Corpus förkortas NDC (se vidare avsnitt 2 nedan). För exempel från NDC anges också inspelningsort och talarens kön och åldersgrupp.

tion med *få* + particip ofta inte betraktas som en del av standardspråket (se Ljunggren 1934 s. 15 och referenser där), och talares intuitioner om konstruktionen går isär. I språkbruket kan vi med andra ord notera en växling mellan flera närbesläktade och på ytan ofta identiska användningar som godtas i olika hög utsträckning av olika talare och i olika kontexter.

I den här artikeln diskuteras användningen och tolkningen av konstruktion med *få* + particip i modernt svenskt språkbruk. Konstruktionen är så pass obeaktad i diskussionen om svenskan att en empirisk kartläggning framstår som befogad (men se t.ex. Egerland 1996). Samtidigt har konstruktion med *få* + particip alltså egenskaper som väcker principiella frågor om hur vi teoretiskt ska förstå diateskategorin och verbens argumentstruktur vilka jag endast antyder i det följande och behandlar vidare i andra sammanhang (se t.ex. Larsson 2011; jfr också Klingvall 2011). Den här artikeln syftar till att ge en översikt över bruket, och jag använder därför autentiska exempel i så hög grad som möjligt. Samtidigt söker jag etablera relevanta distinktioner mellan olika användningar av *få* + particip. När materialet inte är tillräckligt, eller när diskussionen förutsätter grammatikalitetsbedömningar, utgår jag från konstruerade exempel. Bedömningarna är då mina egna.

Avsnitt 2 ger en översikt över materialet. I avsnitt 3 urskiljer jag två passiva konstruktionstyper och en aktiv med *få* + particip som har delvis olika egenskaper och distribution, och jag diskuterar också tvetydighet/vaghet i tolkningen. Avsnitt 4 redogör för vilka participverb som förekommer i de olika användningarna, och i avsnitt 5 undersöker jag språkbruket med avseende på variationer i ledföljd, kongruens och partikelplicering. Avsnitt 6 behandlar konstruktionens betydelse och vidare distribution. Med utgångspunkt i det dialektmaterial som har samlats in inom ramen för Swedia2000 och det nordiska paraplyprojektet ScanDiaSyn (se Vangsnes 2007) och i det språkhistoriska källmaterialet väcker jag i avsnitt 7 frågan hur man kan förstå spridningen av konstruktion med *få* + particip och det faktum att den inte alltid fullt ut är en del av det svenska standardspråket.

2. Material

Undersökningen baseras på sökningar i en korpus över svenskt skriftspråk, PAROLE-korpusen (P), vilken innehåller ca 19 miljoner löpord, och i två tal-språksmaterial, GSLC-korpusen och Nordic Dialect Corpus (NDC), vilka inne-

håller drygt 1,4 miljoner respektive knappt 300 000 ord.² PAROLE täcker romantext, tidningstext, tidskriftstext och webbtexer, och GSLC innehåller olika typer av talade texter (formella och informella samtal, diskussioner, samtal i butik osv.). Dialektmaterialet består av transkriptioner av omkring 600 timmar informella intervjuer med 125 informanter, vilka genomfördes inom ramen för projektet SweDia2000 (se Johannessen m.fl. 2009 för en beskrivning av korpusen). Inspelningarna genomfördes på 97 olika platser i Sverige och 10 orter i Finland. Eftersom antalet relevanta belägg i talspråksmaterialet är litet redovisas de två talspråskorpusarna tillsammans.

Materialet från PAROLE består av belägg på konstruktion med *få* i infinitiv, presens och preteritum + verbala preteritumparticip, där de båda verbformerna är åtskilda med upp till fyra ord. I det betydligt mindre talspråksmaterialet har alla belägg på konstruktion med infinitiv, presens eller preteritum av *få* + particip excerperats.³ Exempel med helt adjektiviska particip (*intresserad, begåvad* osv.) har uteslutits, liksom exempel med *godkänd* och *underkänd* när objekt saknas, som i *uppsatsen fick godkänt* (jfr typen *han fick uppsatsen godkänd* vilken är inkluderad). Studien inkluderar alltså endast konstruktion med *få* och verbala particip (vilka också kan förekomma i verbala passiver med *bli*). Se Larsson 2009 s. 14–24 för en sammanfattande diskussion av skillnaden mellan verbala och adjektiviska particip.

Som komplement till korpusmaterialet har jag gjort sökningar på Google. Dessutom har jag utnyttjat Nordic Judgement Database (se vidare Lindstad m.fl. 2009). Databasen innehåller grammatikalitetsbedömningar av meningar med *få* + particip från 91 informanter vid 25 av de orter som ingick i SweDia-projektet. Orterna är spridda över landet, och informanterna är av olika ålder och kön. Jag återkommer till resultaten av informantundersökningarna i avsnitt 7.

Utöver det moderna materialet använder jag också ett antal historiska källor som jämförelsematerial. Jag utnyttjar då särskilt Schlyters och Söderwalls ord-

² Dialektkorpusen är länkad till ljudfiler, och jag har därför kunnat lyssna på oklara eller svårtolkade exempel.

³ Materialet inkluderar alltså inte perfektum av *få*, som i (i), eftersom dessa ofta är tvetydiga mellan den relevanta konstruktionen med *få* + particip och så kallad dubbelsupinum, där *få* har modal betydelse.

(i) Han har fått gjort en hel del.

'Han har fått en hel del gjort.'

'Han har fått göra en hel del.'

I det senare fallet svarar participformen *gjort* mot en infinitiv i standardspråket, och i enkla tempus kräver den modala tolkningen en infinitiv.

böcker över fornsvenskan, SAOB och korpusen Svensk dramadiolog under tre sekler. Korpusen innehåller 45 dramer från sex perioder mellan år 1725 och år 2000 (se Melander Marttala & Strömquist 2001).⁴ Jag har också excerperat konstruktioner med *få* i Äldre Västgötalagen (ÄVgL) systematiskt.

3. Tre olika konstruktionstyper med *få* + particip

Det moderna skriftspråksmaterialet innehåller totalt 1198 belägg på *få* + particip, och i det mindre talspråksmaterialet finns endast 96 belägg. Det står alltså klart att konstruktionen inte hör till de mest högfrekventa i det moderna språkbruket, i alla fall inte i det språkbruk som finns representerat i korpusarna. Det rör sig likväl inte om en helt marginell konstruktion. Någon kraftig frekvenskillnad mellan tal och skrift kan inte noteras: skriftspråksmaterialet är drygt 13 gånger större än talspråksmaterialet och innehåller mer än 12 gånger så många belägg.⁵ Som vi kommer att se skiljer sig tal och skrift dock delvis åt med avseende på vilken typ av användningar som förekommer.

I det här avsnittet introducerar jag tre olika användningar av *få* + particip (jfr Egerland 1996 s. 80) och ger en kort översikt över bruket. Jag urskiljer då två huvudtyper av passiva konstruktioner med *få* + particip (hädanefter: *få*-passiver): en kausativ och en benefaktiv/malefaktiv konstruktionstyp (avsnitt 3.1).⁶ Dessutom kan vi särskilja en aktiv konstruktionstyp med *få* + particip, vilken jag hänvisar till som *få*-aktiv (avsnitt 3.2). I avsnitt 3.3 diskuterar jag svårigheten att skilja *få*-passiv från *få*-aktiv.

3.1 *få*-passiver

Vi har sett att participet i konstruktion med *få* + preteritumparticip ibland har passiv tolkning, i den meningen att det argument som skulle ha varit subjekt i en aktiv sats med particip verbet som huvudverb lämnas uttryckt eller uttrycks

⁴ Perioderna är: 1725–1750, 1775–1800, 1825–1850, 1875–1900, 1925–1950 och 1975–2000. Materialet innehåller 10 1700-talsdramer, 15 1800-talsdramer och 20 1900-talsdramer.

⁵ Siffrorna är dock inte fullständigt jämförbara eftersom exempel med över 4 ord mellan *få* och particip inte inkluderats i excerperingen av PAROLE.

⁶ Termen *konstruktion med få + particip* syftar på en språklig sträng där *få* tar ett participiellt komplement, och den ska inte förstås i strikt konstruktionsgrammatisk bemärkelse. Jag talar om *konstruktionstyp* för att på ett någotsånär teorineutralt sätt syfta på en kombination av språkliga element med vissa givna strukturella egenskaper.

med en *av*-fras. Ibland är emellertid (tanke)subjektet i satsen med *få* ändå en i någon mening aktiv kraft, och det kan då uppbära den semantiska rollen (indirekt) Orsak:

- (4) Turkisk polis kommer med falska anklagelser för att få honom utlämnad till Turkiet, säger en vän (P)

I exempel som detta orsakar subjektsreferenten participaktionen utan att själv utföra den – det är inte (nödvändigtvis) polisen som utlämnar honom. Vem som är Agent till den aktion som uttrycks av participet lämnas alltså utsagt, och i den meningen är konstruktionen passiv. Samtidigt har konstruktionen alltså kausativ betydelse.

I talspråksmaterialet är endast någon procentandel av beläggen otvetydigt kausativa. I skriftspråksmaterialet är motsvarande siffra knappt 10 %. Betydligt vanligare är att subjektet till *få* har en referent som gynnas eller missgynnas av participaktionen utan att nödvändigtvis ha något inflytande över den:

- (5) a. Sådan är nu en gång människan: hon har sina behov, och dem behöver hon få hjälpligt tillgodosedda (P)
b. det var en utav våra lagkamrater han fick benet avsparkat någon gång, ser du (NDC, äldre man, Segerstad, Öland)

Huruvida konstruktionen får en benefaktiv eller malefaktiv tolkning beror dels på participverbet, dels på den vidare kontexten (och vår kunskap om världen). En malefaktiv tolkning förutsätter en kontext där subjektet inte har kontroll över aktionen. Det är annars inget som tyder på att den benefaktiva och den malefaktiva läsningen bottnar i två grammatiskt skilda strukturer, och jag behandlar dem därför tillsammans i det som följer.

Många av de autentiska exemplen låter sig inte helt enkelt analyseras som antingen kausativa eller benefaktiva/malefaktiva, åtminstone inte utan god kännedom om kontexten. I följande exempel är subjektets roll inte utan vidare given:

- (6) Visserligen fick jag mitt B ändrat till stora A i avgångsbetyget sedan jag varit uppe hos rektorn och klagat att ett B i ordning kunde jag aldrig visa upp när jag skulle ut och söka plats (P)

Här är det tydligt att subjektsreferenten gynnas av det förändrade betyget, men skribenten har samtidigt själv orsakat ändringen genom att gå till rektorn och klaga.

Också fall som vi normalt uppfattar som helt entydiga kan få en annan tolkning om vi tänker oss en mindre vanlig kontext (eller ett annat samhälle). Se till exempel följande:

- (7) Men bara fyra minuter senare fick AIK Krister Nordin utvisad för sin andra varning (P)

Normalt ger vi den här typen av exempel en malefaktiv tolkning – AIK missgynnas av utvisningen av en av sina spelare. För en talare som inte vet att Krister Nordin spelade i AIK, och som inte är van vid att prata om fotboll, är en annan tolkning emellertid fullt möjlig. Vi skulle kunna tänka oss att AIK anstränger sig för att få en spelare i motståndarlaget utvisad – då får exemplet alltså en kausativ tolkning. Vilken tolkning vi gör av ett enskilt exempel beror alltså ofta i hög grad på vår kunskap om världen och om det för vår språkgemenskap normala språkbruket i en given kontext. Tvetydigheten i de autentiska exemplen gör att jag i det följande inte ger några exakta siffror på fördelningen mellan de olika betydelserna i materialet.

Det finns trots tvetydigheten anledning att åtminstone i utgångspunkten separera den kausativa från den benefaktiva/malefaktiva konstruktionstypen med *få* + particip. Ett skäl är att vissa grupper av exempel systematiskt tillåter den ena läsningen men inte den andra (se vidare avsnitt 4.3 nedan).⁷ Den slutliga analysen beror naturligtvis bland annat på vilket system för semantiska roller man antar och hur mycket av betydelsen man vill hänföra till den syntaktiska och vidare kontexten.⁸ Analysen bör naturligtvis samtidigt fånga systematiska skillnader mellan de olika betydelserna vad gäller syntaktiska egenskaper och distribution.

⁷ Varken den kausativa eller den benefaktiva/malefaktiva tolkningen är begränsad till konstruktioner där *få* tar ett participiellt komplement:

- (i) a. Solveig fick upp dörren. (Kausativ)
b. Solveig fick ett nytt fönster. (Benefaktiv)
c. Solveig fick en blåtira. (Malefaktiv)

Man kan notera att (ia) enbart har en kausativ tolkning och att varken (ib) eller (ic) kan tolkas kausativt.

⁸ I Larsson 2009 antar jag i likhet med bland annat Harley (1998) att kausativ och possessiv tolkning av konstruktion med *ha* + particip är en konsekvens av skillnader i participets struktur och av den syntaktiska kontexten. Man kan tänka sig en liknande analys av konstruktion med *få*.

3.2 *få* + aktivt particip

Utöver de två konstruktionstyperna med *få* + passiva particip finns i svenskan också en konstruktionstyp där *få* kombineras med en aktiv participform, dvs. ett particip som inte har något undertryckt eller implicit argument. I den aktiva konstruktionstypen kan *få* konstrueras med particip av intransitiva och reflexiva verb, som i (8a), och participet föregår ett eventuellt objekt, som i (8b). Subjektsreferenten tolkas i *få*-aktiven med nödvändighet som Agent till participaktionen.

- (8) a. far var inte så kry också så jag fick ju (.) jag fick ju jobba rätt hårt men (.) å andra sidan så (.) tror jag inte det var skadligt för mig att få lärt sig att (.) lärt sig från grunden (NDC, äldre man, Össjö, Skåne)
 b. nej det hade han inte vi var ett par man som fick vräkt en upp på ryggen (NDC, äldre man, Orust, Bohuslän)

Den aktiva konstruktionstypen skiljer sig alltså delvis från den passiva, och den liknar på vissa sätt snarast aktiva konstruktioner med hjälpverb + infinitiv. Till skillnad från andra konstruktioner med preteritumparticip kan participet i *få*-aktiven kombineras med en löst sammansatt partikel, som i (9). I motsvarande *få*-passiv skulle det med andra ord ha hetat *få löddret uppgnuggat* och inte som här *få gnuggat upp löddret*.

- (9) Jag fick snart gnuggat upp ett hyfsat lödder i håret som räckte även till själva kroppen (P)

Participet kongruensböjs inte i *få*-aktiven utan står i neutrum singularis oberoende av ett eventuellt objekt. Vissa språkbrukare väljer den entydigt aktiva supinumformen av det underordnade verbet, som i (10).⁹ Entydiga exempel saknas dock i det excerperade materialet.

- (10) %Jag fick inte skrivit ut den.

Den aktiva konstruktionstypen med *få* godtas inte av alla språkbrukare, oavsett participets morfologi. Jag återkommer till variationen nedan.

⁹ Procenttecknet markerar att olika talare accepterar exemplet i olika hög grad.

3.3 Aktiva *få*-passiver

I den konstruktionstyp med *få* + particip som jag omtalar som aktiv (och som skiljer sig från *få*-passiverna t.ex. genom att ta en löst sammansatt partikel, se ovan) är tolkningen av subjektet entydig: subjektet tolkas som argument till particip verbet och uppbär rollen Agent i participaktionen. I (9) ovan är den enda möjliga tolkningen att det är *jag* som har gnuggat upp lödder.

Också de passiva konstruktionstyperna tillåter emellertid ofta en tolkning där subjektsreferenten utför participaktionen:

- (11) a. Men jag fick inte mycket utträttat under mina senaste fem dagar i Schnalstal, vädret var alltför dåligt, säger Ingemar (P)
 b. Det är på grund av att män saknar erfarenhet av att stressa hem efter en lång arbetsdag för att hinna få alla saker gjorda i hemmet, hävdar Birgitta Olsson (P)

I (11a) är det subjektsreferenten (*jag*) som inte utträttat så mycket, och i (11b) är det de som stressar hem som ska göra alla saker i hemmet. Notera att ledföljden skiljer sig från följden i *få*-aktiven. Jämför de konstruerade *få*-aktivena i (12) där objektet följer det oböjda participet:

- (12) a. Men jag fick inte utträttat mycket under mina senaste fem dagar i Schnalstal.
 b. Män saknar erfarenhet av att stressa hem efter en lång arbetsdag för att hinna få gjort alla saker i hemmet.

Trots att exemplen i (11) har (eller kan ha) en aktiv tolkning i den bemärkelsen att matrissubjektet tolkas som Agent till participaktionen, behandlar jag dem alltså som *få*-passiver, och jag omtalar dem för enkelhetens skull som aktiva *få*-passiver. Man kan förstå den aktiva *få*-passiven som en sats vilken innehåller en passiverad verbform (ett passivt particip) men som har aktiv tolkning i den bemärkelsen att subjektet är subjekt också i motsvarande aktiva sats. Vi behöver alltså skilja mellan aktiv/passiv *sats* och aktivt/passivt *verb* (se vidare Larsson 2011 och jämför Teleman et al. 1999/4 s. 360 som behandlar passiv som en egenskap hos en sats).

En aktiv tolkning (av satsen) är inte nödvändig i *få*-passiverna, som den är i *få*-aktivena. Tvärtom är många exempel tvetydiga. Vilken tolkning som är primär beror i hög grad på kontexten; jfr (13a) och (13b) som båda innehåller *få*-passiver (med objekt som föregår participet).

- (13) a. Inte ens så stort som en fotbollsplan men med vanlig knivslåtter, traktorräfsa och nu sen länge försvunna höhässjor hade det tagit tre man cirka tre timmar att få gräset hängt på hässjor (P)

- b. Storbonden hade flera anställda och kunde snabbt få gräset hängat på hässjor utan att själv behöva lyfta ett finger.

I (13a) är den primära tolkningen att de tre männen (tankesubjektet till *få*) är Agenter till participaktionen – det är de som hänger gräset på hässjor. I (det konstruerade) exemplet i (13b) är det å andra sidan inte storbonden själv som hänger gräset. (13a) är alltså en ”aktiv *få*-passiv”, medan (13b) är en ”passiv *få*-passiv”. Aktiva *få*-passiver är alls inte svåra att belägga i materialet (det rör sig åtminstone om ett hundratal exempel), och många exempel tillåter alltså såväl en aktiv som en passiv tolkning. Det är värt att notera att de aktiva *få*-passiverna inte är begränsade till exempel med pronomina objekt utan också förekommer med nominalfrasobjekt (som *gräset* i 13a).

Svenska *få*-passiver är alltså inte bara tvetydiga mellan en kausativ och en benefaktiv eller malefaktiv tolkning. De är dessutom tvetydiga mellan en aktiv och en passiv tolkning. Man kan tänka sig att participverbets högsta argument är undertryckt och implicit i *få*-passiven precis som i kanoniska passiver, och att detta skiljer (aktiva och passiva) *få*-passiver från *få*-aktiver. Det implicita argumentet kan i *få*-passiven (likt ett pronomen) tolkas som koreferent med matrissubjektet, men en annan tolkning är också möjlig, därav tvetydigheten (se vidare Larsson 2011 för diskussion).

3.4 Sammanfattning

Jag har i det föregående urskiljt två typer av *få*-passiver, en med kausativ och en med benefaktiv eller malefaktiv tolkning. Jag har också antagit att *få*-passiven likt kanoniska passiver har ett huvudverb med ett implicit argument, men den aktiva satsens objekt står inte som i den kanoniska passiven som subjekt. Vi har också sett att satssubjektet i *få*-passiven kan tolkas som Agent till den aktion som uttrycks av participet, trots att participet alltså bör betraktas som en passiv verbform.

I svenskan förekommer ibland också konstruktioner med *få* + particip som har entydigt aktiv betydelse. Till skillnad från *få*-passiver konstrueras participet i *få*-aktiven med löst sammansatt artikel, och ett eventuellt objekt är efterställt. I *få*-aktiven men inte *få*-passiven kan supinum morfologi förekomma. Jämför *få*-passiven i (14a) med *få*-aktiven i (14b). *Få*-aktiven godtas inte av alla talare.

- (14) a. Han fick artikeln utskriven. (*Få*-passiv)
 b. %Han fick skrivit/skrivit ut artikeln. (*Få*-aktiv)

Vi kommer att se att det på grund av den språkliga variationen ofta är svårt att i enskilda fall avgöra om ett exempel ska analyseras som *få*-passiv eller *få*-aktiv. I det följande kommer vi dock samtidigt att notera ytterligare skäl att ändå göra skillnad mellan de aktiva *få*-passiverna och *få*-aktivena.

4. Transitivitet och verbtyp

I det typiska fallet har *få*-passiverna ett passivt particip av ett transitivt verb, och objektet föregår som vi har sett participet. De flesta typer av transitiva verb är möjliga. *Få*-aktivena är å andra sidan inte begränsade till transitiva verb. I språkbruket är situationen emellertid inte fullt så enkel. *Få*-passiver saknar ibland ett utsatt objekt, och inte alla grupper av verb förekommer i *få*-aktivena. Det här avsnittet ger en översikt över språkbruket med avseende på participverbets transitivitet och aktionsart.

4.1 Saknade objekt

Få-passiven innehåller som framgått ett passivt particip av ett transitivt verb. Participverbets högsta argument (dvs. det led som är subjekt i en aktiv sats) är uttryckt i passiven, men konstruktionen har normalt ett objekt – även om det inte som i de kanoniska passiverna blivit satsens subjekt. Jämför återigen *få*-passiven med motsvarande kanoniska passiv:

- (15) a. Jag fick min cykel stulen.
 b. Min cykel blev stulen.

Particip av reflexiva verb är normalt omöjliga i en *få*-passiv, men inte i *få*-aktiven; jfr den ogrammatiska *få*-passiven i (16a) med *få*-aktiven i (16b) (och se Hedlund 1992 s. 34).

- (16) a. *Han fick sig lärd.
 b. Han fick lärt sig.

Få-aktiven är som vi har sett också möjlig med intransitiva verb, som i (17).

- (17) %Jag fick inte sovet/sovit i natt.

SAOB anger att konstruktion med *få* + particip utan utsatt objekt är ”något vardaglig”. I språkbruket dominerar konstruktion med objekt också starkt, både i tal och skrift (se tabell 1). Andelen belägg utan objekt eller med reflexivt pronomen är dock högre i talspråket (totalt 27 %) än i skriftspråket (12 %).

Tabell 1. Konstruktion med *få* + particip med och utan utsatt objekt och med reflexivt pronomen.¹⁰

	<i>få</i> + particip med objekt	<i>få</i> + particip utan utsatt objekt	<i>få</i> + particip med reflexivt pronomen	Totalt
Skriftspråk	1057 (88 %)	140 (12 %)	1 (0,1 %)	1198 (100 %)
Talspråk	70 (73 %)	23 (24 %)	3 (3 %)	96 (100 %)

Trots att *få*-passiven kräver particip av transitiva verb är de belägg som saknar utsatt objekt inte nödvändigtvis entydiga exempel på den aktiva konstruktions-typen. Tvärtom är det inte helt ovanligt att det transitiva particip verbet i konstruktion med *få* konstrueras absolut (eller med ett orealiserat objekt), som i (18). Satsen har då passiv tolkning, trots att ett utsatt objekt saknas.

- (18) Det periodiska underhållet, då man får målat och tapetserat, rullar med 15 års intervall (P)

Det underförstådda objektet har normalt icke-specifik syftning, och i flera fall svarar det snarast mot ett icke-referentiellt eller kvasi-argumentellt *det*, jfr (18) med (19).

- (19) Jag fick (det) målat (här hemma).

En del av beläggen är tvetydiga mellan *få*-passiv och *få*-aktiv, trots att utsatt objekt saknas:

- (20) och det var ju ganska spännande att åka med häst och vagn ner (.) och få malt (.) här nere (NDC, äldre kvinna, Össjö, Skåne)

Exempel (20) är förenligt med en tolkning där någon annan än talaren (dvs. tankesubjektet till *få*) utför malandet.

Det absolut vanligaste fallet där *få* konstrueras med ett passivt particip utan utsatt objekt är med ett particip av verbet *betala*, som i (21). Totalt 149 av de

¹⁰ Belägg med två objekt förs till gruppen med objekt, även om det ena objektet är ett reflexivt pronomen.

belägg som saknar objekt är med *få betalt* (133 i skrift och 16 i talspråksmaterialet).

- (21) Efter ett telefonsamtal med gossens föräldrar fick chauffören uppfattningen att han skulle få betalt (P)

Man kan möjligen tänka sig att också exemplen med *få + betalt* utan utsatt objekt innehåller ett orealiserat objektsled. Intressant nog kan emellertid inte alla typer av objekt realiseras i konstruktion med *få*, om participet inte introduceras av en preposition; jfr (22) och (23).

- (22) passar hon sina egna barn så får hon inge betalt (GSLC, diskussion)

- (23) Han fick två tusen kronor *(i) betalt.

Exempel med preposition är belagda i materialet; se (24). Med andra participverb än *betala* introduceras dock participet aldrig med preposition; jfr (25).

- (24) ju mer får man i betalt va (GSLC, diskussion)

- (25) Ju fortare man får *(i) tvättat, dess bättre.

Det kan alltså finnas skäl att behandla exemplen med *betalt* separat. När exempel med participverbet *betala* sorteras bort, har 99 % av de excerperade belägen i skriftspråket ett utsatt objekt (se tabell 2). I talspråket är exempel utan objekt eller med reflexivt pronomen något vanligare: 85 % av belägen har ett utsatt objekt. Det bör dock noteras att i inget enda fall i materialet tar *få* entydigt ett particip av ett intransitivt verb. Samtliga exempel som saknar objekt är alltså av den typ som kan analyseras som en *få*-passiv (som i 18 och 20 ovan). Exempel som *få sovet/sovit* och *få rest* är med andra ord över huvud taget inte belagda i materialet. Konstruktion med *få + particip* av intransitivt verb tycks alltså inte fullt ut vara en del av det moderna svenska språkbruket, i alla fall inte i den typ av språkbruk som är inkluderat i korpusmaterialen.

Tabell 2. Konstruktion med *få + particip* med och utan utsatt objekt och med reflexivt pronomen. Belägg med *betala* som participverb är exkluderade.

	<i>få + particip</i> med objekt	<i>få + particip</i> utan utsatt objekt	<i>få + particip</i> med reflexivt pronomen	Totalt
Skriftspråk	968 (99 %)	7 (1 %)	1 (0,1%)	976 (100 %)
Talspråk	56 (85 %)	7 (11 %)	3 (5 %)	66 (100 %)

Många av exemplen utan utsatt objekt kan som framgått analyseras antingen som *få*-passiv eller *få*-aktiv. Konstruktion med reflexivt pronomen, som i (26), är dock entydigt aktiv. Att andelen reflexiva pronomen är högre i talspråket (5%) än i skriftspråket (0,1 %) antyder därför att *få*-aktiven är vanligare i tal än i skrift (även om antalet belägg är litet). Det enda exemplet i skriftspråket (26b) ingår dessutom i direkt anföring.

- (26) a. de e väl trevligt å få vaskat av sej (GSLC, informellt samtal)
 b. Har man ett arbete att sköta och skall upp tidigt på morgonen, så gäller det att få lagt sig på kvällen, sa Sten Pålsson (P)

Få-aktiven kan mot bakgrund av det excerperade materialet över huvud taget knappast betraktas som en del av svenskt skriftspråk. Vi återkommer till detta nedan.

4.2 Dubbelobjekt

I tabell 1 och 2 ingår dubbelobjektskonstruktioner i beläggen på particip med objekt. Belägg saknas i det mindre talspråksmaterialet, men i skriftmaterialet ingår 13 belägg på *få*-passiver med particip i konstruktion med två objektsled (men inga entydigt aktiva exempel). I samtliga fall är det indirekta objektet reflexivt, och tolkningen är benefaktiv/malefaktiv, som i (27).

- (27) a. Därefter kan personer från andra länder överta de uppgifter som svenska direktörer får sig tilldelade vid den planerade sammanslagningen (P)
 b. Detta med att gotlänningen Carl Laurin år 1842 startade Allmänna sången i Uppsala fick jag mig berättat av Gurli Lundborg (P)

I *få*-passiver är icke-reflexiva indirekta objekt inte alltid fullt grammatiska; se (28). Grammatikaliteten varierar dock beroende på verb (jfr Askedal 1984 som påvisar betydande variation i vilka dubbelobjektsverb som är möjliga i konstruktion med *få* i norska). Exempel som de i (28) är alltså inte belagda i materialet.

- (28) a. ??Lisa fick honom jobbet erbjudet.
 b. Lisa fick honom jobbet fråntaget.

Alla participverb som förekommer med direkt objekt och reflexivt pronomen i konstruktion med *få* räknas inte normalt till de bitransitiva verben. Jämför *få*-passiven med *berätta* i (27b) med den aktiva satsen med samma verb i (29a).

I det senare fallet är indirekt objekt uteslutet (men en Beneficient kan introduceras med preposition, som i 29b).

- (29) a. *Han berättade mig det.
b. Lisa berättade det för mig.

Det tycks alltså som om det är konstruktionen med *få* som möjliggör det reflexiva indirekta objektet i exempel som (27b), och koreferensen med matrissubjektet framstår då som avgörande. Icke-reflexiva indirekta objekt är som framgått omöjliga.

Det indirekta objektet (reflexiven) underförstås i något fall i *få*-passiven, trots att participverbet annars kräver ett indirekt objekt. I (27a) ovan konstrueras *tilldela* bitransitivt, men i (30) saknas reflexiven. *Tilldela* är annars obligatoriskt bitransitivt; jfr (31) där det indirekta objektet inte kan utelämnas.

- (30) 09.45 är Evert Taube vid Finnhamn och fortsätter mot Norrskärskobben [...] och ombedes att hålla sig kvar i det området i avvaktan på att få ett angränsande sökområde tilldelat (P)

- (31) Lisa tilldelade *(honom) ett angränsande sökområde.

Också i (30) är det avgörande att det underförstådda indirekta objektet är koreferent med matrissubjektet. Det indirekta objektet kan inte på samma sätt utelämnas eller underförstås i en kausativ *få*-passiv där subjektet är Orsak till participaktionen, men inte Beneficient; se (32).

- (32) Lisa fick *(honom) tilldelad ett angränsande sökområde. (Kausativ *få*-passiv)

Återigen tycks alltså realiseringen av objekten åtminstone delvis bestämmas av (konstruktionen med) *få* och inte enbart av det underordnade verbet.

4.3 Participverbets aktionsart

Bortser vi från intransitiva eller reflexiva och bitransitiva verb är begränsningarna på verb i *få*-passiven inte så många. Nästan alla typer av transitiva verb är belagda i materialet. Jag diskuterar i det följande några huvudgrupper av verb, vilka framstår som relevanta mot bakgrund av tidigare studier av preteritum-particip (se Larsson 2009 och referenser där; jfr också Egerland 1996 s. 120).

Verb med avgränsad aktionsart, som *förstöra*, kan ha såväl kausativ som benefaktiv/malefaktiv tolkning med *få*:

- (33) a. Fast hon skuggades av säkerhetsmän i Schweiz skulle jag ha lyckats få henne utsmuglad (P)
 b. Rederiet har redan betalat ut 78 miljoner kronor i kompensation till passagerare som fick sin kryssning förstörd (P)

Också verb med oavgränsad aktionsart (dvs. verb som inte själva anger ”naturlig slutpunkt”) som *granska* är möjliga i konstruktion med *få*; se (34). Entydiga exempel är dock inte särskilt vanliga.¹¹

- (34) Resten av sin ämbetsperiod hade han inte behövt tänka på att få sin maktutövning granskad i allmänna val (P)

I några belägg uttrycker particip verbet i *få*-passiven ett tillstånd. Tolkningen är då alltid kausativ. I (35a) är det inympningarna som ska göra att läktarna blir befolkade, och i (35b) är det någon (tankesubjektet till *få*) som ska göra att politiken omfattas av en klar majoritet.

- (35) a. Kan dessa inympningar då ge nytt blod åt sporten och få läktarna befolkade igen? (P)
 b. Det gäller att få politiken förankrad och få den omfattad av en klar majoritet (P)

Det är över huvud taget svårt att konstruera exempel där en *få*-passiv med ett statiskt participverb får benefaktiv/malefaktiv tolkning. I några fall tycks dock den benefaktiva/malefaktiva tolkningen inte helt utesluten; jfr det konstruerade exemplet i (36):¹²

- (36) Vi hade oturen att få läktarna befolkade av huliganer (men det var helt och hållet organisatörernas fel, och vi hade ingenting med saken att göra).

Exempel som (36) är alltså över huvud taget inte belagda i materialet och kräver en ganska tillrättalagd kontext.

¹¹ Många verb tillåter både avgränsade och oavgränsade läsningar, beroende bland annat på typ av objekt. Verbet *granska* kan konstrueras med perfektiv aspekt, men verbet har emellertid ändå oavgränsad aktionsart – i exempel (34) anger inte verbfrasen någon naturlig slutpunkt. Se Larsson 2009 s. 206 ff. för en diskussion av distinktionen perfektiv aspekt–avgränsad aktionsart i svenskan.

¹² Jämför också konstruktion med *få* och adjektiviskt komplement som i många fall enbart har kausativ tolkning; jfr (ia) och (ib). Brädgårdstecknet markerar semantisk anomali.

(i) a. Vi fick henne glad/ledsen. (enbart kausativ)
 b. #Vi fick henne ledsen, men det var absolut inte vårt fel.

I vissa fall tycks dock en benefaktiv/malefaktiv tolkning möjlig:

(ii) Vi hade oturen att få läktarna fulla med huliganer.

Upplevarverb och statiska kognitionsverb är normalt omöjliga i *få*-passiver, men grammatikaliteten beror delvis på i vilken mån de kan kombineras med en yttre orsak; se (37). I den mån exemplen är grammatiska, har de en kausativ tolkning. Också den här typen av belägg saknas i materialet.

- (37) a. ?Han fick henne omtyckt av alla.
b. ??Han fick vampyrer fruktade (av massor med människor).

Också *få*-aktiven förekommer med participverb både med avgränsad aktionsart (38a) och oavgränsade aktioner (38b):

- (38) a. Har man ett arbete att sköta och skall upp tidigt på morgonen, så gäller det att få lagt sig på kvällen, sa Sten Pålsson (P)
b. då får de ju diskuteret di här (GSLC, fabrik)

I ett exempel i materialet innehåller *få*-aktiven ett particip av ett kognitionsverb; se (39). Konstruktionen med *få* uttrycker här att någon har lyckats förstå något:

- (39) hon bad om ursäkt när hon väl fick förstått de hela (GSLC, resebyrå)

Även utan *få* är en icke-statisk tolkning möjlig med *förstå*: *när hon väl förstod* betyder 'när hon väl började förstå'. Statiska verb är annars inte fullt grammatiska i *få*-aktiven; se (40). De är heller inte belagda i materialet.

- (40) ??Jag fick bara varit där i tio minuter.

Få-aktiven är heller inte möjlig med icke-statiska, icke-agentiva verb som *ramla*, *växa* osv.:¹³

- (41) a. #Jag fick ramlat.
b. #Jag fick växt fem centimeter.

Det tycks alltså krävas ett agentivt participverb för att *få*-aktiven över huvud taget ska vara möjlig (jfr Larsson 2009 s. 409, Taraldsen 2010). Som framgått saknas dock också belägg på *få*-aktiver med agentiva, intransitiva verb helt i materialet.

¹³ Jag markerar exemplen i (41) med brädgårdstecken (för semantisk anomali) snarare än stjärna eftersom åtminstone exempel (41a) är tänkbart t.ex. i en kontext där en skådespelare ska ramla på scenen, och där fallet då alltså är planerat och viljestyrt.

5. Ledföljd, kongruens och partiklar

I det föregående har vi kunnat observera skillnader mellan *få*-passiverna och den aktiva konstruktionstypen vad gäller vilka grupper av verb som kan ingå. *Få*-passiven kräver ett passivt particip av ett transitivt verb, men objektet måste inte alltid uttryckas. Tvärtom konstrueras participverbet i flera fall absolut. Den aktiva konstruktionstypen tillåter även reflexiva och (agentiva) intransitiva participverb, men intransitiva verb är över huvud taget inte belagda i materialet. Andelen reflexiva (monotransitiva) participverb är något högre i talspråksmaterialet än i skriftspråksmaterialet, vilket ger en antydning om att *få*-aktiven ska betraktas som ett talspråksfenomen. I nästa avsnitt kommer vi att se att inte heller bruket av *få*-passiven är fullt standardiserat. *Få*-passiverna uppvisar tvärtom viss variation, framför allt vad gäller ledföljd. Vi kan också notera ytterligare skillnader mellan skriftspråk och talspråk.

5.1 Ledföljd

I den aktiva konstruktionstypen med *få* följer objektet alltid participet; jfr *få*-aktiven i (42) med det ogrammatiska exemplet i (43). Eftersom statiska kognitionsverb normalt inte är grammatiska i *få*-passiver är (42) en otvetydigt aktiv konstruktion, och objektet måste då vara efterställt.

(42) hon bad om ursäkt när hon väl fick förstått de hela (GSLC, resebyrå)

(43) *Hon fick det hela förstått.

I *få*-passiverna föregår objektet å andra sidan normalt participet, vare sig tolkningen är kausativ eller benefaktiv/malefaktiv. Detta gäller såväl pronominala objekt (44a) som fulla nominalfrasobjekt (44b), men satsformade objekt är efterställda (44c):

- (44) a. Du borde ha sett till att få den bevitnad av två välaktade män (P)
 b. De talar om alternativa forskningsmetoder, men jag skulle inte vilja få ögonen opererade av en kirurg som lärt sig tekniken på TV (P)
 c. För Uno Laur och för hela det estniska folket är det viktigt att få bekräftat att besättningen inte orsakade katastrofen (P)

I det undersökta skriftspråksmaterialet följer ett icke-satsformat objekt participet i 3 % (32/974) av fallen (se tabell 3). I det mindre talspråksmaterialet är en betydligt större andel (17 %) av objekten efterställda. Konstruktion där ett no-

minalt objekt följer participet är enligt SAOB vardaglig ”i vissa trakter” och är alltså i mitt material relativt sett vanligare i tal än i skrift. Att gruppen *övriga* i tabell 3 är större i tal än i skrift beror på att andelen exempel med topikaliserade eller relativiserade objekt är större i talet.

Tabell 3. Ledföljd i konstruktion med *få* + particip och icke-satsformade objekt i korpusmaterialet.¹⁴

	<i>få</i> -objekt-particip	<i>få</i> -particip-objekt	Övriga	Totalt
Skriftspråk	864 (89 %)	32 (3 %)	78 (8 %)	974 (100 %)
Talspråk	46 (66 %)	12 (17 %)	12 (17 %)	70 (100 %)

I talspråksmaterialet har samtliga exempel där ett icke-satsformat objekt följer participet aktiv tolkning. Precis som i exemplen med reflexiva verb genomför alltså subjektsreferenten participaktionen:

- (45) a. vi var ett par man som fick vräkt en upp på ryggen (NDC, äldre man, Orust, Bohuslän)
 b. sen är där någon timme kanske man kan få skött någonting på eftermiddagen ibland (NDC, äldre man, Bara, Skåne)

Också i skriftspråksmaterialet har majoriteten av exemplen med efterställt objekt aktiv tolkning, som i (46).

- (46) Men han måste få sagt det, så han måste trotsa naturlagarna: – Jag älskar dig (P)

I skriftspråket finns emellertid exempel på entydigt passiv konstruktion med efterställt objekt:

- (47) Han har svurit kejsaren trohet och har fått order att ta sitt eget och döttrarnas liv och vill med Richards hjälp få framfört budet om deras död till kejsaren (P)

I (47) är det uppenbarligen inte referenten till det inledande pronomenet *han* som för fram budet om sin och sina döttrars död. Objekten är i de här fallen någorlunda tunga (utbyggda nominalfraser). Inte i något fall följer ett pronomiellt objekt participet i en konstruktion med *få* som har passiv tolkning. Led-

¹⁴ I skriftspråksmaterialet ingår totalt 45 exempel med satsformade objekt och i talspråksmaterialet ett exempel. Exempel med två objekt, varav ett satsformigt, är inkluderade i tabellen, och förs till kategorin *övriga*. Som *övriga* räknas också andra dubbelobjektskonstruktioner, liksom exempel där objektet är relativiserat eller topikaliserat. Reflexiva pronomen räknas här som objekt.

följdsvariationen i *få*-passiverna skulle alltså kunna förstås i termer av (informations)tyngd, men beläggen är få. Variationen är inte fullständigt oväntad mot bakgrund av de *få*-passiver där ett utsatt objekt saknas. Objektspositionen framför participet måste alltså inte med nödvändighet realiseras heller när ett (synligt) nominalt objekt finns i strukturen.

Ragnar Ljunggren (1934) anger att exempel som (48) och (49) är fullt grammatiska i hans dialekt och ”ingalunda ovanliga” (1934 s. 15 ff.).¹⁵ Exempelen i (48) har aktiv tolkning (i de kontexter som Ljunggren tänker sig), medan exemplen i (49) har passiv tolkning, trots att objektet följer participet och trots att partiklar här är löst sammansatta.

- (48) a. Jag fick lagat cykeln.
 b. När jag får sytt kostymen, ska jag skicka hem den. (sagt av skraddaren)
 (Ljunggren 1934 s. 15 ff.)
- (49) a. Om jag finge bättrat på färgen här en smula, vore jag tacksam.
 b. Vi ska få lagt in nya golv i två rum.
 c. Kan jag få rättat till det här cykelhjulet?
 (Ljunggren 1934 s. 15 ff.)

För Ljunggren är exempel som de i (48) och (49) talspråkliga eller dialektala, och i det moderna skriftspråksmaterialet svarar de mot endast 3 % av beläggen. Av dessa är 19 exempel (dvs. 2 % av samtliga exempel i materialet) otvetydigt aktiva (givet kontexten). I talspråksmaterialet är motsvarande siffra alltså 17 %. Det ligger nära till hands att tänka sig att den här skillnaden mellan tal och skrift, precis som skillnaden i förekomsten av particip av reflexiva verb, beror på att den aktiva konstruktionstypen är vanligare i talspråket.

Eftersom *få*-passiver tillåter en aktiv tolkning där participets underförstådda argument är koreferent med matrissubjektet, är det emellertid inget som utesluter att exemplen i (45) och (46) ovan är aktiva *få*-passiver med efterställda objekt. Det är dock anmärkningsvärt att exemplen med efterställda objekt alltid har en aktiv tolkning i talspråket. De efterställda objekten är i talspråket dessutom oftast lätta, som i exemplen i (45). Vill vi analysera exemplen som *få*-passiver får vi alltså tänka oss delvis andra principer för ledföljdsvariationen i tal än i skrift (vilket förstås inte alls är orimligt). Här kan vi nöja oss med att betrakta exempel som de i (45) och (46) som potentiellt tvetydiga.

¹⁵ Vi återfinner samma typ av variation i ledföljden i konstruktion med *ha* + preteritumparticip. Exempel (i) har t.ex. passiv tolkning, trots att objektet är efterställt:

(i) Doktorinnan vill ha hemsänt en bukett blekröda rosor. (Wellander 1973 s. 193)

5.2 Ledföljd i konstruktion med två objekt

I genomgången av ledföljd ovan fördes belägg med två objektsled som framgått till gruppen *övriga* (tabell 3). (I talspråkspråksmaterialet saknas dock belägg med två objekt.) Också i konstruktion med två objekt varierar dock ledföljden. I 8 av 12 exempel med två icke-satsformade objekt föregår båda objekten participet, som i (50). I fem av dessa är det direkta objektet topikaliserat eller relativiserat, som i (50b).

- (50) a. Här kunde man lägga fötterna på soffan och få sig middag serverad. (P)
 b. Därefter kan personer från andra länder överta de uppgifter som svenska direktörer får sig tilldelade vid den planerade sammanslagningen (P)

I fyra av beläggen med två objektsled följer det direkta objektet participet, som i (51). Det indirekta objektet föregår å andra sidan participet. Det direkta objektet är i de här fallen aldrig pronominellt.

- (51) a. I sin första egna film "Lumpen" (1986) följde hon med sitt team en grupp rekryter, från själva inryckningsdagen då ett gäng unga fnissiga killar får sig utdelade sina gröna skjortor och för stora kalsonger (P)
 b. 11.05 när BB 169 Finnhamn och får sig tilldelat ett mindre sökområde (P)

Bortser vi från belägg där det direkta objektet är topikaliserat, är det rätt jämn fördelning av objekten före och efter participet. Variationen i placeringen av direkta objekt är alltså större i konstruktion med två objektsled än i monotransitiv konstruktion, medan placeringen av det indirekta objektet (reflexiven) som framgått inte varierar alls. Beläggen är dock få.

5.3 Kongruens

Variationen i ledföljd sammanhänger i hög grad med en växling i participens böjning. Normalt kombineras efterställda objekt med particip i neutrum singularis, oberoende av objektets genus och numerus, både i tal och skrift (se tabell 4 och 5). Participet kongruerar å andra sidan nästan alltid med ett framförställt objekt.

Som framgår av tabell 4 har en majoritet av exemplen i skriftspråksmaterialet (57 %) kongruenta particip, och endast 2 % har entydigt inkongruenta particip. I talspråksmaterialet (tabell 5) är andelen inkongruenta particip något större, 7 %. Skillnaden mellan tal och skrift förklaras i hög grad med att efterställda objekt är vanligare i tal än i skrift. Inte i något fall kongruerar ett particip i talspråket med ett efterställt objekt.

Tabell 4. Kongruens i konstruktion med *få* + particip och icke-satsformade objekt i skriftspråksmaterialet. (Belägg med objekt i neutrum singularis räknas som tvetydiga.)

	<i>få</i> -objekt-particip	<i>få</i> -particip-objekt	Övriga	Totalt
Kongruenta particip	505 (58 %)	1 (3 %)	45 (58 %)	551 (57 %)
Inkongruenta particip	3 (0,3 %)	17 (53 %)	–	20 (2 %)
Tvetydiga exempel	356 (41 %)	14 (44 %)	33 (42 %)	403 (41 %)
Totalt	864 (100 %)	32 (100 %)	78 (100 %)	974 (100 %)

Tabell 5. Kongruens i konstruktion med *få* + particip och icke-satsformade objekt i talspråksmaterialet. (Belägg med objekt i neutrum singularis räknas som tvetydiga.)

	<i>få</i> -objekt-particip	<i>få</i> -particip-objekt	Övriga	Totalt
Kongruenta particip	16	–	4	20 (29 %)
Inkongruenta particip	1	3	1	5 (7 %)
Tvetydiga exempel	29	9	7	45 (64 %)
Totalt	46	12	12	70 (100 %)

I skriftspråksmaterialet kongruerar participet med ett efterställt objekt vid ett tillfälle:

- (52) Israelerna har annars traditionellt alltid visat intresse för bytesaffärer i vilka de kan få frigivna sina egna krigsfångar (P)

Vissa språkbrukare tillåter kongruenta particip med efterställda objekt också i kanoniska passiver (se t.ex. Teleman m.fl. 1999/3 s. 341), och belägget behöver alltså inte med nödvändighet vara en felskrivning.

Som framgår av tabellerna kombineras ett framförställt objekt i några fall med ett inkongruent particip (3 belägg i skrift och 1 i tal). Här rör det sig dock troligen om felskrivningar (eller semantiskt motiverade sammanblandningar), och participet står inte nödvändigtvis i neutrum singularis:

- (53) Och sen sa farsgubben att jag skulle hålla tyst om det, för folk som hon kunde ta sig för att stämma en för ärekränkning om de inte fick en insatta på dårhus (P)

I tabellerna förs exempel med relativiserade eller topikaliserade objekt till gruppen *övriga* (tillsammans med exempel med två objekt). Inte i något av de 45 exemplen i skriftspråksmaterialet är participet (otvetydigt) inkongruent. I stället böjs participet efter det framflyttade objektet:

- (54) a. Uppgifterna har inte gått att få bekräftade (P)
 b. Peggy Guggenheim stod plötsligt med en jättelik konstsamling som hon försökte få deponerad i Louvren (P)

I talspråksmaterialet finns ett exempel (av totalt 10) där ett topikaliserat objekt inte kongruerar med participet, men participet står då inte i neutrum singularis; se (55) där objektet till participet *certifierade* är det satsinitiala pronomenet *det*. Här rör det sig sannolikt också om en sammanblandning – participet kan tyckas kongruera med satsens subjekt, *de*.

- (55) ja vad ska man säga de får göra som de vill i sina skogar om vi säger så och det får de certifierade då (NDC, äldre man, Sorunda, Södermanland)

Med avseende på participets böjning skulle alltså exemplen med topikaliserat eller relativiserat objekt kunna föras till samma grupp som andra exempel där objektet föregår participet. Någon skillnad mellan t.ex. restriktiva och icke-restriktiva relativsatser kan inte noteras.

5.4 Partiklar

Vi noterade inledningsvis att *få*-aktiven skiljer sig från *få*-passiven med avseende på placeringen av partiklar: partiklar är normalt löst sammansatta i *få*-aktiven, men har fast sammansättning med passiva particip. I exemplen från Ljunggren (1934) ovan, kunde vi dock återfinna passiva konstruktioner med löst sammansatta partiklar:¹⁶

- (56) a. Om jag finge bättrat på färgen här en smula, vore jag tacksam.
 b. Vi ska få lagt in nya golv i två rum.
 (Ljunggren 1934 s. 15 ff.)

¹⁶ Det bör noteras att Ljunggren ger andra typer av exempel med löst sammansatt partikel där svenskt standardspråk kräver fast sammansättning; se (i) som enligt Ljunggren förekommer i västgötskan:

(i) Nu är det fallet ner ett stort stycke igen. (Ljunggren 1934 s. 18)

I mitt skriftspråksmaterial har 175 belägg partikel. Partikeln är fast sammansatt i 170 fall (97 %). I talspråksmaterialet är 4 av 10 partiklar löst sammansatta.¹⁷ Beläggen med lös partikel har till skillnad från Ljunggrens exempel alltid aktiv tolkning, och objekt är efterställda; se (57). Det är alltså rimligt att analysera dem som *få*-aktiver. En aktiv tolkning är å andra sidan inte utesluten i *få*-passiver med fast sammansatt partikel.

- (57) a. Så där stod jag bland några utspridda prylar och ett rajdat tält. Efter en stunds
motvilligt plockande fick jag i alla fall samlat ihop grejorna i en platskasse (P)
b. jo / får ju spelat över de på han (GSLC, möte)

Fast och lös sammansättning av partikel korrelerar i hög grad med placeringen av objektet. I något enstaka fall är dock ett nominalt objekt efterställt i konstruktion med inkorporerad partikel:

- (58) Industritjänstemännen vill i det centrala kollektivavtalet få inskrivet en individgaranti om en lägsta löneökning på 450 kronor (P)

Här rör det sig snarast om den ledföljdsvariation vid tyngre objekt som vi kunde notera ovan – exemplet kan alltså utan vidare analyseras som *få*-passiv med efterställt objekt. En passiv tolkning är möjlig: industritjänstemännen vill inte nödvändigtvis skriva själva. Vi kan alltså notera att inkorporering av partikeln inte är fullständigt avhängig av framflyttning av objektet eller av participets böjning.

Det verkar således som om variationen i placeringen av partiklar i det genomgångna materialet väl kan förstås som en skillnad mellan *få*-aktiver och *få*-passiver. Löst sammansatt partikel tycks i den svenska som är representerad i korpusarna i stort sett utesluten i *få*-passiver, oberoende av ledföljd. Min egen bedömning är att en passiv tolkning (och ett agentadverbial) är omöjlig i konstruktion med löst sammansatt partikel, men möjlig när partikeln är fast sammansatt, oberoende av ordningen mellan objekt och particip:

- (59) a. Solveig fick renskrivet de där långa, trista breven av sekreteraren.
b. Solveig fick de där långa, trista breven renskrivna av sekreteraren.
c. *Solveig fick skrivit/skrivet rent de där långa, trista breven av sekreteraren.

Belägg som de som ges av Ljunggren saknas som framgått helt i materialet. Det beror nog snarast på att dialektkorpusen är liten. Fortfarande godtar talare från

¹⁷ Det är som bekant inte alltid helt lätt att skilja partiklar från prepositioner, adverbial och prefix. Några oklara fall är bortsorterade.

sydsverige ibland passiver med löst sammansatt partikel. I standardspråket kräver passiverna dock fast sammansatt partikel.

5.5 Sammanfattning

I det genomgångna korpusmaterialet har vi kunnat notera viss begränsad variation i konstruktion med *få* + particip. Variationen förklaras inte helt av distinktionen mellan de olika konstruktionstyperna utan finns också inom dem. I några fall konstrueras *få*-passiver med efterställda (tyngre) objekt, och också i konstruktioner med två objekt varierar ledföljden. Variationen kan dock huvudsakligen beläggas i det större skriftspråksmaterialet. Placeringen av partiklar tycks i korpusmaterialet helt och hållet bestämmas av om participet är passivt eller aktivt.

6. Något mer om betydelse och distribution

Möjligheten till variation gör att det i enskilda fall kan vara svårt att avgöra om ett exempel ska betraktas som *få*-passiv eller *få*-aktiv. Det verkar emellertid ändå ganska klart att *få*-aktiven ska betraktas som ett talspråksfenomen. Andelen reflexiva objekt är större i tal än i skrift, och också efterställda objekt och löst sammansatta partiklar är betydligt vanligare i tal än i skrift. Entydiga exempel på *få*-aktiver är emellertid ovanliga också i talspråkskorpusarna. Belägg med intransitiva participverb saknas som framgått helt. Det är möjligt att den typ av situationer som ingår i talspråksmaterialet helt enkelt inte gynnar bruket av konstruktionstypen. I det här avsnittet tittar vi närmare på vad konstruktionstyperna har för betydelse och i vilken typ av kontexter de förekommer.

6.1 Aspektuell och temporal betydelse

Ljunggren (1934) betraktar den infinita verbformen i den aktiva konstruktionen med *få* som en supinumform. Som framgått väljer en del talare också supinum av det underordnade verbet i *få*-aktiven. I Larsson 2009 (s. 410 f.) noterar jag dock att supinumformen här inte har samma temporala egenskaper som i perfektum med *ha*. I (60a) markerar supinumformen att utskrivandet kommer att ha skett före en tidpunkt under morgondagen. (60b) anger å andra sidan att utskrivandet kommer att ske vid någon tidpunkt under morgondagen (jfr Kling-

vall 2011). Jag förklarar den här skillnaden mellan perfektum och *få*-aktiv med att den infinita verbformen (supinum eller particip) har temporal betydelse i det förra fallet men inte i det senare.

- (60) a. Jag har skrivit ut den imorgon.
b. Jag får skrivit ut den imorgon.

När det gäller temporal betydelse betar sig *få*-passiven precis som *få*-aktiven. *Få*-passiven i (61) uttrycker precis som *få*-aktiven ovan att utskriften kommer att göras under morgondagen. (Till skillnad från *få*-aktiven säger passiven emellertid inte vem som kommer att skriva ut den.)

- (61) Jag får den utskriven imorgon.

Konstruktion med *få* + particip tycks alltså inte uttrycka annan temporal betydelse än motsvarande aktiva sats med enkelt tempus. Temporalt svarar (60b) och (61) mot (62).

- (62) Någon skriver ut den imorgon.

Particip eller supinumform bidrar alltså inte till temporal betydelse, men konstruktion med *få* uttrycker perfektiv aspekt. Konstruktionen är därför inte förenlig med en situation där aktionen har avbrutits; se (63).

- (63) a. #Jag fick honom körd till flygplatsen men bilen fick motorstopp så han kom aldrig fram.
b. #Jag fick läst den nya deckaren men blev avbruten, så jag vet inte hur den slutar.

Konstruktionen med *få* är heller inte förenlig med tidsadverbial som uttrycker participaktionens duration; jfr (64a) med den aktiva satsen i (64b) och perfektum i (64c).

- (64) a. Jag fick henne ordentligt kammad (*i tio minuter).
b. Jag kammade henne ordentligt i tio minuter.
c. Jag har kammade henne ordentligt i tio minuter.

Såväl den aktiva som den passiva konstruktionstypen med *få* kräver alltså en kontext där participaktionen kan betraktas som avslutad (vid en referenstid).

6.2 Krav på animata subjektsreferenter

I *få*-passiven kan ett inanimat subjekt tolkas som Orsak eller Beneficient/Maleficient. (65a) har kausativ tolkning och (65b) benefaktiv/malefaktiv tolkning:

- (65) a. Den norske alpine OS-mästaren Lasse Kjuus har tagit det förbjudna dopingmedlet efedrin. Samma ämne som fick tyska sprinterstjärnan Katrin Krabbe avstängd i fyra år (P)
 b. denna märklige lördag då det 217:e Epsom-derbyt fick sin klassiska starttid ändrad på grund av en modernitet som Euro 96 (P)

Materialet innehåller å andra sidan inte några exempel med inanimat subjekt och aktiv tolkning. Inanimata subjekt tycks över huvud taget inte möjliga i *få*-aktiven; jfr *förstöra* i (66a) och (66b) (och se Larsson 2009 och Klingvall 2011).

- (66) a. Stormen förstörde staketet.
 b. #Stormen fick förstört staketet.

Kravet på animata subjekt gäller dock inte enbart *få*-aktiven utan också den aktiva *få*-passiven:

- (67) a. #Stormen fick träden fällas.
 b. Solveig fick träden fällas.

I *få*-passiver kan ett inanimat subjekt alltså inte på samma sätt som ett animat subjekt tolkas som koreferent med participets implicita argument. I (67a) är den enda möjliga tolkningen att stormen på något sätt indirekt orsakade att trädet föll. Exemplet är därför inte helt naturligt (men dock möjligt i en kontext där en storm gjorde människor oroliga för nya stormar så att de därför fällde träden). I (67b) kan *Solveig* å andra sidan tolkas antingen som indirekt Orsak till participaktionen, eller som Agent till fällandet.

Vi kan tänka oss att subjektsreferenten i *få*-aktiver och aktiva *få*-passiver samtidigt har två roller: dels utför den participaktionen, dels gynnas den av den. Tolkningen av den aktiva konstruktionen blir därför att subjektet har lyckats (eller inte lyckats) med något, som i (68).

- (68) Hur man än anstränger sig får man inte sagt just precis det som man ville säga (P)

I korpusmaterialet är konstruktion med *få* + particip särskilt vanlig i kontexter som säger något om möjligheten att avsluta eller klara av participaktionen (t.ex. som komplement till adjektiv som *svårt*). Exempel som de i (69) är mycket vanliga. Över huvud taget dominerar infinit *få* i materialet (687/1198 belägg i skrift och 46/96 i tal, dvs. 57 % resp. 48 %).¹⁸

- (69) a. Uppgifterna är svåra eller omöjliga att få bekräftade (P)
 b. Efter misslyckade försök att få de båda utlämnade, för att ställas inför rätta i USA eller Storbritannien, införde FN:s säkerhetsråd sanktioner mot landet (P)
 c. Det har länge varit problem med att få ordinarie tjänster tillsatta inom primärvården i Dalsland (P)

Det är emellertid bara *få*-aktiver och aktiva *få*-passiver som nödvändigtvis uttrycker att subjektet har lyckats avklara något och som därför säger något om subjektets förmåga. Exempel som (67a) ovan kan inte ha en aktiv tolkning eftersom vi knappast kan tänka oss en situation där stormen faller träden och dessutom gynnas av trädfällandet, men med en passiv tolkning är meningen inte ogrammatisk (bara mycket underlig).

Både *få*-aktiver och *få*-passiver uttrycker som vi har sett att participaktionen är avslutad, men *få*-aktiven är dessutom begränsad till talspråkliga kontexter där en animat subjektsreferent har lyckats (eller misslyckats) med något den företagit sig. Icke-agentiva participverb är inte tänkbara, vilket utesluter intransitiva verb som *ramla* och *växa*.

7. Standardspråk, dialekt och historia

Varken *få*-passiven eller *få*-aktiven är som framgått särskilt frekventa i modern svenska, och den aktiva konstruktionstypen kan med rätta uppfattas som talspråklig. I det här avsnittet presenterar jag helt kort bruket av *få* mot bakgrund av det språkhistoriska materialet och de moderna dialekterna.

¹⁸ Att sökningarna i PAROLE begränsas till exempel med fyra eller färre ord mellan *få* och particip gör dock sannolikt att andelen infinitiver i mitt material är större än i korpusen som helhet, eftersom infinitivfraser till skillnad från finita huvudsatser aldrig har ett realiserat subjekt mellan infinitiven och participet.

Enligt Klingvall (2011 s. 63) kan *få*-passiver som är underordnade kontrollverb inte tolkas benefaktivt. I korpusmaterialet förekommer dock både kausativa och benefaktiva/malefaktiva (eller flertydiga) *få*-passiver i komplementet till kontrollverb; se (i).

(i) a. Karin Persson utgår från grytbitar som hon ber att få malda till de egna köttbullarna (P)
 b. Vi hoppas på att få den visad i TV, och 26 minuter är standardlängden för ett program (P)

7.1 *få* + particip i äldre svenska

Verbet *få* har delvis andra användningar i fornsvenska än i modern svenska. Det gäller även konstruktioner andra än de med particip. I (70a) betyder *få* snarast *råka*, och i (70b) konstrueras *få* med dativ och svarar mot *ge* i modern översättning.

- (70) a. han fik sofna ther han sat
 'han råkade somna där han satt' (Fornsvenska legendariet, Codex Bildstenianus, slutet av 1200-talet)
 b. þa skal hanum få sko nysmurþæ
 'då ska man ge honom nysmorda skor' (ÄVgL)

Också konstruktion med *få* + particip är mer spridd i fornsvenska än i det moderna språket. Exempel som de i (71) har *få* + particip där nusvenskan nog snarast skulle ha *kunna* + aktiv infinitiv. Konstruktionen uttrycker förmåga, och den påminner på så vis också om konstruktion med *gita* + particip, som i (72).

- (71) a. iak faar ey ofwerkomet ok wnnet thik
 'jag kan ej locka över och vinna dig' (Klosterläsning, 1385)
 b. wi faam ey höghra seet
 'vi förmår ej se högre' (Svenska Medeltidens Bibelarbeten 1, första halvan av 1400-talet)
- (72) Gitaer han haldit. þa skal han hauæ þæn goþa grip
 'Lyckas han hålla, då ska han ha dyrgripen' (ÄVgL)

En del av de äldre beläggen skulle dock kunna behandlas som *få*-aktiver av det moderna slaget. I exempel som (73) står participet i neutrum singularis, och det är satssubjektet som utför participhandlingen. I Äldre Västgötalagen är alla (3/3) exempel med *få* + particip av det här slaget. Det verkar över huvud taget som om det i den äldsta svenskan är vanligare med aktiva particip i komplementet till *få* än med passiva.

- (73) a. Siþæn far eigh vart num han kalli barn sit væræ
 'Sedan får [ägaren] inte värjt honom som han säger är hans barn' (ÄVgL)
 b. Far han eigh sokn fræmt mæþ laghæ uittnum
 'Får han inte åtalet fullföljt med laga vittnen' (ÄVgL)

I nysvenskan är de olika konstruktionstyperna belagda tidigt. Exempel (74a) är passivt, och även (74b) och (74c) kan förstås som *få*-passiver (vilka kan ha en aktiv läsning). Exempel (75) har ett intransitivt participverb och är således ett

exempel på ett aktivt particip med *få*. Exempel med intransitiva verb saknas som framgått i det moderna materialet.

- (74) a. ingen fick ett finger sårdt aff the Swenske (Peder Swart, 1561)
 b. Forhandle hoss hertugen, atuj måtte.. Faa szamma breff forszeglet (Konung Gustaf den förstes registratur, 1535)
 c. Når wij framdelis fåå bettere ransakad ther wn (Konung Gustaf den förstes registratur, 1529)
- (75) Klåckan ähr rimnatt och förderffuatt atth man inthz får rinckt mz henne (Inventarium för kyrkorna i Skara Stift, 1583)

I korpusen Svensk dramadialog under tre sekel finns ett tiotal belägg med infinitiv, presens eller preteritum av *få* + particip. *Få*-passiver är belagda både i äldre och yngre dramer:

- (76) a. Kronan? och huru will man wäl få honom hängd (Stagnell, 1753)
 b. kan herrn på något annat håll få det förr speladt, så vill jag ... (af Geijerstam, 1890)

I ett par fall är subjektet koreferent med participets implicita argument, som i (77), men entydiga belägg på den aktiva konstruktionstypen saknas i drama-materialet.

- (77) a. polisen ska väl få sina ögon fästa på honom (Wetterberg, 1842)
 b. Nu ska vi få det här gjort (Göthe, 1986)

Det genomgångna materialet är litet, med tanke på att konstruktion med *få* + particip inte är särskilt vanligt förekommande. Sammantaget står det ändå rätt klart att den aktiva konstruktionstypen med *få* inte mer än marginellt varit en del av det svenska skriftspråket under nysvensk tid, och att *få* + particip hade större – och delvis annan – utbredning i äldre svenska. Mot bakgrund av det historiska materialet skulle man kunna betrakta den aktiva konstruktionstypen som en rest från äldsta tid, då också andra verb (*gita*) konstruerades med particip och inte infinitiv.

7.2 Konstruktion med *få* + particip i de moderna svenska dialekterna

Antalet belägg med *få* + particip i dialektmaterialet är som framgått litet – det rör sig om endast 21 exempel. Beläggen är dessutom i hög grad begränsade till

en grupp talare, nämligen män som är över 50 år gamla. Dialektmaterialet innehåller endast ett belägg där en kvinna använder konstruktion med *få* + particip, och bara två belägg från informanter i den yngre åldersgruppen. Det är känt att män oftare än kvinnor bibehåller äldre dialektdrag i sitt språkbruk. Möjligen beror den tydliga skillnaden mellan män och kvinnor också delvis på annat som har med intervjusituationen att göra. Det är naturligtvis inte enbart rent grammatiska skillnader mellan språkbrukare som styr deras användning av konstruktionerna.

I dialektprojektet ScanDiaSyn genomfördes informantundersökningar där talare fick bedöma grammatikaliteten i meningar på en skala från 1 till 5, där 1 var ogrammatiskt och 5 fullt grammatiskt. Man prövade då två varianter av konstruktion med *få* + aktivt particip, nämligen: *Äntligen fick jag sovet ut!* resp. *Äntligen fick jag sovut!* Meningarna är markerade på flera sätt: de har ett intransitivt starkt verb (som har supinum med *-it*) med lös partikel. Det är alltså ingen tvekan om att de är exempel på den konstruktion som mot bakgrund av korpusundersökningarna knappast kan betraktas som en självklar del av det svenska standardspråket. Det är också vad resultaten från informantundersökningen visar. 47 % av de tillfrågade bedömer varianten med *sovit* som helt ogrammatisk (dvs. betyget 1), och 46 % gör den bedömningen av exemplet med *sovet*.¹⁹ Endast 13 % resp. 16 % finner meningarna fullt grammatiska (dvs. ger dem betyget 5). Könsfördelningen är mycket jämn: ungefär $\frac{2}{3}$ av både män och kvinnor ger meningarna låga betyg (1–2).

Variationen i bedömningarna är delvis geografiskt betingad. Sju talare, samtliga från Västsverige, bedömer båda varianterna som fullt grammatiska. Det beror sannolikt åtminstone delvis på att formerna *skrivit* och *skrivet* inte helt och hållet hålls isär i dialekten.²⁰ Varianten med formen *sovet* får höga betyg (4–5) på Orust, i Frillesås i norra Halland, på Fårö och i Vörå i Finland. Varianten med supinumformen *godtas* i ungefär samma områden, t.ex. i Larsmo i Finland och Våxtorp i södra Halland, men inte på Fårö. I t.ex. Småland, Central sverige och Dalarna får båda varianterna låga betyg. Geografiskt tycks det alltså vara framför allt i dialektperiferin som den aktiva konstruktionen med *få* + particip *godtas*. Tänker vi oss att konstruktionen är utesluten i standardsvenskan (som har sitt spridningscentrum i Mälardalen) är detta precis vad vi förväntar oss: konstruktionen ska *godtas* av äldre män i geografiskt perifera områden.

¹⁹ Alla talare bedömde inte båda meningarna. 12 talare (av 91) bedömde endast den ena varianten.

²⁰ Två av talarna ger supinumformen *skjutit* högsta betyg också i passiver. Det gör också talare från flera andra håll i landet, t.ex. från Delsbo.

Situationen är emellertid inte riktigt så enkel. Min egen bedömning – som centralsvensk kvinna under 50 – är t.ex. att den aktiva konstruktionen är fullt grammatisk. Sökningar på Google ger många belägg från bloggar som skrivs av yngre människor (från olika landsändar):

- (78) a. Var riktigt yr & matt innan jag fick kommit hem & ätit en mkt försenad frukost (G)
 b. fick kommit hem och satte igång med att soppa golven bädda rent i sängen [...] sen äntligen fick jag satt mig ner och ätit av min sallad som jag köpt.. kl var nu 14 på dan!!! (G)

Inte heller åldersfördelningen i informantundersökningen tyder på att konstruktionstypen enbart ska betraktas som en rest som är på väg bort. Tvärtom godtas den i högre grad av yngre talare än av äldre. 33 % (7/21) av de informanter som är under 30 år ger varianten med *sovet* högsta betyg, att jämföra med 11 % (5/46) av talarna över 50. För varianten med supinum är motsvarande siffror 20 % (4/20) resp. 13 % (6/47). Det bör också noteras att en ganska stor andel (15 %) av informanterna ger meningarna betyget 3 (13/85 för *sovet* resp. 13/85 för *sovit*). Många talare är alltså osäkra över hur de ska bedöma exempelmeningarna.

7.3 Standard, betydelse och grammatik

Det tycks som om bedömningarna av meningarna med *få* + aktivt particip i svenskan i hög grad speglar den svenska skriftstandardens inflytande på informanten. Vi förväntar oss då att informanter i ytterområdena ska godta konstruktionstypen i högre grad än informanter i Centralsverige. Vi kan tänka oss att yngre talare och bloggare i mindre utsträckning än äldre talare och den typ av skribenter som finns representerade i PAROLE-korpusen låter sig styras av den etablerade skriftspråksnormen. Det kan då spela in att de meningar som ingick i undersökningen så uppenbart skiljer sig från den typ av exempel vi finner i skriftspråket. Undersökningen är ju nu också begränsad till två exempelmeningar och ett enskilt verb, *sova (ut)*.

Vi såg ovan att konstruktionstypen med *få* + aktivt particip uttrycker att subjektet har lyckats klara av något. I talspråket används konstruktionstypen just för att tala om en planerad eller förväntad aktion som avslutad. Det är möjligt att bedömningarna skulle ha sett annorlunda ut om meningarna hade rört en händelse som vi har lättare att uppfatta som något som vi kan lyckas med än aktionen *sova ut*. För mig framstår t.ex. frågan *Fick du sovit när?* som mer na-

turlig än de meningar som ingick i undersökningen. En konstruktion som är så ovanlig som *få*-aktiven kräver uppenbarligen en specifik kontext, men då kan den plötsligt uppfattas som fullt möjlig.

Den noterade variationen i grammatikalitetsbedömningar beror emellertid knappast helt och hållet på skillnader i förhållande till skriftstandard eller hur informanten tänkte sig en kontext för de meningar som den bedömde. Vi såg ovan (avsnitt 6.1) att den aktiva konstruktionen med *få* förutsätter att talaren har tillgång till ett aktivt particip som har delvis andra temporala egenskaper än den supinumform som används för att forma perfektum. Tillgången till ett sådant particip kan mycket väl variera mellan talare (vid olika tider), och variationen är alltså endast delvis geografiskt ordnad.

8. Avslutning

I den här artikeln har jag gett en översikt över bruket av *få* + particip i modernt svenskt språkbruk. Jag har skiljt mellan två olika passiva konstruktionstyper med *få* och en aktiv konstruktionstyp. Vi har kunnat notera viss variation i *få*-passiverna med avseende på ledföljd och kongruens, och att fördelningen mellan de olika tolkningarna av *få* + particip skiljer tal från skrift. Den aktiva konstruktionstypen framstår som ett talspråksfenomen, och den accepteras heller inte av alla talare.

Samtidigt har vi sett att också *få*-passiver ibland kan ha en aktiv tolkning i den bemärkelsen att subjektsreferenten utför participaktionen. Jag har därför antagit att det passiva participet i *få*-passiven har ett undertryckt eller implicit argument vilket kan vara koreferent med satsens subjekt. *Satsen* kan alltså vara aktiv, trots att den innehåller ett passivt *verb*. De ”aktiva *få*-passiverna” ska inte sammanblandas med den entydigt aktiva konstruktionstypen. *Få*-aktivena har som vi sett (normalt) en annan ledföljd än *få*-passiverna, partikelplaceringen är en annan, de kan ha annan morfologi och dessutom förekommer de med andra grupper av verb. Talare som inte godtar entydiga *få*-aktiver kan uppfatta aktiva *få*-passiver som fullt grammatiska.

Mot bakgrund av dialektmaterialet och bruket av *få* i äldre svenska kan vi anta att konstruktionstypen är en (omtolkad) rest från äldre svenska. Den är sporadiskt belagd under nysvensk tid, men förekommer sannolikt framför allt i kontexter som inte täcks av det undersökta materialet. Hur de kontexterna ska avgränsas och precis hur bruksskillnaderna ska förstås, återstår därför i hög grad att se.

Litteratur

- Askedal, Jon Ole, 1984: Zum kontrastiven Vergleich des sogenannte bekommen/erhalten/kriegen-Passiv im Deutschen und entsprechender norwegischer Fügungen aus få und dem Partizip Perfekt. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 2. S. 133–166.
- Egerland, Verner, 1996: *The Syntax of Past Participles. A Generative Study of Non-finite Constructions in Ancient and Modern Italian*. Diss. Lund: Lund University Press.
- Gothenburg Spoken Language Corpus (GSLC). Se: <http://www.ling.gu.se/projekt/tal/index.cgi?PAGE=3>
- Haegeman, Liliane, 1985: The Get-Passive and Burzio's Generalization. I: *Lingua* 66. S. 53–77.
- Harley, Heidi, 1998. You're having me on!: Aspects of have. I: Jacqueline Guéron & Anne Zribi-Hertz (eds.), *La grammaire de la possession*. Nanterre: Publidix Université Paris X. S. 195–226.
- Hedlund, Cecilia, 1992: *On Participles*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Johannessen, Janne Bondi, Priestley, Joel, Hagen, Kristin, Åfarli, Tor Anders & Vangsnes, Øystein Alexander, 2009: The Nordic Dialect Corpus – an Advanced Research Tool. I: Jokinen, Kristiina & Bick, Eckhard (eds.): *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009*. NEALT Proceedings Series. Volume 4. S. 73–80.
- Klingvall, Eva, 2011: On past participles and their external arguments. I: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 87. S. 53–80.
- Larsson, Ida, 2009: *Participles in Time. The Development of the Perfect Tense in Swedish*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Larsson, Ida, 2011: Vem kan få något gjort? Om få + particip i tal och skrift. Föredrag på *Svenskans beskrivning* 32, Karlstad, 14 oktober 2011.
- Lindstad, Arne Martinus, Nøklestad, Anders, Johannessen, Janne B. & Vangsnes, Øystein A., 2009: The Nordic Dialect Database – Mapping Microsyntactic Variation in the Scandinavian Languages. I: *NEALT Proceedings Series*. S. 283–286.
- Ljunggren, Ragnar, 1934: *Supinum och dubbelsupinum*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lødrup, Helge, 1996: The theory of complex predicates and the Norwegian verb få 'get'. I: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 57. S. 76–91.
- Melander Marttala, Ulla & Strömquist, Siv, 2001: *Korpusen svensk dramadialog*. FUMS Rapport 202. Uppsala: Uppsala universitet.
- Nordic Dialect Corpus. Tillgänglig på: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/>
- Nordic Judgement Database. Tillgänglig på: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/>
- PAROLE. Tillgänglig på: <http://spraakbanken.gu.se/parole/>
- SAOB = Svenska Akademiens ordbok över svenska språket, 1893–.
- Schlyter, C.J., 1877: *Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar*. Lund.
- Söderwall, K.F., 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Vol. I–III. Lund.
- Söderwall, K.F., 1953–1973: *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*. Supplement. Vol. IV–V. Lund.

- Taraldsen, Knut Tarald, 1995: Participle-based Small Clause Complements of få ‘get’ in Norwegian. I: Anna Cardinaletti & Maria Teresa Guasti (eds.), *Syntax and Semantics* 28. *Small Clauses*. San Diego & New York etc.: Academic Press. S. 207–233.
- Taraldsen, Knut Tarald, 2010: Unintentionally out of control. I: Maia Duguine, Susana Huidobro & Nerea Madariaga (eds.), *Argument Structure and Syntactic Relations*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. S. 283–302.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Vangsnes, Øystein A., 2007: ScanDiaSyn: Prosjektparaplyen Nordisk dialektsyntaks. I: *Nordisk dialektologi og sociolingvistik*, red. av Torben Arboe. Århus: Peter Skautrup Centeret for Jysk Dialektforskning, Århus Universitet. S. 54–72.
- Wellander, Erik, 1973: *Riktig svenska*. Fjärde omarbetade upplagan. Stockholm, Göteborg & Lund: Esselte Studium.
- Äldre Västgötalagen, 1827. Utgiven av H.S. Collin & C.J. Schlyter. *Samling af Sweriges gamla lagar* 1. Stockholm: Norstedt & Söner.

Relativkomplex eller pseudosamordning?

Om relativsatsliknande konstruktioner utan *som* i sydsvenskt talspråk

Av DAVID HÅKANSSON

Abstract

Håkansson, David, david.hakansson@nordiska.uu.se, Junior Research Fellow, Dept. of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden: “Relative subordination or pseudo-coordination? Complementizer-free constructions reminiscent of relative clauses in spoken Southern Swedish dialects”. *Språk och stil* 22:2, 2012, pp. 62–92.

Modern Swedish is characterized by a strong subject position marking constraint, which oftentimes requires the insertion of expletive elements, even though these seem to carry little or no information. Such is the case for *det* ‘it’ as non-referential subject, but also for *som* ‘that’ as complementizer in subjectless relative clauses. Southern Swedish dialects, however, allow for constructions that are reminiscent of subjectless relative clauses while lacking an overt complementizer. This article focuses on such constructions. A fundamental question is, of course, if they can be analyzed as relative clauses, as has traditionally been the practice. However, this approach has been put into question, and instead, it has been suggested that the construction type represents instances of serial verb constructions. In this article it is shown that both analyses are justified, but that they apply in different environments. The Southern Swedish structures in question appear in two varieties, depending on the matrix verbs. If the matrix verb is *ha* ‘have’, the construction must be analyzed as involving a serial verb construction. The use of matrix *vara* ‘be’, however, warrants a relative clause analysis. The consequences of the dual approach are that (i) subjectless but unheaded relative clauses in Southern Swedish do indeed exist, and that (ii) the subject marking constraint in Swedish is not as rigorous as has been claimed in the literature. In other words, there are several strategies available to make syntactic structure visible, not solely by way of expletive elements.

Keywords: relative clauses, pseudo-coordination, serial verb constructions, subject constraint, complementizer omission, stylistic fronting, Swedish, Danish.

1. Inledning

Svenska tillhör den minoritet av världens språk som har subjektstvång. Subjektstvånget innebär att de allra flesta satser måste ha ett subjekt och att ett

Jag har presenterat delar av denna studie dels vid den Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala i augusti 2010, dels vid Svenskans beskrivning i Karlstad i oktober 2011. De synpunkter som jag har fått vid dessa tillfällen har varit till stor hjälp. Ett särskilt tack vill jag rikta till Bengt Nordberg och Karen Margrethe Pedersen som har läst och kommenterat artikeln i en tidigare version.

platshållande *det* i regel måste sättas in när subjekt saknas. Utan subjekt är exempel som (1) ogrammatiska i svenskan.

- (1) a Nu ska {*det*/*Ø} bli gott med kaffe.
b I kväll känns {*det*/*Ø} faktiskt rätt kallt. (SAG 4 s. 42)

Under 1970-talet pekade Hammarberg & Viberg (1975) på att subjektet dock bara är ett av flera platshållande element i svenskan, och de lanserade termen *platshållartvång* för att beskriva detta fenomen. Platshållartvånget innebär – förutom kravet på subjekt – att betydelsetomma kopulaverb är obligatoriska (se (2)) och att subjektslösa bisatser måste inledas av *som* (se (3)).

- (2) Nu {*är*/*Ø} det höst.
(3) a Huset [{*som*/*Ø}] ligger vid sjön] är obebott.
b Jag kommer inte ihåg [vad {*som*/*Ø}] hände den dagen].

Trots kravet på platshållare finns det konstruktioner i svenskan som saknar expletiva led. I tidigare forskning har man fr.a. uppmärksammat förekomsten av subjektslösa satser. Falk (1987) visar att satser med ett rumsadverbial som satsbas kan sakna ett expletivt subjekt (se (4)), och Engdahl (2010) pekar på att subjektspositionen kan vara tom i sådana satser där bisatsens objekt genom topikalisering¹ kommit att placeras som satsbas i huvudsatsen (se (5)).

- (4) a I gräset kan finnas ormar.
b Här är varmt. (Falk 1987 s. 1)
(5) a Det var 'bra att du sa [-].
b Det är 'klart att du ska göra [-]. (Engdahl 2010 s. 85)

Dessa exempel visar om inte annat att svenskans platshållartvång inte är så strikt som många beskrivningar av svenskan faktiskt ofta ger sken av. I denna artikel ska jag visa att detta inte bara gäller subjektet utan också en annan aspekt av svenskans platshållartvång. Den empiriska utgångspunkten för min framställning är exempel av följande typ, alla hämtade från sydsvenskt tal-språk:²

- (6) a Där är ingen bor nu för tiden (Vinslöv, V. Göinge hd)
b Nu är där ingen revar pantofflor (Örja, Rönneberga hd)
c Där var tre stora träd och blåste omkull (Limhamn, Oxie hd)
(7) Hon har en dotter bor i samma hus (Ystad, Herrestads hd)

¹ I linje med SAG och Engdahl 2010 markerar jag satsbasens ordinarie plats med [-].

² Alla dialektala exempel är, om inget annat anges, hämtade från Ejsskjær 1964. Här och i fortsättningen har transkriptionen av de svenska beläggen normaliserats av mig.

I litteraturen har ovanstående exempel traditionellt analyserats som relativsatser (se t.ex. Lech 1925, Ingers 1955, Ejlskjær 1964).³ Ett stöd för en sådan analys är naturligtvis att de på standardsvenska kan återges med en subjektslös relativbisats inledd med *som*:

- (8) a Där är ingen [*som* bor nu för tiden].
 b Nu är det ingen [*som* revar potatis].⁴
 c Det var tre stora träd [*som* blåste omkull].
- (9) Hon har en dotter [*som* bor i samma hus].

En central fråga är dock om ovanstående exempel verkligen ska betraktas som relativsatser. Nordberg (1977) diskuterar mellansvenska motsvarigheter till (7) och argumenterar utförligt för att dessa ska analyseras som en sats och inte som en kombination av huvudsats och bisats. Karen Margarethe Pedersen (2007) ifrågasätter också den etablerade analysen och menar att de exempel som redovisas i exempel (6) och (7) ovan ska betraktas som seriella verbkonstruktioner, dvs. en typ av pseudosamordning.

I denna artikel ska jag på nytt ta upp frågan om hur ovanstående strukturer ska beskrivas grammatiskt. Är de exempel på oinledda relativsatser eller är de att betrakta som pseudosamordningar? Eftersom analysen är oklar kommer jag att använda termen *relativsatsliknande konstruktioner* och argumentera för att båda analyserna är korrekta. Givet min analys kan alltså relativsatser vara oinledda i sydsvenskt talspråk – vilket är intressant i ljuset av platshållartvånget – men samtidigt menar jag alltså att alla exempel som tidigare har analyserats som relativsatser inte kan vara det.

Artikeln är disponerad på följande sätt. Jag inleder med att diskutera några teoretiska utgångspunkter. Därefter ger jag en forskningsbakgrund för att i det följande avsnittet närmare gå in på analysen av konstruktionen. Slutsatsen av denna analys är att det med de kriterier som står till buds är svårt att avgöra huruvida relativsatsliknande konstruktioner ska analyseras som relativsatser eller pseudosamordningar. Jag gör därför en tillbakablick på relativsatsliknande konstruktioner i äldre svenska och jämför de moderna exemplen med de historiska. Denna jämförelse ger vid handen att relativsatsliknande konstruktioner i äldre svenska verkligen måste analyseras som just relativsatser. Utslagsgivande för denna analys är förekomsten av kilkonstruktion i äldre svenska. I det följande avsnittet visar jag att vissa möjligheter till kilkonstruktion fortfarande föreligger i syd-

³ För danskans del, se även Bjerrum 1930–31, Jensen 1949.

⁴ Med uttrycket *reva potatis* avses 'söndersmula stärkelseurvunnen potatis genom rivning för att åstadkomma kreatursfoder' (jfr Sjöstedt 1991 s. 464, 475).

svenskt talspråk, och jag diskuterar den grammatiska beskrivningen av konstruktionen mot denna bakgrund. Syftet med artikeln är inte att utreda konstruktionens geografiska utbredning idag. Avslutningsvis summerar jag ändå min undersökning med en kortfattad utblick över användningen av relativsatsliknande konstruktioner i modernt talspråk och diskuterar kortfattat några konsekvenser av min analys innan jag slutligen sammanfattar mina resultat.

2. Teoretiska utgångspunkter

Svenskans ledföljd beskrivs ofta med hjälp av positionsscheman. SAG (4 s. 7 ff.) urskiljer två olika positionsscheman för att beskriva svenska satser: ett för *af-satser* (se (10)) och ett för *fa-satser* (se (11)).

(10) Positionsschema för *af-sats*

Initialfält	Mittfält			Slutfält
Satsbas	Subjekt	Advl	Finit verb	Resten av verbfrasen
vad som vem (som)	[-] han	inte	hände har	den dagen kontaktat [-] än

(11) Positionsschema för *fa-sats*

Initialfält	Mittfält			Slutfält
Satsbas	Finit verb	Subjekt	Advl	Resten av verbfrasen
Nu	ska	det		bli gott med kaffe
I kväll	känns	det	faktiskt	rätt kallt

Den avgörande skillnaden mellan *af-* och *fa-satser* rör mittfältets led. I *af-satser* föregår adverbialen i mittfältet det finita verbet, medan det finita verbet föregår adverbialen i mittfältet i *fa-satser*. *Af-*ordföljden är typisk för bisatser och *fa-*ledföljden för huvudsatser, men det råder ingen fullständig överensstämmelse mellan satsform och satsfunktion; det finns med andra ord bisatser som har *fa-*ledföljd och huvudsatser som har *af-*ledföljd (se vidare SAG 4 s. 467, 676).

I inledningen framkom att svenskans platshållartvång omfattar tre olika fenomen: expletiva subjekt, kopulaverb och bisatsinledande *som*. Med den beskrivningsmodell som SAG tillämpar framstår det därmed som om fem olika positioner är involverade i svenskans platshållartvång: subjektstvånget knyts till subjektspositionen omedelbart efter det finita verbet i *fa-satser* eller omedelbart efter initialfältet i *af-satser*, kopulatvånget till positionen för det finita

verbet, först (fa-satser) eller sist (af-satser) i mittfältet, och kravet på bisatsinledande *som* till initialfältet i af-satser. I denna artikel ska jag emellertid inte utnyttja traditionell positionsgrammatik utan i stället tillämpa generativ grammatik.⁵ Med hjälp av generativ grammatik är det möjligt att beskriva både af-satser och fa-satser med en gemensam satsmodell (Platzack 1986a, 1986b), och i en sådan gemensam satsmodell kan svenskans platshållartvång knytas till två positioner. Vanligen formaliseras denna beskrivning med hjälp av trädstrukturer, men det är också möjligt att fånga distinktionen i ett gemensamt satsschema (Platzack 1987):

(12) *Gemensamt satsschema*

Fundament	Typ	Subjekt	Adverbial	Finit	Resten av satsen	
Nu	ska	det			bli gott	med kaffe
I kväll	känns	det	faktiskt		rätt kallt	
vad	som	[-]		hände	den dagen	
vem	som	han	inte	har	kontaktat [-]	än

Med den beskrivningsmodell som presenteras i (12) är den avgörande skillnaden mellan huvud- och bisatser inte knuten till mittfältets led utan till typplatsen. I fa-satser står det finita verbet på typplatsen, medan subjunktionen intar motsvarande plats i af-satser. I både af- och fa-satser är subjektspositionen densamma. Med den beskrivningsmodell jag använder här kan svenskans platshållartvång därmed sägas omfatta typplatsen och subjektspositionen, så som illustreras i (13). I fa-satser måste typplatsen alltid vara fylld, och subjektspositionen kan endast vara tom om subjektet står som fundamentet. I af-satser måste typplatsen vara fylld för att subjektspositionen ska få vara tom och vice versa.⁶ Det är i detta sammanhang som de relativsatsliknande konstruktionerna är intressanta. Under förutsättning att relativsatsliknade konstruktioner verkligen är att betrakta som relativsatser saknar de nämligen led både på typplatsen och i subjektspositionen.

(13) *Platshållartvånget i ett gemensamt satsschema*

Fundament	Typ	Subjekt	Adverbial	Finit	Resten av satsen	
Nu	*(ska)	*(det)			bli gott	med kaffe
I kväll	*(känns)	*(det)	faktiskt		rätt kallt	
vad	*(som)			hände	den dagen	
vem	(som)	*(han)	inte	har	kontaktat	än

⁵ För en aktuell introduktion till generativ grammatik, se Platzack 2011.

⁶ Med parentes markeras i schemat att ett led är optionellt. En asterisk framför parentesen markerar att konstruktionen är ogrammatisk utan det led som finns mellan parenteserna.

3. Forskningsbakgrund

Syntaktiska problem har traditionellt inte rönt någon större uppmärksamhet i nordistisk dialektologi, men vissa syntaktiska iakttagelser rapporteras ibland fr.a. när de har morfologisk relevans. I sin avhandling *Skånemålets böjningslära* pekar t.ex. Lech (1925) på att relativpronomen utelämnas i större utsträckning i skånemålen än i riksspråket. Bjerre (1935) behandlar i sin studie olika typer av subjektslösa relativsatser, *het*-konstruktioner med hans terminologi. Även om hans perspektiv i första hand är diakroniskt framhåller Bjerre (1935 s. 46) att *het*-konstruktioner är »ganska utbredda» i svenska dialekter och ger exempel från flera dialektområden. Ingers (1955 s. 31) konstaterar i en kommentar till några berättelser av folkskolläraren Hans Almgren i Burlöv att relativpronomen utelämnas, en »syntaktisk egendomlighet» som enligt Ingers tillhör »ortens mål».

Mest utförligt behandlas emellertid de relativsatsliknande konstruktionerna av Ejsskjær (1964). Till skillnad från Bjerre (1935) som för ihop olika typer i sin utredning urskiljer Ejsskjær flera olika varianter av konstruktionen. Först och främst urskiljer hon två huvudgrupper: dels en typ som har *vara* som första verb, dels en typ som har annat verb än *vara* som förstaverb. I sin studie behandlar Ejsskjær både skånemålen och de danska ömålen, och av de exempel hon redovisar är det i första hand verbet *ha* som förutom *vara* uppträder som förstaverb i skånemålen.

Ejsskjær (1964) konstaterar vidare att konstruktionen kan förekomma i både en syndetisk och en asyndetisk variant, men att bruket i detta avseende skiljer mellan skånemålen och de danska ömålen: »I Skåne er derimod typen uden konjunktion den almindeligste, idet den er langt den overvejende i det materiale, der er overladt mig» (Ejsskjær 1964 s. 125). Den syndetiska typen är dock förekommande också i skånemålen (se exempel (6c) ovan). I *Skånskt bygdemål* (Lech & Ingers 1930) finns flera belägg på den syndetiska varianten, och det kan därmed diskuteras om det verkligen föreligger någon egentlig skillnad mellan skånemålen och de danska ömålen på denna punkt:

- (14) a Där är ingen och rår om kannan. (Löderup, Ingelstads hd)
 b Det var där ingen och blev klok på vad det ville säga. (Ljunits hd)
 (Lech & Ingers 1930)

Ejsskjær (1964 s. 126) är tydlig med att den grammatiska analysen är densamma oavsett om konstruktionen är syndetisk eller asyndetisk. I båda fallen är det alltså fråga om subjektslösa relativsatser, och Ejsskjær (1964 s. 127) betraktar

og som »en konjunktion, der i talesproget er neutral over for modsætningen indordning//sideordning». ⁷

Även om Ejkskjær skiljer ut några olika varianter av den aktuella konstruktionen behandlar hon dem rent grammatiskt alla som relativsatser. En annan uppfattning företräder Nordberg (1977) som särskilt studerar konstruktioner med *ha* som förstaverb, s.k. *har ligger*-konstruktioner med hans terminologi:

(15) a Vi har lite vin står i skänken.

b Jag hade den stod där både länge och väl.

(Nordberg 1977 s. 116)

Enligt Nordberg representerar *har ligger*-konstruktionen inte en struktur med huvudsats och attributiv relativbisats med utelämnat subjekt. Inte heller rör det sig om asyndetisk samordning utan i stället om ett slags satsförkortning där verbet inte »till skillnad från vad fallet är vid normal subjektslyftning infinitiveras [...] i den underordnade satsen utan blir i stället kongruent med [...] *ha*» (Nordberg 1977 s. 131). Till de argument som Nordberg anför för sin analys kan nämnas prosodiska förhållanden, satsadverbialets placering och möjligheten till emfatisk omskrivning.

Till Ejkskjærers analys återkommer även Inge Lise Pedersen (2000) som fr.a. diskuterar adverbiala bisatser utan inledare (*De måtte ud af sengen klokken var fem*), men även kort kommenterar relativsatsliknande konstruktioner. Hon visar att vissa av de danska exempel som Ejkskjær (1964) har analyserat som oinledda relativsatser påminner om den mellansvenska s.k. *har ligger*-konstruktionen. Som framgick ovan representerar *har ligger*-konstruktionen enligt Nordberg (1977) en sats och inte en kombination av huvudsats med bisats, men I.L. Pedersen berör inte denna tolkningsdiskussion.

I.L. Pedersen (2000 s. 226) konstaterar dock att motsvarigheter till de mellansvenska *har ligger*-konstruktionerna endast förekommer sporadiskt i de danska ömålen »mens det er almindeligt at sige *jeg har bogen og ligger på natbordet*». Denna senare konstruktion behandlas mer utförligt i en artikel av Karen Margarethe Pedersen (2007). Till skillnad från tidigare analyser argumenterar Pedersen emellertid för att sådana strukturer inte ska analyseras som relativsatser: »Ifølge min analyse er de ikke relativkomplekser, og *og*-frasen er ikke en ledsætning» (K.M. Pedersen 2007 s. 314). Pedersen framhåller att *og* i

⁷ Ejkskjær (1964) bygger på Diderichsens (1968 [1962]) terminologi och talar om *implikativsætninger* i stället för *relativsatser*. I begreppet 'implikativsætning' inkluderar Ejkskjær även relativa bisatser i utbrytningskonstruktioner.

vissa fall kan ersättas av subjektsmärket *der* utan att betydelsen förändras, och hon menar att det kan vara en anledning till att konstruktionen traditionellt har tolkats som ett relativkomplex:

- (16) a Jeg havde nogle søskende {og/der} boede derinde.
 b Der havde hun en søster {og/der} boede. (Pedersen 2007 s. 315)

Samtidigt pekar Pedersen (2007 s. 315 f.) på att möjligheten att ersätta *og* med *der* utan betydelseförändring inte automatiskt innebär att konstruktionen är identisk med ett relativkomplex: »Man skal imidlertid være opmærksom på, at selv om to konstruktioner kan udskiftes uden betydningsændring, betyder det ikke, at de to konstruktioner er identiske.» Pedersen (2007) framhåller också att *og* inte alltid kan bytas ut mot *der*: antingen ändrar satsen betydelse (som i (17)) eller blir resultatet ogrammatiskt (som i (18)). Vidare konstaterar Pedersen i linje med Nordberg (1977 s. 128) att konstruktionen inte heller kan betraktas som en samordning med struket subjekt eftersom insättning av ett anaforiskt pronomen ger ett ogrammatiskt resultat (som i (19)):

- (17) a Vi havde kvierne og gik nede i mosen hele sommeren
 'Vi hade kvigorna gående nere i mossen hela sommaren'
 b Vi havde kvierne der gik nede i mosen hele sommeren
 'Vi ägde kvigorna som gick nere i mossen hela sommaren'
 (Pedersen 2007 s. 316)

- (18) a Vi havde den og hængte i en port
 b *Vi havde den der hængte i en port
 (Pedersen 2007 s. 316)

- (19) a Der havde han en søster og boede
 b *Der havde han en søster og hun boede
 (Pedersen 2007 s. 316)

Pedersen (2007) begränsar sin analys till syndetiska varianter, och hon framhåller – precis som I.L. Pedersen (2000) – att denna variant är den mest frekventa i det danska ömålsmaterialiet. Den asyndetiska varianten däremot är »lavfrekvent, formentlig fordi den tilhører et ældre sprogslag» (s. 318). Hon pekar dock på att den förekommer i Sverige och lyfter här fram dels Sydvästskåne, dels Mellansverige. Pedersen likställer med andra ord varianter med konjunktion med den mellansvenska *har ligger*-konstruktionen.

Sammantaget ger alltså Pedersen (2007) flera argument för att konstruktionen inte kan analyseras som en relativsats utan menar i stället att konstruktionen ska betraktas som en typ av pseudosamordning, närmare bestämt som en *seriell verbkonstruktion* (se vidare GDS 3 s. 980 f.). Typiskt för seriella verb-

konstruktioner är att de delar tempus-, modus- och aspektmarkörer (Ansaldò 2006), och som stöd för sin analys pekar Pedersen (2007) på att det till skillnad från vid samordnade verbfraser råder kongruens mellan de båda huvudverben i konstruktionen (jfr även GDS 3 s. 980 f.).⁸

(20) a Vi **har** en bänk og **står** i køkkenet

b Vi **havde** en bänk og **stod** i køkkenet

(Pedersen 2007 s. 315)

Med denna forskningsbakgrund har jag försökt visa på att relativsatsliknande konstruktioner har analyserats på olika sätt. Traditionellt har de betraktats som oinledda relativsatser utan subjekt, men denna analys har också ifrågasatts.

4. Den syntaktiska strukturen hos relativsatsliknande konstruktioner

I detta avsnitt ska jag närmare diskutera den syntaktiska strukturen hos relativsatsliknande konstruktioner. Frågan jag ställer är enkel och exakt: Är de relativsatsliknande konstruktionerna strukturellt sett relativsatser? Det är emellertid inte helt enkelt att besvara denna fråga eftersom vi inte ser den syntaktiska strukturen direkt; den framträder enbart indirekt via olika egenskaper. Frågan om de relativsatsliknande konstruktionerna strukturellt sett är oinledda bisatser utan subjekt måste därför besvaras genom en jämförelse mellan egenskaper utmärkande dels för bisatser, dels för pseudosamordningar och den aktuella konstruktionen.

4.1 Egenskaper utmärkande för bisatser

En egenskap som utmärker bisatser i modern svenska är ordföljden. Medan fa-ordföljden med nexusadverbialt placerat efter det finita verbet (som i 21a) är typisk för huvudsatser är af-ledföljden med placeringen av nexusadverbialt framför det finita verbet (som 21b) prototypisk för bisatser, och satsadverbialts placering i mittfältet kan därmed sägas vara bisatskonstituerande i modern svenska:

⁸ GDS talar dock inte om pseudosamordning utan använder i stället termen *kongruenskonstruktion*.

- (21) a Sofia **har inte** varit där.
 b ... att Sofia **inte har** varit där.

I sin analys framhåller Ejkskjær (1964 s. 126 f.) just adverbiallets placering som argument för en bisatsanalys, och hon pekar på att i de fall då konstruktionen innehåller ett nexusadverbial är det alltid placerat framför det finita verbet. Detta gäller även, framhåller Ejkskjær, i syndetiska varianter av relativsatsliknande konstruktioner:

- (22) a der er mange og aldrig kommer i kirke (Sydfalster)
 b der er ingen rigtig ved noget (Lolland)
 c der er mange og ikke kan slå med en le (Østfalster)

I sitt material har Ejkskjær (1964) bara noterat en handfull exempel med nexusadverbial – samtliga med *vara* som första verb. Typen med *ha* som första verb är däremot inte representerad med något nexusadverbial i hennes material, men detta föranleder inte någon annan analys av denna variant från hennes sida. Nordberg (1977 s. 120) pekar dock på att ett nexusadverbial i svenska *har ligger*-konstruktioner varken kan placeras före eller efter det finita verbet och ger följande exempel:⁹

- (23) a *Du har cykeln väl ändå står på gården.
 b *Du har cykeln står väl ändå på gården.
 c *Det är konstigt att du har cykeln ändå står på gården. (Nordberg 1977 s. 120)
- (24) a *Jag har en cykel inte står på gården.
 b *Jag har en cykel står inte på gården.
 c *Det vore egendomligt om de hade en cykel stod inte på gården. (Nordberg 1977 s. 120)

Det är dock tveksamt om nexusadverbiallets placering verkligen kan användas för att avgöra den syntaktiska strukturen hos relativsatsliknande konstruktioner. Det är nämligen bara när nexusadverbialet förekommer i mittfältet som placeringen visavi det finita verbet är utslagsgivande för analysen. Även i huvudsatser kan nexusadverbial genom topikalisering komma att placeras framför det finita verbet men detta representerar alltså inte af-ledföljd eftersom nexusadverbialet då står som satsbas i initialfältet (se exempel (25)). I standardsvenska är en sådan placering – åtminstone vad gäller negerande satsadverbial – normalt förbunden med vissa pragmatiska restriktioner (se vidare

⁹ Enligt Nordberg (1977 s. 120) är (23b) »något mer godtagbar» än de övriga exemplen, men någon »särskilt lyckad mening är den emellertid inte».

SAG 4 s. 175 f., Brandtler & Håkansson 2012), men i pseudosamordningar förefaller däremot topikalisering vara mer naturlig – såsom illustreras i (26):¹⁰

- (25) a **Inte gör** jag något just nu.
 b **Inte sa** hon så mycket.
 (26) a Jag sitter och **inte gör** något just nu.
 b Barnets mormor satt och **inte sa** så mycket.

Sammantaget kan det konstateras när det gäller placeringen av nexusadverbial att en prefinit placering är möjlig i relativsatsliknande konstruktioner med *vara* som första predikat, medan motsvarande placering inte förefaller möjlig i de varianter som har *ha* som första predikat. Resultaten antyder därmed att relativsatsliknande konstruktioner med *vara* som första predikat verkligen ska analyseras som oinledda relativsatser. Nexusadverbialets placering är dock endast utslagsgivande för analysen när det förekommer i mittfältet, och i relativsatsliknande konstruktioner är det svårt att sluta sig till att så verkligen är fallet. Enbart på basis av nexusadverbialets placering är det således omöjligt att säkert avgöra huruvida den aktuella konstruktionen verkligen ska analyseras som en oinledd relativsats eller inte.

Utöver den speciella af-ledföljden karaktäriseras bisatser också av att de kan ha en inledare på typplatsen. Om de relativsatsliknande konstruktionerna strukturellt sett verkligen är relativsatser borde de också kunna inledas med subjunktionen *som*. Som framgår av följande exempel är det dock bara i den variant som har *vara* som första predikat som en insättning av *som* generellt är möjlig. När det gäller den variant som har *ha* som första predikat kan insättning av *som* bara förekomma om objektet är indefinit även om förekomsten av ett indefinit objekt dock inte med automatik innebär att insättning av *som* är möjlig (Nordberg 1977 s. 127). Om objektet är definit resulterar däremot en insättning av *som* antingen i en betydelseskillnad (som i (29a)) eller i ett ogrammatiskt resultat (som i (29b)): »*har* får betydelsen 'äga, inneha' och inte den mera abstrakta, uttunnade som föreligger i *har ligger*» (Nordberg 1977 s. 127). På denna punkt överensstämmer de sydsvenska exemplen direkt med de danska (jfr exempel (16) och (17) ovan).

¹⁰ Tack till Karen Margrethe Pedersen som gjorde mig uppmärksam på detta. Från Danmark kan följande exempel noteras, parallella till de svenska i (26):

(i)	Hun sad og ikke snakkede med nogen	(Lolland)
(ii)	Han går og ikke laver noget	(Sjælland)
(iii)	Så lå han i grøften og ikke kunne rejse sig	(Sjælland)

- (27) a Där är två bor $\approx$ Det är två *som* bor där (St. Herrestad, Herrestads hd)
 b Där är mer än de fattiga behöver låna pengar $\approx$ Det är mer än de fattiga *som* behöver låna pengar (Hammarlöv, Skytts hd)
- (28) De hade kakor i en korg stod innanför $\approx$ De hade kakor i en korg *som* stod innanför (Ask, Onsjö hd)
- (29) a De har båda ligger ute på Atlanten $\neq$ De har båda *som* ligger ute på Atlanten (L. Beddinge, Vemmenhøgs hd)
 b Han hade sina föräldrar bodde i det huset $\neq$ *Han hade sina föräldrar *som* bodde i det huset (Fosie, Oxie hd)

Sammanfattningsvis kan det alltså konstateras att insättning av bisatsinledare enbart är möjlig om det första finita verbet är en form av *vara* eller om objektet är indefinit. Om det första finita verbet är en form av *ha* är insättning av *som* inte utan vidare möjlig. Är objektet definit blir betydelsen generellt förändrad, men som Nordberg (1977 s. 127 f.) framhåller kan en sådan betydelseskillnad även framträda vid indefinita objekt. Insättning av *som* kan också leda till ett ogrammatiskt resultat då det första finita verbet är en form av *ha*. Sammantaget tyder detta på att den variant av relativsatsliknande konstruktion som har en form av *vara* som det första finita verbet kan analyseras som oinledd bisats utan subjekt, medan motsvarande analys inte är möjlig för den variant av konstruktionen som har en form av *ha* som första finita verb.

En ytterligare egenskap hos bisatser är att hjälp verbet *har/hade* kan utelämnas i standardsvenska. Sådan utelämnning har ansetts vara en skriftspråklig företeelse som inte förekommer i talspråk. Wellander (1973 s. 139) skriver: »I bisats utelämnas hjälp verbet *ha* vid perfekt och pluskvamperfekt merendels i sakprosan och nästan regelbundet i kanslispråket men aldrig i verkligt talspråk.» Holm (1950, 1959) har emellertid visat att utelämnning av hjälp verbet *ha* förekommer även i talspråk.¹¹ Om ensamma supinumformer kan uppträda i relativsatsliknande konstruktioner bör detta alltså vara ett kriterium på att det strukturellt sett rör sig om oinledda bisatser. Ett hjälpverb kan dock utelämnas inte bara i bisatser utan också i samordnade verbfraser. Om man ska kunna sluta sig till att det rör sig om en ensam supinumform i en bisats krävs därför en enkel tempusform i det första predikatet i konstruktionen (som i (30)). I annat fall kan det nämligen inte uteslutas att det rör sig om verbfrassamordning (som i (31)).

- (30) De larmade polisen redan den dagen [hon försvunnit]. [bisats]
 (31) Lennart har hämtat paketen och gett dem till Marie. [verbfrassamordning]

¹¹ Se även Malmgren 1985.

När det gäller den variant av relativsatsliknande konstruktioner som har en form av *ha* som första finita verb råder det emellertid alltid kongruens i tempus mellan de båda predikaten. Ett exempel som (32) kan därför inte användas som argument för att konstruktionen strukturellt sett ska uppfattas som en bisats:

- (32) Jag har (hade) haft cykeln stått på gården i flera veckor. (Nordberg 1977 s. 117)

När det gäller den variant av konstruktionen som har en form av *vara* som första finita verb förekommer däremot exempel med enkel tempusform i det första predikatet och en sammansatt i det andra:

- (33) a Här **var** ingen **hade rökt** sill på den tiden (Ystad, Herrestads hd)
 b Där **var** många **hade tagit** till marknad i dag (Tottarp, Bara hd)
 c Där **var** de **hade sett** henne (Tottarp, Bara hd)

Dessvärre har jag inte kunnat belägga några fall av ensamma supinumformer i det omfattande material som Ejskjær (1964) redovisar. Det är dock svårt att dra några slutsatser av detta faktum. I danska är nämligen utelämning av temporala hjälpverb i bisatser generellt omöjligt (se (34)) (Christensen & Zola Christensen 2004 s. 70), och det är inte orimligt att anta att möjligheterna till hjälpverbslös konstruktion också är mer begränsade i (genuin) skånska än i andra svenska dialekter.¹² För min språkkänsla är utelämning av hjälpverb inte helt omöjlig i exempel som (35), men några slutsatser av detta kan jag naturligtvis inte dra.

- (34) *Han påstår at dronningen abdiceret.

- (35) Där är många har haft det huset (S. Åsbo hd)

I detta avsnitt har jag gjort en jämförelse mellan egenskaper utmärkande för bisatser och relativsatsliknande konstruktioner. Slutsatsen är att placeringen av nexusadverbial, möjligheten till inskott av *som* och strykning av hjälpverb alla är kriterier som pekar i riktning mot att den variant som har en form av *vara* som första finita verb verkligen ska analyseras som bisats. Samtidigt har jag pekat på en rad problem med de bisatskaraktäriserande egenskaperna som sammantaget gör det svårt att på basis av dessa kriterier säkert avgöra hur konstruktionen ska analyseras.

¹² Holm (1950) framhåller att den hjälpverbslösa konstruktionen är geniunt talspråklig i vissa svenska dialekter och redovisar exempel från Småland, Östergötland, Bohuslän och Västergötland. Också i skånemålen går det att hitta exempel på bisatser med ensamma supinumformer, vilket illustreras i (i). Tack till Carl-Erik Lundblad som gjorde mig uppmärksam på detta.

(i) när Sven lyckat dörren (SVDD; N. Åsbo hd)

4.2 Egenskaper utmärkande för pseudosamordningar

En pseudosamordning kan definieras som en »samordning bestående av två verbfraser av vilka det förra ledet vanligen är obetonat och semantiskt har hjälpverbskaraktär» (SAG 1 s. 215). Det rör sig alltså inte om en samordning av verbfraser, utan snarare om en kombination av huvudverb och hjälpverb. Att det inte rör sig om en samordning av verbfraser blir tydligt vid en parafrasering med samordnade satser. I en pseudosamordning är en sådan parafrasering inte möjlig vilket däremot är fallet när det gäller samordnade verbfraser (jfr även GDS 2 s. 981).¹³ Jfr (36a) och (36b). Vidare framhåller SAG (4 s. 903) att samordningsleden i en pseudosamordning inte kan byta plats (se (37a)) – till skillnad från vad som är fallet i en verbfrassamordning (se (37b)):

- (36) a Katarina satt och hostade i soffan $\neq$ Katarina satt i soffan och hon hostade där
 b Katarina nös och hostade i soffan = Katarina nös i soffan och hon hostade där
- (37) a Katarina satt och hostade i soffan $\neq$ Katarina hostade och satt i soffan
 b Katarina nös och hostade i soffan = Katarina hostade och nös i soffan

Som typiska egenskaper för pseudosamordningar lyfter SAG (4 s. 903) vidare fram att subjekt (som inte står som satsbas) och satsadverbial måste placeras omedelbart efter det första finita verbet, medan de i en verbfrassamordning kan förekomma också med en senare placering, alltså även efter det andra finita verbet (SAG 4 s. 903; jfr även GDS 2 s. 983). Jfr (38) och (39):

- (38) a Nu satt Katarina och hostade i soffan.
 b *Nu satt och hostade Katarina i soffan.
 c Katarina satt inte och hostade i soffan.
 d *Katarina satt och hostade inte i soffan.
- (39) a Nu nös Katarina tyvärr och hostade i soffan.
 b Nu nös och hostade Katarina i soffan.
 c Katarina nös inte och hostade i soffan.
 d Katarina nös och hostade inte i soffan.

Slutligen framhåller SAG (4 s. 903) att ett objekt eller ett adverbial som är valensbundet till det senare verbet kan stå som satsbas till hela satsen i en pseudosamordning (jfr även GDS 2 s. 982). Detta är inte möjligt i en verbfrassamordning. Jfr (40a) och (40b):

- (40) a Den där artikeln har hon suttit och skrivit på hela dagen.
 b *Den där artikeln har hon sovit och skrivit på hela dagen.

¹³ Som jag framhöll i fotnot 8 ovan talar GDS inte om pseudosamordning utan använder i stället termen *kongruenskonstruktion*. Jag kommer här att följa SAG:s terminologi.

Utöver dessa egenskaper pekar GDS (2 s. 982) också bl.a. på att det råder kongruens mellan de båda samordningsleden såtillvida att finita verb kongruerar i modus och/eller tempus (se (41)) och infinita verb delar verbform (se (42)):

- (41) a Katarina sitter och {hostar/*hostade} i soffan.
 b Katarina satt och {*hostar/hostade} i soffan.
- (42) a Den där artikeln har hon suttit och {skrivit/*skriva} på hela dagen.
 b Den där artikeln ska hon sitta och {*skrivit/skriva} på hela dagen.

Om man testar de relativsatsliknande konstruktionerna mot de kriterier som SAG och GDS anger framgår det klart att de konstruktioner som har en finit form av *ha* som första verb uppfyller flera av de aktuella kraven. Konstruktionerna kan inte parafraseras med samordnade satser och det råder också kongruens mellan de båda verben:

- (43) *I samma hus har hon en dotter och hon bor.
- (44) a De har båda ligger ute på Atlanten (L. Beddinge, Vemmenhögs hd)
 b Han hade sina föräldrar bodde i det huset (Fosie, Oxie hd)

Vidare kan det konstateras att ett objekt eller adverbial som är valensbundet till det senare verbet kan stå som satsbas till hela satsen (jfr Nordberg 1977 s. 117). Det här testet är dock inte användbart när det gäller att skilja pseudosamordningar från relativsatser eftersom de fastlandsnordiska språken tillåter satsfläta med relativsats (SAG 4 s. 423 f., Platzack 1999). Exempel som (45) kan alltså lika gärna analyseras som en pseudosamordning som en satsfläta med relativsats (jfr (45b)).

- (45) a I samma hus har hon en dotter bor.
 b I samma hus har hon en dotter [som bor [-]].

Som jag framhöll i föregående avsnitt är det inte möjligt att parafrasera alla relativsatsliknande konstruktioner med relativsatser med utsatt *som*. Även i de fall då parafrasering med relativsats inte är möjlig kan dock ett led som är valensbundet till det senare finita verbet stå som satsbas till hela satsen (jfr Nordberg 1977):

- (46) På bordet hade hon en massa äpplen låg. (Nordberg 1977 s. 117)

Detta talar förstås också för att den variant av konstruktionen som har en form av *ha* som första finita verb verkligen ska analyseras som en pseudosamordning och inte som en relativsats. Mer komplicerat är det däremot med den va-

riant av konstruktionen som har *vara* som förstaverb. I dessa fall blir en analys som pseudosamordning svårare att försvara eftersom verben inte alltid måste kongruera – något som skiljer dessa exempel dels från de exempel som har *ha* som förstaverb, dels från andra pseudosamordningar (se exempel (33) och (35) ovan, här återgivna som exempel (47)).

- (47) a Här **var** ingen **hade rökt** sill på den tiden (Ystad, Herrestads hd)
 b Där **var** många **hade tagit** till marknad i dag (Tottarp, Bara hd)
 c Där **var** de **hade sett** henne (Tottarp, Bara hd)
 d Där **är** många **har haft** det huset (S. Åsbo hd)

Också när det gäller verbens semantik föreligger skillnader mellan de båda konstruktionsvarianterna. Karen Margarethe Pedersen (2007 s. 315) pekar på att andraverbet prototypiskt är ett »placeringsverbum» i danska konstruktioner med *ha* som första predikat och ger som exempel *ligge, sidde, stå, hænge, bo* och *gå* (i statisk betydelse). Samma begränsning på verbval verkar föreligga i den mellansvenska *har ligger*-konstruktionen; Nordberg (1977 s. 125) framhåller att det i första hand är durativa, statiska verb som förekommer som kongruerande andraverb (i typfallet *stå, sitta, hänga* och *bo*). Valet av andraverb verkar dock vara betydligt friare i den variant av konstruktionen som har en form av *vara* som första predikat. Här är inte andraverben begränsade till sådana som uttrycker en statisk aktion utan omfattar även verb som betecknar en momentan (som t.ex. *köpa* och *sälja*) eller durativ, dynamisk aktion (som t.ex. *gå, hjälpa* och *äta*).

Jämförelsen mellan egenskaper utmärkande för pseudosamordningar och relativsatsliknande konstruktioner kan sammanfattas på följande sätt: Den variant av konstruktionstypen som har en finit form av *ha* som första predikat delar flera egenskaper med pseudosamordningar. Samtidigt är det tydligt att alla fall av relativsatsliknande konstruktioner inte kan avfärdas som pseudosamordningar. Det gäller särskilt för den variant av konstruktionstypen som har en finit form av *vara* som första predikat.

4.3 Sammanfattning

I detta avsnitt har jag gjort en jämförelse mellan egenskaper utmärkande för dels bisatser, dels pseudosamordningar och relativsatsliknande konstruktioner. Jag har sökt visa att den variant av konstruktionstypen som har *vara* som första finita verb delar fler egenskaper med bisatser, medan den variant av konstruktionstypen som har *ha* som första finita verb har fler egenskaper gemensamma

taktiska funktionen hos det underförstådda ledet, men kronologiskt kan Lindblad i sin undersökning visa på en tilltagande frekvens för inledda relativsatser. Denna utveckling kan till stora delar förklaras genom en ökande användning av subjunktioner i subjektslösa relativsatser. Lindblad (s. 101) förklarar denna förändring rent funktionellt. I fornöstnordiska överensstämde ledföljden i bisatser väsentligen med ledföljden i huvudsatser såtillvida att det finita verbet normalt stod på andra plats (se vidare Larsson 1931). Relativsatser med det finita verbet placerat på andra plats kunde vara såväl oinledda som inledda. Om verbet däremot står på första plats i relativsatsen är enligt Lindblad (1943 s. 102) en bisatsinledare »så gott som alltid till finnandes». I subjektslösa bisatser kunde dock inte verbets andraplats uppehållas med mindre än att något led med ordinarie plats efter det finita verbet flyttade fram till en position före det finita verbet. Detta illustreras i exempel (51) ovan där *wið hosæby* respektive *mz þe synd* har flyttat fram som s.k. *kilar* till en position före det finita verbet. Lindblad pekar på att denna kilkonstruktion blir allt ovanligare över tid i fornsvenska, men i gengäld ökar bruket av relativa subjunktioner:

Tendensen att ej låta finit verb öppna relativsatsen bottnar i språkets behov av att hålla huvud- och bisats i sär. Vid predikatets förstaplatsställning kan ju korrelat + bisats få utseende av en ordinär huvudsats, såvida ej relativum är utsatt. [...] Markerar ej bisatskaraktären genom ordställningen [...] blir alltså redan i ä. fsv. tid relativpartikelns närvaro av nöden. Den kan i detta fall sägas ha bisatskaraktäriserande innebörd. (Lindblad 1943 s. 102)

Förlusten av svenskans kilkonstruktion har närmare undersökts av Falk (1993).¹⁴ I hennes material ingår fr.a. texter skrivna av författare födda under äldre nysvensk tid, men hon har också studerat några fornsvenska texter. Falks resultat redovisas i tabell 1 nedan.

Som framgår av tabell 1 minskar andelen bisatser med kilkonstruktion radikalt under början av 1500-talet. Falks resultat harmonierar därmed väl med den bild av utvecklingen som Lindblad tecknar.

Teoretiskt ansluter Falk (1993) i sin undersökning till den generativa grammatiken. En av de bärande tankarna i denna teori är att förändringen av flera till synes orelaterade syntaktiska fenomen alla kan föras tillbaka på en gemensam orsak. Enligt Falk är förlusten av subjektslöshet, uppkomsten av en ny bisatsledföljd med satsadverbial före finit verb och förlusten av kilkonstruktion alla en konsekvens av den nedmontering som svenskans subjekt-verb-kongruens genomgår under yngre fornsvensk och äldre nysvensk tid.

¹⁴ Se även Platzack 1985.

Tabell 1. Kilkonstruktion i fornsvenska och nysvenska (efter Falk 1993 s. 182).

Fornsvensk text / författarens födelseår	% bisatser med kil
Fornsvenska legendariet	88 %
Järteckensboken	60 %
Sagan om Didrik af Bern	88 %
Bondakonst (1516–19)	31 %
1495–1535	34 %
1536–1570	24 %
1571–1600	10 %
1601–1635	10 %
1636–1670	6 %
1671–1700	2 %
1701–1735	1 %

Falk (1993) diskuterar inte huruvida hennes analys har bäring också på framväxten av obligatoriska *som*. Det gör däremot Stroh-Wollin (1997) som argumenterar för att också denna förändring är en del av den syntaxutveckling som sker i svenskan under äldre nysvensk tid:

Det har varit en bärande tanke i det senaste decenniets historiska syntaxforskning att det råder ett samband mellan en rad förändringar i morfologi och syntax som språket genomgår under senmedeltid och de första århundradena därefter. Förändringar som speciellt uppmärksammats är bl.a. att möjligheten att ha subjektslösa satser försvinner, att den s.k. kilkonstruktionen upphör, att subjekt-verbkongruensen försvinner och att vi får en ny bisatsordföljd [...]. Min hypotes är att framväxten av obligatoriskt utsatt *som* är en del av denna genomgripande syntaxutveckling. (Stroh-Wollin 1997 s. 172)

Precis som Lindblad (1943) visar Stroh-Wollin att oinledda subjektslösa relativsatser i stort sett alltid måste samförekomma med kilkonstruktioner.¹⁵ Vidare kan Stroh-Wollin visa att bruket av obligatoriskt *som* stabiliseras under 1600-talet, dvs. parallellt med de förändringar som Falk (1993) diskuterar. Stroh-Wollin pekar också på kilkonstruktionens betydelse för förändringen och ger därmed en förklaring som påminner om den som Lindblad (1943) föreslår.

¹⁵ Enligt Stroh-Wollin (1997 s. 176) finns enstaka killösa förekomster i äldre fornsvenska. Det rör sig om exempel av följande typ:

(i) liwær þæn gaff' (Äldre fornsvenska)
'lever den som gav'

Naturligtvis kan det diskuteras om *gaff* i det här fallet ska betraktas som en relativsats eftersom den bisatskonstituerande kilen saknas.

Den syntaktiska analysen är inte självklar när det gäller kilkonstruktioner. Som Holmberg (2000 s. 453 ff.) visar föreligger det två etablerade analyser: det kilade ledet kan antingen knytas till det finita verbets position i mittfältet (I° med Holmbergs terminologi) eller betraktas som placerat i subjektspositionen. Förekomsten av hela fraser som kil (som i exempel (51) ovan och (52) nedan) talar dock för att den senare analysen är den riktiga. Kilkonstruktionen är därmed ett sätt att utnyttja fler kategorier än subjekt som platshållare. I termer av det gemensamma satsschema som introducerades ovan innebär detta att subjektspositionen i äldre svenska inte bara kunde vara tom (som i subjektslösa satser) utan också innehålla andra typer av led än subjekt (som i kilkonstruktioner):

(52) *Kilkonstruktionen i ett gemensamt satsschema*

Fundament	Typ	Subjekt/Kil	Adverbial	Finit	Resten av satsen	
		wið hosæby mz þe synd		liggær var	[-] smittat	[-]

Som illustreras i satsschemat i (52) ovan kunde, precis som i modern svenska, även typpositionen vara tom i äldre svenska. Äldre svenska skiljer sig dock från modern standardsvenska i ytterligare ett avseende genom att både typ- och subjektspositionen i någon utsträckning kunde vara tomma samtidigt, vilket är fallet i oinledda relativsatser utan kil.

Sammantaget står det alltså klart att subjektslösa relativsatser kunde sakna inledare i äldre svenska. Tidigare forskning har också kunnat visa på ett samband mellan möjligheten till kilkonstruktion och oinledda bisatser: det moderna systemet med platshållartvång i subjektslösa relativsatser förefaller växa fram parallellt med förlusten av kilkonstruktion i svenska. Möjligheten till oinledda bisatser i äldre svenska verkar alltså förutsätta kilkonstruktion, men det är värt att notera att det omvända inte gäller. I modern isländska förekommer fortfarande kilkonstruktion, utan att möjlighet till oinledda subjektslösa relativsatser föreligger:

(53) Þeir [{sem/*Ø} i Ósló hafa verið] ...

6. Kilkonstruktion i sydsvenskt talspråk?

Som framgick av diskussionen i föregående avsnitt förlorar svenskan nästan helt möjligheten till kilkonstruktion under äldre nysvensk tid, och direkta motsvarigheter till det isländska exemplet (53) ovan är ogrammatiska i standard-svenskt språkbruk:

(54) *De [som i Olso har varit] ...

Mot denna bakgrund är det intressant att notera att det i sydsvenskt talspråk förekommer subjektslösa bisatser som åtminstone påminner om de kilkonstruktioner som möter i äldre svenska genom att de inleds av ett *där* (Bjerre 1935).¹⁶

(55) a Känner du den flickan [där kommer]?

b Den mannen [där står] har jag bestämt sett förut.

(Bjerre 1935 s. 1)

Att bisatsinledningen skiljer sydsvenskt talspråk från standardsvenska är möjligen inte särskilt förvånande; en av de mest iögonfallande syntaktiska skillnaderna mellan danskt och svenskt standardspråk rör just bisatsinledningen – i danska kan *der* fungera som inledare till subjektslösa relativa bisatser medan motsvarande användning inte är möjlig i svenska (Christensen & Zola Christensen 2004):

(56) a Cykeln {som/der} er til salg står i kælderens.

b Cykeln {som/*där} er till salu står i källaren.

(Christensen & Zola Christensen 2004)

De sydsvenska exempel som redovisas i (55) ovan är emellertid inte direkt parallella med det danska i (56a). I de danska exemplen är *der* ett renodlat subjektsmärke utan någon adverbial funktion, medan *där* i de sydsvenska exemplen ovan också har adverbial funktion.¹⁷ Det är inte självklart hur denna

¹⁶ Även *här* kan ha motsvarande funktion:

(i) ... en slaktare [här bodde nere]

(SVDD; Albo hd)

(ii) titta på blommorna [här växer]

(Bjerre 1935 s. 1)

¹⁷ I sydsvenskt talspråk kan *där* också ha funktionen som subjektsmärke utan adverbial funktion. Till skillnad från när *där* fungerar adverbialt kan det då vara obetonat.

(i) Det är där ju ingen [där förstär]

(SVDD; Albo hd)

Exempel som (i) är direkt parallella till det danska i (56a) ovan. Jag kommer inte att diskutera *där* i den användningen i denna artikel.

skillnad ska analyseras rent strukturellt. Enligt Vikner (1991) intar danskans *der* typpositionen (C° med Vikners terminologi), och rent strukturellt skulle *der* därmed vara direkt parallellt med *som*. Stroh-Wollin (2002) argumenterar dock mot att se *der* som en subjunktion parallell med *som*. En av anledningarna¹⁸ är att *der* bara kan uppträda i subjektslösa bisatser, och mot denna bakgrund ifrågasätter Stroh-Wollin (2002 s. 69) om *der* verkligen kan betraktas som en subjunktion: »Att *der* bara förekommer i subjektivsvarianter tyder på att partikeln inte är en vanlig subjunktion. Termen subjektsmärke, som ibland traditionellt använts om *som* i kvesitiva bisatser, är således mera passande på *der*.» I Stroh-Wollins analysmodell fungerar därmed *der* primärt som ett formellt subjekt. En liknande analys gör SAG (4 s. 490) som menar att *där* och *här* kan fungera som formellt subjekt i relativa bisatser med underförstått egentligt subjekt:

- (57) a de vackra böckerna *här* ligger överallt
 b de gröna lådorna *där* står i garaget (SAG 4 s. 490)

I företrädesvis sydsvenskt talspråk kan *där* också fungera som formellt subjekt i satser med egentligt subjekt (se exempel (58)). Dessutom framhåller SAG (4 s. 54) att *där* och *här* kan fungera som subjekt också i standardspråket: »Adverbet är emellertid då inte helt expletivt utan bibehåller sin rumsbetydelse. Detta gäller särskilt *här* som alltid anger ett område där också talaren befinner sig.» SAG:s exempel på *där* och *här* med bibehållen rumsbetydelse återges i (59).

- (58) a Nu flög *där* visst en glada över fältet igen.
 b *Där* finns gott om plats hos oss. (SAG 4 s. 54)
- (59) a I stället finns *där* ett återhållet ursinne
 b Kväll efter kväll satt *där* ett antal kända filmpersonligheter och spelade roulette.
 c I går saknades *här* cement till gjutningen.
 d Han säger att *här* saknas cement till gjutningen. (SAG 4 s. 54)

Skillnaden mellan de båda användningarna blir tydlig om *där* parafraseras med ett renodlat platshållande element: i de fall som *där* är entydigt expletivt kan det bytas ut mot ett annat platshållande element utan tillägg av någon adverbial bestämning. I de fall som *där* har bibehållen rumsbetydelse måste dock en ad-

¹⁸ Ytterligare en invändning mot att betrakta *der* som en subjunktion strukturellt parallell med *som* är att andra subjunktioner kan samförekomma med *der* men däremot inte med *som*: *den mand {som/at} der kommer i morgen* visavi **den mand at som kommer i morgen*. Se vidare Pedersen 2011.

verbiell bestämning finnas även efter tillägg av ett annat platshållande element för att den ursprungliga betydelsen ska kvarstå. Jfr (60) och (61):

- (60) a Slå dig ner! *Där* finns gott om plats.
 b Kväll efter kväll satt *där* ett antal kända filmpersonligheter och spelade roulette.
- (61) a Slå dig ner! *Det* finns gott om plats.
 b Kväll efter kväll satt *det* ett antal kända filmpersonligheter *där* och spelade roulette.

Som framgår av exempel (62) är det tydligt att *där* kan ha en bibehållen adverbial funktion i subjektslösa bisatser i sydsvenskt talspråk: om *där* ersätts med ett renodlat platshållande element (nämligen *som*) ger det upphov till en förändrad betydelse:

- (62) a Vem är det där kommer? ≠ Vem är det som kommer?
 b Känner du den flickan där kommer? ≠ Känner du den flickan som kommer?
 c Den mannen där står har jag bestämt sett förut. ≠ Den mannen som står har jag bestämt sett förut

Det finns med andra ord en betydande skillnad mellan olika funktioner hos platshållande *där*. I ena fallet kan det betraktas som en direkt motsvarighet till ett renodlat expletivt led, medan det i andra fall är flerfunktionellt i den meningen att det både är platshållande och fungerar adverbialt.¹⁹ Skillnaden mellan de båda funktionerna framgår av strukturen i (63); den bevarade adverbiala funktionen beskrivs här som ett resultat av att *där* har sin ordinarie plats på adverbialpositionen men därefter har flyttat till subjektpositionen, medan *der/där* har sin ordinarie plats i subjektpositionen när *der/där* har en renodlat platshållande funktion.²⁰

¹⁹ En liknande analys av *der* och *her* i danskan gör Pedersen (2011 s. 30) när hon beskriver att dessa led i exempel av följande slag kan fungera »på én gang [...] som subjektsvikar og som stedsadverbial»:

- (i) sikke dog et eve dér går
 (ii) de 25 heste hér er

²⁰ Naturligtvis är det inte bara i relativa bisatser som *där* kan placeras före det finita verbet. Också i narrativa bisatser är en sådan placering möjlig (som i exempel (i)), men sådana exempel skiljer sig rent strukturellt från ett *där* som inleder en relativ bisats. När *där* är placerat före det finita verbet i en narrativ bisats har satsen fa-ledföljd och *där* måste således analyseras som placerat i fundamentet och inte i en position längre till höger i strukturen, som är fallet i relativa bisatser (se strukturen i exempel (63)).

(i) ... att där kom något susandes

(Hyby, Bara hd; Lech & Ingers 1930 s. 127)

(63) Där-inledda relativsatser i ett gemensamt satsschema

Fundament	Typ	Subjekt/Kil	Adverbial	Finit	Resten av satsen
		der där		er står	till salg [-]

Slutsatsen av denna diskussion är alltså att det finns relativsatser i sydsvenskt talspråk som är strukturellt identiska med de oinledda relativsatser med kilkonstruktion som förekommer i äldre svenska. Utmärkande för kilkonstruktionen med den analys som jag utnyttjar här är just möjligheten att ha ett icke-subjekt på subjektets plats. Om den analys som jag har föreslagit här är riktig väntar vi oss därmed följaktligen att också andra led än *där* och *här* ska kunna fungera som kil. Så verkar dock inte vara fallet. Visserligen finns det ett exempel i *Ömålsordbogen* (bind 3, s. 65) på *deroppe* som kil (*den fugl deroppe sitter*), men detta är enligt Pedersen (2011) ett undantag.²¹ I dagens sydsvenska talspråk verkar det bara vara adverbialen *där* och *här* som kan uppträda i kilpositionen, vilket möjligen kan tolkas som ett argument mot att analysera de *där*-inledda sydsvenska relativsatserna som just kilkonstruktioner. Jag menar dock att så inte behöver vara fallet. I äldre svenska kunde nämligen inte bara ettordsadverbial utan också andra satsdelar som t.ex. flerordsadverbial och objekt uppträda i kilposition (se vidare Pettersson 1988). Även om kilkonstruktionen inte längre är produktiv utan har begränsats till några fasta fraser och ettordsadverbialen *där* och *här* påverkar detta inte den strukturella analysen: även om möjligheten till kilkonstruktion är starkt begränsad i dagens språkbruk måste de konstruktioner som de facto uppträder med kil strukturellt ges samma analys som den fornsvenska, mer produktiva, kilkonstruktionen.

I avsnitt 4 ovan redovisade jag en jämförelse mellan relativsatsliknande konstruktioner vad gäller dels bisatser, dels pseudosamordningar och sökte visa att den variant av konstruktionstypen som har *vara* som första finita verb delar flera egenskaper med bisatser, medan den variant av konstruktionstypen som har *ha* som första finita verb har flera egenskaper gemensamma med pseudosamordningar. Frågan är nu om de relativsatsliknande konstruktioner som jag diskuterar i denna uppsats kan konstrueras med kil. Om det är möjligt måste de betraktas som oinledda relativsatser utan subjekt eftersom förekomsten av kilkonstruktion i sig är bisatskonstituerande; i äldre svenska råder ju inget tvivel om att de exempel som jag har diskuterat verkligen är att betrakta som just bisatser.

²¹ Sökningar som jag har gjort i *Syd- och västsvensk dialektdatabas* stödjer Pedersens (2011) påstående. Jag har inte funnit några adverb sammansatta med *där* som fungerar bisatsinledande.

När det gäller den variant av konstruktionstypen som har en form av *ha* som första finita verb kan det konstateras att kilkonstruktionen ger upphov till en betydelseförändring av samma slag som vid parafrasering med en relativsats, vilket framgår av (64):

- (64) a De har båda ligger där.
 'De har båda liggande där'
 b De har båda där ligger.
 'De äger båda som ligger där'
 c De har båda som ligger där.
 'De äger båda som ligger där'

När det gäller den variant av konstruktionen som har en form av *vara* som första finita verb är situationen emellertid en annan. Här ger kilkonstruktionen inte upphov till någon förändrad betydelse, vilket framgår av exempel (65). I det omfattande material som Ejsskjær (1964) redovisar är det också bara vid sådana exempel som har en form av *vara* som första finita verb som kilkonstruktion förekommer. Ejsskjærs exempel återges i (66). Vid sökningar i *Syd- och västsvensk dialektdatabas* (SVDD) har jag – som framgår av exempel (67) – också bara kunnat belägga konstruktionen med *vara* som första predikat.²²

- (65) a Där var en piga tjänade där. (Sövestad, Herrestads hd)
 'Det var en piga som arbetade där.'
 b Där var en piga där tjänade.
 'Det var en piga som arbetade där.'
 c Där var en piga som tjänade där.
 'Det var en piga som arbetade där.'
- (66) Här är så mycket luffare här stryker förbi (Vinslöv, V. Göinge hd)
- (67) a Det är ju en student [där går]. (SVDD; N. Åsbo hd)
 b Vem är det [där kommer] (SVDD; Albo hd)

I föregående avsnitt visade jag att det i äldre svenska förekommer oinledda relativsatser utan subjekt. Sådana bisatser uppträder ofta med kilkonstruktion och i äldre svenska råder därför inget tvivel om att de exempel som jag har diskuterat verkligen är att betrakta som just bisatser eftersom förekomsten av kilkonstruktion i sig är bisatskonstituerande. I detta avsnitt har jag argumenterat för att vissa möjligheter till kilkonstruktioner fortfarande föreligger i sydsvenskt talspråk. Kilkonstruktionen kan därmed användas som ett slags utslagsgivande argument när det gäller den syntaktiska analysen av relativsatsliknande konstruktioner.

²² Sökningen har gjorts på *där* som standardsvensk form och betydelsen 'som'.

7. Summering och utblick

Slutsatsen av diskussionen i föregående avsnitt var att relativsatsliknande konstruktioner med *vara* som första finita verb ska analyseras som just relativsatser. En möjlig invändning mot en sådan analys är att man då måste räkna med att relativsatsen i denna konstruktion kan inledas av ett *och* (och det är denna variant som har blivit den dominerande i danska). Normalt sett är ju *och* att betrakta som en typisk konjunktion som inte kan inleda relativsatser, och konstruktionen med *vara* som förstaverb skulle då vara det enda fall där *och* kan fungera subjunktionellt. Jfr exempel (68a) med exempel (68b):

- (68) a Där var tre stora träd och blåste omkull (= 6c)
 b *Där fanns tidigare tre stora träd och blåste omkull i stormen.

I äldre svenska kunde dock *och* inleda relativsatsliknande konstruktioner också vid andra förstaverb än *vara* (Bjerre 1935, Magnusson 2007). Även om *och* numera bara förekommer som subjunktion tillsammans med förstaverbet *vara* verkar det alltså i svenskans tidigare skeden ha varit möjligt att inleda relativsatsliknande konstruktioner på detta sätt vilket illustreras i (69). Att det enbart är vid förstaverbet *vara* som *och* kan inleda en relativsatsliknande konstruktion behöver alltså inte vara ett argument mot att analysera relativsatsliknande konstruktioner med *vara* som förstaverb som relativsatser: bruket har helt enkelt inskränkts över tid på samma sätt som möjligheten till kilkonstruktion.

- (69) a Kl. 4 om morgonn komme wij til byn Suinkena och är et 172 worst ifrån
 Novagåråd
 b Be:te måns hade såldt honum En såghkubb och låg vti hans gård
 (SAOB: O170)

De relativsatsliknande konstruktioner som har en form av *ha* som första finita verb kan däremot närmast betraktas som en sydsvensk variant av *har ligger*-konstruktionen. I tidigare forskning har *har ligger*-konstruktionen fr.a. diskuterats med avseende på mellansvenskt talspråk. I sin studie nämner Nordberg (1977 s. 115) visserligen att det finns belägg på konstruktionen i dialekter utanför Mälardalen, men han pekar samtidigt på att konstruktionen inte verkar vara särskilt frekvent förekommande i Väst- och Sydsverige: »Ett indicium på att den i varje fall inte är vanlig där är att den enligt uppgift [...] saknas i Talsyntax' omfattande inspelningar från Borås, Lund och Trelleborg. De värmlänningar jag tillfrågat känner inte igen uttrycket [...], och också norrlänningar säger sig stå främmande inför det.»

Det material som ligger till grund för denna studie har uteslutande hämtats från äldre källor. Med utgångspunkt i dessa exempel är det därför omöjligt att dra några slutsatser om bruket av *har ligger*-konstruktionen i dagens svenska – och det har ju inte heller varit syftet med denna studie. Ändå ska jag avslutningsvis lämna en kortfattad redogörelse för användningen av relativsatsliknande konstruktioner i modernt talspråk. Min undersökning baseras här på sökningar i det svenska materialet i *Nordic Dialect Corpus* (Johannessen et al. 2009).²³ I korpusen fann jag endast en handfull exempel på *har ligger*-konstruktionen vilket bekräftar Nordbergs iakttagelse att konstruktionen inte är vanlig utanför Mälardalslandskapen, men intressant nog kunde jag belägga konstruktionen inte bara i mellansvenska dialekter (se exempel (70) och (71)) utan också i sydsvenska (exempel (72)) och västsvenska mål (exempel (73)):

- (70) a Jag har ju inte alla står framme här nu.
 b Jag har en liten förteckning ligger där under. (Villberga, Uppsala län)
- (71) Ja, han har ju sin mor bor där. (Årsunda, Gästriklands län)
- (72) Så har jag min syster bor här också i byn. (Torsås, Kalmar län)
- (73) då hade en ju farfar bodde i grannkåken hemma. (Torsö, Västra Götalands län)

8. Avslutning

Syftet med denna artikel har varit att diskutera den grammatiska strukturen hos relativsatsliknande konstruktioner i sydsvenskt talspråk. Traditionellt har relativsatsliknande konstruktioner generellt betraktats som oinledda subjektslösa relativsatser. Den etablerade analysen har dock kommit att ifrågasättas: Nordberg (1977) argumenterar t.ex. utförligt för att den mellansvenska *har ligger*-konstruktionen ska analyseras som en sats och inte som en kombination av huvudsats och bisats och Pedersen (2007) menar att relativsatsliknande konstruktioner ska betraktas som seriella verbkonstruktioner, dvs. en typ av pseudosamordning. I denna artikel har jag försökt besvara frågan om de relativsatsliknande konstruktionerna strukturellt sett representerar oinledda bisatser utan subjekt genom en jämförelse mellan egenskaper utmärkande dels för bisatser, dels för pseudosamordningar och den aktuella konstruktionen. Slutsatsen av denna jämförelse gav vid handen att den variant av konstruktionstypen som har

²³ Se <<http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/>>.

vara som första finita verb delar fler egenskaper med bisatser, medan den variant av konstruktionstypen som har *ha* som första finita verb har fler egenskaper gemensamma med pseudosamordningar.

I modern svenska är den syntaktiska strukturen hos relativsatsliknande konstruktioner inte alls självklar. I äldre svenska förekommer däremot liknande konstruktioner som entydigt kan analyseras som oinledda relativsatser. Tidigare forskning har visat på ett samband mellan möjligheten till kilkonstruktion och oinledda relativsatser, och jag har i denna uppsats kunnat visa att motsvarande samband fortfarande föreligger i sydsvenskt talspråk. När det gäller möjligheten till kilkonstruktion står det klart att relativsatsliknande konstruktioner som har en form av *vara* som första finita verb kan konstrueras med en kil, medan motsvarande konstruktion däremot inte är möjlig i relativsatsliknande konstruktioner som har en finit form av *ha* som första finita verb. Min slutsats är därför att den första varianten strukturellt sett verkligen representerar en bisats, medan den senare inte bör analyseras som en kombination av huvudsats och bisats (även om det finns exempel som är strukturellt tvetydiga).

Jag inledde denna artikel med en beskrivning av svenskans platshållartvång. Tidigare forskning har kunnat visa att det trots kravet på platshållartvång förekommer subjektslösa satser i svenskt språkbruk. I denna artikel har jag diskuterat en annan konstruktion som är intressant i ljuset av svenskans platshållartvång: relativsatsliknande konstruktioner utan subjekt i sydsvenskt talspråk. Jag har argumenterat för att det i sydsvenskt talspråk förekommer oinledda relativsatser utan subjekt. Förekomsten av sådana relativsatser visar – precis som förekomsten av subjektslösa satser – att svenskans platshållartvång inte är så strikt som många beskrivningar av svenskan faktiskt ger sken av. Naturligtvis finns det fortfarande anledning till att tala om ett platshållartvång i svenskan, men samtidigt verkar platshållartvånget enbart vara en av flera möjliga strategier för att synliggöra en syntaktisk struktur.

Litteratur

- Ansaldo, Umberto, 2006: Serial Verb Constructions. I: The Encyclopedia of Language and Linguistics, red. av Keith Brown. Amsterdam: Elsevier. S. 260–264.
- Bjerre, Birger, 1935: Tvåsatsoordstäv och *het*-konstruktion. I: Arkiv för nordisk filologi 51. S. 1–68.
- Bjerrum, Anders, 1930–31: Lidt sønderjysk Syntax. I: Danske folkemaal 4. S. 17–24.
- Brandtler, Johan & Håkansson, David, 2012: Negation, Contrast, and the Swedish Prefield. I: Discourse and Grammar, red. av Johan Brandtler, David Håkansson, Stefan Huber & Eva Klingvall. Lund: Centre for Languages and Literature. S. 75–91.

- Christensen, Lisa & Christensen, Robert Zola, 2004: 60 svensk-danska syntaxskillnader. I: På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen i anledning af hans 60 års fødselsdag 4. februar 2004, red. av Henrik Jørgensen & Peter Stray Jørgensen. København: Wessel & Hultfeldt. S. 61–72.
- Diderichsen, Paul, 1968 [1962]: Elementær Dansk Grammatik. København: Gyldendal.
- Ejlskjær, Inger, 1964: Nogle ejendommeligheder ved relativkonstruktioner i danske ømål og i skånsk. I: Acta Philologica Scandinavica 26. S. 109–152.
- Engdahl, Elisabet, 2010: Vad händer med subjektstvånget? Om *det*-inledda satser utan subjekt. I: Språk och stil NF 20. S. 81–104.
- Falk, Cecilia, 1987: Subjectless Clauses in Swedish. Working Papers in Scandinavian Syntax 32.
- Falk, Cecilia, 1993: Non-Referential Subjects in the History of Swedish. Lund: Department of Scandinavian Languages.
- GDS = Erik Hansen & Lars Heltoft, 2011: Grammatik over det Danske Sprog. [København]: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hammarberg, Björn & Viberg, Åke, 1979: Platshållartvånget, ett syntaktiskt problem i svenskan för invandrare. SSM Report 2. Stockholm: Institutionen för lingvistik.
- Holm, Gösta, 1950: Om utelämnandet av hjälpverbet *hava* i bisats. I: Nysvenska studier 30. S. 87–93.
- Holm, Gösta, 1959: Hjälpverbet *ha* i bildat talspråk. Språkforskning i grammofoonarkivet. I: Nysvenska studier 39. S. 83–93.
- Holmberg, Anders, 2000: Scandinavian Stylistic Fronting: How any Category can become an Expletive. I: Linguistic Inquiry 31:3. S. 445–484.
- Håkansson, David, 2008: Syntaktisk variation och förändring. En studie av subjektsslösa satser i fornsvenska. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 64.) Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Ingers, Ingemar, 1955: Berättelser av läraren Hans Almgren i Burlöv. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 78. S. 1–32.
- Jensen, Ella, 1949: Jyske Maal. Iagttagelser og Undersøgelser. I: Danske Folkemaal 15. S. 31–38.
- Johannessen, Janne Bondi, Priestley, Joel, Hagen, Kristin, Åfarli, Tor Anders & Vangnes, Øystein Alexander, 2009: The Nordic Dialect Corpus – an Advanced Research Tool. I: Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009, red. av Kristiina Jokinen & Eckhard Bick. NEALT Proceedings Series, Volume 4.
- Lech, Gillis, 1925: Skånemålens böjningslära. Lund.
- Lech, Gillis & Ingers, Ingemar, 1930: Skånskt bygdemål. Lund: Gleerups.
- Larsson, Carl, 1931: Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska fornspråken. Uppsala.
- Lindblad, Gustaf, 1943: Relativ satsfogning i de nordiska fornspråken. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 1.) Lund: Gleerupska univ.-bokhandeln.
- Magnusson, Erik, 2007: Huvudsats, bisats eller någonting annat? Om relativsatsliknande sekvenser i äldre svenska. I: Studier i svensk språkhistoria 9, utg. av Lars Wollin m.fl. Åbo: Åbo Akademi. S. 166–173.
- Malmgren, Sven-Göran, 1985: Om utelämnning av hjälpverbet *ha* i förbindelse med supinum. I: Svenskans beskrivning 15, utg. av Sture Allén m.fl. Göteborg: Institutionen för nordiska språk vid Göteborgs universitet. S. 347–358.

- Nordberg, Bengt, 1977: »Har du Dahlstedt ligger på nattduksbordet?« En syntaktisk egendomlighet i mellansvenskt talspråk. I: *Dialectology and Sociolinguistics. Essays in honor of Karl-Hampus Dahlstedt*, utg. av Claes-Christian Elert m.fl. Umeå: Umeå universitet. S. 113–136.
- Pedersen, Inge Lise, 2000: De måtte ud af sengen klokken var fem. Adverbielle ledsætninger med tomt konjunktionalfelt i danske dialekter. I: *Dialekter och folkminnen. Hyllningsskrift till Maj Reinhammar den 17 maj 2000*, red. av Lennart Elmevik m.fl. Uppsala: Sällskapet för svensk dialektologi. S. 223–230.
- Pedersen, Karen Margrethe, 2007: Nogle danske dialektale pseudosideordninger. I: *Nordisk dialektologi og sociolingvistik*, red. av Torben Arboe. Århus: Århus universitet. S. 314–322.
- Pedersen, Karen Margrethe, 2011: Relative konjunktioner i danske dialekter i grammatisk, geografisk og historisk belysning. I: *Jysk, øsmål, rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen udgivet på Viggo Sørensens 70-årsdag den 25. februar 2011*, red. av Torben Arboe & Inger Schoonderbeek Hansen. Århus: Århus universitet. S. 27–43.
- Pettersson, Gertrud, 1988: Bisatsledföljden i svenskan eller Varifrån kommer BIFF-regeln. I: *Arkiv för nordisk filologi* 103. S. 157–180.
- Platzack, Christer, 1985: Syntaktiska förändringar i svenskan under 1600-talet. I: *Svenskans beskrivning 15*, utg. av Sture Allén m.fl. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 401–417.
- Platzack, Christer, 1986a: COMP, INFL and the Germanic Word Order. I: *Topics in Scandinavian Syntax*, red. av Lars Hellan & Kirsti Koch Christensen. Dordrecht: Reidel. S. 185–234.
- Platzack, Christer, 1986b: The Position of the Finite Verb in Swedish. I: *Verb Second Phenomena in Germanic Languages*, red. av Hubert Haider & Martin Prinzhorn. Dordrecht: Foris. S. 27–47.
- Platzack, Christer, 1987: Huvudsatsordföljd och bisatsordföljd. I: *Grammatik på villavägar*, red. av Ulf Teleman. Stockholm: Almqvist & Wiksell. S. 87–96.
- Platzack, Christer, 1999: Satsfläta med relativsats. I: *Alla tiders språk. En vänsskrift till Gertrud Pettersson november 1999*, red. av Inger Haskå & Carin Sandqvist. Lund: Institutionen för nordiska språk. S. 189–199.
- Platzack, Christer, 2011: Den fantastiska grammatiken. En minimalistisk beskrivning av svenskan. Stockholm: Norstedts.
- SAG = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts ordbok.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. 1893–. Lund: Gleerups.
- Sjöstedt, Gösta, 1991: Ordbok över folkmålen i Västra Götaland. Del 3. *Lön-smörörta*. Lund: Gleerupska univ.-bokh.
- Stroh-Wollin, Ulla, 1997: Framväxten av obligatoriska *som*. I: *Studier i svensk språkhistoria* 4, utg. av Patrik Åström. Stockholm: Stockholms universitet. S. 171–178.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2002: *Som-satser med och utan som*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- SVDD = Syd- och västsvensk dialektdatabas. Se <<http://dal2.isof.se/dialekt/dialekt.aspx>>.

Vikner, Sten, 1991: Relative *der* and other C° elements in Danish. I: *Lingua* 84. S. 109–136.

Wellander, Erik, 1973: *Riktig svenska*. Stockholm: Esselte Studium.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer. 1992–. København: Institut for dansk dialektforskning, Københavns universitet.

Interaktion för konflikt

Hur dialogen upprätthåller teatertextens konfliktsituation

Av ANJA MALMBERG

Abstract

Malmberg, Anja, anja.malmberg@sprak.umu.se, Senior Lecturer, Dept. of Language Studies, Umeå University, Sweden: "Interaction for Conflict: How drama dialogue maintains a conflict situation". *Språk och stil* 22:2, 2012, pp. 93–126.

Every drama is launched by a conflict. Accordingly, the interaction of the characters creates that conflict. When actors work with a dramatic text during rehearsal, it is their task to act out the conflict through their bodies and voices. This study compares the dialogue written by two Swedish dramatists with the dialogue composed by a student who was enrolled in a year-long writing workshop for playwriting. The analysis of the Swedish drama writers indicates that conflict is present throughout the dialogue. The dialogue is not constructed by initiation moves followed by response moves, but by initiation moves responded to by other initiation moves. Further, some initiation moves either do not receive a response at all or, if so, the response does not appear to correspond to the information that was sought. The characters constantly change topics as their different wishes and wills collide. This makes the surface of the dialogue appear to be illogical, as the conversation does not develop in a linear way. The study then analyzes different stages of the student's texts produced over the course of the drama workshop. Using extracts from the student's drama texts, four genre traits for drama dialogue are discussed: 1) Initiation moves are responded by new initiation moves. 2) The subject of discussion constantly changes. 3) The surface of the dialogue gives an illogical impression. 4) The conversation does not develop in a linear fashion. The analysis indicates that the student did not fully master the genre traits for the dramatic dialogue.

Keywords: drama dialogue, interaction, conflict, genre traits, writing development, Swedish drama.

1. Inledning

En av de grundläggande förutsättningarna för händelseutvecklingen i en teater-text är att där finns *konflikt*. Redan Aristoteles (översättning Stolpe 2000 s. 36)

Tack till Birgit och Gad Rausing's fond för humanistisk forskning vars bidrag gjort denna undersökning möjlig. Tack också till de tre anonyma granskare vars synpunkter varit mycket värdefulla för artikelns utformning.

påpekade att det i teatertexten behövs en växling från »lycka till olycka eller från olycka till lycka». Och sentida skrivhandboksförfattare för teatertext har utvecklat detta på ett flertal sätt. Jag väljer här att citera en svensk, Ödeen 1988, och en brittisk, Hall 1998, skrivarhandledning.

Konflikten är med andra ord central i varje drama och konflikten är central i dialektiken. Dramat handlar ju om en uppgörelse mellan huvudpersonen, den s k *protagonisten*, och hans motståndare, *antagonisten*. (Ödeen 1988 s. 136, originalets kursiveringar)

The idea that conflict is essential to drama is hardly a new one. [...] More importantly, the earliest dramatists instinctively knew that conflict leads to good drama. (Hall 1998 s. 12)

Både Ödeen och Hall talar om konflikten tidigt i sina böcker och bara det säger något om hur grundläggande detta perspektiv är för teatertext, till exempel för karaktärsutformning eller intrig. Det märkliga är att mycket få av handledningsförfattarna egentligen talar om hur man utformar en dialog som kan bära konflikt. Vanligen kommenterar de relationen mellan teaterdialogen och naturligt tal. Ödeen och Hall igen:

Den moderna dramatikens replikföring strävar för det mesta efter det autentiska och 'avlyssnade'. Folk i pjäser förväntas tala som folk gör ute i verkliga livet. (Ödeen 1988 s. 316)

All we want for realistic dialogue is that characters in plays talk the way people talk in real life. That means they use contractions, incomplete sentences, repetitions, fragments of thought, perhaps bad grammar, and all the other imprecisions of expression to which we humans are subject. (Hall 1998 s. 38)

En fråga jag ställer mig när jag läser citaten ovan, är om denna »avlyssnade» eller »real life»-dialog verkligen kan bära en konflikt. En av de saker som samtalsanalysen lärt oss är att vi i naturliga samtal gör nästan vad som helst för att undvika konflikt (t.ex. Eriksson 1998 s. 55 och Norrby 2004 s. 190 f.). Trots det har forskningen varit inne på att teaterdialogen har en del likheter med det naturliga samtalet, t.ex. Herman 1998:

[...] and thus dramatic dialogue has generally been regarded as tidied up speech, eschewing the use of 'spoken' characteristics like false starts, repetition, interruption, overlaps, simultaneous speech, etc. In fact, a comparison between transcription of naturally occurring speech and even the most 'naturalistic' of dramatic speech reveals that the latter is a representation of ordinary speech, and not a mirror image of it. (Herman 1998 s. 24)

Det Herman får syn på är hur det naturliga samtalets karaktäristika används i teaterdialog i syfte att just karaktärisera. Att avbryta, staka sig eller använda felaktig grammatik är karaktärsdrag för enskilda karaktärer, inte drag som gör dialogen konfliktbärande.

Det Herman talar om är snarare medel för att utveckla de olika karaktärernas tal- eller samtalsstil. Och det är vad Ödeen och Hall egentligen också kommenterar. Det är nog så viktigt, men säger oss inget om hur konflikten upprätthålls genom dialogen.

Syftet med den här artikeln är att beskriva hur interaktionen mellan teater-textens karaktärer skapar och upprätthåller konfliktsituationer i två etablerade dramatikers texter. Dessutom undersöks hur en kursdeltagare på en skrivarkurs utvecklar konfliktfrämjande interaktion i sina texter, under ett års utbildning. Centralt för undersökningen är hur utspelsdrag och responsdrag fungerar tillsammans: hur samtalet utvecklas genom dialogen och hur samtalsämnen upprätthålls och byts.

I nästa avsnitt drar jag upp de teoretiska utgångspunkterna, i avsnitt 3 presenterar jag material och metod, i avsnitt 4 redovisas resultaten av analysen och i avsnitt 5 diskuteras resultaten.

2. Teoretiska utgångspunkter

I avsnitt 2.1 presenteras en teori för teatertext. För en noggrannare presentation, se Malmberg 2008. I avsnitt 2.2 redovisas för undersökningen relevant tidigare forskning om teaterdialog och i avsnitt 2.3 ges grunderna för skådespelarens arbete med rolltolkning under repetitionsarbetet.

2.1 Teatertext och metatextuella ramar

En grundläggande förutsättning för den här undersökningen är att teatertext primärt inte skrivs för att fungera som en föreställningstext. Här förutsätts i stället att texten utformas för det sökande arbete som skådespelare, regissör och andra teaterarbetare utför under repetitionerna. Det gör att teatertexten här inte kommer att ses som en litterär text i första hand, utan som ett arbetsredskap. Det är främst i skådespelarnas och regissörens arbete som konflikten i texten ska lyftas från skriven text till gestaltad föreställningstext. Som den

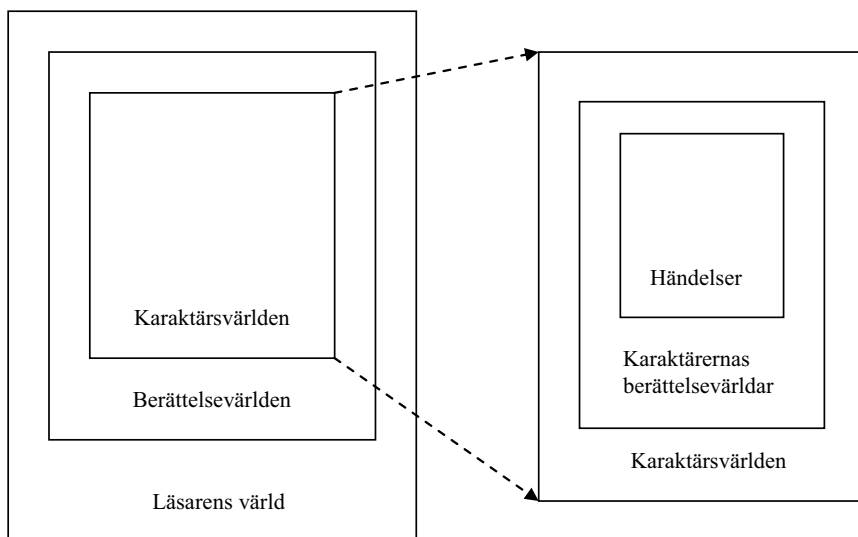
typiske läsaren av teatertexten ses här en skådespelare under repetitionsarbetet.

Inom teaterforskningen särskiljs den skrivna teatertexten och föreställningstexten från varandra (t.ex. Elam 2002 s. 3). Den skriva texten ses som enmodal och föreställningstexten som multimodal. Men även den skrivna texten kan anses innehålla text på olika nivåer. Strömquist (2006 s. 17) ställer upp en dikotomi mellan *metatext* och *dialog*. Metatext innehåller då scenanvisningar, aktindelning och karaktärsnamn i rollistan liksom framför varje enskild replik. Dialog är *repliktext*, dvs. det karaktärerna säger. I ett repetitionsarbete kommer repliktexten att förvandlas från skriven till talad text, men den fortsätter att vara språk. Metatexten förvandlas till annat än språk. Rollnamnet personifieras av en skådespelare, scenanvisningar blir scenografi, ljus eller skådespelarnas rörelser. I teaterns arbete under repetition är metatexten sekundär.

Förhållandet mellan läsaren, metatexten och repliktexten kan illustreras med ett antal metatextuella ramar; se vänstra delen av figur 1. Den yttersta ramen kallas här *läsarens värld* och representerar den arbetssituation där skådespelarna möter texten. Metatexten representerar en *berättelsevärld*. I prosa hade här funnits en berättarröst som hjälpt läsaren igenom berättelsen. I teatertext är den här ramen förhållandevis tom på skriven text. Det berättande som trots allt måste finnas här blir det skådespelarnas och regissörens arbete att rekonstruera med utgångspunkt i den text som finns i *karaktärsvärlden*, den tredje ramen. Där finns repliktexten.

Karaktärsvärlden representerar karaktärernas verklighet och nutid. Läsaren får aldrig berättelsen om karaktärerna presenterad i text. I stället visas händelserna upp så som de utspelade sig när de skedde i karaktärernas värld. Utifrån de händelserna får läsaren sedan själv konstruera en berättelse för berättelsevärlden. Detta lämnar stort utrymme för skådespelarna och regissören när de ska arbeta fram den skrivna textens gestaltning.

En komplicerande faktor i teatertext är att karaktärerna berättar för varandra. Det är inte komplicerat i sig. Deras berättande påminner om det berättande som samtalsanalysen ser i naturliga samtal (t.ex. Young 1982). Det komplicerande är att vi får två berättande nivåer. En berättelsevärld, utan text, och en *karaktärernas berättelsevärld*, indirekt uttryckt i repliktexten. Karaktärsvärlden måste kunna förstås både som en innersta ram i förhållande till läsaren och som en yttre ram i förhållande till karaktären; se högra delen av figur 1. Karaktärernas berättelsevärldar bygger i sin tur på händelser som de upplevt utanför textens tid och rum.

Figur 1. Metatextuella ramar för teatertexten.

Den konflikt som Aristoteles, Ödeen och Hall talar om behöver finnas i den berättelse som rekonstrueras i berättelsevärlden. Eftersom den där inte kan uttryckas i text, måste den indirekt finnas uttryckt i karaktärsvärlden. Det innebär inte att karaktärerna grälar eller diskuterar sig igenom texten. Om konflikten syntes så tydligt på ytan av dialogen skulle dramat vara över när grälet eller diskussionen är över. Det skapar inga helaftonspjäser. Konflikten är försåtligt gömd i dialogens interaktion. Karaktärerna kan tyckas samtala om vardagliga trivialiteter, men konflikterna om dessa trivialiteter är en metafor för den konflikt som berättelsevärlden uttrycker.

I Malmberg 2008 visar jag hur skrivarkurselever misslyckas med att konstruera ett berättande i berättelsevärlden. I stället flyttar de berättandet till karaktärernas berättelsevärldar. Det gör deras karaktärsvärldar till en plats där karaktärerna sitter och berättar om konflikter de har eller har haft, i stället för att vara en plats där konflikten sker.

2.2 Forskning om teatertextens dialog

Den språkvetenskapliga forskningen om teatertexter har intresserat sig framför allt för turtagning och stil i dialogen. Den stilistiska forskningen lämnar jag här därhän, eftersom jag menar att den mer handlar om enskilda karaktärer än om berättandet.

Analysen av turtagning i teatertexter har gjorts av t.ex. Hafez 1991 och även av Herman 1995 och 1998. Flera av de publicerade analyserna förutsätter att turen och repliken är samma sak. Det tror jag kan vara ett misstag och Keve Hjelm kommer åt problematiken i citatet nedan:

»Goddag god vänner! Ni har väl inte väntat på mig?» säger Vänneren i Strindbergs *Leka med elden* till herrn och frun i huset. Om han uttalar meningarna i snabb följd blir tolkningen att han vet om att han är försenad, och att han redan har skuldskänslor för det. Om han däremot inleder godmodigt med »Goddag god vänner!» och sedan blir tyst, därför att han upptäcker att makarnas uttryck är reserverat eller anklagande kommer orden med förvåning och osäkerhet: »Ni har väl inte väntat på mig?» Antalet undermeningar är oändligt. (Hjelm 2004 s. 64, originalets kursivering)

Hjelm diskuterar två varianter av samma replik. Den första varianten skulle innebära en tur, men den andra skulle kunna tolkas som två turer. Var pauser i en replik uppstår är omöjligt att förutse med utgångspunkt i den skrivna texten. Det skiljer sig helt säkert från uppsättning till uppsättning och kanske ibland från föreställning till föreställning. Det Hjelm visar på är hur replikens språkhandlingar kan gestaltas olika, beroende på den bakomliggande *aktionen* (se vidare under 2.3) och hur den dessutom påverkar pauseringen. Herman (1998 s. 24) diskuterar detta men gör trots det sin analys med utgångspunkt i en tänkt pausering.

Dramatiker kan i repliker markera pauseringar på olika sätt. Tankstreck, tre punkter eller att skriva in *paus* är vanliga signaler i texten till skådespelaren. Att de står där kommer dock inte att innebära att skådespelaren följer dem när hon gör sin rolltolkning. Så länge det är den skrivna teatertexten man analyserar, behöver man därför lämna öppet för det som röst och prosodi kan tillföra tolkningen av repliken.

När Eriksson (1998) jämför en naturlig dialog med en teaterdialog så är det inte den skrivna teatertexten han undersöker, utan en transkription från en tv-uppsättning. Det är en förutsättning för att den jämförelsen ska gå att göra, eftersom pausering och prosodi har stor del i tolkningen av repliken. Problemet blir tydligt även i Sörlin (2008) där hon undersöker vad hon kallar *grälsekvenser* i teatertexter. I hennes urvalsmetod ingår att karaktärerna själva i repliktexten etiketterar sekvensen som gräl (Sörlin 2008 s. 69 ff.). Sörlin utgår från den skrivna texten och undersöker interaktionen. Det finns dock inget i hennes undersökning som antyder att hennes valda sekvenser måste gestaltas som gräl. Eftersom konfliktsituationen måste vara närvarande i dialogen genom hela texten är det troligt att Sörlin missar många dialog-

sekvenser som skådespelare kan välja att gestalta som gräl i föreställningstext.

En annan viktig förutsättning för dialogen är den kontext i vilken den förankras. Simpson (1998 s. 39) konstaterar att dialog »*can never be stripped from its context of use*». Han intresserar sig för »*odd talk*» i absurdistiska dramer och humorsketcher, men konstaterar att även naturliga samtal kan framstå som udda när de är tagna ur sin kontext. Kontexten där teatertextens dialoger utspelar sig är dold. Det är inte bara skådespelarnas gestaltning som saknas, utan även det rum där dialogen utspelar sig kan vara översiktligt beskrivet. Ofta är de rörelser och scenografiska detaljer som behövs för att förstå dialogen medvetet utelämnade av dramatikern. Det är ett utrymme som lämnas till skådespelare och regissör att tolka i gestaltningen.

Frånvaro av kontext kan ge teatertextens dialog en ologisk yta. Karaktärerna byter t.ex. samtalsämne ganska frekvent, vilket Östman (2003a s. 82 och 2003b s. 84) visar. Hon talar om *irrande dialog*, en term hon lånar från August Strindberg. Östman talar bl.a. om »*sleeping objects*» vilket i teaterns sammanhang bör tolkas som scenografi, rekvisita och kanske dräkt, dvs. föremål som alltid finns tillgängliga att börja samtala om. På samma sätt kan också icke närvarande karaktärer komma upp i samtalet. När Adelswärd (2003) tittar på naturliga samtal har hon kallat det för »virtuella deltagare». Jag har för teatertextens del kallat det för *symboliska karaktärer* (Malmberg 2008 s. 98).

Östman (2003c s. 209) och även Herman (1995 s. 173 f.) diskuterar att teaterdialogen behöver följa de fyra samtalsmaximer Grice satt upp. Av mest relevans för detta arbete är kvantitetsmaximen och relevansmaximen. Den förstnämnda innebär att karaktärer bara ger den information som behövs och inget mer. Den andra att karaktären bara säger det som är relevant i sammanhanget. Vad som är relevant i en karaktärsvärld kan däremot skilja sig från vad vi skulle uppleva som relevant i ett naturligt samtal.

2.3 Rolltolkning

I en skådespelares arbetsuppgifter inför en uppsättning ingår att göra en rolltolkning. Processen är både mental och fysisk. Gestaltningen av karaktären ska komma till uttryck såväl i skådespelarens röst som i hennes kropp. För att det ska vara möjligt behövs en mental förberedelse (Stanislavskij 1997). Ett centralt begrepp i det arbetet är *aktionen*, som Sundberg (2006) definierar:

Aktion, aktioner används för att beskriva rollfigurens **agerande** i spelets olika situationer. De kan uttryckas fysiskt i form av en aktiv helkroppslig rörelse på

scenen eller i mindre former av händernas gestik eller ansiktets mimik. Men även mentala aktiviteter i form av exempelvis viljeyttringar kan beskrivas som **aktioner**.

Rollfiguren kan sägas bestå av olika medvetandenivåer, som tar sig uttryck i *tan- kar, viljor, krav, ord, handlingar* som alla gestaltas i **aktioner**. Under spelets fram- växt på scenen *tänker, vill, måste, säger* och *gör* rollfiguren något hela tiden i en samtidighet. (Sundberg 2006 s. 49, originalets kursiveringar och fetstil)

Av citatet framgår att en aktion kan vara både fysisk och mental. Skådespelaren tycks leta efter den sociala bakgrunden till varje enskild replik. Aktion kommer här att förstås som ett socialt mål som karaktären försöker uppnå via språket. Varför säger karaktären just detta i just det här skedet av händelserna? Svaret på den frågan ska skådespelaren uttrycka med kropp och röst.

Det är sällan replikens innehåll som är det viktigaste uttrycket för en skådespelare. Det är det kroppsliga uttrycket och röstläget i vilken repliken sägs, som är avgörande för hur andra närvarande karaktärer ska reagera. Språket ger egentligen få begränsningar för hur en replik kan gestaltas. Begränsningarna ges av omgivande repliker och i hur de antyder reaktioner från övriga karaktärer. Att kunna säga en replik på så många sätt som möjligt, dvs. ge den så många bakomliggande aktioner som möjligt, är en sport bland skådespelare. Begränsningen ligger bara i skådespelarens egen fantasi.

Den sociala bakgrund som ligger till grund för de enskilda aktionerna kan sammanfattas i begreppet *drivkraft* (Sundberg 2006 s. 55). Karaktärer behöver ha en drivkraft som gör att de stannar kvar i det rum som gestaltas i karaktärsvärlden. Ofta kan de där bli ganska illa behandlade av övriga karaktärer och under normala omständigheter skulle en människa förmodligen lämna ett sällskap där hon hela tiden blir utsatt. Så gör inte karaktärer i teatertexter. De stannar och de gör så för att de har ett projekt de vill genomföra eller uppfylla. Innan det projektet är genomfört lämnar de inte rummet. Det gör också att allt de säger och allt de gör är försök att föra in samtalet eller handlingen mot deras eget projekt. Det är det som är deras *drivkraft*, deras sociala projekt. En karaktärs drivkraft styr vad hon tycker är relevant att samtala kring i karaktärsvärlden.

Det första en skådespelare frågar sig när hon möter en repliktext är vilka aktioner som kan ligga bakom de enskilda satserna. Vilka aktioner hon slutligen väljer i den färdiga föreställningstexten är ett resultat av ett prövande under repetitionsprocessen. Där gäller dels att gestaltningen av repliken ska fungera tillsammans med övriga skådespelares gestaltningar av sina repliker i samma scen, dels att gestaltningen ska fungera i helhetstolkningen av karaktären och den drivkraft som han eller hon har.

När skådespelaren närmar sig repliktexten är det de enskilda satsernas grammatik som ger henne ledtrådar till vilken språkhandling som ska uttryckas. Ordföljd, modus och även användning av definit eller indefinit form på nominalfraser (Malmberg 2008 s. 300) ger skådespelaren antydningar om karaktärens bakomliggande aktioner, likaväl som karaktärernas inbördes relationer. I svenskan har huvudsatsens ordföljd betydelse för vilken språkhandling den prototypiskt uttrycker (Teleman, Hellberg & Andersson 1999 s. 680 f.), men i gestaltningen kan det finnas anledning att inte följa den prototypiska språkhandlingen. Det innebär t.ex. att ett påstående kan ges frågeintonation eller att en önskan kan uttryckas som en order. Allt beroende på vilken bakomliggande aktion skådespelaren ger karaktärens ord. Naturligtvis är skådespelarens arbetsprocess glidande mellan att tolka replikens grammatiska uttryck, pröva språkhandlingar och hitta aktioner till dem. Förmodligen skulle få skådespelare känna igen sig i att de delar upp processen på det sätt som görs här.

När dramatikern skriver sin text utgår hon från det sociala mål karaktären vill uppnå med varje enskild replik, dvs. karaktärens aktion. Med utgångspunkt i den väljer dramatikern språkhandling och den kläs i grammatik och ord. När skådespelaren närmar sig sin roll befinner hon sig i läsarens värld. Därifrån närmar hon sig karaktärsvärlden via den grammatik som finns i replikerna. Skådespelarens arbetsuppgift under repetition är att återskapa det sociala målet bakom repliken och hitta en gestaltning för det. När skådespelaren är färdig med sin rolltolkning, och så att säga ikläder sig rollen, kommer aktionen bakom repliken att vara en hjälp för att komma ihåg dels texten, dels hur den ska gestaltas. Den drivkraft skådespelaren ger sin karaktär är ett resultat av alla de aktioner hon arbetar med genom gestaltningen.

Man skulle kunna säga att det finns en tolkningspotential mellan karaktärens vilja med den grammatik som uttrycks i texten och de språkhandlingar och aktioner som skådespelaren har att välja mellan som möjliga för den grammatiken. Det är den tolkningspotentialen som gör varje enskild uppsättning av en teatertext unik.

3. Material och metod

I avsnitt 3.1 presenteras det material som använts i undersökningen. I avsnitt 3.2 diskuteras den metod med vilken materialet har analyserats.

3.1 Material

I Malmberg 2008 analyserar jag ett större material: tre etablerade dramatikers texter, som alla hämtas ur den korpus som satts samman av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Dessutom ingår tre texter vardera av tre informanter som alla deltar i en skrivarkurs med inriktning på teatertext. För den här undersökningen väljer jag att arbeta med ett urval av det materialet. Det innebär två texter av etablerade dramatiker och båda texterna hämtas ur ovan nämnda korpus. Dessutom tre texter av den informant som i Malmberg 2008 kallas August. (För en utförligare presentation av det här analyserade materialet hänvisas till Malmberg 2008.)

De två etablerade dramatiker vars texter har analyserats är Lars Norén med *Natten är dagens mor* och Staffan Göthe med *En uppstoppad hund*. I Noréns text har hela första akten analyserats och i Göthes text har prologen och de två första akterna analyserats. Båda dramatikerna har valts med tanke på att de konstruerar karaktärsvärldar som kan sägas vara realistiska och där dialogen i det närmaste försöker efterlikna naturliga samtal. Det här valet görs inte i syfte att försöka säga på vilket sätt teaterdialogen skiljer sig från det naturliga samtalet. Valet bottnar i att det finns en lång tradition av att teckna realistiska karaktärsvärldar. I det här fallet använder jag inte realism som genrebeteckning, utan snarare i betydelsen *en sannolik värld*. Redan Aristoteles talar om att tragedins händelser ska vara sannolika (översättning Stolpe 2000 s. 37 f.). Att i teatertexten skapa en värld som känns trovärdig och möjlig som en del av vår egen värld tycks vara grundläggande, även om det finns subgenerer som bryter mot detta. Jag väljer att här utgå från texter som kan sägas hålla sig till teatertextens grunder. En förutsättning för att uppnå en sannolik karaktärsvärld menar jag är att dialogen känns trovärdig, eller om man så vill realistisk.

August är den av informanterna i Malmberg 2008 som har tydligast utveckling och som under sitt skrivarår mest närmar sig teatertextens genredrag. Det är mitt huvudsakliga skäl för att här använda Augusts texter, men sägas ska också att han har en önskan om att hans dialoger ska kännas trovärdiga och sannolika, något han uttrycker i samtal med mig vid ett flertal tillfällen. De världar han tecknar i sina karaktärsvärldar är dock inte alltid realistiska. Framför allt i hans sista text finns inslag som inte kan uppfattas som annat än fantasier. Trots det är hans dialog trovärdig och försöker simulera naturliga samtal.

Augusts tre texter hämtas från olika faser av utbildningen. En tidig text från utbildningens början (A1) och en inlämnad vid utbildningens mitt strax före jul

(A2) har båda analyserats i sin helhet. I en tredje text (A3) inlämnad strax innan utbildningen avslutas har två av fem akter analyserats.

3.2 Metod

Som analysenhet har jag valt att arbeta med makrosyntagmen (Loman & Jörgensen 1971). Eftersom jag inte ser repliker som turer behövdes en mindre analysenhet än repliken. Eggins & Slade (1997) är inne på samma tanke när de analyserar naturliga samtal. De menar att en tur kan realisera ett flertal språkhandlingar. De säger:

... while the turn is indeed a significant unit in the analysis of conversation, it is *not* necessarily equivalent with discourse functions. (Eggins & Slade 1997 s. 185, originalets kursivering)

Detsamma kan sägas gälla för teatertexten. Den naturliga analysenheten kanske är satsen, men eftersom dramatikerna eftersträvar att simulera naturliga samtal finns en hel del icke-satsformiga segment i materialet. Loman & Jörgensen kommer till stor del åt dessa när de i stället använder makrosyntagmen som analysenhet. De använder sig av fem olika slags makrosyntagmer: meningar, interjektionsmakrosyntagmer, tilltalsmakrosyntagmer, meningsfragment och sammansatta makrosyntagmer (Loman & Jörgensen 1971 s. 19 ff.). Det sistnämnda motsvarar i princip det Norrby (2004 s. 128) kallar *inskottssekvens*, och på det finns inga exempel i mitt material.

Med *meningar* avser Loman & Jörgensen fullständiga satser och jag betraktar dem som likvärdiga med huvudsatser (Teleman, Hellberg & Andersson 1999 s. 674 ff.). Med *interjektionsmakrosyntagmer* menar Loman & Jörgensen ord ur ordklassen interjektioner. Som *tilltalsmakrosyntagmer* ser Loman & Jörgensen (1971 s. 32) »*syntaktiskt isolerade pronomina samt egennamn och andra substantiv använda i tilltalsfunktion*». I mitt material är det främst egennamn och i något fall ett *du* i tilltalsfunktion. Slutligen är *meningsfragmenten* icke avslutade meningar, isolerade bisatser eller fraser. I exemplen har jag numrerat replikerna och avskilt makrosyntagmerna med ett snedstreck: /.

För analysen har en nätverksmodell utvecklats; se figur 2. Inom *Systemic Functional Linguistics* (SFL) finns en tradition av att använda liknande nätverk för analys av interaktion (Halliday 2004 s. 108). Eggins & Slade (1997 s. 192 ff.) har t.ex. utvecklat ett noggrant nätverk för analys av interaktion i naturliga samtal. Deras analys är dock beroende av prosodi och ton hos den som talar. De över 40 kategorier som de utvecklar kan alla sägas ge antyd-

ningar om yttrandets sociala funktion. Hos Eggins & Slade ligger dessa kategorier längst till höger i nätverket. Deras analysväg är språkhandling → grammatik → social funktion med utgångspunkt i hur prosodi och samtalston påverkar. Och detta är också den traditionella vägen för den här typen av nätverksanalys inom SFL.

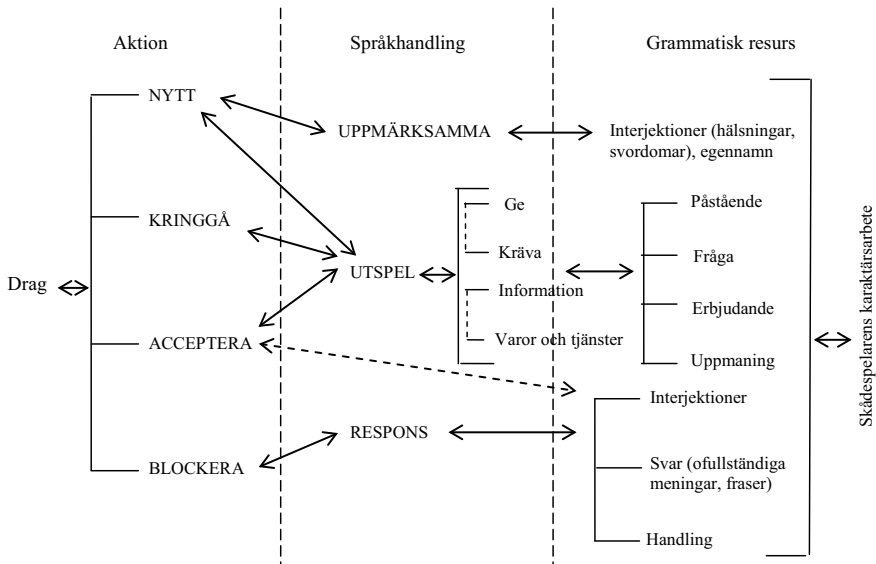
För teatertextens del menar jag dock att det blir fel att lägga det sociala steget längst till höger. Att utveckla en aktion till sin karaktärs yttranden är en högst medveten arbetsuppgift för skådespelaren och det har mer samband med hennes val av språkhandling, än med grammatiken. Man skulle kunna tänka sig att vända ordningen mellan språkhandling och grammatik, men jag har i stället valt att skjuta in detta för teatertexten specifika analyssteg framför, och följer sedan den traditionella vägen med språkhandling och grammatik.

Att aktionen läggs längst till vänster i nätverket kommer dock att skapa andra problem. Nätverket måste gå att läsa från både vänster till höger och från höger till vänster. De båda läsriktningarna kommer att representera skilda processer i skådespelarens arbete. Under en teaterföreställning när skådespelaren är i roll kommer hon att arbeta från nätverkets vänstra del mot den högra. Det innebär att den aktion hon repeterat in föder en språkhandling som kläs i en förutbestämd grammatik, dvs. replikens makrosyntagmer. Läsriktningen vänster till höger är målet med skådespelarens arbete under repetition, men själva repetitionsarbetet går från nätverkets högra spalt mot dess vänstra. Eftersom det är läsningen under repetition som står i fokus i den här undersökningen så är det också den väg som analysen här har gjorts, dvs. först tolkar skådespelaren makrosyntagmernas grammatik, prövar vilka språkhandlingar som är möjliga och hittar sedan en aktion för den valda språkhandlingen.

I figur 2 har de tre stegen i skådespelarens arbetsprocess avgränsats från varandra med streckade linjer. Sambandet mellan de olika stegen visas med dubbelpilars för att tydliggöra att läsningen kan ske från bägge håll.

Språkhandlingarna och de grammatiska resurserna i nätverket följer den modell som används inom SFL (Halliday 2004 s. 108, Holmberg & Karlsson 2006 s. 36). Vanligen räknar man där med de två språkhandlingarna *utspel* och *respons*. Utspel kommer här att motsvaras av makrosyntagmen *meningar*. Undantag kan finnas i interaktionen, där t.ex. frågor kan kortas ner till att bara bestå av frågeordet.

Utspelens grammatik styrs av om karaktären vill *ge* eller *kräva* något. Och det karaktären ger eller kräver är *information* eller *varor och tjänster*. Det resulterar i fyra kombinationer som var och en i sin tur resulterar i en grammatisk resurs.

Figur 2. Nätverksmodell för analys av interaktion i teatertext.

Ge information → Påstående
 Kräva information → Fråga
 Ge varor och tjänster → Erbjudande
 Kräva varor och tjänster → Uppmaning

I samtal är det inte så enkelt som att den grammatiska resursen alltid motsvarar samma språkhandling. Det finns otaliga exempel på hur vi t.ex. av artighetsskäl använder frågor för att ge en uppmaning, något som brukar kallas för *grammatisk metafor* (Halliday 2004 s. 626 ff., Holmberg & Karlsson 2006 s. 49).

I teatertext är den grammatiska metaforen ett val i skådespelarens gestaltning. Om en fråga ska uppfattas som ett krav på information eller som ett krav på varor och tjänster avgörs inte av grammatiken, utan av situationen i karaktärsvärlden i kombination med skådespelarens kropp och röst. Ledet mellan språkhandlingen utspel och dess grammatiska resurs är i repetitionsprocessen öppet för tolkning.

Språkhandlingen *respons* menar SFL kan vara förväntad eller alternativ (Holmberg & Karlsson 2006 s. 36, Halliday 2004 s. 108). Det alternativa responsdraget kan jämföras med det som samtalsanalysen kallar för *disprefererad andradel* (Norrby 2004 s. 133). De är ofta strukturellt markerade och utfor-

mas gärna som påståenden eller frågor. Det innebär att de är utformade som utspel. Tendensen i teatertext är att karaktärerna behandlar dem som utspel och fortsätter samtalet i ytterligare ett par repliker.

De förväntade responsdragen består av satsfragment, fraser eller ord som fungerar självständigt. De grammatiska resurserna för respons kallas här *interjektioner*, *svar* och *handlingar*. *Interjektioner* motsvaras av interjektionsmakrosyntagmer. Några undantag finns som diskuteras nedan. Makrosyntagmen meningsfragment kommer här att ses som *svar*. *Handlingar* är icke-verbala reaktioner som uttrycks i scenanvisningar. Undantagsvis följs också handlingen av en verbal reaktion och i sådana fall kan dramatikern ha underlåtit att skriva ut scenanvisningen. Handlingen underförstås via repliken. Halliday (2004 s. 109) menar att de flesta handlingsresponser inte behöver verbaliseras, men säger också att det är vanligt att så sker i naturliga samtal.

Förutom utspel och respons räknar jag här med en språkhandling som jag kallar *uppmärksamma*. Distinktionen mellan uppmärksamma och utspel liknar den som Eggins & Slade har mellan *attend* och *initiate*.

The distinction [...] between attending and initiating moves captures the difference between moves which merely set the scene for an interaction, and those which actually get that interaction under way. Attending moves include salutations, greetings and calls, all of which function to prepare the ground for interaction by securing the attention of the intended interactant. (Eggins & Slade 1997 s. 193)

Termen *uppmärksamma* valdes för att lägga fokus på det bakomliggande syftet att påkalla en medkaraktärs uppmärksamhet. Som språkhandlingen uppmärksamma har tilltalsmakrosyntagmer och en del interjektionsmakrosyntagmer klassats. Det är framför allt hälsningsfraser och svordomar som har klassats som språkhandlingen uppmärksamma, snarare än som responser. Det innebär att de grammatiska resurserna för de uppmärksammande språkhandlingarna är ganska begränsade.

Det är sambandet mellan språkhandlingarna och aktionerna som lämnar stort utrymme för skådespelaren i hennes arbete att gestalta repliken. Vilken aktion som ligger bakom en språkhandling går inte att se i den skrivna texten, utan måste prövas fram i repetitionsprocessen. Röstläge och prosodi är fortfarande öppet och tolkningsbart och genom att variera det kan samma repliker gestaltas som vardagligt samtal eller som gräl eller rent av som en kärleksscen.

Ur materialet har fyra kategorier för aktion växt fram. De är att betrakta som en bas för skådespelarens arbete. Bakom varje etikett kan dölja sig en mängd

olika sociala beslut, men resultatet av dessa beslut blir att något nytt öppnas, kringgås, accepteras eller blockeras.

Det som här kallas *ny aktion* innebär att ett nytt samtalsämne öppnas. För att avgränsa vad som är ett samtalsämne har jag använt mig av den referensbindningsanalys som gjorts på materialet i Malmberg 2008. Karaktärer startar samtalsämnena som ska främja deras projekt. Deras drivkraft är att hela tiden föra in samtalet på något som kan hjälpa dem närmare projektets lösning. För att avbryta något pågående krävs att karaktären har kraft och social status i karaktärsvärlden.

Det vanligaste sättet att starta något nytt är att göra ett utspel som på inget sätt kopplar till det som i övrigt pågår i scenen. Karaktärernas drivkrafter styr vilka val de gör när de öppnar ett nytt samtalsämne och varför de gör det. Även språkhandlingen *uppmärksamma* kan ha funktion av att starta något nytt. Det är ett sätt för karaktären att visa att hon inte deltar i det pågående. Draget *uppmärksamma* öppnar dock inte något nytt samtalsämne, för det krävs ett utspel; däremot kan det hjälpa till att bryta något pågående.

En *kringgående aktion* väljer karaktären om hon vill undvika det pågående samtalsämnet, eller snarare undvika den konflikt som samtalsämnet försätter henne i. Inom SFL motsvarar detta de *alternativa responsdragen* och i samtalsanalysen de *disprefererade andradelarna*. Jag vill dock inte använda dessa termer här, eftersom de här dragen i teatertextens kontext inte är alternativa eller disprefererade. I teatertext är detta snarare den typ av drag som premieras. Konflikten dör inte, men lyfts inte heller upp till ytan. Karaktärerna blir tvungna att hitta andra strategier för att lösa sitt problem. Ju längre karaktärerna kan hindra varandra från att få sina projekt uppfyllda, desto längre pågår dramat.

Termen *acceptera* har jag hämtat ifrån teaterns improvisationsteknik (Johnstone 1985 s. 103). Att acceptera är en teknik för att få igång improvisationen så att den inte avstannar. All lyckad improvisation bygger på att deltagarna accepterar varandras infall och följer dem. På samma sätt behöver ett samtalsämne eller en konflikt i teatertexten accepteras för att inte avstanna och dö. Vanligen är det konflikten som accepteras. En karaktär har svårt att på egen hand upprätthålla en konflikt. Ett motstånd behövs för att konflikten ska leva och växa.

Den accepterande aktionen handlar om att ignorera ställda frågor eller utmana uppmaningar och påståenden. Det naturliga samtalets samspel med solidaritetsstrategier och respektstrategier (Norrby 2004 s. 192) har mycket liten funktion i teaterdialogen. Det är de accepterande aktionerna som får igång ka-

raktärsvärldens konfliktsituation. Man kanske hade kunnat förvänta sig att det är drag med kringgående aktion som lyfter konfliktsituationen, men de är snarare konfliktundvikande. Kringgående aktion används mer för att dra ut konflikten i tid.

Språkhandlingen *utspel* kan alltså användas för aktionerna att starta något nytt, acceptera eller kringgå det som i övrigt pågår i dialogen. Så länge texten inte är tolkad av en skådespelare i röst och kropp, så är det svårt att avgöra vilken väg repliken tar. Se exempel 1 där Elins replik skulle kunna läsas mjukt och undvikande med kringgående aktion eller hårt och konfliktsökande med accepterande aktion. Däremot går den inte att läsa som att den öppnar något nytt. Det styrs av att här finns en referens, *järpe-järpen*, mellan replik 1 och 2. Replik 3 skulle däremot gå att läsa på alla tre sätten, även om man här troligen kommer att välja bort en ny aktion med hänvisning till tidigare repliker.

Exempel 1: Ur Lars Norén *Natten är dagens mor*

- (1) **Martin:** Ja, / det är möjligt. (*Paus*) / Sköter jag ett hotell eller ett ölschapp?... / Och sen Järpe – duger det? Kalv, en casserole med svamp, vitvinsås och –
 (2) **Elin:** Järpen räcker väl?
 (3) **Martin:** Är det du eller jag som skriver matsedeln?

Ibland kan interjektionerna *ja* eller *nej* ingå i en accepterande aktion. Av det skälet finns en streckad pil mellan aktionen *acceptera* och den grammatiska resursen *interjektioner*. När det förekommer tycks interjektionen ofta komma i kombination med ett accepterande utspel; se Davids replik i exempel 2.

Exempel 2: Ur Lars Norén *Natten är dagens mor*

- (1) **Georg:** Jag skall berätta för mamma att du snor hans cigaretter.
 (2) **David:** Ja, / gör det.

I teaterns improvisationsteknik finns naturligtvis en motsats till att acceptera. Det kallas att *blockera* improvisationen (Johnstone 1985 s. 103). Också den termen lånar jag in som namn på en aktion. Inom improvisationsteknik innebär det i princip ett misslyckande och improvisationen kommer aldrig igång.

Inom SFL motsvarar de blockerande aktionerna de förväntade responserna. Det kan framstå som märkligt att de förväntade responserna anses som blockerande aktioner. Men dessa drag främjar dyader och det menar jag är en blockering. När ett utspel får sitt förväntade svar är ämnet eller konflikten utagerad. Det blir aldrig mer än två drag, utspel → förväntad respons. Om konfliktsituationen ska fortsätta måste något nytt starta. I teatertext främjar inte dessa drag konfliktens utveckling genom texten.

De blockerande aktionerna är inte möjliga att använda om en karaktär faktiskt vill undvika, stoppa eller hindra ett samtalsämne eller en konflikt från vidare utveckling. För att göra det behöver karaktären avleda övriga karaktärer från det pågående. Detta är inte de blockerande dragens funktion. De besvarar och avslutar och kan på så sätt också ses som ett accepterande av samtalsämnet. Att öppna ett nytt avledande samtalsämne lämnar den pågående konflikten oavslutad vilket gör att den kan komma tillbaka vid ett senare tillfälle i dialogen. Karaktärer återkommer hela tiden till pågående samtalsämnen och konflikter. I Malmberg 2008 (s. 300) har jag visat hur detta leder till att nya ämnen introduceras i texten med definitiva nominalfraser, trots att läsaren inte känner till informationen.

4. Resultat

I avsnitt 4.1 redovisas hur de etablerade dramatikerna använder interaktionen för att upprätthålla konfliktsituation i karaktärsvärlden. I avsnitt 4.2 går jag sedan igenom hur informanten August använder och tillgodogör sig de olika delarna av teatertextens interaktion.

4.1 De etablerade dramatikerna

De etablerade dramatikerna använder sällan respons som svar på utspel. Det förekommer, men när det förekommer så är det i kombination med ett annat utspel som i sin tur är ett accepterande av konflikten. I exempel 3 får David en uppmaning som han enligt scenanvisningen också genomför, dvs. att han utför en handling, men samtidigt ger han en verbal reaktion som kan tolkas som ett accepterande av konflikten. I exempel 4 får Martin en fråga som han reagerar på med att först acceptera eller möjligen kringgå samtalsämnet genom att ge en uppmaning tillbaka. Men sedan ger han svaret i alla fall.

Exempel 3: Ur Lars Norén *Natten är dagens mor*

(1) **Georg:** (*stirrar på honom*) Hemskt. / Flytta på dig. (*Tränger undan David*) / Flytta på dig, / säger jag.

(2) **David:** (*flyttar sig*) Nej, / det gör jag inte.

Exempel 4: Ur Lars Norén *Natten är dagens mor*

(1) **Elin:** Vad är klockan?

(2) **Martin:** Det ser du väl, / prick tio snart.

Replikutbytet i exempel 3 och 4 är båda dyader. Inget av samtalsämnen får någon fortsättning i dialogen. Trots det så upprätthåller de konfliktsituationen mellan karaktärerna. Kombinationen av ett accepterande/kringgående utspel och en blockerande respons antyder en oavslutad konflikt, även om karaktärerna möts kring just det här samtalsämnet.

Interaktionen fortsätter oftast i mer än två repliker. Det kan ske av olika skäl. Att efterfråga mer information är inte så vanligt som man kan tro. Det gör att dialogen fortsätter ytterligare en eller två repliker, men syftet är att till slut besvara och avsluta. Vanligare är att drag 2 ger annan eller ytterligare information än den som efterfrågats.

I exempel 5 svarar Morgan på Irenes uppmaning med att ge ytterligare information i replik 2. Det får henne att i replik 3 efterfråga ännu mer information och han kan i replik 4 besvara och avsluta samtalsämnet.

Exempel 5: Ur Staffan Göthe *En uppstoppad hund*

(1) **Irene:** Lås dörren!

(2) **Morgan:** När det inte finns nån nyckel!

(3) **Irene:** Vasch är den?

(4) **Morgan:** Det finns ingen. / Har aldrig funnits. *Skrattsalva från de vuxna i det angränsande rummet. / Titta här då!*

I exempel 6 visas ytterligare ett exempel på hur repliker ger annan/ytterligare information snarare än att besvara en föregående. Gunnel besvarar inte Per-Eriks utspel i replik 1 med att säga ja till det. I replik 2 ifrågasätter hon informationen genom att upprepa ett av hans ord, för att sedan göra ett nytt utspel, ett utspel som förtydligar att hans lösning inte är tillfredsställande. När Per-Erik i replik 3 reagerar på Gunnels utspel så gör han samma sak. Han bekräftar inte, utan ger ytterligare information som Gunnel måste reagera på.

Exempel 6: Ur Staffan Göthe *En uppstoppad hund*

(1) **Per-Erik:** Gör som jag har sagt: / gå med i damsektionen / och börja spela korgboll!

(2) **Gunnel:** Korgboll!!! / Jag vill ha nån att prata med.

(3) **Per-Erik:** Du har ju Linnéa!

(4) **Gunnel:** Linnéa!

I exemplen ovan reagerar ändå karaktärerna på varandras drag. En rad drag i teatertext kan vara helt utan motreaktion eller så reagerar karaktärerna med fördröjning. Konfliktsituationen byggs upp av att ingen karaktär reagerar på drag som görs. I exempel 7 visas hur Gunnel i replik 1 gör flera utspel. De första frågorna är riktade till båda barnen, Morgan och Irene. Sedan uppmanar hon sin

dotter Irene att komma med och slutligen att hon ska bära ut sin disk. I replik 2 reagerar Morgans mamma Linnéa på uppmaningen att Irene ska bära ut sin disk. I replik 3 och 4 reagerar först Irene sedan Morgan på de frågor Gunnell ställde inledningsvis. Uppmaningen till Irene om att komma med, lämnas dock öppen, vilket gör att Gunnell blir tvungen att upprepa den i replik 5. Det får Irene att i replik 6 reagera med ett accepterande alternativt kringgående utspel. Om Irene här är trotsig, ouppmärksam eller undvikande finns inte uttryckt i repliken. Det är öppet för skådespelerskan att tolka och lägga till i sin gestaltning av den. Vi kan däremot konstatera att möjligheten till att öka intensiteten i konfliktsituationen finns därför att det första utspelet lämnades obesvarat.

Exempel 7: Ur Staffan Göthe *En uppstoppad hund*

- (1) **Gunnell Ljungh:** *Irenes mamma, in.* Va håller ni på med för dumheter! / Ni leker väl inte doktor nu igen! / Kom, / Irene – / vi ska gå upp till oss! / Det är sent. / Nää, / kom nu då! / Bär ut flaskan och assietten –
- (2) **Linnéa Cervieng:** *Morgans mamma, kommer.* Nej, / det behövs inte. / Morgan hjälper mig och plockar ut.
- (3) **Irene:** Vi lär bara Lady konst.
- (4) **Morgan:** Vacker tass!
- (5) **Gunnell:** Kom nu, / Irene! / Ska mamma behöva bli arg?
- (6) **Irene:** Pappa skulle ju komma och hämta oss.
- (7) **Gunnell:** Han gör inte det.

En konsekvens av att ny information hela tiden tillkommer är att den underliggande konfliktsituationen egentligen aldrig blir löst. Oftast händer något som får karaktärerna att byta fokus och konflikten blir hängande i luften olöst.

En karaktär kan förlora ett replikutbyte och inte ha mer att säga om det pågående samtalsämnet. Det löser eventuellt konflikten för en av karaktärerna, men inte för den som förlorar. Hon kan då återvända till ett tidigare drag och reagera på det igen, från ett annat perspektiv. Dessutom behöver en karaktär inte reagera på en hel replik. Om repliken innehåller flera drag kan karaktären välja att reagera på ett av dragen. Detta är vad som händer med replik 1 i exempel 7. Det lämnar också ett utrymme för att fortsätta att reagera på samma replik i flera omgångar, men på olika drag.

Hur replikutbytet utvecklar sig genom texten kan illustreras i ett träd-diagram. De sju replikerna i exempel 8 kan illustreras som i figur 3. Siffrorna i diagrammet motsvarar replikerna i exemplet och deras uppbyggnad. Replik 1 är uppbyggd av en fråga och ett påstående, replik 2 av en interjektion, osv. Pilarna pekar från reaktionen mot det drag karaktären reagerar på. Interjektionen i replik 2 är en reaktion på frågan i replik 1, osv.

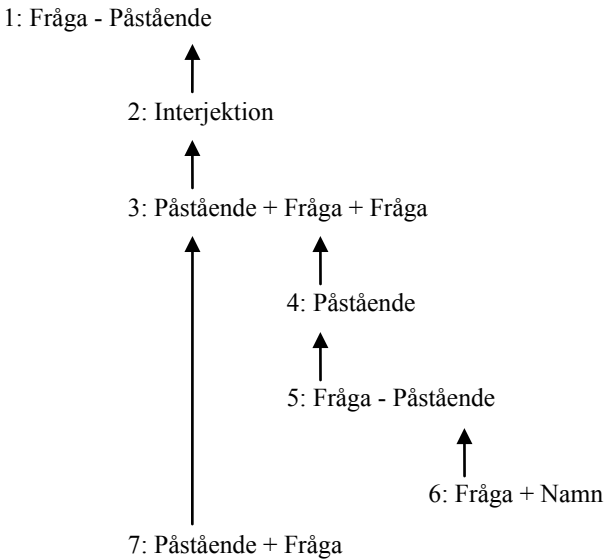
Det är framför allt karaktärerna Martin och Georg som är inblandade i interaktionen i exempel 8, men David har en replik. Replikerna kan vara uppbyggda av en eller flera makrosyntagmer och dessa kan fungera tillsammans eller var och en för sig. Replik 1 är två utspel som egentligen inte fungerar tillsammans och därför kan kräva två olika aktioner. Dramatikern har genom tre punkter markerat att de inte hör samman. I trädidiagrammet är detta representerat av ett bindestreck mellan utspelens grammatiska resurser. I en gestaltning kan det komma att uppstå en paus mitt i replik 1. När Georg i replik 2 reagerar så är det inte på hela replik 1 utan på det andra av utspelen. Replik 3 är uppbyggd av tre utspel som fungerar tillsammans, i figur 3 markerat med ett plustecken. Men när Georg i replik 4 reagerar på replik 3, så är det ändå bara på ett av utspelen han väljer att reagera. Påståendet i replik 4 är en reaktion på en av Martins frågor.

Replik 5 är uppbyggd med två utspel som inte fungerar som en enhet. Det första utspelet, frågan, är en reaktion på replik 4, men det följande påståendet är något nytt och det är detta nya som David reagerar på med replik 6. Det ges dock inget utrymme för detta nya att utvecklas, eftersom Georg stoppar det genom att i replik 7 reagera på det påstående Martin gjorde i replik 3. Det påståendet har alltså funnits med i samtalet under tre repliker, utan att det har reagerats på. De samtalskedjor som utvecklas blir inte linjära. Man skulle snarare kunna likna dem vid ett *rotsystem*. Med utgångspunkt i en replik utvecklas samtalet åt flera håll och alla dessa utvikningar lever parallellt i texten. Varje ny replik är en möjlig utgångspunkt för interaktion i flera led.

Exempel 8: Ur Lars Norén *Natten är dagens mor*

- (1) **Martin:** Är du dum?... / Jag måste punga ut med tolv tusen kronor på måndag – om två dagar.
- (2) **Georg:** Ja?
- (3) **Martin:** Och jag har åttatusen. / Var skall jag ta resten ifrån? / Kan du säga mig det?
- (4) **Georg:** Det klarar du säkert.
- (5) **Martin:** Hur då, om jag får fråga?... / (*Nästan som ett skrik*) Ni tror visst att jag kan skita pengar!
- (6) **David:** Kan du inte det, / pappa?
- (7) **Georg:** Så här är det varenda månad – / varför blir du så förvånad nu?

I materialet finns en tendens till att de här rotsystemen är mer komplicerade och utvecklade hos Lars Norén än hos Staffan Göthe. Det är möjligt att den skillnaden skulle gå att förklara som stildrag hos de bägge dramatikererna, men man kan också tänka sig att en komplicerad scenisk situation kräver en enklare dia-

Figur 3. Träddiagram över replikutbytet i exempel 8.

logisk utformning. I Malmberg 2008 visar jag hur Staffan Göthes tid–rum i texten är mer uppklippt och fragmentariskt, än vad Lars Noréns är. Att både dialog och tid–rum är fragmentariska skapar inte nödvändigtvis problem för en läsare av texten, men kan bli nog så komplicerat för åskådare av en föreställningstext. Där finns inga möjligheter att gå tillbaka och läsa om den replik man missat eller inte förstått. Av det skälet kan det vara nödvändigt att skapa enklare dialogiska linjer i en komplicerad dramaturgi.

Parallella samtalsämnen är ett tecken på att karaktärerna har olika drivkrafter som konkurrerar med varandra. Men ett nytt samtalsämne behöver inte innebära att ämnet inte är tidigare känt i karaktärsvärlden. Karaktärer kan återvända till samtalsämnen de haft förut. Övriga karaktärer kan redan vara insatta i grundförutsättningarna för samtalet. I många teatertexter har karaktärerna en lång förhistoria, vars kulmen framställs i den avgränsade tid som texten skildrar. Det gör att karaktärerna ofta uppfattar det första utspelet kring ett ämne som en kringgående aktion. Läsaren kommer in mitt i samtalet, inte i dess början. Och ett nytt samtalsämne behöver därför inte heller betyda indefinita nominalfraser (Malmberg 2008 s. 129). I exempel 9 har tre definitiva nominalfraser strukits under. De visar på att bröderna har gemensamma erfarenheter. De vet t.ex. vem *honom* syftar på trots att ingen manlig referent nämnts innan i samta-

let. Skådespelarna behöver återskapa denna gemensamma erfarenhet, dessutom ha en gemensam idé om samtalet och samtalsituationen för att veta vilken aktion som ligger bakom replikernas språkhandlingar.

I exempel 9 syns också hur karaktärernas drivkrafter krockar och tvingar fram byten av samtalsämnen. Under elva repliker avhandlas fem samtalsämnen. Georg börjar med att tala om att David skulle kunna befinna sig i ett annat rum (replik 1). Han fortsätter sedan med att säga att han ska skvalla om de cigaretter David tagit (replik 2 och 4–5), en replik som för övrigt måste styra att David strax innan utför den handlingen. Så ifrågasätter Georg plötsligt att David ska gå (replik 6) och bröderna diskuterar kioskens öppettider (replik 7–10). I den avslutande repliken berättar David att det är hans födelsedag (replik 11).

Georg styr de flesta bytena av samtalsämne, vilket säger något om hans dominans i relationen. Georg tycks här ha två drivkrafter som inte går ihop, dels att få vara i fred i köket, dels att David inte ska lämna huset. Georgs två drivkrafter resulterar i att han byter samtalsämne beroende på vilken drivkraft som dominerar i just den repliken. När David slutligen i replik 11 försöker byta samtalsämne skulle det kunna ses som ett försök att bryta Georgs dominans.

Exempel 9: Ur Lars Norén *Natten är dagens mor*

(1) **Georg:** Hör du du – / det finns 19 rum i det här huset – / måste du vara i just det här? / Ge fan i det där!

David hoppar ner från bänken.

(2) **Georg:** Jag skall berätta för honom att du smygröker hans cigaretter.

(3) **David:** Äh – / nu skiter jag i det här.

(4) **Georg:** Jag skall berätta för mamma att du snor hans cigaretter.

(5) **David:** Ja, / gör det.

(6) **Georg:** Var fan ska du gå?

(7) **David:** (*artigt*) Det har jag inte bestämt än, / men jag tror att jag skall gå till kiosken.

(8) **Georg:** Dom öppnar ju inte förrän åtta.

(9) **David:** Det är hon ju nu.

(10) **Georg:** Ja, / då öppnar dom inte förrän nio.

(11) **David:** Jag fyller år idag.

I exempel 9 är det karaktärernas inre drivkrafter som orsakar byte av samtalsämne. I exempel 10 orsakar yttre händelser ämnesbytet. På tio repliker finns här fyra samtalsämnen: hunden (1), dörrnyckeln (2–5), en bild i en bok (5–9) och en isbrytare (10). Det är händelser i karaktärsvärlden som påverkar barnens fokus. Händelserna är att hunden gör entré, det hörs skratt ifrån rummet bredvid, de blåddrar till en ny sida i boken och en båt tutar utanför fönstret, allt ut-

tryckt i metatexten. Ljuden och rörelserna berör barnen där de sitter och påverkar därmed vad de talar om.

Exempel 10: Ur Staffan Göthe *En uppstoppad hund*

(1) **Morgan:** Det var bara Lady. / Dumma hund – far och lägg dig!

Lady lyder.

(2) **Irene:** Lås dörren!

(3) **Morgan:** När det inte finns nån nyckel!

(4) **Irene:** Vasch är den?

(5) **Morgan:** Det finns ingen. / Har aldrig funnits. *Skrattsalva från de vuxna i det angränsande rummet. / Titta här då!*

(6) **Irene:** Vad har **han** gjort?

(7) **Morgan:** *Läser bildtexten.* »En enkel ... suspensoar gör man själv av näsdukar och ett par konserveringsringar».

(8) **Irene:** Måste alla farbröder ha såna?

(9) **Morgan:** Troligtvis är det mest på äldre dar.

Signaler från ett fartyg ute på hamnfjärden.

(10) **Irene:** Är det nån isbrytare?

Som tidigare nämnts är det inte bara utspel som används för att öppna nya samtalsämnen. Även draget *uppmärksamma* används för det. I exempel 11 pågår ett samtal om Elins hosta. Elin deltar inte i det samtalet och visar det tydligt genom att i replik 4 öppna ett nytt ämne tillsammans med David. Det uppmärksammande draget startar dock inte i sig själv en ny replik. För det krävs ett utspel, vilket Elin gör i replik 6.

Exempel 11: Ur Lars Norén *Natten är dagens mor*

(1) **Martin:** Varför säger du så? / Jag tycker synd om mamma, som har gått med den där hostan så länge ... / Det är väldigt irriterande. / Det förstår du väl.

(2) **Georg:** Tycker du synd om henne? / Det var något nytt.

(3) **Martin:** Vad menar du?

(4) **Elin:** *(håller upp sitt kaffe, tittar ut genom fönstret. Duvkutter)* David.

(5) **David:** *(utanför)* Ja.

(6) **Elin:** Har du varit ute och gått i asfalten inatt?

Det uppmärksammande draget vänder bort uppmärksamheten från det pågående och skapar ett utrymme där ett nytt samtalsämne kan ta plats. Här använder Elin det för att understryka att hon inte deltar i samtalet. Vanligen vill karaktärer styra vad det nya samtalsämnet ska innehålla och det gör de genom att göra ett utspel. Det är förmodligen inte speciellt vanligt att karaktärer i teater-texter lämnar till övriga karaktärer att bestämma samtalsämne. I mitt material finns inget exempel.

Sammanfattningsvis kan konstateras att de etablerade dramatikerna konstruerar konflikt i varje replikutbyte genom hela texten. Det sker främst genom att karaktärerna undviker att ge respons på utspel. Vanligen ger de i stället annan information än den efterfrågade eller så ignorerar de varandras utspel helt. Ofta kan karaktärer reagera med fördröjning, vilket får konflikten att så att säga hänga i luften en stund. Att den underliggande konfliktsituationen hela tiden måste finnas närvarande i dialogen blir tydligt när de etablerade dramatikerna vid något enstaka tillfälle låter karaktärer besvara frågor, dvs. ge en respons. När det sker så görs det i kombination med ett utspel som kan tolkas som ett accepterande av konflikten.

4.2 Informanten August

De tre texterna av August representerar en utveckling i hans genrekompetens. Av det skälet redovisas de här var och en för sig. I 4.2.1 behandlas text A1, i 4.2.2 text A2 och i 4.2.3 text A3.

4.2.1 Text A1

Den här texten lämnar August in i början av sin första termin. Den består av pjäsens tre första scener. August fortsatte att arbeta på denna text och A2 är den slutliga versionen som lämnas in före juluppehållet. Texten är dramaturgiskt sammanhållen med ett rum, en handling och en tid. Det är tre karaktärer, men i dessa tre scener är aldrig alla tre närvarande samtidigt. Exempel 12 består av 18 repliker ur tredje scenen och är typiskt för hur dialogen ser ut i hela texten. Här finns några skrivfel som är original.

Exempel 12: Ur Augusts text A1

(1) Karl: Det finns lite te kvar här.

(Karl håller upp te i en kopp och ger till Lilly, sätter sig vid bordet.)

(2) Lilly: Tack. / Var är Judith?

(3) Karl: I duschen. / Hon ... / Eh vad är det du ska göra i Stockholm?

(4) Lilly: Träffa min handledare. / Jag skriver en magisteruppsats.

(5) Karl: Jaha. / Vaddå om?

(6) Lilly: Jag skriver om Karolina Widerström, första kvinnliga läkaren i Sverige.

(7) Karl: Det låter kul.

(8) Lilly: Jo. / Men jag har kört fast lite grann.

(9) Karl: Jaha. / Eller varför då?

- (10) **Lilly:** Den är för biografisk. / Eller det handlar för mycket om henne som ... person.
- (11) **Karl:** Är inte det bra då? / Vad vill han att det ska va istället?
- (12) **Lilly:** Hon vill att jag ska koppla hennes, Karolinas idéer om kvinnokroppen till den då rådande normen så att det blir ett tydligt genusperspektiv.
- (13) **Karl:** Men det är väl bra med genusperspektiv! / Jag är själv feminist.
- (14) **Lilly:** Fast mitt främsta material är Karolinas dagböcker. / Jag kommer henne väldigt nära / känner jag, genom att läsa dagböckerna.
- (15) **Karl:** De är spännande läsning / antar jag?
- (16) **Lilly:** Ja. / De, hon, skriver så ärligt. / Hon var faktiskt barnläkare häromkring, på Östermalm. / Ja jag gick förbi där hon hade sin praktik på Sibyllegatan innan jag kom hit. / Och på kvällarna är hon ensam. / Sitter och skriver om sin dag och sitt liv. / Hon skriver om barnen som hon vårdat under dagen, / men inte som i journalerna, / utan om barnen, om de små människorna, hur de mår. / Hon kunde se på dem hur de mådde, / och hur de blev behandlade i hemmet. / Och hon skrev om sin längtan och sina drömmar. / Hon hade mycket tid att skriva, / hon var så ensam.
- (17) **Karl:** Det låter väldigt spännande.
- (18) **Lilly:** (Ler.) Ja.

Trots att exempel 12 innehåller 18 repliker förekommer där bara ett egentligt byte av samtalsämne. Det är Karl som gör det bytet i replik 3. På hälften så många repliker lyckas de etablerade dramatikerna ha tre till fyra ämnesbyten. Effekten är att August karaktärer tycks sakna drivkrafter och det är otydligt varför de över huvud taget håller igång samtalet.

Karaktärernas samtal får också en linjär utveckling. De flesta utspel besvaras med en bekräftelse, se t.ex. replik 4 och 5 eller 7 och 8. För att samtalet ska kunna fortsätta ges sedan ytterligare icke efterfrågad information, som i replik 8, eller så ställs en direkt fråga som besvaras i nästa replik, som i replik 5 och dess svar i replik 6.

Där de etablerade dramatikerna väljer *utspel* → *utspel*, väljer August här *utspel* → *respons* – *nytt utspel*. Han får på så sätt ett flertal dyader efter varandra som hålls ihop av att de behandlar samma samtalsämne. När det nya utspelet är icke efterfrågad information i form av ett påstående, så bryter karaktärerna dessutom mot kvantitetsmaximen. Det resulterar t.o.m. i omotiverat berättande som i replik 16.

Allt som sägs reagerar karaktärerna på och ingenting lämnas outrett, möjligen med undantag i replik 3 där Karl avbryter sig och inte ger den information han hade tänkt sig. I stället påbörjar han något nytt: ett byte av samtalsämne som resulterar i att resten av den här dialogen kommer att handla om Lillys uppsatsämne. Det är ett samtalsämne som inte har någon relevans för

berättelsen i övrigt och som August därför har strukit i sin sista version av texten.

4.2.2 Text A2

Även ur text A2 har jag valt att exemplifiera med en längre bit ur texten, 15 repliker. Det här är en avslutad text. Också denna text är dramaturgiskt sammanhållen i ett rum, en handling och en tid. Karaktärerna är desamma som i A1, så i exempel 13 är det samma manliga karaktär men en annan kvinnlig karaktär som förekommer. Exemplet är hämtat ur textens inledning, men är typiskt för hur dialogen i hela texten ser ut.

Exempel 13: Ur Augusts text A2

- (1) **Judith:** Jag vaknade mitt i natten i natt / och visste inte var jag var någonstans. / Men så kände jag din andedräkt i halsgropen.
- (2) **Karl:** Vi hör ihop liksom. / Det finns ett band mellan oss.
- (3) **Judith:** Jag visste inte vem du var.
- (4) **Karl:** Jag finns hos dig, alltid, så du vet var du har mig.
Karl sätter sig vid köksbordet.
- (5) **Judith:** Det enda som lyste var klockradion i mörkret, / den visade märkliga figurer.
- (6) **Karl:** Kom du på det sen eller?
- (7) **Judith:** Det var spegelns reflektion faktiskt. / Klockradions siffror vändes i spegeln / och blev liksom något annat än siffror.
- (8) **Karl:** Ibland blir det nya siffror. / Ja menar kom du på var du var för någonstans?
- (9) **Judith:** Vi borde inte ha en så stor spegel i sovrummet. / Du vet att allt det dåliga i ett förhållande som utsöndras reflekteras i spegeln och kastas tillbaka på en. / Jag vet! / Vi kanske ska ha den där filmaffischen som du har. Med Jack Nicholson.
- (10) **Karl:** Jag vaknade när det ringde.
Paus.
- (11) **Judith:** Mm. / Du köpte den där telefonen när jag åkte till Spanien. Så att du kunde ringa mig när jag var i Spanien.
- (12) **Karl:** (*Ler.*) Ja.
- (13) **Judith:** Då kom allt tillbaka. / Telefonsignalen gjorde att jag kom tillbaka till mitt liv, mitt liv som det är nu.
- (14) **Karl:** Vem ringer så sent? / Folk vill sova.
- (15) **Judith:** Det kommer en tjej hit, / hon kommer hit snart. / Hon hade något att berätta. / Ja / det var hon som ringde.

I A2 tycks August ha upptäckt att teatertextens dialog ofta växlar samtalsämne. Han löser detta genom att låta karaktärerna tala förbi varandra. I Judiths tre

första repliker (1, 3 och 5) talar hon om sitt uppvaknande den morgonen, medan Karl samtidigt talar om deras relation (replik 2 och 4). Det är som två monologer som klippts sönder och lagts parallellt. Skådespelare som ska gestalta detta tvingas inte till interaktion genom dialogen.

Det är först i replik 6 som Karl reagerar på det Judith säger. Det sker genom att han efterfrågar mer information. I replik 7 missförstår Judith vad det är för information Karl vill ha, så i replik 8 får han ställa frågan igen, efter att han först bemött den information Judith gav. I replik 9 undviker Judith återigen att besvara Karls fråga. Här ger hon i stället annan information än den efterfrågade. I dessa repliker finns en antydning till att August använder *utspel* → *utspel* i interaktionen. Och det finns också en antydning till att besvara utspel med annan information än den efterfrågade, även om det till viss del sker på grund av missförstånd snarare än för att karaktären försöker undvika ett samtalsämne. Det är alltså inte karaktärernas drivkrafter som styr ämnesbytena.

När Karl och Judith möts i sin interaktion kvarstår det linjära draget som fanns i A1, vilket syns i replikerna 10–15. Karls utspel i replik 10 reagerar Judith på i replik 11 med en responderande interjektion, för att sedan göra ett eget utspel. I replik 12 responderar Karl på Judiths utspel med en bejakande interjektion, men han gör inget nytt utspel. I stället kan Judith i replik 13 fortsätta det utspel hon påbörjat. I replik 14 efterfrågar Karl mer information.

I replik 15 finns ytterligare ett försök från August att komma åt det ologiska draget som han upptäckt i teatertextens dialog. Replikens två sista språkhandlingar, en responderande interjektion med ett efterföljande utspel, är reaktion på Karls fråga i replik 14. De tre inledande språkhandlingarna i replik 15 är snarast ett vidgande av den responsen. Här tycks August ha vänt på ordningen i repliken och på så sätt uppnått en ologisk yta.

De strategier August använder i A2:s dialog ger den ologiska yta som han upptäckt, men de ger samtidigt ett intryck av att karaktärerna inte möts i sina samtal. Karaktärsrelationerna blir mer absurda än realistiska. Och fortfarande uttrycks här ingen underliggande konflikt mellan karaktärerna, mycket en följd av att deras drivkrafter är ottydliga.

4.2.3 Text A3

Text A3 skrivs mot slutet av Augusts skrivarår och är också den avslutad. I analysen har dock bara de två första akterna använts. I den här texten bryter August upp det sceniska rummet och tiden. De två akterna som analyserats utspelar sig i två olika rum, men tidsmässigt är det egentligen ungefär varannan scen från

akt 1 och varannan från akt 2. Det skapar ett uppbrutet berättande där läsaren själv är tvungen att pussla ihop berättelsen, något som August egentligen inte lyckas hjälpa läsaren med (Malmberg 2008 s. 191 ff.). I texten finns fyra karaktärer, två män och två kvinnor.

Det är uppenbart att August i den här texten ger sig på att experimentera med dramaturgin och berättandet. Dialogiskt har det inte hänt mycket från text A2. Genom hela texten finns exempel på den typ av dialog som användes i A2 och även den typ som används i A1. Det senare sker framför allt när August har behov av att föra ut information. Exempel 14 kommer från en scen i andra akten där Xerxes förhör Margit om hennes dotters försvinnande. Det här samtalet kommer att fortsätta i ytterligare 60 repliker, där Margit återberättar vad som hände den natt hennes dotter försvann. Hela tiden står det klart att Margit berättar något som hon redan har berättat för Xerxes vid andra tillfällen. För att få Margit att berätta ställer Xerxes frågor som Margit besvarar. Han ställer frågor om saker han redan vet, och Margit berättar trots att hon vet att han vet. Det linjära draget som fanns i A1 finns genom hela det här samtalet.

Exempel 14: Ur Augusts text A3

(1) **Xerxes:** Det finns vissa nya fakta som behöver sättas i sitt sammanhang.

(2) **Margit:** Naturligtvis, / jag gör allt för att hjälpa.

(3) **Xerxes:** Var Linda någonsin bråkig? Besvärlig?

(4) **Margit:** Vad är det för fakta?

(5) **Xerxes:** För att vi ska kunna utreda det här ärendet till fullo behöver vi så mycket information som möjligt. / Det är bäst för alla om du svarar sanningsenligt. / Händet det att du ofta ... skällde på henne? / Bråkade ni mycket?

(6) **Margit:** Barn bråkar med sina mammor, / det är väl inget ovanligt. / Det är väl inget ovanligt.

I vissa repliker gör Margit försök att ifrågasätta det Xerxes efterfrågar, som i replik 4 och till viss del i replik 6. Det kan tolkas som Augusts sätt att försöka skapa konflikt i interaktionen. I replik 6 är också Margits svar ett utspel som delvis svarar på något annat än det Xerxes efterfrågar. Trots dessa försök till förändring i jämförelse med A1 så skapas ingen konfliktsituation i interaktionen, eftersom utspel-respons-strukturen kvarstår och därmed också dialogens linjära utveckling genom texten.

På andra ställen i texten kan August använda sig av strategierna ifrån A2. Exempel 15 är också hämtat ur andra akten, men här är det de två kvinnliga karaktärerna som samtalar. I replik 1 och 3 försöker Margit få igång ett samtal om vädret, samtidigt som Klara i replik 2 och 4 berättar om en händelse hon varit med om ett par timmar tidigare. *Han* i replik 2 är Gelémannen som nämns i re-

plik 8. Det är en luffarkaraktär som det talas mycket om, men som aldrig gestaltas på scenen. De här båda kvinnorna har talat om honom förut. I replik 4 har Klara också ett *han*, men här är det sin make Jakob hon talar om. Även honom har kvinnorna talat om förut. Detta föranleder ett missförstånd mellan Klara och Margit.

Samtidigt som August i A3 använder sig av definitiva nominalfraser som syftar tillbaka till tidigare samtal, så vågar han ändå inte helt lita på att läsaren ska förstå. Missförståndet ger utrymme att förklara vem *han* är.

När missförståndet retts ut kommer Klara att börja berätta mer strukturerat om sin upplevelse, vilket man ser början av replik 10. Genom berättelsen kommer Margit att ge bejakande responser, men till skillnad från i A2 så är det i A3 sällan interjektioner. Här ser responserna oftast ut som i replik 9 och 11. Det är enkla fraser som kommenterar det Klara säger, eller markerade med frågetecken för frågande intonation.

Exempel 15: Ur Augusts text A3

- (1) **Margit:** Det har slutat blåsa.
- (2) **Klara:** Det gick inte att förstå vad han sade.
- (3) **Margit:** Det är stilla.
- (4) **Klara:** Så kom jag hem. / Och stormen. / Han hade köpt de där blommorna.
/ Han gick och lade sig.
- (5) **Margit:** Han skulle upp och jobba.
- (6) **Klara:** När jag såg honom genom vårt fönster.
- (7) **Margit:** Såg du Jakob genom fönstret?
- (8) **Klara:** Gelémannen.
- (9) **Margit:** I går kväll?
- (10) **Klara:** Så jag sprang ... efter honom.
- (11) **Margit:** Galen!

I A3 gör August också bitvis något nytt. Det gäller framför allt i scenerna mellan de äkta makarna Jakob och Klara. I exempel 16 visas 16 repliker hämtade ur första akten. Här finns exempel på utspel som står obesvarade som i replik 1 och 11. Jakob kommer i stället att byta samtalsämne. I replik 2 gör han det på grund av yttre händelser i karaktärsvärlden och i replik 12 kan hans motfråga tolkas som ett sätt att försöka att undvika att besvara Klaras utspel.

Exempel 16: Ur Augusts text A3

- (1) **Klara:** Åk inte hem om du blir alltför sen. *Paus.* / Jakob?
Jakob in, i en solkig skjorta och oknuten slips.
- (2) **Jakob:** Ser den här okej ut?
- (3) **Klara:** Lite fläckig.

- (4) **Jakob:** Det får gå. / Knyter du?
 Klara knyter Jakobs slips.
 (5) **Klara:** Du har bråttom.
 (6) **Jakob:** Tack, / jag vet.
 (7) **Klara:** Lugn.
 (8) **Jakob:** Jag vet.
 (9) **Klara:** Ta det lugnt.
 (10) **Jakob:** Jag vet!
 (11) **Klara:** Missar du något viktigt?
 (12) **Jakob:** Ska inte du jobba?
 (13) **Klara:** Vi packar ihop tidigt.
 (14) **Jakob:** Jag blir sen.
 (15) **Klara:** Du kommer inte hem ikväll?
 (16) **Jakob:** Klart jag gör.

I exempel 16 finns också exempel på hur utspel besvaras genom att det ges annan information än den efterfrågade. När Jakob i replik 12 frågar om Klara ska jobba, så handlar hennes svar i replik 13 om att hon ska gå hem tidigt.

Bitvis i A3 klarar August alltså av att konstruera dialog som antyder någon form av konflikt. Det blir dock aldrig tydligare än som i exempel 16. Den linjära utvecklingen av dialogen kvarstår, även om ämnesbytena är mer frekventa och mer ofta lämnas oavslutade. Men för textens konfliktsituation som helhet räcker inte dessa få scener. Det är fortfarande alltför få bitar av dialogen där konflikten syns i interaktionen.

5. Diskussion

Med utgångspunkt i hur de etablerade dramatikerna arrangerar sin dialog skulle jag vilja diskutera fyra genredrag för interaktionen i teatertexter.

1. Utspel besvaras med utspel som kan tolkas konfliktundvikande eller konfliktsökande.
2. Byte av samtalsämne styrs av karaktärernas inre drivkrafter eller av yttre händelser.
3. En ologisk yta uppstår i dialogen p.g.a. att samtalsämnen inte avslutas, utan alltid finns tillgängliga.
4. Samtalsutvecklingen sker i *rotsystem* och repliker kan vara aktiva i flera samtalsämnen.

Punkt 1 fastställer inte hur ett utspel ska gestaltas. Konfliktundvikandet sker genom att antingen använda aktionen *starta något nytt* eller aktionen *kringgå konflikt/samtalsämne*. Och för båda används främst språkhandlingen utspel. För att vara konfliktsökande använder karaktärerna aktionen *bejaka konflikt/samtalsämne* och även för det används främst språkhandlingen utspel. Alla de grammatiska resurserna för språkhandlingen utspel kan användas oavsett vilken aktion som ligger bakom. Det är i princip omöjligt att säga vilken aktion ett utspel har tills det har klätts i kropp och röst av en skådespelare i ett gestaltningensarbete.

Problemet med Augusts två tidiga texter är att han där främst väljer språkhandlingen respons för drag två. Han avslutar hela tiden sina samtalsämnen och får därför börja om på nytt. Ofta gör han detta utan att egentligen byta samtalsämne. Det är samma ämne som börjar om på nytt igen och igen och igen. I A3 börjar han delvis komma till rätta med detta, men klarar inte av att bygga en större del av dialogen på språkhandlingarna *utspelet* → *utspelet*. I stället använder han andra strategier för att försöka skapa konflikt i dialogen, t.ex. missförstånd eller att karaktärerna talar förbi varandra.

För de etablerade dramatikerna är punkt 2 oproblematiserad. Hos dem finns inga samtalsämnen som inte föds ur karaktärernas inre drivkrafter eller på grund av yttre händelser. Både »sleeping objekts», som Östman (2003a) talar om, och symboliska karaktärer finns tillgängliga att samtala om oavsett om de kommer att användas eller inte. Jag skulle här dessutom vilja tala om *slumrande samtalsämnen*. Karaktärerna har kännedom om samtalsämnen som påbörjats utanför scenens tid och rum, och de kan väckas till liv när som helst i samtalet. Både de sovande objekten, de symboliska karaktärerna och de slumrande samtalsämnena resulterar i att karaktärerna vet vad eller vem de talar om. Av det skälet kommer nominalfraserna i samtalsämnet att självklart användas i definit form. Att hela tiden förklara dessa definitiva nominalfraser är ett brott mot samtalets kvantitetsmaxim. I A3 löser August detta genom att t.ex. låta missförstånd uppstå kring nominalfraser som kan vara svårtolkade för läsaren.

I A3 klarar August också bitvis av att låta replikerna födas ur karaktärens inre drivkraft eller av yttre händelser. Det är dock fortfarande alltför många repliker som är svar på direkta frågor eller bekräftande av pågående samtalsämne. Det gör att konflikten fortfarande är otydlig i dialogen som helhet.

Punkt 3 skulle kunna ses som en konsekvens av punkt 1 och 2. Karaktärernas inre drivkrafter är det som styr att de undviker varandras samtalsämnen, likaväl som de hela tiden försöker styra in samtalet på för dem relevanta ämnen. Ef-

fekten är det »irrande» drag i dialogen som Östman (2003a och 2003b) uppmärksammat. Det ger dialogen en ologisk yta. Personligen tycker jag att termen *irrande* ger fel konnotationer i sammanhanget, eftersom det antyder en slumpmässighet och osäkerhet. Jag skulle hellre tala om en växelverkan i dialogen, på grund av karaktärernas inre drivkrafter. Denna växelverkan är grundläggande för att dialogen ska bära berättelsevärldens konflikt. Utvecklingen från replik till replik känns inte självklar och det är ibland svårt att förstå varför en karaktär reagerar som hon gör. Hos de etablerade dramatikerna blir dialogen logisk när man tittar på karaktärernas utveckling i texten som helhet, vilket är vad skådespelare gör inför sin rolltolkning.

I A1 håller August ihop dialogen genom samtalsämnet. Men det är inte bara bristen på växelverkan mellan karaktärernas drivkrafter som gör att dialogen inte bär en konflikt, utan också att han hela tiden låter utspel besvaras. I A2 har August upptäckt det ologiska draget i teaterdialogen. Men han tycks inte förstå varför dialogen har den här formen. Han förankrar inte replikföring och ämnesbyten i karaktärsutveckling eller karaktärisering. I stället har han kvar varje enskilt samtalsämnes logiska utformning, samtidigt som han så att säga klipper sönder samtalsämnena och blandar dem med varandra. Effekten är att dialogens yta ser ologisk ut men det finns inget bakomliggande skäl till att ämnesbytena sker. I princip kvarstår detta i August sista text A3. Han kommer aldrig till rätta med detta under sitt skrivarår.

Om punkt 3 är en konsekvens av punkt 1 och 2, så skulle punkt 4 kunna ses som en konsekvens av punkt 3. Eftersom karaktärernas drivkrafter hela tiden krockar, och eftersom ett icke avslutat samtalsämne kan betraktas som slumrande, utvecklas dialogen inte linjärt. Inte ens replikerna är linjära. I de etablerade dramatikernas texter tycks inte finnas någon norm för hur länge ett samtalsämne kan slumra. Det kan lika gärna vara fyra till fem repliker som en hel akt, sedan samtalsämnet senast var uppe.

Inte heller detta lyckas August riktigt få kontroll på under sitt skrivarår. I A3 är samtalets utveckling linjär, även i de delar av dialogen där han lyckas med punkt 1 och 2. När August lyckas med konstruktion *utspelet* → *utspelet* i dialogen, så innebär inte det att han lämnar samtalsämnet oavslutat. I själva verket använder han konstruktionen för att fördröja avslutandet. Han har alltså fortfarande inte slumrande samtalsämnen som karaktärerna kan lyfta upp i pressade lägen.

I en dialog där punkt 1–4 fungerar tillsammans är karaktärerna i ständig konflikt utan att egentligen lyfta upp konflikten; om det ska gestaltas som gräl eller vardagligt samtal är ett val i skådespelarens gestaltning. Det skapar en möjlig-

het att låta konflikten långsamt utvecklas och fördjupas under den tid det tar att gestalta texten på scen. Skådespelarens arbete är att i gestaltningen hela tiden låta denna underliggande konflikt ta sig uttryck i kropp och röst och på så sätt tydliggöra sin karaktärs utveckling genom texten. Finns inte konfliktsituationen uttryckt i dialogens interaktion har skådespelaren inget att arbeta med i sin gestaltning. Berättelsevärldens konflikt blir då otydlig eftersom karaktärsvärldens dialog inte bär fram den.

Litteratur

- Adelswärd, Viveka, 2003: Varför ger vi röst åt de frånvarande? En analys av virtuella deltagares funktion i gruppsamtal. I: *Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson*, red. av Bengt Nordberg, Leelo Keevallik Eriksson, Kerstin Thelander & Mats Thelander. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 63.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. S. 125–133.
- Aristoteles, *Om diktkonsten*, översättning av Jan Stolpe. Göteborg: Anamma Böcker AB 2000.
- Eggs, Suzanne & Slade, Diana, 1997: *Analysing Casual Conversation*. London & Oakville: Equinox.
- Elam, Keir, 2002: *The Semiotics of Theatre and Drama*. London & New York: Routledge.
- Eriksson, Mats, 1998: Dialog i drama och verklighet: en sekvens hos Norén och i ett vardagligt samtal. I: *Samtalsstudier*, red. av Hanna Lehti-Eklund, Merete Mazzarella & Mirja Saari. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, B:19.) Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 43–56.
- Hafez, Ola Mohammed, 1991: Turn-taking in Egyptian Arabic: Spontaneous speech vs. drama dialogue. I: *Journal of Pragmatics* 15:1. S. 59–81.
- Hall, Roger A. 1998: *Writing Your First Play*. Oxford: Focal Press.
- Halliday, M.A.K. 2004: *An Introduction to Functional Grammar*. Third edition. Reviderad av Christian M.I.M. Matthiessen. London: Hodder Education.
- Herman, Vimala, 1995: *Dramatic discourse. Dialogue as interaction in plays*. London & New York: Routledge.
- Herman, Vimala, 1998: Turn management in drama. I: *Exploring the Language of Drama. From text to context*, red. av Jonathan Culpeper, Mick Short & Peter Verdonk. London: Routledge. S. 19–33.
- Hjelm, Keve, 2004: Text och undertext. I: *Dionysos och Apollon. Tankar om teater*, red. av Hannes Meidal. Stockholm: Carlssons. S. 64–66.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Johnstone, Keith, 1985: *Impro. Improvisation och teater*. Stockholm: Entré/Riksteatern.
- Loman, Bengt & Jørgensen, Nils, 1971: *Manual för analys och beskrivning av makrosyntagmer*. Lund: Studentlitteratur.

- Malmberg, Anja, 2008: Att skriva för teatern. Hur amatörskrivare utvecklar genrekompetenser. (Studier från Örebro i svenska språket 5.) Örebro: Örebro universitet.
- Norrbj, Catrin, 2004: Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra. Lund: Studentlitteratur.
- Simpson, Paul, 1998: Odd talk. Studying discourse on incongruity. I: Exploring the Language of Drama. From text to context, red. av Jonathan Culpeper, Mick Short & Peter Verdonk. London: Routledge. S. 34–53.
- Stanislavskij, Konstantin, 1997: Arbetet med rollen. Materialet till en bok. Otalampi: Sahlgrens förlag AB.
- Strömquist, Siv, 2006: Inte bara repliker. Scenanvisningar och annan metatext i svensk dramatik under tre sekler. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Sundberg, Leif, 2006: Teaterspråk. En teaterpraktika. Ord och begrepp i det praktiska arbetet. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Sörlin, Marie, 2008: Att ställa till en scen. Verbala konflikter i svensk dramadialog 1725–2000. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 73.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik 4. Satser och meningar. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Young, Katharine, 1982: Edgework: Frame and boundary in the phenomenology of narrative communication. I: *Semiotica* 41. S. 277–315.
- Ödeen, Mats, 1988: Dramatiskt berättande. Om konsten att strukturera ett drama. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Östman, Carin, 2003a: »Ikväll är fröken Julie galen igen; komplett galen!» Om Strindbergs dialogteknik i *Fröken Julie*. I: 20 x Strindberg. Vänbok till Lars Dahlbäck, red. av Margareta Brundin. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History of Literature 48.) Stockholm: Stockholms universitet. S. 76–86.
- Östman, Carin, 2003b: *Fadren och Fröken Julie*. Om naturalistisk dramadialog och naturliga samtal. I: Svenska på scen, red. av Siv Strömquist. Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 82–92.
- Östman, Carin, 2003c: Hur får publiken veta vad den inledningsvis behöver veta? I: Svenska på scen, red. av Siv Strömquist. Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 206–225.

Om man frågar får man svar

Två öppningsrutiner för SOS-ärenden och deras konsekvenser för samtalens inledning

Av HÅKAN LANDQVIST, JAKOB CROMDAL, DANIEL
PERSSON THUNQVIST och KARIN OSVALDSSON

Abstract

Landqvist, Håkan, hakan.landqvist@mdh.se, Senior Lecturer, Mälardalen University, Sweden; *Cromdal, Jakob*, jakob.cromdal@liu.se, Professor, Linköping University, Sweden; *Persson Thunqvist, Daniel*, daniel.persson.thunqvist@liu.se, Senior Lecturer, Linköping University, Sweden; *Osvaldsson, Karin*, karin.osvaldsson@liu.se, Senior Lecturer, Linköping University, Sweden: "If you ask, you'll get an answer. Two opening routines and their consequences for the beginning for emergency calls". *Språk och stil* 22:2, 2012, pp. 127–152.

This is a conversation analytic study examining how two ways of answering emergency calls have different implications and consequences for the ensuing interaction. In an older corpus of 22 calls to a Swedish emergency center, the calls were routinely answered with an identification phrase "ninety thousand" (i.e. the telephone number 90 000) or "SOS ninety thousand", whereas the 52 calls in a recently collected corpus are routinely answered with an identification phrase followed by a question, taking the format "SOS 1-1-2, what has occurred?" The analysis shows how the different answering formats affect what is being brought up at different sequential positions during call beginnings, and also how the standardized relational pair of "help provider" and "help seeker", each with its respective rights and obligations, is constructed. The article concludes with a discussion of the benefits of the latter way of answering emergency calls, arguing that it helps making the distribution of responsibilities among the interactants clear, and that it allows for a truncation of an unnecessary sequence. In this way, the latter format enhances topical progression and promotes institutional relevance.

Keywords: Conversation Analysis, Ethnomethodology, emergency calls, institutional interaction, opening sequence, SOS Alarm, Swedish.

1. Inledning och syfte

Det är sällan man som samtalsforskare har möjlighet att undersöka hur valet av inledningsfras påverkar den närmaste fortsättningen av samtalet i två större,

jämförbara korpusar. Hur påverkas fortsättningen av ett nödsamtal om institutionsrepresentanten väljer ett mer öppet eller ett mer styrt sätt att inleda samtalet på? Detta är intressant ur såväl ett språkvetenskapligt som sociologiskt forskningsperspektiv samt ur ett mer tillämpat användarperspektiv.

År 1996 ersattes det nationella nödnumret 90 000 av 112 som ett led i standardiseringen av EU-ländernas telefonnummer till nöd- och räddningstjänst (91/396/EEC). I Sverige ändrade SOS den tidigare öppningsfrasen »Nittio tusen» eller »SOS nittio tusen» till »SOS ett ett två, vad har inträffat?». I denna artikel visar vi vilken betydelse detta systemsifte har fått för samspelet mellan uppringare och operatör i samtalens inledningar. Studien baseras på två korpusar med nödsamtal, en från 1986 och en från 2006–2009.

Syftet är att analysera hur olika sätt att öppna samtalen från institutionsrepresentanternas sida får olika konsekvenser för hur samtalen utvecklar sig, med särskild fokus på uppringarnas sätt att beskriva sitt ärende för SOS-operatören. Resultaten bör vara av intresse för såväl samtalsanalytiskt (i vid bemärkelse) inriktade läsare som för representanter för den aktuella verksamheten. Därför försöker vi uttrycka oss så att båda typer av läsare kan följa framställningen. På ett generellt plan vill vi bidra till kunskapen om hur samtalspraktiker organiseras för att möjliggöra mottagandet och hanteringen av nödsamtal (jfr Watson & Sharrock 1990). Innan resultaten presenteras sätts artikelns problematik in i ett sammanhang av tidigare forskning om nödsamtal.

2. Forskningsbakgrund

2.1 Institutionella telefonsamtal generellt

Öppningar i telefonsamtal är allmänt intressanta för konversationsanalytiker då det har visat sig att det som sägs och görs inledningsvis ofta präglar det fortsatta samtalets utveckling. Man anger så att säga tonen och ramen för samtalet. Tidigare konversationsanalytisk forskning visar att öppningar i telefonsamtal organiseras så att parterna på ett tidigt stadium märker vilken typ av samtal de deltar i (se t.ex. Schegloff 1968, 1979, 2002, Hopper 1992, Lindström 1994). Sådana arrangemang för att skapa en delad förståelse – intersubjektivitet – är naturligtvis grundläggande för all social interaktion, men kanske märks de ännu tydligare i servicesamtal via telefon än i andra samtal. I servicesamtal brukar den som tar emot samtalet – institutionsrepresentanten – i sin första samtalstur visa upp några typiska drag för institutionen. Turen kan t.ex. presentera

institutionen, eller innehålla mer eller mindre explicit information om vilka tjänster som erbjuds (se t.ex. Watson 1986, Whalen & Zimmerman 1987, Landqvist 2001, 2005, Baker m.fl. 2005 eller Danby m.fl. 2005). Det är också just genom dessa typiska, ofta standardiserade, sätt att öppna samtalet som det får sin tydligt igenkännbara karaktär av institutionellt samtal, till skillnad från vardagssamtal.

2.2 Nödsamtal

Det har bedrivits relativt mycket forskning om nödsamtal.¹ (För en översikt av den befintliga forskningen, se Persson Thunqvist, Osvaldsson & Cromdal 2008, Heritage & Clayman 2010 och även Cromdal, under utgivning.) Flera studier har fokuserat på de första turerna i nödsamtal. Jämfört med vardagliga samtal är t.ex. bristen på hälsningsutbyten och andra artigheter uppenbar.² Utöver denna reduktion (Whalen & Zimmerman 1987) ser man också en tidig specialisering i samtalet, vilket innebär att uppringarens ärende blir det första samtalsämnet (Wakin & Zimmerman 1999). Detta sätt att inleda samtalet på motiveras av hur denna typ av samtal organiseras. Zimmerman (1992) beskriver detta på följande sätt:

The trajectory of the call is thus anticipated in its opening, which projects a framework – the shell of a particular kind of activity – within which structurally and substantively relevant understandings of subsequent utterances can be achieved. The opening turns of the call, and in particular the components of the first turns of answerer and caller, regularly establish an identity set implicative for the nature of the business to follow. (S. 49–50)

Med andra ord produceras i början av samtalet en sorts ramar för vilken typ av samtal det är, för vad det kan förväntas innehålla och hur de följande yttrandena kan förstås.

Litteraturen visar att även om identifieringen av institutionen alltid sker i direkt anslutning till anropet så finns det olika möjligheter att utföra denna iden-

¹ Den tidigare gängse termen larmsamtal har i denna artikel ersatts med nödsamtal i enlighet med att man inom SOS Alarm har övergått till att förordna den senare termen, med motiveringen att den tydligare syftar på samtal i nödsituation medan larmsamtal även kan ringas till andra instanser och handla om annat.

² Detta innebär dock inte att hälsningsuttryck helt saknas i institutionella samtal av den aktuella typen. Som framgår av några av exemplen nedan (9, 10 och 14) kan uppringaren mycket väl producera ett hälsningsord, men detta produceras då inledningsvis i yttrandet, och innan motparten har haft någon möjlighet att replikera och således producera ett andraled i en hälsningssekvens fortsätter uppringaren med sin tur. Med andra ord förekommer hälsningsuttrycken inte i form av ett förstaled i ett närhetspar.

tifiering. Institutionsrepresentanten kan exempelvis svara med att uppge telefonnumret till institutionen (jfr Garcia & Parmer 1999, Paoletti 2007, Nordberg 1999) och på det sättet etablera vad Wakin & Zimmerman (1999 s. 433) kallar ett »socially sanctioned inferential framework» inom vilket det förutsätts att uppringaren har förmåga att dra rätt slutsatser om institutionens identitet och vilka ärenden den hanterar. En annan identifieringsmetod är att institutionsrepresentanten explicit nämner institutionens namn, t.ex. »Emergency centre» (Arminen m.fl. 2008, Eglin & Wideman 1986), »Feuerwehr?» (Bergmann 1992), »Police Desk» (Schegloff 1968). Ibland kan identifieringen även specificeras med hänsyn till plats, t.ex. »Mid-City Emergency» (jfr Whalen & Zimmerman 1987), »Newton Police» (Sharrock & Watson 1989). Alternativt kan båda varianterna kombineras på så sätt att såväl nummer som institutionsidentifiering ges i samma tur i SOS-operatörens svar på uppringarens anrop: »9-1-1 Emergency» (jfr Whalen & Zimmerman 1987), »SOS 90 000» (Nordberg 1999).

Att på det här sättet identifiera sig genom att ange kategori utför mer än att enbart upplysa uppringaren om vilken typ av samhällstjänst eller liknande som hon eller han har kommit till. Genom SOS-operatörens svar på anropet delas samtalsdeltagarna in i två olika identitetskategorier som ömsesidigt konstituerar varandra, s.k. »standardized relational pairs» (Sacks 1972). Detta »standardiserade relationspar» kan vi här kalla hjälpsökande resp. hjälpgivare. Det typiska för relationen i ett sådant par är att om den ena delen av paret nämns (eller på annat sätt görs relevant) så räcker det för att göra den andra delen av paret relevant i det fortsatta samtalet. Genom att operatören alltså kategoriserar sig som hjälpgivare (något som görs genom den standardiserade identifieringen) så tillskrivs uppringaren kategorin hjälpsökande. Att det är så märks tydligt i de fall där den ena parten behandlar identifieringen som problematisk:

EXEMPEL 1. Op: operatör; Upp: uppringare [B2].
 008 Op: <essoess ettetttvå?>
 009 (1.3)
 -010 Upp: >↑OJ<
 -011 Op: >hardu ringt fel?<
 012 (.85)
 -013 Upp: a: >tyvärr.<=
 -014 Op: =>ada d'ingen fara.<
 015 (.45)
 016 Op: >HEJD↑Å:<

Uppringaren visar med det prosodiskt kraftigt markerade yttrandet *OJ* upp vad som närmast kan betraktas som skräckblandad förvåning som svar på operatö-

rens identifiering.³ Detta yttrande följs direkt av en fråga från operatören om uppringaren har ringt fel, vilket uppringaren bekräftar. Även operatörens respons (rad 11) är prosodiskt markerad och verkar förmedla ett lugnande budskap. Hon låter där markerat »vänlig». Det efterföljande *tyvärr* får ses som uppringarens sätt att visa sin beklagande inställning till felet, alltså ett sätt att ursäkta sig. En sådan tolkning gör uppenbarligen också operatören som omedelbart tillbakavisar att det skulle vara något allvarigare fel (rad 14). Därefter påbörjar operatören avslutningssekvensen.

Exempel (1) visar att handlingen att ringa SOS-centralen medför ett förklaringsansvar (vad som på engelska kallas *accountability*). En uppringare behöver ha goda skäl att ringa dit, och som en följd av detta är interaktionen i början av samtalet uppbyggd kring att så snart som möjligt reda ut vilka dessa skäl är. Ett sätt för operatören att göra detta på är att i sin första tur ställa frågan om vad som har inträffat (vilket dock inte sker i just detta exempel). Detta kontrasterar mot vardagliga samtal där det vanligen inte finns något behov av att förklara varför man ringer; där kan uppringaren t.o.m. ha en önskan att tona ner eller dölja skälet för samtalet (jfr Sacks 1992, Vol. 2, s. 165–171). I nödsamtal är det däremot så att uppringaren förväntas använda sin första taltur, eller »first topic slot» (Whalen & Zimmerman 1987), för att uppge giltiga skäl att ringa SOS-centralen, eller åtminstone göra de skälen tydliga. Det är när denna normativa ordning bryts som den blir uppenbar, som i exempel (2).

EXEMPEL 2. Op: operatör; Upp: uppringare [PF34:01]
 001 Op: nittitusen?
 002 Upp: *he:j (nittitusen) nu hej hur har du't på
 003 nittitusen nu .hh eh (ja: va ute å drack lättöl å gå:)
 004 (x) (säja ute på)stan* ((sluddrigt))
 -005 Op: .hh du (0.4) {va vill du för nånting} hh

SOS-operatörens respons på rad 5 visar med all önskvärd tydlighet att uppringaren dittills i samtalet inte har presenterat ett giltigt skäl för samtalet till SOS-centralen. Dessutom visar operatörens yttrande att uppringaren inte på något sätt har lyckats visa att ärendet skulle vara akut. Uppringarens agerande i samtalet, framför allt hälsningen i kombination med den familjära *hur står det till*-frågan, verkar mer typisk för vardagliga samtal, men är uppenbart något som parterna förväntas undvika i den här typen av nödsamtal där parterna i stäl-

³ Denna analys bygger i hög grad på de prosodiska drag som dessa sekvenser uppvisar, i synnerhet rad 10, men även rad 11. Det finns naturligtvis alltid en risk att man läser in väl mycket i samtalsdrag som kan vara flertydiga, men vi menar att prosodin i detta excerpt är så påfallande att den utgör ett starkt indicium för vår tolkning av parternas förhandlande om identiteter.

let förutsätts uttrycka sig kortfattat och ämnesfokuserat (se t.ex. Whalen & Zimmerman 1987).

Det bör dock påpekas att det också förekommer att uppringare till en dansk larmcentral lyckas komma undan med att uppträda som om de vore berättigade att begära en viss tjänst, t.ex. ambulansutryckning, och därigenom lyckas skjuta upp motiveringen för begäran ganska långt i samtalet (Larsen 2010).

Forskningslitteraturen såväl som våra egna observationer ovan visar att uppringaren förväntas att snarast möjligt uppge sådana skäl för sitt samtal som räknas som relevanta för institutionen i fråga. Men detta kan uppnås på olika sätt, och i föreliggande studie intresserar vi oss för hur detta åstadkoms av parterna i samtalet.

3. Material

Materialet till vår studie består av två korpusar: en från 1986 (som vänligen har ställts till vårt förfogande av Bengt Nordberg) som vi härnäst kallar 90 000-korpusen och en från 2006–2009, härnäst 112-korpusen.

Ett viktigt övervägande i samband med vårt beslut att använda oss av den äldre korpusen har gällt huruvida det är etiskt försvarbart att använda sig av ett material där de medverkande vid inspelningstillfället knappast kunde förutse att inspelningarna skulle kunna komma att ingå i en jämförande studie drygt tjugo år senare. Vi menar att den potentiella nyttan för såväl forskningssamhället som det omgivande samhället med att kunna jämföra dessa båda material väger betydligt tyngre än det etiskt problematiska faktum att deltagarna i inspelningarna inte har kunnat tillfrågas om sitt deltagande i den jämförande studien.

Beträffande den yngre korpusen har projektets genomförande granskats och godkänts av en forskningsetisk kommitté och därutöver upprättades ett säkerhetsavtal med SOS Alarm som föreskriver hur originalmaterialet skall hantearas. I sammanhanget bör det också påpekas att båda materialen har anonymiserats och att alla identifierande uppgifter som namn och adresser självfallet har ersatts med fingerade motsvarigheter.

3.1 90 000-korpusen

Denna korpus samlades in 1986 av Bengt Nordberg och Richard M. Frankel (för vidare beskrivning, se även Nordberg 1999). Den spelades in på en mindre SOS-central i Mellansverige, där 2–4 operatörer samtidigt besvarade samtal. Sammanlagt består korpusen av 170 samtal, såväl inkommande som utgående kommunikation (via telefon och radio).⁴ Det kan påpekas att när denna korpus spelades in var mobiltelefon ännu en mycket ovanlig företeelse i samhället, och man kan därför anta att inga eller åtminstone mycket få av samtalen till SOS Alarm ringdes med mobiltelefon.

För den här artikelns vidkommande är enbart de 86 samtal som sker via numret 90 000 av intresse. Ungefär 70 % av dessa rör medicinska mer eller mindre akuta tillstånd, och SOS-operatörens hantering av ärendena sträcker sig från att skicka ut ambulans till att ta telefonkontakt med jourhavande läkare. Övriga samtal gäller rapporteringar om eldsvådor, misstänkta brott men även tekniska problem. I den här korpusen är den normala samtalsöppningen från operatörens sida att svara 90 000, stundtals kombinerat med att uppge institutionen, SOS.

3.2 112-korpusen

Vår andra korpus har samlats in under en period av tre år med början 2006. Den spelades in i en annan SOS-central av ungefär samma storlek (2–4 operatörer som tjänstgör samtidigt, men med möjlighet att låta ytterligare två sköta utlarmning vid behov). Centralen ligger i den södra delen av Mellansverige och betjänar en befolkning på ungefär en halv miljon. Korpusen innehåller över 150 samtal via nödnumret 112. Drygt hälften av samtalen har med medicinska ärenden att göra. Övriga ärenden rör bl.a. misstankar om brott, rapporter om bränder och andra räddningsärenden.

3.3 Urvalsprinciper, transkription och analys

De båda korpusarna innehåller tillsammans över 230 nödsamtal från allmänheten. För att få två likvärdiga korpusar som är så homogena som möjligt har vi ur dessa båda korpusar gjort ett urval enligt följande fem kriterier:

⁴ De inspelade samtalen har ursprungligen transkriberats av Maria Ohlsson. Inspelningarna har digitaliserats och i vissa fall ytterligare transkriberats av Niklas Norén, liksom av Bengt Nordberg. Även författarna till denna artikel har modifierat delar av de ursprungliga transkriptionerna.

1. uppringarna skulle vara vuxna⁵
2. uppringarna skulle vara lekmän (eller åtminstone inte ringa å en vårdinstitutions vägnar)
3. samtalen skulle ha ringts till nödnumret (90 000 resp. 112), och inte till något annat nummer som SOS-centralen svarar på
4. operatörerna skulle svara med den påbjudna standardfrasen (antingen »90 000» eller »SOS 112, vad har inträffat? »), och
5. samtalen skulle föras på svenska.

Som resultat av ovanstående urval fick vi 22 samtal från 90 000-korpusen och 52 samtal från 112-korpusen. Dessa har sedan detaljtranskriberats i enlighet med gängse konversationsanalytiska principer (Jefferson 2004), med vissa anpassningar för att ange ickeverbala aktiviteter som t.ex. ljud från operatörens skrivande på tangentbord och ett stort antal bakgrundsljud från husdjur, radio, teve, sirener osv. (Se vidare bilaga med transkriptionsnyckel.) När det gäller 90 000-korpusen så har de tidigare transkriptionerna (utförda av Nordberg m.fl.; se även fotnot 1) kontrollerats mot ljudinspelningarna för att säkerställa att alla transkriptioner uppvisar en tillräckligt hög detaljgrad för våra analysyften.

Materialen har sedan analyserats utifrån den sekventiella och kategoriella organisation som samtalsdeltagarna uppvisar i sina verbala handlingar, i synnerhet i samtalsöppningen och i de första turerna i utfrågningsfasen.

Den kategoriella analysen gäller vilka deltagarkategorier, eller praktiska identiteter, som aktualiseras i samtalet, och hur detta sker. I det inledande skedet i SOS-samtal handlar det för deltagarna om att etablera de komplementära identiteterna »hjälsökande» – »hjälpande» men också identiteterna »lekman» – »professionell» samt den tillhörande arbetsdelningen mellan »den som ställer frågorna» och »den som levererar informationen».

Den sekventiella organisationen innefattar, grovt förenklat, vad som följer på vad i samtal. Den sekventiella analysen bygger på grundantagandet att social interaktion är systematisk och ordnad, och att denna ordning på ett precist sätt kan visas genom analys. Se exempelvis Cromdal 2009 för en demonstration av konversationsanalytisk bevisprocedur. Genom att sätta fokus på hur samtalsturerna konstrueras och sätts samman med varandra vill vi förklara den grundläggande organisationen i samtalsöppningarna i de båda nödsamtalskorpusarna.

⁵ För en studie av samtalsöppningar med barn som uppringare, se Persson-Thunqvist, Osvaldsson & Cromdal 2012.

4. Analys

4.1 90000

Vi börjar med att visa hur uppringare organiserar sina första samtalsturer genom att visa på den variation som finns i 90 000-korpusen. Nästa steg i analysen blir sedan att undersöka hur parterna fortsätter att bringa klarhet i uppringarens skäl för att ringa, något som typiskt sker i den direkt följande sekventiella positionen.

4.1.1 Skälet till samtalet – begäran om hjälp i första samtalsturen

Whalen & Zimmerman (1987) påpekar att uppringare vanligen uppger skälet till samtalet genom att begära någon form av hjälp eller genom att rapportera någon problematisk händelse:

EXEMPEL 3. Op: operatör; Upp: uppringare [PF31:01]
 001 Op: nittitusen?
 -002 Upp: .hh *aa:* polisen ((harkling)) (0.6) de gäller ett inbrott
 003 Op: eh som pågår eller

EXEMPEL 4. Op: operatör; Upp: uppringare [PF27:01]
 001 Op: nittitusen?
 -002 Upp: jaao kan ni: ge mej <poli:sen> de gäller nära ungdomar
 -003 småbarn som springer på motorvägen här vi: signal- (0.7)
 004 ja vi ess nie
 005 Op: (eh) vi ess nie

I ovanstående två exempel beskriver uppringaren i sin första samtalstur de problematiska händelser som har föranlett samtalet. Men i båda exemplen utgör händelserapporten den andra handlingen i turen, och föregås av en begäran om en viss typ av hjälp (assistans från polisen). Det faktum att händelserapporten kommer där den gör, efter en begäran om hjälp, gör att händelserapporten framstår som en motivering (eller *account* som den tekniska termen lyder) till varför hjälpen begärts. Rapporten utgör alltså på ett generellt plan uppringarens skäl att ringa, och på ett specifikt plan utgör den den logiska motiveringen till att den begärda hjälpen efterfrågas. Med andra ord produceras inte händelsebeskrivningen som ett separat skäl att ringa SOS-centralen, utan den ger begäran en specifik innebörd.

Det är inte så vanligt i 90 000-korpusen att uppringarens initiala tur innehåller händelsebeskrivningar; detta förekommer i färre än 20 % av samtalen. Då de förekommer brukar de produceras som motiveringar till en omedelbart föregående begäran. I denna korpus är den vanligaste typen av respons på opera-

törens öppningsfras en begäran om en viss typ av hjälp, ofta kombinerat med en uttryckningsdestination för den begärda hjälpen. Se exempel (5) och (6):

EXEMPEL 5. Op: operatör; Upp: uppringare [PO09:01]
 001 Op: nittitusen
 →002 Upp: ja ↑kunde ja få en ambulans ti Bondevägen sextisju be:?
 003 Op: ↑mmhm e de bråskande?

EXEMPEL 6. Op: operatör; Upp: uppringare [PO06:01]
 001 Op: nittitusen
 002 (0.6)
 →003 Upp: ja skulle vilja ha en ambulans till Norr- (0.2)
 →004 Göte Gustavsson Norrlinge Norrstad
 005 Op: mm:hm e de ↑bråskande:

I exempel (5) börjar uppringaren med att med ett *Ja* visa att hon mottagit operatörens identifiering (Whalen & Zimmerman 1987, se även Garcia & Parmer 1999, för en diskussion av den lokala relevansen för sådana tillkännagivanden). I exempel (6) finns det däremot inget sådant tillkännagivande. Här producerar uppringaren rakt på sak sin första tur efter en kortare väntan. I båda exemplen begär uppringaren ambulans, och går sedan vidare till att uppge sitt namn och sin adress, som en precisering av vart ambulansen önskas. I motsats till exempel (1) och (2) visar operatörerna genom sina kvitteringar efter uppringarnas ambulansbeställningar att en ambulansbeställning + adress i dessa exempel räcker för att på detta stadium uppfylla förväntningarna på uppringarna att uppge ett skäl för att ringa SOS-centralen.

Det finns dock viss variation när det gäller hur en ambulansbeställning med adressuppgift uttrycks. Exempelvis kan de båda komponenterna ges i omvänd ordning, som i exempel (7):

EXEMPEL 7. Op: operatör; Upp: uppringare [PO15:01]
 001 Op: nittitusen
 →002 Upp: ja::*eh* de e utifrån Bredinge kan vi få en ambulans
 →003 ut till Stora Norrby
 004 Op: jaa↓ e de brås↑kande=

Här inleder uppringaren med att bekräfta att SOS-centralens identifiering har mottagits och förståtts, och därefter övergår hon till att specificera platsen (en bondgård eller motsvarande) för att först därefter göra en ambulansbeställning.

Det förekommer också att uppringaren ibland begär att bli kopplad till en viss instans utan att ha producerat någon platsbeskrivning, som i exempel (8):

EXEMPEL 8. Op: operatör; Upp: uppringare [PO04:01]
 001 Op: nittitusen
 →002 Upp: *eh polisen*?
 003 Op: jaa↓ gäller de ↑bråskande larm

Gemensamt för exemplen (5)–(8) är att operatören accepterar uppringarens första tur som att den i tillräcklig grad visar legitimiteten bakom att ringa SOS-centralen för att utfrågningen ska fortsätta. På detta stadium behöver uppringaren sedan uppge ett skäl för samtalet, vilket vanligen görs i uppringarens andra tur i samtalet. Några undantag till detta ses i exempel (9) och (10) där operatören i stället uppehåller sig vid platsbeskrivningen.

EXEMPEL 9. Op: operatör; Upp: uppringare [PO03:01]

001 Op: nittitusen
002 Upp: .hh Ja hej (ja) >skulle ja kunna få< en ambulans ut till
003 eh (0.45)pt Bre:bo heter de här.
004 (0.55)
005 Op: Bre:bo:
006 Upp: ja: en sopkille här som har skuri sej ganska ordentlit i
(.)
007 ja i: (1.2) va heter de (.) ja hal- pulsådern i armen va

EXEMPEL 10. Op: operatör; Upp: uppringare [PS06:01]

001 Op: ESSO;ESS nittitusen?
002 Upp: .hh ja hej ja skulle vilja ha en ambulans till
003 Typografvägen nie Västerby
004 (1.0)
005 Op: i Västerby
006 Upp: jaa
007 (1.8)
008 Op: mmhm Typografvägen nie=
009 Upp: =jaa
010 Op: >va e (de) som har< hänt då

Båda exemplen visar hur operatören börjar efterfråga ett förtydligande av (deklar av) den platsbeskrivning som uppringaren har tillhandahållit. Man kan notera att SOS-operatörerna genom att fokusera på detaljer i uppringarens platsbeskrivning också visar att formatet hjälpbegäran + platsbeskrivning är ett för institutionen relevant sätt att som uppringare presentera sitt ärende.

I följande något avvikande fall uppger uppringaren adressen men framställer inte någon begäran om hjälp. Av detta exempel framgår att operatörer förväntar sig att uppringare ska efterfråga vissa typer av hjälp som en del av sina första handlingar i samtalsopptagningen.

EXAMPEL 11. Op: operatör; Upp: uppringare [PF17:01]

1. Op: nittitusen
2. Upp: ja ifrån: Rödbby
3. Op: jaa
4. Upp: Kypargatan sju be:
-5. Op: jaa vill du ha ambulans eller=
6. Upp: =jaa (.) de e väl bäst de (som de ser ut) (0.2)
7. Karlsson (1.0) sju be: högst opph
8. (0.8)

Uppringaren inleder med en generell platsbeskrivning (rad 2) genom att uppge orten Rödbby. Operatören bekräftar informationen och uppringaren preciserar platsen genom att uppge en gatuadress (rad 4), men utan att efterfråga hjälp. Operatören identifierar med frågan *Jaa vill du ha ambulans eller* det hittillsvarande samtalet som problematiskt och att det problematiska ligger i avsaknaden av ett skäl för samtalet. Dessutom innebär operatörens fråga ett förslag på vilken typ av hjälp som uppringaren kan tänkas önska (nämligen ambulans)⁵. Det föreslagna skälet bekräftas av uppringaren i dennes nästa tur.

Operatörens kandidatförslag är intressant på grund av att det inte enbart visar hennes orientering mot avsaknaden av hjälpbegäran i uppringarens första tur, utan att det dessutom visar hennes förväntningar på hur uppringarens skäl för samtalet borde presenteras.

4.1.2 Att följa upp »beställningsöppningar»

I det föregående har vi konstaterat att uppringare som svar på operatörens öppningsfras »90 000» vanligen begär en viss form av hjälp. Vi kallar här denna typ av öppning för beställningsöppning, vilket syftar på att uppringaren gör en hjälpbeställning (jfr Heritage & Clayman 2010 s. 69–72). Sådana begäranden om hjälp kan kombineras med andra handlingar som att beskriva platsen eller, vilket är mindre vanligt, rapportera problem som därmed tjänar som förklaring till varför uppringaren begär(t) hjälp. Denna procedur utgör ett ordnat och lokalt normativt sätt för uppringaren att presentera sitt ärende, vilket blir tydligt i operatörens påföljande respons.

Nu går vi över till att undersöka hur utfrågningen fortsätter. Den typiska fortsättningen på det här stadiet i samtalet är att operatören hör efter hur brådskande/akut ärendet är.⁶ Detta exemplifieras i exempel (5)–(8) ovan. Exempel (3) och (4) behöver också förklaras i det här sammanhanget. I exempel (3) handlar operatörens fråga huruvida det rapporterade inbrottet är pågående naturligtvis också om hur akut ärendet är. I exempel (4) framgår ärendets akuta status av uppringarens beskrivning »småbarn som springer på motorvägen».

⁵ Det kan noteras att frågan avslutas med ett *eller*. Konstruktionen av frågan gör att den får betraktas som en äkta »eller-fråga» (or-inquiry, se Lindström 1999). Lindström menar att denna frågekonstruktion sänker preferenskraven och underlättar för mottagaren av frågan att avge ett icke-prefererat svar. I det aktuella exemplet kan alltså frågekonstruktionen göra det mer accepterat att inte bekräfta den föreslagna orsakskandidaten och i stället t.ex. uppge att man önskar bli kopplad till polisen eller brandkåren.

⁶ Alternativt kan operatören inleda en sekvens vars syfte kan vara att klargöra någon oklar omständighet i uppringarens första tur, som i exempel (9) och (10).

Låt oss till att börja med studera sättet att ställa frågor och vilka handlingar från uppringarens sida som frågorna ger upphov till:

EXEMPEL 5b. Op: operatör; Upp: uppringare [PO09:01]

001 Op: nittitusen
002 Upp: ja kunde ja få en ambulans ti Bondevägen sextisju be:
-003 Op: mmhm e de bråskande
-004 Upp: ja de e nånting me hjärta han har kärllkramp å å
-005 e så andfådd å väldigt [eh (.)] dåli
006 Op: [Mmhm]
007 Op: Bondevägen sextisju be:=

EXEMPEL 6b. Op: operatör; Upp: uppringare [PO06:01]

001 Op: nittitusen
002 (0.6)
003 Upp: ja skulle vilja ha en ambulans till Norr- (0.2)
004 Göte Gustavsson Norrlinge Norrstad
-005 Op: mmhm e de bråskande
-006 (0.6)
-007 Upp: ja:a de e en äldre dam som ligger på backen
008 (0.2)
009 Op: ut- ute eller

EXEMPEL 7b. Op: operatör; Upp: uppringare [PO15:01]

001 Op: nittitusen
002 Upp: ja:a: de e utifrån Bredinge kan vi få en ambulans
003 ut till Stora Norrby
-004 Op: jaa e de bråskande=
-005 Upp: =Ja de e en kille som har tuppa av han va här å å
-006 skulle höll på å greja me en (.) höfräs (.) (ova-o)
-007 (0.2) han har skuri sej säger dom på handen ()
008 ((En hund skäller i bakgrunden rad 6-13))
009 Op: jaha har han skuri sej mycke då eller

EXEMPEL 8b. Op: operatör; Upp: uppringare [PO04:01]

1. Op: nittitusen
2. Upp: *eh polisen*
-3. Op: jaa gäller de bråskande larm
-4. Upp: eh: de ni får skicka ut en bil alltså som tar reda på
-5. en ute på torget en gammal äldre man [som ligger]
6. Op: [m m h m]
7. ett ögonblick här då

I exempel (5b)–(8b) visar operatören initialt i sin tur med ett *mmhm* (exempel (5b)–(6b)) eller ett *jaa* (exempel (7b)–(8b)) att hon har tagit emot uppringarens specificerade begäran om hjälp. Därefter övergår hon direkt till att fråga om ärendet är bråskande. Här kan noteras att uppringaren i dessa fall inte enbart ger ett bekräftande svar. I stället följer här en beskrivning av själva incidenten. Dessa beskrivningar är att förstå som indirekta motiveringar för klassificeringen av ärendena som akuta. Med andra ord behandlar uppringaren operatörens fråga om huruvida ärendet bråskar som en fråga som avser ärendets relevans för SOS. Detta illustreras tydligt även av följande fall:

EXEMPEL 12. Op: operatör; Upp: uppringare [PO36:01]
 001 Op: nittitusen
 002 Upp: ja vi ska be om en ambulans [(här)]
 003 Op: [e de] bråskande=
 -004 Upp: =(ja) de ska va syrgas me
 005 Op: jaa joodå de har vi .hh

Som svar på operatörens fråga om ärendet är bråskande (rad 3) bekräftar uppringaren och tillägger att patienten behöver syrgas. Genom att nämna behovet av syrgas utesluter uppringaren alla andra transportmöjligheter än just ambulans, det transportmedel som hon har begärt. Hon uppfattar alltså operatörens fråga på rad 3 som ett försök från institutionens sida att fastställa i vilken mån den händelse som föranlett samtalet har institutionell relevans.

När det gäller öppningssekvenser i den första korpusen har vi visat att efter operatörernas identifikation av SOS Alarm genom den initiala presentationen 90 000 brukar uppringare använda sin första samtalstur till att efterfråga en specifik hjälpinsats. Ett närmare studium av ett avvikande fall visade t.o.m. att operatörer förväntar sig att uppringare i sin första tur efterfrågar hjälp, antingen enbart eller i kombination med andra handlingar. Sådana handlingar kan vara att bekräfta identifikationen, att ange plats eller adress, att motivera eller förklara hjälpförfrågan. Den typiska fortsättningen är att dessa formuleringar sedan utvecklas genom att uppringaren som svar på operatörens fråga om hur akut ärendet är beskriver den händelse som ligger till grund för samtalet.

Nu övergår vi till att studera hur samma sekventiella positioner hanteras i vår andra korpus.

4.2 SOS 112 vad har inträffat?

Medan 90 000-korpusen utmärktes av att uppringarna använde en begäran om hjälp som det enskilt vanligaste sättet att presentera sitt ärende på, så framgår i analysen nedan att det är ovanligt att ärendet presenteras på detta sätt i 112-korpusen; det kan t.o.m. sägas vara disprefererat.

Denna del av analysen börjar med en diskussion av operatörernas standardöppningsfras, därefter undersöker vi några av de responser som denna fras rutinmässigt ger upphov till. Analysen avslutas sedan med ett samtal där det vanliga samtalsmönstret bryts upp och därmed avslöjar en normativ ordning som starkt skiljer sig från den vi såg i den föregående korpusen.

4.2.1 Skälet för samtalet – rapporter i första turen

I diskussionen av den första korpusen konstaterade vi att operatörernas öppningsyttrande »90 000» fungerar som institutionens identifiering i nödsamta-

len. Vidare påpekade vi att detta sätt att inleda samtalet innebär en uppdelning av samtalsdeltagarna i två ömsesidigt konstituerande kategorier, genom att operatörens identifiering av sig själv som »hjälpgivare» automatiskt tillskriver uppringaren en identitet som »hjälsökare».

I den andra korpusen innehåller operatörernas standardfras med vilken de svarar i telefon en identifiering som består av en kombination av institutionsbeteckningen SOS samt numret 112, alltså »SOS ett ett två». Utöver detta innehåller öppningsyttrandet en andra del, nämligen en direkt fråga om vad som har föranlett uppringaren att ringa nödlarmsnumret (se Cromdal, Osvaldsson & Persson-Thunqvist 2008 för en mer utförlig diskussion kring öppningsfrasen). Låt oss studera exempel (13) och (14) nedan:

```
EXEMPEL 13. Op: operatör; Upp: uppringare [v30].
000      ((ringsignal))
001      ((hörbar duns i andra änden))
002 Op:   essoessettetvå:↑ va↑inträffat?
003      (.5)
-004 Upp: ja::↑ de ä: en:::↑h >min syster<
-005      kuh- kille har så lågt blodsocker
-006      att vi får inte ordning på('n)
-007      (.) .hhh flyttade ↑in ida men han
-008      e precis toki.
009      (.45)
```

```
EXEMPEL 14. Op: operatör; Upp: uppringare [v14]
000      ((ringsignal))
001 Op:   .hhhh >essoessettet↑två:vainträff↑at?<
002      (.55)
003 Upp:  >hejdu< ja:h står på en par↑ke°ring°
004      (.35)
-005 Upp: i gottköping ↑här och de står
-006      en bi::l som de ryker (.) ur
-007      motorhuvn av=å ja befarar att
-008      de börjar ↑brinna snart riktigt
-009      orden[tlitt här a]sså.
```

Båda exemplen visar hur uppringarna besvarar operatörens identifikation av SOS-centralen genom att bekräfta att de mottagit informationen, för att sedan, i samma tur, övergå till att beskriva den händelse som de menar kräver omedelbar assistans. I exempel (13) bygger uppringaren, med viss möda, upp en berättelse som handlar om uppringarens (som man på det här stadiet i berättelsen får anta) diabetessjuka svåger som beskrivs som oregerlig (»precis tokig») p.g.a. lågt blodsocker. I exempel (14) har uppringarens bekräftelse formen av en hälsning som produceras snabbt och inte lämnar utrymme för operatören att ta tillbaka turen för att ge en svarshälsning. Därigenom kan uppringaren i stället för att inleda ett hälsningsnärhetspar omedelbart övergå till nästa handling, att ge en platsangivelse som därefter direkt följs av en beskrivning av den proble-

matiska händelsen, nämligen en brinnande bil. (Platsangivelsen för händelsen, en parkeringsplats, kan naturligtvis också ses som ett sätt att påpeka det akuta i situationen, eftersom andra bilar också kan fatta eld.)

En skillnad mellan de båda exemplen är att uppringaren i exempel 13 i sin rapportering av händelsen kan sägas antyda att hon och systemen också själva kan befinna sig i fara, medan rapporten i exempel (14) mer har karaktären av en oro för andras egendom, och därmed kan sägas vara en presentation av uppringaren som en god och ansvarstagande medborgare (vad som i litteraturen har kallats ett »good citizen's call», se t.ex. Turner 1969, Eglin & Wideman 1979, Cromdal, Osvaldsson & Persson-Thunqvist 2008). I båda exemplen motiverar uppringarna i sina första turer samtalet till SOS-centralen genom att rapportera någon specifik problematisk händelse. Med andra ord konstruerar båda uppringarna sina yttranden som relevanta svar på operatörernas fråga om vad som har inträffat.⁷

Vårt nästa exempel visar att det finns viss variation i detta mönster:

EXEMPEL 15. Op: operatör; Upp: uppringare [v13]
 000 ((line open))
 001 Upp: .hhh ((andas djupt))
 002 Op: <esoes:>ettett>två vavar
 003 inträffat?
 004 (.65)
 -005 Upp: ä:: <ja ha:r väldia (.)
 -006 bröstsmärto:r> >ja vet inte
 -007 om ja behöver ha ambulans
 -008 >>eller om de (räcker me)
 -009 sån här<< <sjuk-vårds-transport>
 010 Op: hm

Efter operatörens öppningstur följer en kort paus innan uppringaren producerar en tveksamhetsmarkör (ä::, rad 5). I jämförelse med exempel (13) och (14) avviker detta exempel i viss mån, på så sätt att uppringaren på det här stadiet i samtalet visar att hon inte är helt säker på att hon har ringt rätt. Därefter beskriver hon sina symtom (»väldiga bröstsmärtor», rad 5–6) och förklarar att hon inte vet om hon behöver ambulans eller om det räcker med sjukvårdstransport.

Denna uppringare är alltså inte säker på om hon borde ringa SOS Alarm eller inte, och hon använder sin första samtalstur till att presentera denna osäkerhet.

Samtidigt vill vi påpeka att även om detta exempel tydligt skiljer sig från de två föregående beträffande vilken epistemisk hållning uppringaren uppvisar så är det viktigt att notera att uppringaren ändå utformar sina handlingar så att

⁷ Detta är fallet även om platsangivelsen i exempel (14) sker i en sekventiell position där operatören har efterfrågat en händelsebeskrivning. Platsangivelsen presenteras i samma tur som händelsebeskrivningen och framstår som en introduktion till denna.

hennes yttrande konstrueras som ett svar på operatörens inledande fråga på rad 2–3. Låt oss nu fortsätta med att studera de följande turerna.

4.2.2 Skälet för samtalet – utarbetandet av detaljer

Utmärkande för 112-korpusen är att uppringarna i regel använder sin första tur till att rapportera vad som har hänt som svar på operatörens öppningsfras, se exempel (13b)–(15b). Detta skiljer sig från 90 000-korpusen, där vi visade att uppringarna i stället i regel inleder med att begära assistans. Operatörens uppföljande fråga på sådan begäran om assistans brukade emellertid locka fram en beskrivning av den händelse som föranlett samtalet.

EXEMPEL 13b. Op: operatör; Upp: uppringare [v30].

```

000 ((ringsignal))
001 ((hörbar duns i andra änden av linjen))
002 Op: essoessettetvå:↑ va↑inträffat?
003 (.5)
004 Upp: ja::↑ de ä: en::↑h >min syster<
005 kuh- kille har så lågt blodsocker
006 att vi får inte ordning på('n)
007 (.) .hhh flyttade ↑in ida men han
008 e precis toki.
009 (.45)
-010 Op: ↑m::=lever han om nu alltså↑
-011 [eller]
012 Upp: [ja::] de- han ä precis galen.=
013 Op: *↑A:*::↑ (.) va har du för
014 telefonnummer du ringer ifrån?
015 Upp: >öh< ↑noll sjunoll↑=
```

EXEMPEL 14b. Op: operatör; Upp: uppringare [v14]

```

000 ((ringsignal))
001 Op: .hhhh >essoessettet↑två:vainträff↑at?<
002 (.55)
003 Upp: >hejdu< ja:h står på en par↑ke°ring°
004 (.35)
005 Upp: i gottköping ↑här och de står
006 en bi::l som de ryker (.) ur
007 motorhuvn av=å ja befarar att
008 de börjar ↑brinna snart riktigt
009 orden[tlitt här a]sså.
-010 Op: [a:::h:: ]
011 (.55)
-012 Op: >va de< (.) parkerings↑plats
-013 vicken sa du?=>
```

EXEMPEL 15b. Op: operatör; Upp: uppringare [v13]

```

000 ((ringsignal))
001 Upp: .hhh ((andas djupt))
002 Op: <esoessettett>två vahar
003 inträffat?<
004 (.65)
005 Upp: ä:: <ja ha:r väldia (.)
006 bröstsmärto:r> >ja vet inte<
007 om ja behöver ha ambulans
008 >>eller om de (räcker me)
```

```

009      sån här<< <sjuk-vårds-transport>
010 Op:   hm
011      (.8)
012 Upp:  .HH: ((andas djupt))
-013 Op:  höä: h. <har du ha:ft problem>
-014      me hjärtat >°förut°<

```

I exempel (13b) börjar operatören (rad 10–11) att undersöka vad uppringaren menar med sin beskrivning av svågern som »precis tokig»; i exempel (14b) försöker operatören få fram en mer exakt platsangivelse från uppringaren (rad 12–13), och i exempel (15b) påbörjar operatören en diagnostisk intervju (rad 13–14) om uppringarens sjukvårdshistoria.

Till skillnad från rutinfrågan om hur akut uppringarens ärende är (jfr exempel (5b) till (8b)) fäster operatörerna i den här korpusen uppmärksamheten vid detaljerna i uppringarnas initiala rapporter, och använder sin andra tur till att locka fram ytterligare information som är av vikt när de ska besluta om vilka resurser som eventuellt bör skickas iväg. Informationen i uppringarnas första talturer behandlas alltså som relevant – såväl lokalt i relation till den föregående öppningsfrågan som institutionellt med avseende på SOS Alarms verksamhet – och utgör ett avstamp för vidare utfrågning.

4.2.3 Ett avvikande fall

Vi har påpekat att operatörernas öppningsfras i 112-korpusen förutsätter ett smalare spektrum av möjliga relevanta svarshandlingar. Men det finns självfallet inte någon garanti för att uppringare kommer att utföra den relevanta handlingen i sin nästa tur. I 112-korpusen sker detta i lite över 80 % av samtalen, vilket innebär att det förekommer en del variation som vi behöver redogöra för. I vårt sista exempel besvaras operatörens fråga med en begäran om ambulans samt en precisering av önskad destination, med andra ord det typiska format som karaktäriserade 90 000-korpusen.

```

EXEMPEL 16. Op: operatör; Upp: uppringare [v12]
001      (.75)
002 Op:   tch.hhhessoessettettvå:>harinträffat<?
003      (.55)
004 Upp:  .hh >>>ja behöver<<<ambulans
005      tillhö::h hhhh. >gårdsgatan<::eö::h
006      (.95)
007 Upp:  >>>salongen<< på< gårds|ga:tan
008      ledmans|ga:tan.
-009 Op:  h|a:|:: >>va e de som har<<
-010      |h|h|änt |då?
011      (.55)
012 Upp:  >de ett< |ö:verfall (.) hh.ja
013      vet inte:hh.ö::h. (.) hur
014      |all|varlit elle:r .h men han
015      e medve- eh- >vid med<ve:tande.

```

Uppringarens ambulansbeställning och adressangivelse på rad 4–5 följs av en paus, möjligen på grund av de utdragna vokalljuden i slutet av uppringarens tur, eftersom dessa skulle kunna tolkas som att uppringaren inte är klar med sitt yttrande utan planerar att fortsätta turen. Det visar sig sedan att fortsättningen innehåller en mer detaljerad destinationsangivelse för den begärda ambulansen (rad 7–8). Denna tur följs av att operatören på ett prosodiskt tydligt markerat sätt bekräftar mottagandet av uppringarens begäran ($h \uparrow a : \uparrow : : :$, rad 9), och sedan frågar vad som har hänt. Denna respons från operatören kommer vi nu att utreda mer i detalj.

Vi kan då för det första konstatera att prosodin hos operatörens inledande bekräftelse på rad 9 kontrasterar mot tempot i åtminstone delar av uppringarens tur, som innehåller flera snabba element. Detta kan tolkas som att uppringaren med hjälp av temporala och prosodiska medel visar upp en medvetenhet om att ärendet är brådskande, men att operatören på det här stadiet inte delar uppringarens syn. För det andra kan det hävdas att operatörens fråga om vad som har hänt kan ses som en parafras av den initiala frågan om vad som har inträffat, och att detta sätt att parafrasera – kombinerat med ett påhängt *då* – antyder att uppringarens respons på den initiala frågan saknar relevans, såväl lokalt (dvs. den är inte ett svar på den fråga som ställts i operatörens föregående tur) som även potentiellt ur institutionens perspektiv. Till denna tolkning bidrar också det prosodiskt markerade uttalet av *hänt*. Med andra ord är operatörens tur konstruerad så att den bekräftar mottagandet av uppringarens handlingar men samtidigt visar på att handlingarna inte är tillräckliga för att etablera samtalets relevans ur institutionens synvinkel. Mer specifikt visar turen på att det som saknas i uppringarens handlingar och som är avgörande för institutionens bedömning av ärendet är en beskrivning av vad som har inträffat.

Mot bakgrund av detta kan uppringarens respons förstås som att den är orienterad mot att ge den tidigare utelämnade informationen. Den börjar med beskrivningen att det har varit ett överfall, vilket följs av viktig information om offrets medicinska status. Uppringarens andra tur visar upp hans förståelse av exakt vilken typ av information som operatören har sökt, och levererar utan omsvep den saknade uppgiften. Detta samtal visar hur operatörer rutinmässigt undersöker uppringarnas initiala turer efter händelsebeskrivningar snarare än efter vilka önskemål om hjälp som framförs, och vidare hur de hanterar avsaknaden av händelsebeskrivningar som just utebliven information.

5. Slutledningar och diskussion

Nödsamtal utgör exempel på konkreta fall där medborgare möter en av samhällets institutioner. Genom att analysera sådana samtal och visa hur de båda parternas handlingar är strukturerade kan vi belysa vad Watson & Sharrock (1990 s. 25) har kallat den »praktiska muntliga produktionen» (*practical oral production*) av en viktig samhällsfunktion. Även tidigare har forskare (t.ex. Artman & Waern 1999, Nordberg 1999, Normark 2002, Ikeya 2003) intresserat sig för mötet mellan å ena sidan professionella institutionsrepresentanter – i det här fallet SOS-operatörer – med ansvar för att administrera adekvat hjälp i form av t.ex. ambulanssjukvård på ett effektivt sätt och å andra sidan lekmän som till skillnad från operatörerna ofta besitter förstahandsinformation om ärendet. Tidigare studier av nödsamtal visar att de inledande turerna i samtalsöppningarna kan vara synnerligen avgörande för hur samtalen utvecklas (se t.ex. Garcia & Parmer 1999, Wakin & Zimmerman 1999). Därmed utgör de en viktig förutsättning för en lyckad räddningsinsats.

I denna artikel har vi undersökt hur den inledande interaktionen i svenska nödsamtal har varit organiserad i två sinsemellan olika – men fullt jämförbara – korpusar som spelats in med cirka 20 års mellanrum vid två svenska SOS-centraler. Vi har därmed kunnat göra en historiskt jämförande analys av hur personer med likartade ärenden agerar i dessa två likartade situationer. Denna analys visade på två tydligt skilda institutionella sätt att svara i telefonen och vilken effekt dessa öppningsfraser hade på uppringarens fortsatta handlande.

Det typiska sättet att respondera på operatörens öppningsyttrande »nittitusen» eller »ess o ess nittitusen» i den äldre korpusen var att göra en ambulansbeställning (i de fall det var uppringarens avsikt), och detta kombinerades ofta med en adressbeskrivning. Båda parter visade också upp en orientering mot att det var just en sådan handling som förväntades av den som ringer upp. Om så inte skedde uppmärksammades avsaknaden av denna handling och rättades till omedelbart. Vi noterade också att på det här stadiet i samtalet brukade uppringaren inte producera någon beskrivning eller rapport av händelsen, och någon sådan förväntade sig operatören heller inte. När sådana rapporter ändå förekom som en del av uppringarens inledande topik fyllde de funktionen av att vara motiveringar till hjälpförfrågan. Vanligen dök uppringarnas händelserapporter i 90 000-korpusen i stället upp som ett resultat av operatörens fråga om huruvida ärendet var akut, något som också inledde den följande utfrågningsfasen.

Till skillnad från ovanstående fann vi i 112-korpusen att frasen »ess o ess ett ett två va har inträffat» har en tydligt framåtsyftande orientering (se Schegloff 1986, 2007 om s.k. *sequence interlocking*) mot nästa tur. Den handling som blir *konditionellt relevant* (Schegloff 1968) genom operatörens öppningsfråga blir i detta fall en beskrivning av den händelse som har föranlett samtalet till SOS Alarm.

Wakin & Zimmerman (1999) har observerat liknande förekomster⁸ av öppningsturer som binder samman en presentation av institutionen med en förfrågan till uppringaren att specificera sitt ärende. De menar att ett sådant sätt att organisera turena »kortslyter» uppringarens begäran om en specifik typ av assistans (s. 425). I stället fungerar själva uppringandet som begäran om hjälp. Som vår analys av 112-korpusen har visat innebär detta att samtalets öppning förkortas med en sekvens (förutsatt att uppringaren gör som hon/han förväntas göra) och att frågefasen kan inledas redan i samband med uppringarens första tur.

Men vinsterna med denna öppningsfras handlar inte enbart om att kunna avsluta en överflödig sekvens. Den styrande frågan om »vad som har inträffat» i 112-korpusen medför i praktiken en förändrad bedömningssituation. För att begära en viss typ av assistans (ambulans eller polis eller brandkår) måste uppringaren själv ta ställning till vilka insatser som situationen verkar kräva. Med den ändrade öppningsrutinen flyttas denna preliminära bedömning helt från uppringaren till operatören.⁹ Av exempel (16) framgår hur den typen av uppringarinitierade begäranden om resurser numera omedelbart blir föremål för operatörens sanktioner. Det finns sannolikt flera skäl till varför uppringares bedömning av vilka specifika resurser som nödläget påkallar inte är av så stort intresse för SOS-operatörerna. Det sannolikt viktigaste skälet gäller det faktum att de flesta uppringare saknar professionella insikter om hur det går till att skicka ut utryckningsfordon.¹⁰ Visserligen kan det som motargument hävdas

⁸ Vi hänvisar till Lane County 9-1-1 transkripten.

⁹ Detta bör naturligtvis inte alls tolkas som att uppringare före 1996, när den nya praktiken infördes, fritt kunde välja vilka utryckningsresurser de ville. Ansvaret att fatta beslut om att skicka resurser (inklusive typ av och storlek på resurser) har hela tiden legat på operatören. Enbart den redundans som har funnits beträffande att uppringaren har fått begära en viss typ av resurs har nu eliminerats. Dock kan det påpekas att beslutet att bli kopplad till en viss utryckningsenhet i vissa länder explicit har legat på uppringaren. Så rapporterar exempelvis Ikeya (2003) utifrån en korpus av 119-samtal till en kommando- och kommunikationscentral för ett japanskt »metropolitan fire department», och redogör för hur institutionsrepresentanten svarar med följande fras: »Fire Department, fire or medical emergency?»

¹⁰ Mycket kortfattat kan vi nämna att detta inkluderar kunskap om relevanta regelverk (t.ex. krav på att meddela polisen varje gång räddningstjänsten larmas), om sjukvårdsrelaterade frågor (t.ex. beträffande bedömd prioriteringsordning) eller om mer allmänna logistiska frågor i samband med en

att en uppringares begäran om en viss typ av assistans skulle kunna vara en indikator på vilken typ av händelse ärendet gäller och också hur allvarlig händelsen är, men baserat på vår analys av uppringarnas första turer i de två korpusarna menar vi att sådan information ges på ett mer adekvat och detaljerat sätt som svar på en uttrycklig fråga om händelsen.

En ytterligare handling som kan elimineras genom den nya frågepraktiken i 112-samtalen är operatörens fråga om hur akut ärendet är. Man kan tänka sig att det utifrån institutionens perspektiv skulle vara ett relevant argument att lek-män inte längre erbjuds möjligheten (eller – om man så vill – åläggs bördan och ansvaret) att ta ställning till prioriteringsfrågor. Oavsett om detta verkligen var en del av syftet bakom den nya praktiken eller inte kan vi konstatera att uppringare är mycket skickliga på att på ett snabbt och smidigt sätt behandla denna aspekt genom att använda operatörens fråga om vad som inträffat för att producera en preliminär beskrivning av händelsen.

Hursomhelst är den typen av beskrivning normativt förekommande i 112-korpusen och utgör, som vi har visat, en direkt effekt av operatörens fråga om vad som inträffat. Formatet »identifikation + fråga» verkar, som redan antytts, gynna frågefasens progression. Dessutom tydliggör den praktiken parternas skilda skyldigheter och befogenheter genom att uttryckligen tilldela den professionella parten ansvaret för avgörande ställningstaganden och beslut. Studiens resultat ger oss därför anledning att understryka de praktiska fördelarna med att använda den här typen av styrande samtalsöppning, för att så snabbt som möjligt komma in på frågefasen och att tydligt fördela ansvaret i samtalen. Vi anser att en sådan rekommendation är både empiriskt välgrundad och tar hänsyn till institutionens mål, policy och praktiska arbetsomständigheter.

Litteratur

- 91/396/EEC: Council Decision of 29 July 1991 on the introduction of a single European emergency call number.
- Arminen, Ilkka., Koskela, Inka & Vaajala, Tiia, 2008: Configuring presence in simulated and mobile contexts. I: Anna Spagnolli & Luciano Gamberini (eds.), *Proceedings of the 11th Annual International Workshop on Presence*. Padova, 16–18 October.

nödsituation (t.ex. var närmaste ambulans befinner sig, vilket i kombination med andra hänsynstaganden har konsekvenser för om en närmare belägen brandbil ska kallas till platsen för att i väntan på ambulansen ta hand om skadade). Det finns självfallet många ytterligare frågor som aktualiseras i samband med ett nödsamtal, men detta är exempel på några av de faktiska ställningstaganden som vanligen är aktuella i samband med utlarmandet av enheter till en olycksplats.

- Artman, Henrik & Waern, Yvonne, 1999: Distributed cognition in an emergency co-ordination centre. I: *Cognition, Technology & Work* 1. S. 237–246.
- Baker, Carolyn D., Emmison, Michael & Firth, Alan, 2005: *Calling for Help: Language and Social Interaction in Telephone Helplines*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bergmann, Jörg, 1992: Alarmiertes Verstehen: Kommunikation in Feuerwehrnotrufen. I: Thomas Jung & Stefan Müller-Doohm (eds.), »Wirklichkeit« im Deutungsprozess. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Cromdal, Jakob, 2009: Hanlingars konsekvens och tolkningars relevans: Om deltagarorientering inom konversationsanalys. I: *Den väsentliga vardagen: Några diskursanalytiska perspektiv på tal, text och bild*, red. av Anna Sparrman m.fl. Stockholm: Carlssons. S. 39–73.
- Cromdal, Jakob (under utgivning): *Conversation analysis and emergency calls*. I: Clair Chapelle (ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell.
- Cromdal, Jakob, Osvaldsson, Karin & Persson-Thunqvist, Daniel, 2008: Context that matters: Producing »thick-enough descriptions« in initial emergency reports. I: *Journal of Pragmatics* 40. S. 927–959.
- Danby, Susan J., Baker, Carolyn D. & Emmison, Michael, 2005: Four observations on openings in calls to Kids Help Line. I: Carolyn D. Baker, Michael Emmison & Alan Firth (eds.), *Calling for Help: Language and Social Interaction in Telephone Helplines*. Amsterdam: John Benjamins. S. 133–151.
- Eglin, Peter & Wideman, Doug, 1979: Calling the police: Some aspects of the interactional organization of complaints in crime reporting. I: *Analytic Sociology* 2.
- Eglin, Peter & Wideman, Doug, 1986: Inequality in professional service encounters: Verbal strategies of control versus task performance in calls to the police. I: *Zeitschrift für Soziologie* 15. S. 341–362.
- Garcia, Angela C. & Parmer, Penelope A., 1999: Misplaced Mistrust: The Collaborative Construction of Doubt in 911 Emergency Calls. I: *Symbolic Interaction* 22. S. 297–324.
- Heritage, John & Clayman, Steven, 2010: *Talk in action. Interactions, identities and institutions*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Hopper, Robert, 1992: *Telephone conversation*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ikeya, Nozomi, 2003: Practical management of mobility: the case of the emergency medical system. I: *Environment and Planning A* 35. S. 1547–1564.
- Jefferson, Gail, 2004: Glossary of transcript symbols with an introduction. I: Gene H. Lerner (ed.), *Conversation Analysis: Studies from the first generation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 13–31.
- Landqvist, Håkan, 2001: Råd och ruelle. Moral och samtalsstrategier i Giftinformationscentralens telefonrådgivning. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 55.) Uppsala.
- Landqvist, Håkan, 2005: Constructing and negotiating advice in calls to a poison control centre. I: Carolyn Baker, Michael Emmison & Alan Firth (eds.), *Calling for help: Language and social interaction in telephone helplines. (Pragmatics and Beyond. New Series 143.)* Amsterdam: John Benjamins. S. 207–234.

- Larsen, Tine, 2010: Jeg har brug for hjælp. Om anmodninger, alarmopkald og dansk som andetsprog. I: *Nordand. Nordisk tidsskrift for anderspråksforskning* 5(2). S. 83–106.
- Lindström, Anna, 1994: Identification and recognition in Swedish telephone conversation openings. I: *Language in Society* 23. S. 231–252.
- Lindström, Anna, 1999: *Language as social action: Grammar, prosody, and interaction in Swedish conversation.* (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 46.) Uppsala.
- Nordberg, Bengt, 1999: On closings in alarm calls. I: *Språk och stil* NF 8. S. 65–103.
- Normark, Maria, 2002: *Using technology for real-time coordination of work. A study of work and artifacts in the everyday activities at SOS-Alarm.* Stockholm: Royal Institute of Technology.
- Paoletti, Isabella, 2007: Communication and gender issues in an Italian medical emergency control room: A case study. I: Mary Barrett & Marilyn, J. Davidsson (eds.), *Gender and communication at work.* Farnham: Gower. S. 166–179.
- Persson Thunqvist, Daniel, Osvaldsson, Karin & Cromdal, Jakob, 2008: Språkligt arbete i nödsamtal: En kunskapsöversikt med forskningsutblickar. I: *Språk och stil* NF 18. S. 67–92.
- Persson-Thunqvist, Daniel, Osvaldsson, Karin & Cromdal, Jakob, 2012: »SOS 112 – vad har inträffat?» När barn ringer och ber om hjälp. I: *Delaktighetens praktik: det professionella samtalets villkor och möjligheter*, red. av Pia Bülow, Daniel Persson-Thunqvist & Inger Sanden. Malmö: Gleerups. S. 57–71.
- Sacks, Harvey, 1972: On the analyzability of stories by children. I: John J. Gumperz & Dell Hymes (eds.), *Directions in sociolinguistics: the ethnography of communication.* New York: Rinehart & Winston. S. 325–345.
- Sacks, Harvey, 1992: *Lectures on conversation.* Vol. 1–2. Ed. by G. Jefferson. London: Blackwells.
- Schegloff, Emanuel A., 1968: Sequencing in conversational openings. I: *American Anthropologist* 70. S. 1075–1095.
- Schegloff, Emanuel A., 1979: Identification and recognition in telephone openings. I: George Psathas (ed.), *Everyday language: Studies in ethnomethodology.* New York: Irvington Publishers. S. 23–78.
- Schegloff, Emanuel A., 1986: The routine as achievement. I: *Human Studies* 9. S. 111–152.
- Schegloff, Emanuel A., 2002: Reflections on research on telephone conversation: Issues of cross-cultural scope and scholarly exchange, interactional import and consequences. I: Kang Kwong Luke & Theodossia-Soula Pavlidou (eds.), *Telephone Calls: Unity and diversity in conversational structure across languages and cultures.* Amsterdam: John Benjamins. S. 249–281.
- Schegloff, Emanuel A., 2007: *Sequence organisation in interaction: A primer in conversation analysis.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Sharrock, Wes W. & Watson, D. Rod, 1989: Talk and police work: notes on the traffic in information. I: Hywel Coleman (ed.), *Working with language: A multidisciplinary consideration of language use in work contexts.* Berlin: Mouton de Gruyter.
- Turner, Roy, 1969: *Occupational routines: Some demand characteristics of police work.* Unpublished mimeographed paper presented to the Canadian Sociology and Anthropology Association.

- Wakin, Michele A. & Zimmerman, Don H., 1999: Reduction and specialization in emergency and directory assistance calls. I: *Research on Language and Social Interaction* 32. S. 409–437.
- Watson, Rod, 1986: Doing the organization's work: An examination of aspects of the operation of a crisis intervention center. I: S. Fisher & A. D. Todd (eds.), *Discourse and institutional authority*. Norwood, N.J: Ablex.
- Watson, Rod & Sharrock, Wes W., 1990: Conversational actions and organisational actions. I: *Reseaux* 8:2. S. 21–34.
- Whalen, Marilyn R. & Zimmerman, Don H., 1987: Sequential and institutional contexts in calls for help. I: *Social Psychology Quarterly* 50. S. 172–185.
- Zimmerman, Don H., 1992: Achieving context: openings in emergency calls. I: Graham Watson & Robert Seiler (eds.), *Text in context: Contributions to ethnomethodology*. London: Sage. S. 35–51.

Appendix

Transkriptionsnyckel:

(2 . 65)	siffror inom enkelparentes anger pauslängd i sekunder
(.)	mikropaus (kortare än .3s)
(())	transkriptörens/analytikerns kommentar
[	visar att samtidigt tal startar
]	visar att samtidigt tal slutar
=	ytrandena är »latchade», dvs. uttalas direkt efter varandra, utan något glapp dem emellan
(x)	något ohörbart yttras
(xxx)	längre ohörbart stycke
(ord)	osäker tolkning
→	indikerar en viss företeelse som behandlas i texten
:	visar att det föregående ljudet är längre än normalt
<u>hej</u> du	understrykning visar betoning
HALLÅ	visar tydligt ökad ljudstyrka
° °	tydligt lägre ljudstyrka än omgivande tal
* *	knarrig röst
↑ ↓	stigande/fallande intonation i efterföljande tal
?	tydligt stigande intonation fr.o.m. den sista betonade stavelsen, s.k. frågeintonation
.	tydligt fallande intonation fr.o.m. den sista betonade stavelsen, s.k. påståendintonation
–	avbrutet tal
> <	tal som är snabbare än omgivande tal

<	>	tal som är långsammare än omgivande tal
.hh		inandning
hh		utandning

Prosodiska mönster hos frågor

En undersökning av Helsingforssvenska samtal

Av MARTINA HUHTAMÄKI

Abstract

Huhtamäki, Martina, martina.huhtamaki@helsinki.fi, Ph.D Student, Dept. of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki, Finland: "Prosodic patterns in questions. A study of Helsinki Swedish conversations". *Språk och stil* 22:2, 2012, pp. 153–184.

In Swedish, questions are often formed by reversed word order, as in polar questions, or by lexical means, as in wh-questions. In these cases it would not be necessary to mark the question with prosody. Questions, however, can also be formed by declarative clauses or with phrasal constructions. In such cases the syntax itself does not signal a question.

This paper presents a qualitative study of prosodic patterns of questions. The data consist of three Helsinki Swedish multiparty conversations. The methodological framework is Interactional Linguistics. In addition to analyzing intonation, the study examines the prosodic features of prominence, loudness, speech rate and voice quality. The questions comprise polar questions and wh-questions as well as declarative and phrasal constructions. Questions are defined here as utterances that request a response from the recipient, and where the recipient knows more about the topic than the speaker.

The investigation reveals that there are several prosodic patterns of questions in Helsinki Swedish. The prosodic patterns differ in terms of their intonational contours and the prominence of the prosodic features. There are both questions with falling and with rising intonation in the data, but falling intonation is much more common (80 % of the questions). The prosodic patterns are similar to some degree but the differences that emerge cannot be fully explained by syntax. One also has to take into account type of focus, epistemic stance of the participants and whether the question is pointing backward or forward in the interactional context.

Keywords: prosody, questions, interaction, Finland Swedish, Helsinki Swedish.

1. Bakgrund

Frågors prosodi i svenska är ett ämne som har intresserat många, men som ännu är bristfälligt kartlagt (Engstrand 2004 s. 200, House 2005¹). En hel del av forskningen har koncentrerat sig på intonation, speciellt huruvida slutintonatio-

Tack till Eija Aho, Jan Lindström, Anne-Marie Londen och Richard Ogden för värdefulla kommentarer till min undersökning och artikel. Min undersökning har också gynnats av samtal med Elizabeth Couper-Kuhlen. Tack också till referenterna för nyttiga förslag.

¹ House uttalar sig endast om intonationen i frågor.

nen är stigande eller fallande, medan andra prosodiska drag har hamnat i skymundan. Dessutom har de flesta undersökningar hittills behandlat konstruerade fraser eller syntetiskt tal och inte spontana samtal, även om undantag finns (Strömbergsson m.fl. 2012).

I en del språk, såsom franska, kan enbart stigande slutintonation förändra ett yttrande från ett påstående till en fråga (t.ex. Engstrand 2004 s. 203). I svenska signaleras frågefunktion i många fall med hjälp av syntax, genom omvänd ordföljd vid ja/nej-frågor och lexikala medel vid frågeordsfrågor (SAG 1999 s. 730–752). Det innebär att frågefunktionen inte behöver uttryckas med intonationen, och många frågor har samma intonation som påståenden (Gårding 1974 s. 58). Frågor kan emellertid även ha formen av deklarativa satser och så kallade icke-satsformade meningar, och det finns uppfattningar att sådana yttranden görs frågande med hjälp av intonationen (t.ex. Gårding 1998 s. 121, SAG 1999 s. 677, 757–759). Det epistemiska förhållandet mellan deltagarna spelar också en roll för vilka yttranden som uppfattas som frågor i ett samtal. När talaren har mindre kunskap om ämnet än mottagaren tolkas ett yttrande vanligen som en fråga (Heritage 2012).

När det gäller sverigesvenska går åsikterna isär om vilka prosodiska drag som hör ihop med frågor. En del påstår att det finns en viss frågeintonation (t.ex. SAG 1999 s. 677) medan andra (t.ex. Engstrand 2004 s. 200–203) hävdar att frågeintonation bildas på samma sätt som fokusering och emfas i påståendesatser. Gårding (1979 s. 212–215) och House (2002) anser att det som skiljer frågor från påståenden är en generell höjning av tonhöjden och ett större tonomfång hos fokusbetoningen, det vill säga samma faktorer som signalerar fokus och emfas. Stigande slutintonation är inte nödvändig i sverigesvenska frågor, men kan uttrycka handlingar och attityder utöver informationssökning (Gårding 1979, House 2004, House 2005). Nyare undersökningar av frågeprosodi i spontana samtal visar att det finns stor variation i frågors prosodi (Strömbergsson m.fl. 2012). Variationen beror på ett komplicerat samspel mellan syntaktisk form och funktion hos frågan.

Beträffande finlandssvenska finns det inte mycket forskning om frågeprosodi. Kuronen & Leinonen (2010a) har undersökt 50 frågeordsfrågor som består dels av ledigt radiotal, dels av isolerade talsatser. Talarna hade standardfinlandssvenskt uttal, vilket ligger nära den Helsingforssvenska varieteten (jfr Höckerstedt 2010). Grundtonen är i allmänhet fallande i frågeordsfrågorna i materialet. Den högsta tontoppen finns i frågeordet, som alltså är mest prominent, men det finns i allmänhet en prominent stavelse på ett centralt element i slutet. Östman (1991) har experimentellt undersökt samspelet mellan pragma-

tiska partiklar (här: *diskursmarkörer*) och prosodi i Solvdialekten i Österbotten, som prosodiskt avviker från Helsingforssvenska (Aho 2010a). Han fann att partiklarna är viktigare än prosodin för att ett yttrande ska uppfattas som en fråga.

Med Helsingforssvenska avser jag den varietet av finlandssvenska som talas i Helsingforsregionen. Helsingforssvenskan är en av de prosodiskt mycket olika varieteterna av svenskan i Finland, men den anses allmänt ligga närmast det finlandssvenska standardspråket (Höckerstedt 2010 s. 31–43, Kuronen & Leinonen 2010b s. 7, 80). Höckerstedt (2010 s. 58) beskriver Helsingforssvenska som »[f]insk intonation med svenska ljud» och nämner den jämnt fallande intonationen i bägge språken. Kuronen & Leinonen (2008, 2010b) behandlar närmast prosodin i Helsingforssvenska när de beskriver finlandssvenska: fallande slutintonation, korta takter, framhävninɡ av alla betoningsbara ord samt ingen reduktion av obetonade ord. Ett särdrag i Helsingforssvenska, liksom i de flesta andra finländska varieteter av svenska, är att distinktionen mellan akut och grav accent saknas (Selenius 1974, Bruce 2010 s. 180).

När det gäller finlandssvensk frågeprosodi är det relevant att jämföra med finska (se t.ex. Kuronen & Leinonen 2010a). I finska finns det enligt Iivonen med flera (1987 s. 242) inte någon speciell intonation för frågor. Däremot finns det prosodiska drag i frågor som uttrycker något annat än interrogativitet (s. 242–243). Vilka dessa drag är uppges inte. Hirvonen (1970) har beskrivit mönstret i upplästa ja/nej-frågor (*general questions*) och frågeordsfrågor (*particular questions*) i finska. Ja/nej-frågor börjar enligt Hirvonen (1970 s. 31–33) högt, och den höga tonhöjden håller i sig till det viktigaste ordet i satsen. Sedan sjunker tonhöjden snabbt, liksom intensiteten. Skillnaden gentemot frågeordsfrågor är att intonationen hos dem faller redan efter frågeordet (Hirvonen 1970 s. 33).

2. Syfte och definitioner

Syftet med den här artikeln är att bidra till kunskapen om prosodiska drag i frågor i spontana samtal. Artikeln utgör även ett bidrag till beskrivningen av prosodin i finlandssvenska, närmare bestämt Helsingforssvenska. Undersökningen är kvalitativ och syftar till att kartlägga hurdana prosodiska drag som förekommer i frågor och vilka faktorer som påverkar den prosodiska utformningen av frågorna. En skillnad gentemot många tidigare undersökningar är att

jag studerar flera prosodiska drag samtidigt och analyserar samspelet mellan prosodi och andra drag. Eftersom det inte finns mycket tidigare forskning att bygga på har resultatredovisningen formen av en översikt över de prosodiska dragen i frågorna i mitt material. Det är fråga om en preliminär studie som kan ligga till grund för mer utförliga beskrivningar av finlandssvensk frågeprosodi.

Följdfrågan huruvida det finns något som frågeprosodi i Helsingforssvenska berörs också. Likaså ger undersökningen kunskap om prosodiska drag i slutet av frågeturer, vilket är centralt för att i framtiden kunna undersöka prosodins roll för turtagning och projicering av turslut i samtal, något som till exempel har studerats av Sacks m.fl. (1974), Ford & Thompson (1996), Steensig (2001), Bockgård (2007) och Huiskes (2010).

Undersökningsmaterialet består av tre vardagliga samtal mellan personer från Helsingforsregionen. Jag jämför mina egna resultat med undersökningar av frågeprosodi i sverigesvenska och finska, men har inte själv gjort någon empirisk undersökning av dessa. I viss utsträckning hänvisar jag också till relevanta undersökningar av engelska och tyska.

Prosodi används här som en övergripande term för talets suprasegmentella drag. Dessa omfattar temporala, dynamiska och melodiska egenskaper hos talet och de akustiska dimensionerna duration, intensitet och grundtonsfrekvens (F_0). Med andra ord undersöker jag längd, talhastighet, ljudstyrka och intonation. Dessutom undersöker jag röstkvalitet som ett av de prosodiska dragen (se Bruce 1998 s. 11, Engstrand 2004 s. 173–217, Selting 2010 s. 4–5, Szczepek Reed 2011 s. 1–24).

Med *fokusbetoning* avses här den auditivt och akustiskt mest framträdande betoningen i en fråga. Fokusbetoningen kan tänkas visa vilket element talaren informationsmässigt fokuserar på, ett nytt eller kontrasterande element (Ladd 1996 s. 45 ff., 160 ff., Engstrand 2004 s. 195). Om inget speciellt element är fokuserat, placeras betoningen i centralsvenska i slutet av yttrandet (Bruce 1998 s. 101, 178, 2010 s. 88). Fokusbetoning realiseras i svenskan bland annat med tonala medel och ökad längd (Bruce 1998 s. 82, Heldner 2001). Enligt Aho (2010b) uttrycks fokusbetoning i Helsingforssvenska med en stigning och ett fall hos grundtonen i mitten av stavelsen (jfr Bruce 2010 s. 181). Det här är en skillnad från centralsvenska, där fokusbetoningen realiseras som två tontoppar vid grav accent (s. 87–88). I finlandssvenska är det ofta relativ jämvikt mellan de prominenta orden i en fras, så att det saknas en tydlig fokusbetoning (Bruce 2010 s. 87–88).

Med *brett fokus* avses att det fokuserade är en hel fras, till skillnad från smalt fokus då bara ett element är fokuserat (Ladd 1980 s. 74, Ladd 1996 s. 162–163,

Bruce 1998 s. 178). Om inte något speciellt element är fokuserat finns fokusbetoningen åtminstone i centralsvenska i slutet av yttrandet (jfr ovan). Med *smalt fokus* avser jag att det som lyfts fram i frågan är ett enda element, till skillnad från brett fokus när det centrala är en hel fras (Ladd 1980 s. 78–80, Ladd 1996 s. 162–163). Det fokuserade kan vara ny eller kontrasterande information. När betoningen finns i slutet av frasen går det inte att avgöra om det är fråga om smalt eller brett fokus (Ladd 1996 s. 163).

Frågor kan knappast definieras på ett enkelt sätt, utan man måste beakta flera faktorer (jfr Stivers & Enfield 2010). Vid urvalet av frågor i materialet har jag därför utgått från flera drag hos yttrandena: frågans syntax, den handling som utförs med frågan, frågans sekventiella placering och de epistemiska förhållandena mellan talare och mottagare.

Jag har excerperat yttranden som till syntaxen är frågor, det vill säga ja/nej-frågor och frågeordsfrågor. Dessutom har jag undersökt deklarativer och frasformade yttranden med frågefunktion (jfr Freed 1994, SAG 1999, Ehrlich & Freed 2010 s. 4–5, Heritage 2012).

Jag har beaktat vilken handling som utförs med hjälp av yttrandena, så att jag valt sådana turer som begär information i stället för att syfta till att utlösa en handling (jfr Labov & Fanshel 1977 s. 88 ff.). Frågor i vardagliga samtal, som mitt undersökningsmaterial, har därtill vanligen också andra funktioner (Goody 1978, Selting 1992, Freed 1994, Couper-Kuhlen 2012).

Jag har betraktat yttranden som frågor om de fungerar som förstaled i ett yttrandepar (jfr Raevaara 1993 s. 9, Lindholm 2003 s. 49–50, Ehrlich & Freed 2010 s. 6). Frågor och svar är ett typiskt exempel på yttranden som produceras av olika talare men förekommer parvis i yttrandepar² (*adjacency pairs*, Schegloff & Sacks 1973 s. 295–296, Linell & Gustavsson 1987, Schegloff 2007). Frågorna utgör det första ledet och gör ett visst svar villkorligt relevant (*conditionally relevant*), det vill säga ställer upp förväntningar på ett visst slags respons (Schegloff & Sacks 1973 s. 296, Schegloff 1984 s. 33, Linell & Gustavsson 1987 s. 21–23). Därför är det viktigt att också studera responser för att avgöra om yttrandet behandlas som en fråga. Nyhetsmarkörer, såsom *e de sant* (samtalet Novemberkaffe), ingår inte i materialet eftersom de inte ställer upp särskilt starka förväntningar på en respons.

Därtill har jag alltså beaktat det epistemiska förhållandet mellan frågeställaren och mottagaren. Som frågor betraktas turer där mottagaren kan antas ha

² *Yttrandepar* är den term som används av Linell & Gustavsson (1987), och den har vunnit fotfäste i svenskan (t.ex. Lindström 2008). På svenska har även *närhetspar* använts för *adjacency pair*, t.ex. av Norrby (2004).

större kunskap om ämnet än frågeställaren. Enligt Heritage (2012) är det epistemiska förhållandet mellan talare och mottagare avgörande för om något betraktas som en begäran om eller förmedling av information. Labov & Fanshel (1977) använder begreppet B-händelse om yttranden som inte har frågeform, men där mottagaren (B) vet mer om ämnet än talaren (A). Retoriska frågor ingår inte i undersökningsmaterialet, eftersom talaren i det fallet vet mer om ämnet än mottagaren (jfr Freed 1994 s. 631, 633, SAG 1999 s. 752–757).

Jag har dessutom avgränsat frågorna enligt vissa formmässiga kriterier för att de ska vara lättare att jämföra sinsemellan. De undersökta frågorna är alla enledade turer, vilket innebär att de består av en enda turkonstruktionsenhet. En turkonstruktionsenhet kan utgöras av ett ord, en fras, en sats eller en kombination av dessa (Sacks m.fl. 1974 s. 702, 709). För att det ska vara lättare att jämföra de prosodiska dragen i de olika frågorna har jag uteslutit turer som innehåller stakningar eller andra tecken på reparation.

3. Material och metod

Undersökningsmaterialet utgörs av tre vardagliga flerpартssamtal där deltagarna är från Helsingforsregionen. Det som utmärker flerpартssamtal jämfört med dyader är att deltagarna hela tiden måste förhandla om vem som talar härnäst, om inte talaren utser nästa talare (Londen 1997 s. 57–58). Det kan uppstå konkurrens om vem som får ordet och turerna är ofta kortare än i tvåpартssamtal (s. 58), där talarväxlingen sker enligt mönstret AB AB AB och så vidare (Sacks m.fl. 1974). Är samtalsdeltagarna fyra eller fler innebär det att det finns en möjlighet till parallella samtal (Londen 1997 s. 61).

De undersökta samtalen är Syffamöte (1990), Lekholmen (1999) och Novemberkaffe (2003). En närmare beskrivning av samtalen finns i slutet av artikeln. Samtalsdeltagarna utgörs av både kvinnor och män, i olika åldrar: femtonårsåldern (Lekholmen), femtioårsåldern (Novemberkaffe) och sextioårsåldern (Syffamöte). De två äldsta samtalen är enbart audioinspelningar, medan Novemberkaffe är inspelat på video. Undersökningsmaterialet omfattar 240 frågor, 166 frågor från Lekholmen, 65 frågor från Syffamöte, och 9 frågor från Novemberkaffe.

Jag undersöker hur de prosodiska dragen fungerar hos frågor i samtalsinteraktion, vilket har påverkat mitt val av metoder. Min undersökningsinriktning är interaktionell lingvistik, som brukar beskrivas som samtalsanalys (*conversation*

analysis = CA) med lingvistisk inriktning (Couper-Kuhlen & Selting 2001, Steensig 2001). Jag använder samtalsanalytiska metoder i analysen av interaktionen, och den språkliga analysen omfattar såväl prosodi som syntax och ordval.

Till grundtankarna inom samtalsanalys hör att betrakta samtal som systematiskt organiserade (t.ex. Hakulinen 1997 s. 13, Hutchby & Wooffitt 2008 s. 15–20, Lindström 2008 s. 36). Organisationen gäller exempelvis turtagning, preferensstruktur och reparation (Hakulinen 1997 s. 16, Hutchby & Wooffitt 2008 s. 47–60). Yttranden ses som sociala handlingar vars betydelse är beroende av deras sekventiella placering (Hakulinen 1997 s. 15, Hutchby & Wooffitt 2008 s. 18, Lindström 2008 s. 36).

Couper-Kuhlen & Selting (1996 s. 25), som utvecklat analysen av prosodi med CA-metoder, ser prosodi som en av de systematiska detaljerna i interaktionen. Prosodi utgör enligt dem en resurs för att utföra sociala handlingar, vid sidan av syntax, ordval och visuella signaler. Vid undersökning av prosodi ur ett interaktionellt perspektiv rekommenderar de följande principer för analysen: studera naturligt förekommande tal, studera prosodiska drag som en del av kontexten, behandla prosodiska drag som något som uppstår bit för bit, utgå från materialet vid indelningen i analytiska kategorier och hitta stöd för de analytiska kategorierna i hur samtalsdeltagarna förhåller sig till dem (Couper-Kuhlen & Selting s. 25–39, Selting 2010 s. 16–17).

I undersökningen betraktar jag frågorna som ett samspel av prosodiska, syntaktiska och pragmatiska drag. För samtalet Novemberkaffe har jag även kunnat beakta visuella signaler, eftersom det finns på video.

Jag har placerat frågor med olika prosodiska drag i olika grupper. I beskrivningen av frågorna i varje grupp redogör jag för de prosodiska dragen och söker samband mellan frågorna i gruppen och en viss syntax, förhållande till samtalet (bakåtppekande eller framåtppekande), vilken handling som utförs och det epistemiska förhållandet mellan talare och mottagare. Det är drag hos frågorna som under undersökningen och enligt andra undersökningar (t.ex. Stivers & Enfield 2010) visat sig vara potentiellt betydelsefulla för prosodin.

Jag har klassificerat varje fråga som antingen ja/nej-fråga, frågeordsfråga, deklarativ fråga eller frasformad fråga. Med deklarativa frågor avser jag frågor som utgörs av påståendesatser, och med frasformade frågor avser jag andra frågor som saknar frågesyntax. Vidare har jag noterat om frågan inleds eller avslutas med en diskursmarkör, exempelvis *då*, samt försökt tolka vilken handling som utförs med frågan i samtalskontexten. Därtill har jag undersökt om frågan används framåtppekande för att introducera en ny topik eller om den används bakåtppekande som fortsättning på en tidigare topik. Jag har även katego-

riserat hur frågorna behandlas i följande tur, till exempel om svaret är minimalt eller expanderat och var det är placerat i förhållande till frågan.

Analysen av de prosodiska dragen utgår från en auditiv analys. Därtill har jag kontrollerat min tolkning genom akustisk analys med hjälp av Praat (Boersma & Weenink 2012), som jag också använt för att i bilder presentera resultaten. Drag jag särskilt har fäst uppmärksamhet vid är frågornas prominenser, intonationskontur och talhastighet. Jag har också observerat förändringar i ljudstyrka och röstkvalitet, såsom användning av knarrig röst. Dessa drag har i tidigare undersökningar visat sig spela en roll för signaleringen av frågor eller turslut i finlandssvenska, sverigesvenska och finska (t.ex. Gårding 1979, Hirvonen 1970, Hansson 2003, Ogden 2004, Kuronen & Leinonen 2010).

Transkriptioner av samtalen utgör vid sidan av ljudexemplen ett viktigt arbetsredskap. Samtliga samtal har transkriberats, men jag har reviderat och preciserat de återgivna exemplen. Transkriptionen av samtalen bygger på transkriptionssättet inom CA (t.ex. Jefferson 2004, Lindström 2008). Inom CA finns vissa tecken för prosodiska drag, exempelvis olika skiljetecken för slutintonationen. Till exempel betecknar frågetecken stigande slutintonation, inte att yttrandet är en fråga. När det gäller tonrörelser på en prominent stavelse har jag lagt till några tecken från GAT-systemet (Selting m.fl. 2011), exempelvis uttrycker *'då* att ordet har fallande intonation och *'då* att det har stigande intonation. Transkriptionsnyckeln finns i slutet av artikeln.

Vid analysen av de prosodiska dragen har jag beaktat hur dessa förhåller sig till det vanliga mönstret för talaren (jfr Szczepek Reed 2011 s. 25). För att bättre kunna avgöra hur högt eller lågt något är i förhållande till talarens tonomfång har jag mätt tonomfånget på två minuter tal i olika positioner (initiativ, responser, uppbackningar) med manuella korrigeringar för felaktiga mätningar. Därigenom har jag fått det högsta och lägsta värdet för grundtonen samt medianen för varje talare. På bilderna representerar linjen i nedre kanten av Hertzskalan talarens lägsta tonhöjd och den i övre kanten talarens högsta tonhöjd medan medianen syns som en linje mellan dessa.

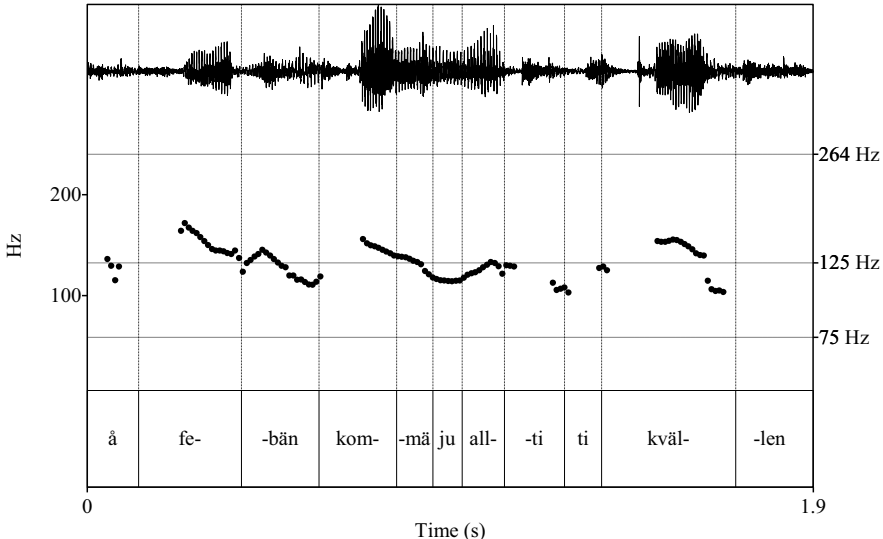
För att få en uppfattning om vilka prosodiska drag som är typiska för frågorna har jag jämfört dem med ett litet urval påståenden i mitt undersökningsmaterial. Som påståenden har jag definierat initiativturer som inte är frågor. I urvalet ingår 21 turer som används för att utföra olika typer av handlingar i samtalen. Jag har studerat prominenser, intonation, ljudstyrka och röstkvalitet i dessa turer. Dessutom har jag mätt begynnelse-tonhöjden för turerna, och jämfört dem med frågorna i allmänhet och med yttranden hos samma talare. Begynnelse-tonhöjden mättes på den första betonade stavelsen i frågan.

Nedan presenteras ett exempel på ett påstående (ex. 1, r. 4). Torsten yttrar sitt påstående när de diskuterat hans vuxne son som är förkyld. Påståendet är en initiativtur som får två omedelbara medhållande responser.

Exempel 1. *Febern* (Novemberkaffe)

01 Ulla: om han visste att di kommer först om många timmar så
 02 [så de föstår man nog bra ja
 03 Siv: [°.jå:h°
 04 Torsten:→ °#å# febern kommer ju allti ti ↑`kväll#°°en°°.
 05 Siv: [[°jå:°
 06 Ulla: [[de e 'un:derlit.

Fokusbetoningen i påståendet finns på *kvällen* och hörs som en tontopp (jfr fig. 1), men det finns även flera andra ord som är prominenta, *febern* och *kommer*, vilket tar sig uttryck i mindre tonrörelser. I övrigt sjunker intonationen genom yttrandet. Detta passar in på Kuronen & Leinonens (2008, 2010a) beskrivning av prosodin i finlandssvenska. På sista ordet i påståendet förekommer förlängning. Hela påståendet är yttrat med svag ljudstyrka, och i slutet minskar den till knappt hörbar. Knarr förekommer i början och slutet, och bidrar i slutet troligen till att signalera att Torsten avstår från turen (jfr Ogden 2004 om finska).

Figur 1. Vågform och grundtonskurva för påståendesatsen i *Febern*. Talarens tonomfång är mellan 75 och 264 Hz och medianen 125 Hz. Knarr bidrar till att kurvan inte syns för sista stavelsen.

4. Olika prosodiska mönster hos frågorna

Undersökningen visar att Helsingforssvenska samtalsdeltagare kan välja att utforma prosodin hos frågor på olika sätt. Frågorna i materialet uppvisar olika kombinationer av prominens, intonationskontur och talhastighet. Detsamma gäller syntax och ordval; frågorna kan vara ja/nej-frågor, frågeordsfrågor, deklarativer eller frasformade frågor, med eller utan diskursmarkörer. Trots variationen tolkar de andra deltagarna dessa yttranden som frågor och besvarar dem i de allra flesta fall.

Till övervägande del är intonationskonturen hos frågorna i materialet fallande. Ungefär 80 procent av frågorna har fallande slutintonation medan 20 procent är stigande. Jämn slutintonation finns endast i nio frågor. Min undersökning bekräftar inte uppfattningen att deklarativa frågor skulle ha stigande slutintonation (t.ex. Thorell 1973 s. 278, Linell och Gustavsson 1987 s. 38, SAG 1999 s. 677). Det är möjligt att den sekventiella placeringen av yttrandet och det epistemiska förhållandet mellan talare och mottagare tillräckligt tydligt visar när en deklarativ sats fungerar som fråga. Däremot förekommer stigande intonation i rätt stor utsträckning hos frasformade frågor och ettordsfrågor.

Frågeturerna i materialet börjar vanligen ovanför mitten av talarens tonomfång, men inte högre än påståendena. Det här är en skillnad mot vad tidigare undersökningar av frågor i sverigesvenska och finska visat (Hirvonen 1970, Gårding 1979, House 2002). Många av frågorna har en tydlig fokusbetoning, men det finns också frågor med flera, jämnstarka prominenser (jfr Kuronen & Leinonen 2008, Bruce 2010 s. 87–88).

Förutom fallande, alternativt stigande eller jämn intonation, är andra drag i frågesluten långsammare talhastighet, svagare ljudstyrka och förändring av röstkvaliteten, vanligen knarr. Dessa drag har i tidigare undersökningar visat sig signalera turslut i olika typer av yttranden, och är inte något som speciellt hör ihop med frågor (gällande svenska: Hansson 2003; Helsingforssvenska: Green-Vänttinen 2001; finska: Ogden 2004; engelska: Local, Kelly & Wells 1986, Laver 1994 s. 196, Wells & Peppé 1996, Wells & MacFarlane 1998).

Vidare går det att urskilja olika prosodiska mönster hos frågorna i materialet. Med prosodiskt mönster avser jag en kombination av prosodiska drag, prominenser, intonation och talhastighet, ett slags prosodisk Gestalt (jfr Wertheimer 1922). I beskrivningen har jag speciellt tagit fasta på prominenser och intonation. När det gäller prominenser har jag undersökt om det finns en tydlig fokus-

betoning och var i frågan den i så fall finns, alternativt om frågan saknar tydlig fokusbetoning. I fråga om intonation har jag studerat den globala intonationskonturen, slutintonationen och tonrörelser på prominenta stavelser.

Jag har funnit olika prosodiska mönster hos frågorna i materialet, och de fyra mest frekventa presenteras i artikeln (se tabell 1). Det mest frekventa prosodiska mönstret i materialet är frågor med sen fokusbetoning; ett annat är frågor med en fokusbetoning i andra positioner, det vill säga början eller mitten. Ett tredje prosodiskt mönster är frågor med flera prominenta stavelser. En fjärde grupp frågor har stigande slutintonation, till skillnad från den vanligen fallande intonationen. En noggrannare beskrivning av de olika prosodiska mönstren följer i de kommande avsnitten.

Det finns också mindre frekventa prosodiska mönster hos frågorna i materialet som det inte finns utrymme att behandla här, exempelvis frågor med en prominent stavelse i början och en i slutet (jfr frågeordsfrågor i Kuronen & Leinonen 2010a) och snabba, obetonade frågor.

Undersökningen visar att frågornas prosodi inte styrs av en enda faktor. I stället påverkas prosodin av ett komplicerat samspel av syntax, ordval (t.ex. diskursmarkörer), fokus, epistemiska förhållanden mellan deltagarna och frågornas förhållande till samtalskontexten (bakåtppekande och framåtpekande).

Det första prosodiska mönstret förekommer i många fall hos ja/nej-frågor,³ men det begränsar sig inte enbart till sådana frågor (tabell 1). Dessa frågor har brett fokus, och fokusbetoningen placeras i sådana fall i svenska i slutet av turen. Största delen av frågorna pekar bakåt i samtalet, men en större andel än andra frågor pekar framåt. Det andra prosodiska mönstret är inte kopplat till någon viss typ av syntax. Däremot hör det ihop med smalt fokus, och förekommer hos frågor som pekar bakåt i samtalet. Finala diskursmarkörer är rätt allmänna hos dessa frågor.

Det tredje prosodiska mönstret har inte heller någon koppling till en viss syntax. Frågor med detta prosodiska mönster används i regel när det inte är stor skillnad i epistemisk status mellan talaren och lyssnaren. De pekar vanligen bakåt i samtalet. Frågorna i denna grupp är ofta förhållandevis långa och har en mer komplicerad satsstruktur än de andra frågorna. Det fjärde prosodiska mönstret förekommer bland annat hos frasformade frågor och ettordsfrågor som pekar bakåt i samtalet.

Mitt resultat att prosodin i frågor inte kan förklaras med en enda faktor får stöd i tidigare undersökningar av svenska, tyska och engelska frågor. En

³ Ja/nej-frågor är också den vanligaste syntaxen hos frågorna i materialet.

kvantitativ undersökning av frågor i sverigesvenska (Strömbergsson m.fl. 2012) pekar också på att det inte finns någon entydig överensstämmelse mellan prosodi och en enskild faktor, såsom syntax. I stället samspelar flera faktorer, både syntax och funktion. Till exempel spelar det en roll om frågan är bakåttekande eller framåttekande och vilken typ av respons den syftar till att utlösa. Selting (1992) fann att prosodin i tyska frågeordsfrågor tillsammans med frågans syntax och semantiska förhållande till föregående tur skapar en viss frågehandling. Couper-Kuhlen (2012) har i sin undersökning av engelska frågor visat att epistemiska förhållanden är viktiga för om en fråga får fallande eller stigande slutintonation, men intonationen beror också på frågans handling och syntax.

Tabell 1. Frågornas prosodiska kännetecken och sambandet med olika faktorer.

	Prosodiska kännetecken	Samband med
<i>Grupp 1</i>	Fokusbetoning i slutet	Ja/nej-frågor Brett fokus Frågor som pekar bakåt och frågor som pekar framåt i samtalet
<i>Grupp 2</i>	Fokusbetoning i början eller mitten	Olika slag av syntax Smalt fokus Finala diskursmarkörer Frågor som pekar bakåt i samtalet
<i>Grupp 3</i>	Flera prominenta stavelser	Olika slag av syntax Liten epistemisk skillnad mellan talare och mottagare Frågor som pekar bakåt i samtalet
<i>Grupp 4</i>	Stigande slutintonation	Frasformade frågor, ettordsfrågor Frågor som pekar bakåt i samtalet

I de följande avsnitten går jag igenom de mest frekventa prosodiska mönstren. Jag beskriver de prosodiska dragen och söker samband med ovannämnda faktorer. Därefter belyser jag varje mönster med en analys av ett frågeexempel. För varje beskrivet prosodiskt mönster finns det både mer prototypiska fall och frågor som utgör variationer av mönstret. Därtill förekommer det även frågor som är svåra att placera i någon grupp. Därför kommer jag inte att ange antal belägg vid beskrivningen av de olika mönstren, utan i stället procent av det totala antalet frågor.

4.1 Frågor med sen fokusbetoning

I detta avsnitt går jag genom det mest frekventa prosodiska mönstret hos frågorna i materialet. Därefter illustrerar jag beskrivningen med hjälp av ett samtalsutdrag med en fråga av denna typ. Nästan 30 procent av frågorna i materialet uppvisar detta prosodiska mönster. Kännetecknande för prosodin hos denna grupp av frågor är en sen och tydlig fokusbetoning.

Frågorna med denna prosodi börjar ovanför mitten i talarnas tonomfång. Intonationen är jämn eller lätt fallande fram till fokusbetoningen, och slutintonationen är fallande. Talhastigheten är snabb i början av frågan fram till fokusbetoningen där den blir långsammare. Stavelserna i början är endast svagt betonade och språkljuden kan reduceras. Även ljudstyrkan minskar i slutet av frågan. Frågor med detta mönster passar i högre grad än de andra frågorna in på Hirvonens (1970 s. 31–33) beskrivning av prosodin i finska *ja/nej*-frågor.

Den finala fokusbetoningen kan betraktas som signalering av brett fokus. Fokusbetoningen hos frågorna i materialet utgörs av en framträdande tontopp, vanligen som en gradvis stigning och ett fall (jfr Bruce 2010 s. 87, 181, Aho 2010b), men eventuellt som en snabb ökning (*upstep*) och ett fall. Fokusbetoningen realiserar strax före en möjlig turbytesplats. Med tanke på turtagning fungerar fokusbetoningen troligen som en signal som öppnar upp turövergångsområdet för nästa talare (jfr Wells & MacFarlane 1998).

Frågorna med detta prosodiska mönster är till syntaxen i många fall *ja/nej*-frågor, men några frågeordsfrågor och deklarativa frågor uppvisar också detta prosodiska mönster. Finala diskursmarkörer förekommer bara i liten utsträckning.

Det är svårt att ringa in någon viss handling som skulle skilja frågorna med detta prosodiska mönster från frågorna med andra prosodiska mönster. Dessa frågor används i mitt material bland annat för att visa intresse för mottagaren, för att kontrollera en detalj i en berättelse och för att introducera ett ämne som mottagaren/mottagarna eller talaren själv kan tala om. I många fall utförs flera handlingar med samma fråga, liksom med de flesta frågor i materialet. Frågorna med detta mönster pekar oftast bakåt i samtalet, men i högre grad än frågorna med andra prosodiska mönster finns det även frågor som pekar framåt.

Responserna på frågorna med detta mönster är i de flesta fall expanderade. Med det avser jag att det är mer än någon variant av *ja* eller *nej*. Mottagarna placerar med få undantag sina svar efter frågeturen eller i ett litet överlapp med turslutet. Speciellt är det finala diskursmarkörer som överlappas (jfr Sacks m.fl.

1974 s. 707, Lindström 2008 s. 239). Det tycks alltså vara möjligt för lyssnarna att bedöma när slutet på en fråga infaller. Det är naturligtvis svårt att avgöra om det är andra än prosodiska faktorer som bidrar till att mottagaren uppfattar något som ett möjligt slut. Bockgård (2007) fann i sin undersökning av sverigesvenska samtal att det var syntaxen som avgjorde vilka prosodiska slutpunkter som behandlas som lämpliga turbytesplatser.

Nu följer en noggrannare analys av en fråga som är typisk för detta prosodiska mönster. Frågan är en ja/nej-fråga och lyder *nåmen brukar ni titta på Hund begraven* (ex. 2, r. 5).⁴ Frågan ställs av Asta när de andra i syföreningen diskuterat detektivserien Bergerac som hon själv inte brukar titta på. Med frågan för Asta in en ny aspekt på den aktuella topiken, ett ämne också hon kan tala om.

Exempel 2. *Hund begraven* (Syffamöte)

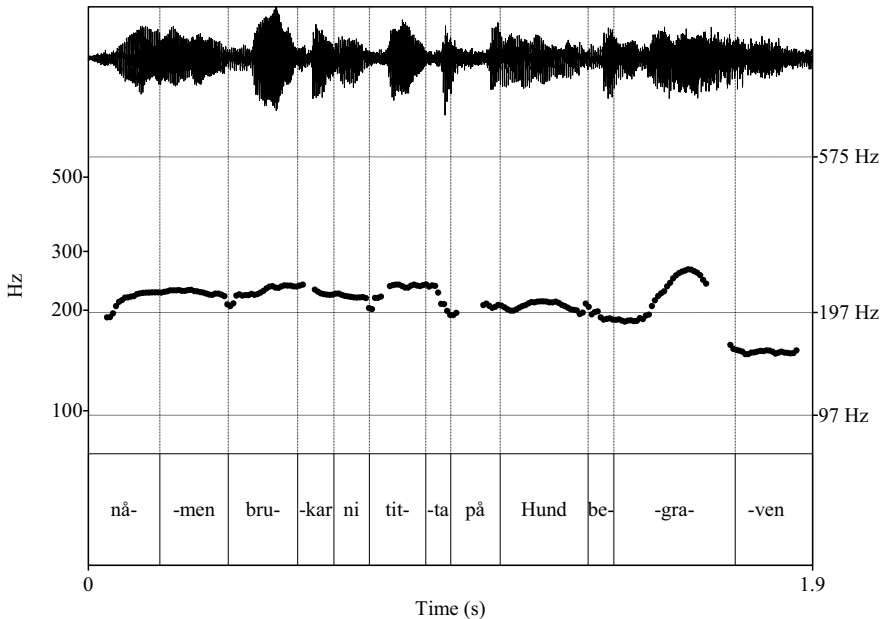
01 Tove: de här e en deckare men de e int sån dânt grovt våld #utan
 02 [de e#.
 03 Monika: [ne utan
 04 di åker omkring där å de e vackra #scenerier å# ↑°`sânt°;
 05 Asta:→ >nåmen brukar ni titta på< Hund be^gra:ven.=
 06 Tove: =[jå:å?
 07 Eva: =[jå?
 08 Asta: den °tycker ja om°
 09 Monika: #mm# ja [(.) ja ha int titta på;
 10 Asta: [>ja tycker om hund be-<
 11 Monika: men alla säger att den e bra.=
 12 Asta: =jå. (0.7) de e väl så;

Frågan börjar ovanför mitten av talarens tonomfång (fig. 2). Den första betonade stavelsen *bru-* uttalas på 225 Hz, vilket är tydligt ovanför talarens median på 197 Hz. Tonhöjden är sedan i stort sett jämn fram till den fokusbetonade frasen *Hund begraven*. På den fokusbetonade stavelsen *-gra-* (understruken i transkriptionen) rör sig grundtonen brant uppåt och neråt i en hög tontopp (tecknet ^). I slutet av frågan faller intonationen till nedre halvan av talarens tonomfång (punkten).

Tempot är rätt snabbt på *nåmen brukar ni titta på*, 7,4 stavelser i sekunden (vinklar inåt ><). Den fokusbetonade frasen är långsammare än de övriga orden i turen, 5,2 stavelser i sekunden på *Hund begraven*. Det långsammare tempot i slutet beror också på slutförlängning. I de flesta frågor av den här typen minskar även ljudstyrkan mot slutet, här under sista stavelsen.

Frågan inleds med diskursmarkören *nåmen* som anger övergången från en aspekt till en annan inom topiken (Lehti-Eklund 1992 s. 179). Med adrese-

⁴ Denna fråga har också analyserats av Londen (1995 s. 25–26).

Figur 2. Vågform och grundtonskurva för frågan i *Hund begravnen*. Talarens tonomfång är mellan 97 och 575 Hz och medianen 197 Hz.

ringen *ni* riktar sig Asta till alla närvarande, men utser inte explicit någon av dem till nästa talare. Genom att säga *brukar ni titta på* syftar Asta på en återkommande aktivitet. Syntaxen är möjligt fullbordad med frasen *Hund begravnen* som utgör objekt, vilket betyder att det finns en möjlig turbytesplats här.

Också de prosodiska dragen signalerar tydligt en turbytesplats efter *Hund begravnen*. Fokusbetoningen har realiserats, intonationen faller och taltempot blir långsammare. Även pragmatiskt har turen ett möjligt slut här, eftersom den har använts för att utföra en adekvat handling i sin sekvens, det vill säga ställa en fråga om ytterligare en tv-serie. Många forskare har poängterat att när syntaktiska, prosodiska och pragmatiska faktorer samtidigt signalerar en turbytesplats ökar sannolikheten för att lyssnaren tolkar det som lämpligt att ta turen (Ford & Thompson 1996, Bockgård 2007, Huiskes 2010).

Frågan får genast två jakande responser när Tove och Eva samtidigt svarar *jå*⁵ (r. 6, 7). Asta kommenterar svaren med en positiv värdering av tv-serien (r. 8). Frågan besvaras med en fördröjning av Monika (r. 9). Monikas svar är

⁵ I Helsingforssvenska är *jå* vanligt som jakande respons (Green-Vänttinen 2001 s. 154–155).

nekande och elaborerat: *mm ja ja ha int titta på*. Att det är fördröjt och elaborerat visar att det är disprefererat (Hutchby & Wooffitt 2008 s. 47). Genom att tillägga *men alla säger att den e bra* (r. 11) framhåller hon ändå att hon inte är oenig med Astas positiva värdering (jfr Londen 1997 s. 60).

Frågor med detta prosodiska mönster har en sen och tydlig fokusbetoning. Fokus är brett i dem och de sammanfaller i hög grad med ja/nej-frågor. De flesta av frågorna pekar bakåt, men fler än frågorna med andra prosodiska mönster pekar framåt.

4.2 Frågor med fokusbetoning i början eller mitten

I detta avsnitt presenterar jag ett annat prosodiskt mönster hos frågorna och belyser det med ett exempel. Ungefär 15 procent av frågorna i mitt material kan beskrivas på detta sätt. Gemensamt med det prosodiska mönstret som beskrevs ovan har den här varianten en tydlig fokusbetoning. Fokusbetoningen finns emellertid i början eller mitten av turen. Det innebär att talhastigheten är långsammare i början eller mitten av frågan och att det förekommer en framträdande tongest där.

I övrigt är de prosodiska dragen likartade som i frågorna med sen fokusbetoning. Frågorna börjar ovanför mitten av talarens tonomfång, intonationskonturen är fallande, intensiteten minskar i frågeslutet liksom talhastigheten. Det kan även förekomma knarr i frågeslutet. I de obetonade stavelserna kan språkljuden vara reducerade.

Placeringen av fokusbetoning i en annan position än slutet beror i dessa frågor på att fokus är smalt. Det fokusbetonade ordet i de här frågorna i mitt material utgörs mest av innehållsord (verb, pronomen, nekningsord, frågeord, namn) men kan också utgöras av en preposition. De fungerar som finita verb, subjekt samt satsadverbial och andra adverbial (t.ex. frågeordet *hur*).

Det prosodiska mönstret med en tidig eller medial fokusbetoning har inte något samband med en viss syntax. Det förekommer hos ja/nej-frågor, frågeordsfrågor och deklarativa frågor. En större andel av dessa frågor än av frågorna med andra prosodiska mönster avslutas med en diskursmarkör, vanligen *då* (jfr Hakulinen & Saari 1998, Lindström 2008 s. 89).

Frågorna med detta prosodiska mönster påminner om Hirvonens (1970 s. 33–34) *particular questions* (frågeordsfrågor) där det finns en tontopp i början av satsen på frågeordet och intonationen i övrigt är fallande. I Hirvonens upplästa material (s. 35) finns det även en ja/nej-fråga som följer detta mönster: *Onks tämä varmasti viimeinen* ('Är den här säkert den sista'), där

betoningen ligger på verbet i början av frågan.⁶ Detta resultat stöder mitt resultat att syntaxen inte är avgörande för om en fråga får detta prosodiska mönster.

Till största delen används frågorna med detta prosodiska mönster bakåtpåkande i samtalet. Det är väntat att frågor som har smalt fokus tar upp något som tidigare nämnts. De handlingar som utförs har därmed i stor utsträckning till uppgift att kontrollera en detalj i det tidigare samtalet.

Selting (1992 s. 326) har konstaterat att tyska frågeordsfrågor som söker mer information om en pågående topik ofta innehåller partiklar, såsom *denn*. I mitt material förekommer diskursmarkörer emellertid både hos frågor som introducerar en topik och hos sådana som fortsätter topiken. Svaren är oftast expanderade, vilket troligen är det vanliga i samtalsinteraktion. Det förekommer alltså ingen tydlig skillnad i responser mellan frågorna i grupp 1 och grupp 2.

Som ett exempel på det ovan beskrivna mönstret ska vi se närmare på ja/nej-frågan *pratar hon ren också* (ex. 3, r. 14). Liksom i exempel 2 finns det en tydlig fokusbetoning, men den kommer i början av turen, på *pratar*. Frågan ställs till skillnad från den förra frågan om ett ämne som redan diskuterats. Samtalet handlar om Aastas barnbarn, och ämnet har introducerats av Tove med frågan *nå Asta hu mår ditt barnbarn* (r. 1), följt av flera frågor om barnbarnet (r. 3, 6).

Exempel 3. Aastas barnbarn (Syffamöte)

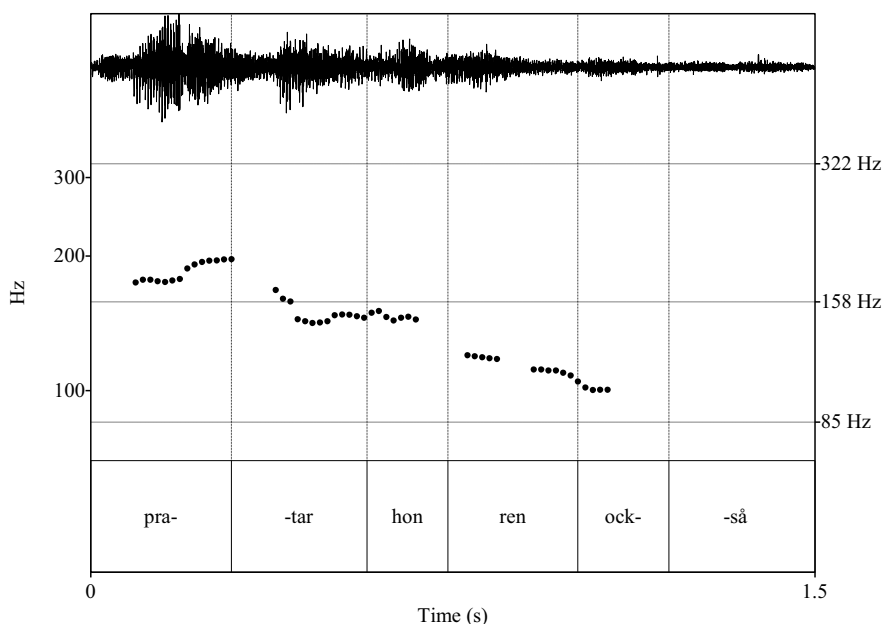
```

01 Tove:   nå Asta hu mår ditt barn#barn#.
02 Asta:   jā rīkītī bra ja va jūst dār;
03 Monika: hu gammal e hon nu#:# (.) hon[e ju,
04 Asta:                                     [(ne/de e) hon fyllde ett år
05         den tjuvfjärde augu[sti.
06 Monika:                                     [jā så hon (.) spring#er re[dan#;
07 Asta:                                     [jā: hon går
08         aldri hon springer he[la=
09 Monika:                                     [ajjā;
10 Asta:   =tiden[kli::]:ver opp ā[stā:r] på sto:lar ā.=
11 Monika: [hōhōhō] [°.jā°]
12 Monika: =de no #eh# a-ans[trängande.
13 Asta:                                     [mm
14 Tove:→ [‘pratar >hon #`ren< ´°ock`#´°°`sā´°.
15 Asta:   [jo mamm:a ] ā papp:a ā (0.5) @mo:mmu@
16 Monika: [ne int int (e)]

```

Fokusbetoningen i frågan ligger på verbet *pratar*. Tongesten hos det betonade ordet är stigande-fallande (fig. 3). Den globala intonationen sjunker kraftigt genom turen. Hela frågan är rätt långsam, 4 stavelser i sekunden, och det fokus-

⁶ *Onks* är 3 pers. presens av det finska verbet *olla* följt av frågepartikeln *-ko*, här i den talpråkliga formen *-ks*.

Figur 3. Vågform och grundtonskurva för den studerade frågan i *Astas barnbarn*. Talarens tonomfång är mellan 85 och 322 Hz och medianen 158 Hz.

betonade ordet är allra långsammast, 3,5 stavelser i sekunden. Ljudstyrkan minskar mot slutet av frågan, och på *ren* blir röstkvaliteten knarrig för att på det sista ordet övergå i en viskning (jfr Ogden 2004).

Toves ja/nej-fråga anknyter till Monikas deklarativa tolkningsförslag *så hon springer redan* (r. 6) genom den finala diskursmarkören *också* och den reducerade finlandssvenska formen *ren* för *redan*. Fokus är på verbet *pratar*, som kontrasterar mot den tidigare aktiviteten *springer*. Det är alltså fråga om smalt fokus. Asta svarar jakande omedelbart efter frågan och ger exempel på vad barnbarnet kan säga (r. 15). Analysen visar att den föregående samtalskontexten är viktig för den prosodiska och lexikala utformningen av denna fråga.

Frågorna med en initial eller medial fokusbetoning har smalt fokus. Deras smala fokus hänger samman med att de pekar bakåt i samtalet. De avslutas med en diskursmarkör i högre grad än andra frågor i undersökningsmaterialet.

4.3 Frågor med flera prominenta stavelser

I materialet finns också frågor som har flera prominenta stavelser. Ibland är det svårt att urskilja någon fokusbetoning i dessa frågor, men ibland är den tydlig, såsom i exemplet nedan. Ungefär 16 procent av frågorna i materialet uppvisar detta prosodiska mönster.

I frågorna med detta prosodiska mönster tenderar många av innehållsorden att vara prominenta. Det innebär att betoningarna kommer tätt, med bara några få obetonade stavelser mellan. Den globala intonationen är fallande, med små tontoppar på de betonade stavelserna. Talhastigheten varierar mellan snabbare på de obetonade stavelserna och långsammare på de betonade stavelserna och i frågeslutet. Ljudstyrkan minskar vanligen kraftigt i slutet, ibland kan flera ord i slutet vara tyst uttalade, speciellt om det är fråga om diskursmarkörer. Knarr förekommer ibland i frågeslutet.

Dessa frågor påminner till prosodin mest av alla frågor om påståendena. Deras prosodiska mönster är troligen generellt för många typer av yttranden i finlandssvenska, se till exempel Kuronen & Leinonens (2008, 2010a) beskrivningar av frågeordsfrågor och av finlandssvenskt tal i allmänhet. Enligt dem har finlandssvenska yttranden fler prominenser, kortare betoningsgrupper och jämnare rytm än sverigesvenska.

Hälften av de frågor som uppvisar detta prosodiska mönster är till syntaxen ja/nej-frågor och en fjärdedel vardera frågeordsfrågor och deklarativer. Flera av ja/nej-frågorna är negativt formulerade, exempelvis *va int vi hos Eva nu nån gång i augusti* (Syffamöte). Kopplingen till en viss syntax är alltså oklar. Diskursmarkörer förekommer i viss utsträckning, exempelvis *nu*. Frågorna med detta prosodiska mönster är ofta längre, med en mer invecklad satsstruktur. Detta kan åtminstone delvis förklara förekomsten av många prominenser.

Frågorna med denna prosodi pekar till övervägande del bakåt i samtalet. De används i allmänhet till att följa upp ett samtalsämne eller framföra ett tolkningsförslag (*understanding checks*, Freed 1994 s. 636). Några av frågorna är B-händelser (jfr Labov & Fanshel 1977). Trots det är det epistemiska förhållandet mellan talaren och lyssnaren jämnare än i frågorna med de tidigare beskrivna prosodiska mönstren, genom att frågeställaren vanligen har mer kunskap om ämnet än i dessa frågor (jfr Heritage 2012). Svaren är i större utsträckning expanderade än minimala. Dessutom finns det flera frågor som inte får något svar.

Nedan analyseras en deklarativ fråga som uppvisar det prosodiska mönstret med flera prominenta stavelser. Till skillnad från en del av frågorna inom denna grupp har den en tydlig fokusbetoning. I utdraget använder sig Ulla av två deklarativa frågor och en ja/nej-fråga för att bidra till diskussionen om var ett hembygdsmuseum ligger (ex. 4, r. 3, 15, 19). I analysen fokuseras på den andra frågan, *aj de e den där som e målad gul bara på ena fasaden* (r. 15). Samtalet handlar om var hembygdsgården ligger där Torsten gått en kurs i pärtillverkning.

Exempel 4. *Hembygdsmuseet* (Novemberkaffe)

01 Torsten: [va de] [yx-]
 02 Siv: [°jå:°]
 03 Ulla: [de e dä] var di e yxkasta#na o#ckså[e.]
 04 Siv: [jå:]
 05 [°jå:°]
 06 Torsten: [jå jå]
 07 Ulla: [jå just] `jå:; `jå:;
 08 (0.2)
 08 Torsten: nja: de va där vi d-[den där]
 09 Siv: [breve:]
 10 Torsten: [breve:]=
 11 Siv: [mitt emot]=
 12 Torsten: =de e väl där var den där,
 13 Siv: på andra sidan vägen;
 14 Torsten: [kyrk- kyrk-]
 15 Ulla: → [>↑a] de e den där som e målad ^gul bara på ena< fa[`saden.]
 16 Torsten: [nä nä]
 17 uta [n de e den dä] [kyrk-]=
 18 Siv: [n:je:] [vänt-]
 19 Ulla: [e de int de;]
 20 Torsten: =e de int den där begravningsplats å en kyrka eller nå kapell
 21 när [heten]
 22 Ulla: [jå?]

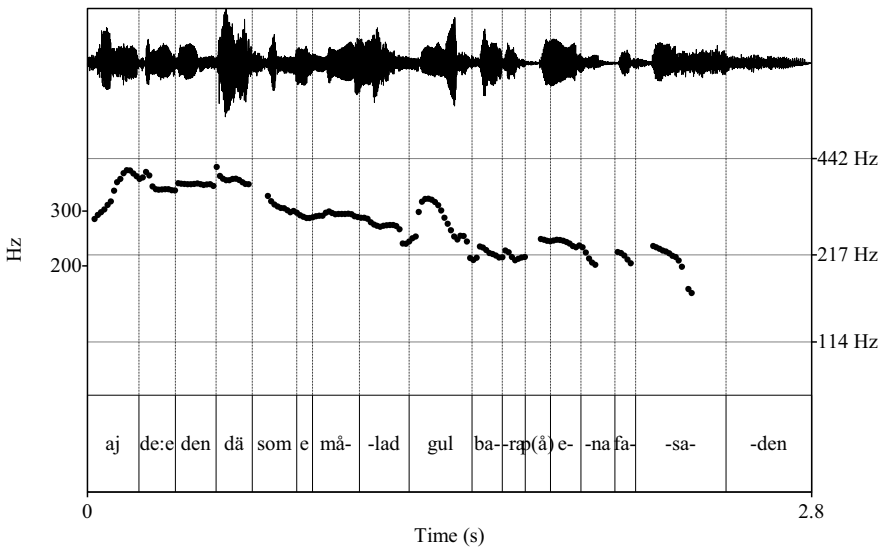
Samtalsutdraget präglas av överlapp och samkonstruktioner, och de används inte konkurrerande utan för att tillsammans lösa problemet med hembygdsgårdens läge (jfr Vatanen 2010, 2011). När Ulla ställer sin fråga har Torsten påbörjat en konstruktion, *de e väl där var den där* (r. 12).

Ulla tittar på Siv medan hon ställer frågan, och gör en strykande gest i luften framför sig, som för att visa målningen. Med de visuella signalerna riktar hon sig alltså mot Siv, även om det är Torsten som borde ha mest kunskap om var kursen hölls. Både Siv och Torsten besvarar frågan.

Prosodiskt består frågan av fyra enheter: 1) *aj*, 2) *de e den där*, 3) *som e målad gul* och 4) *bara på ena fasaden*. Varje prosodisk enhet har sin egen prominens, *aj*, *där*, *gul* och *ena* (möjligen också *fasaden*). Adjektivet *gul* är ändå fokusbetonat och har en högre tontopp än de andra prominenta stavelserna (fig. 4). *Gul* är den centrala, kontrasterande egenskapen hos huset.

Prosodiskt signaleras inte något turslut före den sista enheten, eftersom intonationen först där faller under mitten av talarens tonomfång, samtidigt med att ljudstyrkan minskar och slutförlängning förekommer.

Frågan börjar i övre delen av Ullas tonomfång, på en högre tonhöjd än till exempel den föregående frågan. Den globala intonationen är fallande, med lokala tonrörelser för de prominenta stavelserna. Talhastigheten är rätt snabb, i medeltal 6,4 stavelser per sekund. På det fokusbetonade adjektivet *gul* sjunker den till 4,1 och på de två sista stavelserna till bara 2,8 stavelser per sekund. Frågan har rätt stark ljudstyrka fram till *gul*, medan fortsättningen är mer normal för talaren.

Figur 4. Vågform och grundtonskurva för den studerade frågan i Hembygds museet. Talarens tonomfång är mellan 114 och 442 Hz och medianen 217 Hz.

Frågans satsstruktur är relativt komplex. Den inleds med diskursmarkören *aj*, som används som nyhetsmarkör och insiktsmarkör i Helsingforssvenska (Green-Vänttinen 2001 s. 155). Diskursmarkören följs av subjektet och det finita verbet, *de e*, och predikativet i form av nominalfrasen *den där som e målad gul bara på ena fasaden*. Till komplexiteten bidrar att den predikativa nominalfrasen innehåller den satsvärdiga participfrasen *som e målad gul bara på ena fasaden*.

Frågan får två svar, ett nekande svar från Torsten i överlapp med de två sista stavelserna, *nä nä* (r. 16), som han sedan expanderar (r. 17, 20, 21), och ett tveksamt svar från Siv, *nje vänt* (r. 18). Ulla hinner redan börja sin påhängsfråga *e de int de* (r. 19) under deras svar.

Yttrandet *aj de e den där som e målad gul bara på ena fasaden* fungerar som ett tolkningsförslag, även om det visar sig vara felaktigt. Med frågan framställer sig Ulla som kunnig och delaktig i samtalet. Jag har tolkat denna deklarativa sats som en fråga eftersom det är en B-händelse. Torsten är den som har mest kunskap om hembygdsgårdens läge, eftersom han har gått en kurs där. Också Siv känner till läget, medan Ulla är osäker på det. Till tolkningen att det är en fråga bidrar att yttrandet får respons. Eftersom Ulla har fel i sitt antagande är det extra angeläget att svara.

Frågorna med denna typ av prosodiskt mönster avviker från grupp 1 och 2 genom att ha flera prominenta stavelser, men inte alltid någon tydlig fokusbetoning. De används också i större utsträckning än frågorna i grupp 1 och 2 när talaren har en del kunskap om ämnet. Frågorna med detta prosodiska mönster pekar huvudsakligen bakåt i samtalet.

4.4 Frågor med stigande slutintonation

Även om fallande intonation är vanligast i mitt material uppvisar cirka 20 procent av frågorna stigande slutintonation. Som stigande slutintonation har jag räknat en stigning som finns efter den sista betonade stavelsen (jfr Iivonen 2005 s. 116). Ifall yttrandet är mycket kort, exempelvis bara ett ord, måste hela yttrandet beaktas.

Stigande slutintonation förekommer även hos 3 av de 21 påståendena i undersökningsmaterialet. Detta visar att stigande slutintonation inte är något som enbart hör ihop med frågor.

Syntaxen varierar i frågorna med stigande slutintonation. En stor andel av frågorna utgörs av frasformade yttranden eller enbart ett ord, ofta ett frågeord, men de representerar också andra former av syntax. De frasformade frågorna är exempelvis fristående nominalfraser, såsom *små mål* (Syffamöte) som upp-repar ett element i en tidigare tur, eller adverbfraser, *bara runt* som utgör en följdfråga till *vart ska ni fa å härja* (Lekholmen). Exempel på en ettordsfråga är adjektivet *varmt* (Lekholmen, analyseras nedan). I en del fall följs dessa frågor av en diskursmarkör, exempelvis *va då* (Lekholmen), *just pärtor då* (Novemberkaffe) och *två år sen va* (Novemberkaffe).

Till övervägande del pekar frågorna med stigande slutintonation bakåt i samtalet. De används för att kontrollera någon detalj i en pågående berättelse

eller den tidigare samtalsdiskursen. Vid en del av frågorna med stigande intonation är den epistemiska skillnaden mellan talaren och mottagaren liten, och frågorna fungerar som tolkningsförslag. Vid andra frågor är det tydligt att talaren inte förstått vad mottagaren menat med en tidigare tur, och talaren utför en annaniterad reparation med frågan, såsom *va* i exempel 5 nedan. Även sverigesvenska undersökningar har visat att bakåtppekande frågor, speciellt om de är frågeordsfrågor, har stigande slutintonation (Strömbergsson m.fl. 2012).

Svaren på frågorna utgörs både av minimala responser och expanderade svar, liksom när det gäller de andra grupperna av frågor. Eftersom frågorna med stigande slutintonation är så varierande till syntax och handlingar skulle de kräva en mer omfattande analys än vad som ryms här. Därför utgör de ett intressant uppslag för framtida forskning.

Nedan analyseras två versioner av en fråga med stigande intonation. Frågan utgörs av ett enda ord, *varmt* (ex. 5). Talaren ställer frågan och upprepar den efter reparationsinitiativet. I detta avsnitt av inspelningen deltar tre tonåriga pojkar som sitter i en stuga på församlingarnas lägerområde Lekholmen och eldar. Micke och Sebastian håller på att lägga mer ved i spisen (smällarna kommer troligen från spisluckan).

Exempel 5. *Varmt* (Lekholmen)

01 Sebastian: o:j så fittit skönt
 02 Micke: huäh
 03 Jocke: → vamt;
 04 Micke: va; ((samtidig smäll))
 05 Jocke: → var:mt; ((samtidig smäll))
 06 Sebastian: fittit skönt kan ja berätta dej
 07 (4.0)
 08 Micke: (de e) hett huh huh

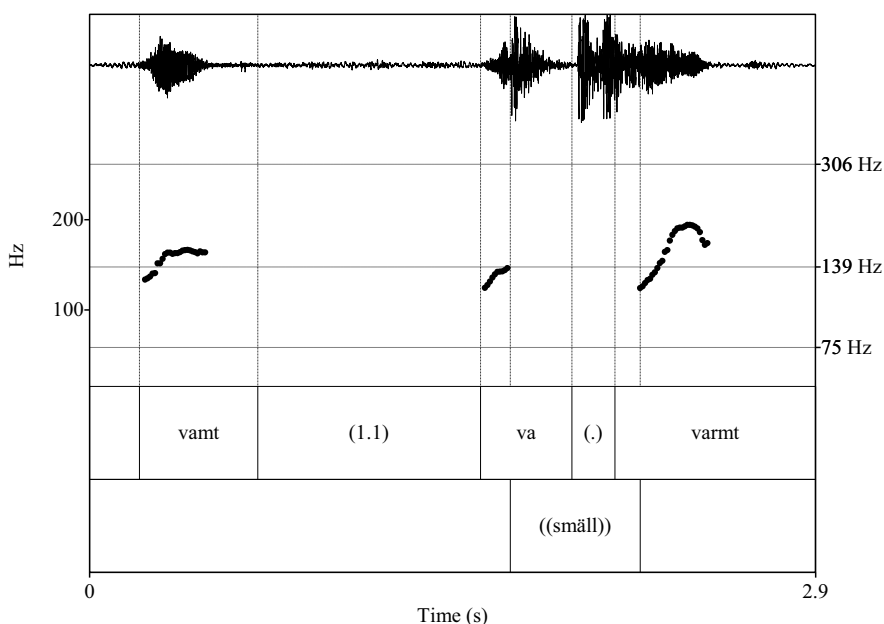
Efter Sebastians utrop om att det är skönt (r. 1) och Mickes suck (r. 2) ställer Jocke en ettordsfråga, *varmt* (r. 3). Därefter säger Micke *va* samtidigt med en smäll, och Jocke upprepar sin fråga. Att Jocke upprepar frågan ordagrant, liksom att upprepningen är tydligare uttalad än den första versionen, tyder på att Jocke tolkar Mickes reparationsinitiativ *va* som att Micke inte hört frågan. Att Micke inte hör kan bero på att han samtidigt är upptagen med eldningen och störs av ljuden från brasan.

Även om yttrandet *varmt* bägge gångerna har stigande intonation skiljer dessa sig prosodiskt och fonetiskt från varandra (fig. 5). Båda versionerna av *varmt* är stigande, men medan tonomfånget hos det första är 3,7 semitoner (127–156 Hz) är tonomfånget hos det andra 8,4 semitoner (118–192 Hz). Upp-

repningen har dessutom ett litet fall på slutet. Även längden ökar i upprepningen. Det första är 474 ms långt, medan det andra är 805 ms långt. Mätt i talhastighet sker en minskning från 2,1 stavelser per sekund i första versionen till 1,2 stavelser per sekund i upprepningen. Dessutom uttalas det första *varmt* utan något tydligt r-ljud, medan r-ljudet i upprepningen är tydligt liksom t-ljudet. Alla dessa drag bidrar till att upprepningen blir tydligare och lättare att uppfatta.

Frågan utgörs alltså enbart av ett adjektiv. Med frågan hänvisar Jocke allmänt till situationen med eldning och kopplar specifikt bakåt till Sebastians utrop *oj så fittit skönt* (r. 1). *Varmt* utgör därför en tolkning av Sebastians yttrande. Sebastian är den som svarar först på frågan, med en expanderings av sitt tidigare yttrande, *fittit skönt kan ja berätta dig* (r. 6). Den initiala diskursmarkören *oj* utelämnas (jfr Schegloff 2004). Först fyra sekunder senare kommenterar Micke något om att det är hett och suckar igen (r. 9).

Det är möjligt att den stigande intonationen här bidrar till att signalera att det är en fråga. Stigande intonation är ändå inte ett drag som är nödvändigt i mitt material för att ett ettordsyttrande ska förstås som en fråga.

Figur 5. Vågform och grundtonskurva för sekvensen i *Varmt*. Talarens tonomfång är mellan 75 och 306 Hz, medianen är 139 Hz. Grundtonen i *va* avbryts av smällen.

Det finns flera möjliga förklaringar till den stigande slutintonationen i frågorna i mitt material, och frågorna med olika syntax och olika handlingar kräver troligen skilda förklaringar. En möjlighet är att den stigande slutintonationen används för att tydligare signalera frågefunktion vid frasformade frågor och ett-ordsfrågor, som är yttranden där syntaxen inte säger mycket om handlingstypen. I så fall kan man undra varför inte deklarativa frågor i högre grad har stigande slutintonation.

5. Sammanfattning och diskussion

I artikeln har jag beskrivit prosodin hos enledade frågor i Helsingforssvenska samtal. Därtill har jag belyst samspelet mellan prosodi och andra drag i frågorna. Jag har beskrivit prosodiska mönster i frågorna utgående från fokusbetoning, prominenser, intonation och talhastighet. Dessutom har jag jämfört frågorna med ett mindre urval påståenden, initiativyttanden som inte är frågor.

Frågorna i de tre Helsingforssvenska samtalen uppvisar fyra frekventa prosodiska mönster. Ett prosodiskt mönster som kännetecknas av en fokusbetoning i slutet av frågan, ett annat prosodiskt mönster med en fokusbetoning i början eller mitten av frågan, ett tredje prosodiskt mönster med flera prominenta stavelser och ett fjärde prosodiskt mönster med stigande slutintonation. Dessa mönster är inte uttömmande för alla frågor i mitt material, men de täcker en stor del av frågorna.

Frågornas prosodi har ett samband med flera faktorer. Dessa är åtminstone syntax, typ av fokus, det epistemiska förhållandet mellan talaren och mottagaren (eller mottagarna) och huruvida frågan är framåtpekande eller bakåtpekande. Dessutom påverkar frågans längd och satsstruktur prosodin. Analysen gav inga tydliga resultat i fråga om att deltagarna behandlar frågor med olika typer av prosodiska mönster på olika sätt, men det är möjligt att framtida undersökningar kan visa på skillnader.

Undersökningen visar att det inte finns ett enda prosodiskt mönster som kan förknippas med frågor. Det är också osäkert om de prosodiska dragen bidrar till signaleringen av frågefunktion eller signalerar något annat. I svenskan hörs det i många fall redan från första ordet att ett yttrande är en fråga, på det initiala verbet att det är en ja/nej-fråga eller på frågeordet att det är en frågeordsfråga. Därför behövs de prosodiska dragen egentligen inte för att signalera frågefunktion hos dessa frågor.

Vid frågor med deklarativ syntax visar syntaxen inte att yttrandet är en fråga. Till skillnad från vad en del forskare antar har deklarativerna generellt inte stigande slutintonation i mitt material. Mottagarna behandlar trots det även de deklarativa yttrandena som frågor. Däremot förekommer stigande slutintonation i större utsträckning hos frasformade frågor. Det är möjligt att den stigande intonationen också har andra uppgifter än att signalera frågefunktion hos dessa.

Frågefunktion kan troligen framgå enbart av de epistemiska förhållandena eller av samtalskontexten. Frågorna inom grupp 2 har i många fall finala diskursmarkörer, och det är möjligt att diskursmarkörer spelar en roll för att signalera frågefunktion.

Frågorna börjar inte generellt på en högre tonhöjd jämfört med påståendena. Hos frågorna i grupp 1 och grupp 2 förekommer en fokusbetoning med en förhållandevis stor tonrörelse. Typen av fokus, brett eller smalt, påverkar var fokusbetoningen i frågorna placeras. En fråga med brett fokus har betoningen sent i frågan, medan en fråga med smalt fokus kan ha den också i andra positioner. Syntaxen är inte avgörande för om en fråga får smalt fokus. I Hirvonens (1970) undersökning uppvisade även en ja/nej-fråga det typiska mönstret för frågeordsfrågor. Kanske var förklaringen att fokus var smalt.

Brett eller smalt fokus har också att göra med om frågan pekar bakåt i samtalet eller om den introducerar en ny topik eller aspekt av en topik. Framåtppekande frågor uppvisar till största delen det prosodiska mönstret för grupp 1 med en sen betoning. Bakåtppekande frågor förekommer i samband med alla prosodiska mönster. Ett speciellt drag hos bakåtppekande frågor är att så gott som enbart dessa har stigande slutintonation.

Det epistemiska förhållandet mellan deltagarna kan komma till synes i att frågor med flera prominenta stavelser används när talaren har rätt stor kunskap om ämnet. I så fall kan talaren också välja att formulera frågan som en deklarativ eller frasformad sats eller som en negativ ja/nej-fråga.

Förutom att fallande intonation är frekvent i frågesluten, karaktäriseras dessa också av andra prosodiska drag: minskad talhastighet och ljudstyrka samt knarrig röst. De prosodiska drag som förekommer i frågeslut finns i slutet av yttrandet av många typer. Dessa drag har beskrivits i tidigare undersökningar, och en jämförelse med prosodin i initiativyttrandet som inte är frågor bekräftar att dessa drag projicerar turslut i olika typer av yttrandet.

Material

Syffamöte:

Audioinspelning	1990
Korpus	SAM (Svenska samtal i Helsingfors)
Längd	90 minuter
Inspelat av	Deltagarna själva
Transkriberat av	Ylva Forsblom-Nyberg
Deltagare	Asta, Eva, Monika och Tove, i 60-årsåldern
Beskrivning	De fyra kvinnorna har syföreningsmöte hemma hos Monika, samtalar, äter, dricker och syr lite.

Lekholmen:

Audioinspelning	1999
Korpus	SVESTRA (Finlandssvenska samtalsstrategier)
Längd	90 minuter
Inspelat av	Deltagarna själva
Transkriberat av	Mona Forsskåhl
Deltagare	Ira, Joanna, Jocke, Micke och Sebastian, i 15-årsåldern
Beskrivning	Ungdomar på konfirmationsläger på församlingens lägerområde Lekholmen. Ungdomarna samlas i en stuga. De pratar, läser, eldar och grillar. Ibland är bara två ungdomar närvarande, ibland alla fem.

Novemberkaffe:

Videoinspelning	2003
Korpus	GRIS (Samtalsspråkets grammatik)
Längd	48 minuter
Inspelat av	Jonna Ahti och Helena Palmén
Transkriberat av	Jonna Ahti, Mona Forsskåhl och Maria Fremer
Deltagare	Ulla, Siv och Torsten, i 50-årsåldern
Beskrivning	Ulla är på besök hemma hos paret Siv och Torsten för att diskutera en soffa som Torsten har restaurerat åt henne. De pratar och dricker kaffe med tilltugg.

Transkriptionstecken

Listan över transkriptionstecken bygger på Lindström (2008 s. 309) men har utökats med några tecken för prosodi från Selting m.fl. (2011).

[	överlappning börjar
]	överlappning slutar
[[	flera turer som börjar samtidigt

=	1) turer följer på varandra utan hörbar paus
	2) turen fortsätter på en annan rad
(.)	paus under 0,2 sekunder
(1.6)	paus i sekunder
.hh	inandning
.ju	tal på inandning
h	utandning
(då)	transkriptionen osäker
(ohb)	ohörbart
?:	talarens identitet osäker
<u>stavelse</u>	betonad stavelse
°ord°	svagare ljudstyrka
ORD	starkare ljudstyrka
o:rd	förlängt ljud
o-	plötsligt avbrott
>ord<	snabbare än omgivande tal
<ord>	långsammare än omgivande tal
'ord	stigande intonation
`ord	fallande intonation
^ord	stigande-fallande intonation
ˇord	fallande-stigande intonation
↑ord	lokal tonhöjning
↓ord	lokal tonsänkning
.	fallande slutintonation
;	något fallande slutintonation
,	jämn slutintonation
?	tydligt stigande slutintonation
¿	något stigande slutintonation
#ord#	tal med knarr i rösten
ord	tal med leende röst
@ord@	tal med förändrad röst

Litteratur

- Aho, Eija, 2010a: Spontaanin puheen prosodininen jaksottelu [Frasering av spontant tal]. Diss. (Pic Monographs.) Helsingin yliopisto.
- Aho, Eija, 2010b: Om tonala drag i dialekterna i Åboland. I: *Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för Nordisk Filologi* 48, red. av Hanna Lehti-Eklund & Gunnilla Harling-Kranck. S. 13–35.
- Bockgård, Gustav, 2007: Syntax och prosodi vid turbytesplatser. Till beskrivningen av svenskans turtagning. I: *Interaktion och kontext. Nio studier av svenska samtal*, red. av Elisabet Engdahl & Anne-Marie Londen. Lund: Studentlitteratur. S. 139–183.
- Boersma, Paul & David Weenink, 2012: Praat: doing phonetics by computer. Programmet finns på <<http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>> Besökt 3.5.2012.

- Bruce, Gösta, 1998: Allmän och svensk prosodi. (Praktisk lingvistik 16.) Institutionen för lingvistik, Lunds universitet.
- Bruce, Gösta, 2010: Vår fonetiska geografi. Om svenskans accenter, melodi och uttal. Lund: Studentlitteratur.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth, 2012: Some truths and untruths about final intonation in conversational questions. I: Questions: Formal, functional and interactional perspectives, red. av J.P. de Ruiter. Cambridge: Cambridge University Press. S. 123–145.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Selting, Margret, 1996: Towards an interactional perspective on prosody and a prosodic perspective on interaction. I: Prosody in conversation – interactional studies, red. av Elizabeth Couper-Kuhlen & Margret Selting. Cambridge: Cambridge University Press. S. 11–53.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Selting, Margret, 2001: Introducing Interactional Linguistics. I: Studies in Interactional Linguistics, red. av Margret Selting & Elizabeth Couper-Kuhlen. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 1–22.
- Ehrlich, Susan & Freed, Alice F., 2010: The Function of Questions in Institutional Discourse. I: Why do you ask? The function of questions in institutional discourse, red. av Alice Freed & Susan Ehrlich. Oxford: Oxford University Press. S. 3–19.
- Engstrand, Olle, 2004: Fonetikens grunder. Lund: Studentlitteratur.
- Ford, Cecilia & Thompson, Sandra, 1996: Interactional units in conversation: syntactic, intonational, and pragmatic resources for the management of turns. I: Interaction and Grammar, red. av Elinor Ochs, Emanuel Schegloff & Sandra Thompson. Cambridge: Cambridge University Press. S. 134–184.
- Freed, Alice F., 1994: The form and function of questions in informal dyadic conversation. I: Journal of Pragmatics 21. S. 621–644.
- Goody, Esther N., 1978: Towards a theory of questions. I: Questions and politeness: strategies in social interaction, red. av Esther N. Goody. (Cambridge papers in social anthropology, no. 8.) Cambridge: Cambridge University Press. S. 17–43.
- Green-Vänttinen, Maria, 2001: Lyssnaren i fokus: en samtalsanalytisk studie i uppbackningar. Diss. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 638.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Gårding, Eva, 1974: Kontrastiv prosodi. Lund: CWK Gleerup Bokförlag.
- Gårding, Eva, 1979: Sentence Intonation in Swedish. I: Phonetica 36. S. 207–215.
- Gårding, Eva, 1998: Intonation in Swedish. I: Intonation systems: a survey of twenty languages, red. av Daniel Hirst & Albert Di Cristo. Cambridge: Cambridge University Press. S. 112–130.
- Hakulinen, Auli, 1997: Johdanto [Inledning]. I: Keskusteluanalyysin perusteet [Samtalsanalysens grunder], toim. Liisa Tainio. Tampere: Vastapaino. S. 13–17.
- Hakulinen, Auli & Saari, Mirja, 1998: Var finns männe Anja sen då? Om *se(da)n* och *då* som motsvarigheter till finskans *sit(ten)* i helsingforssvenska samtal. I: Samtalsstudier, red. av Hanna Lehti-Eklund & Mirja Saari. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet utgivna genom Ann-Marie Ivars och Mirja Saari, B:19.) S. 81–96.
- Hansson, Petra, 2003: Prosodic Phrasing in Spontaneous Swedish. (Travaux de l'institute de linguistique de Lund 43.) Lund: Studentlitteratur.

- Heldner, Mattias, 2001: Focal accent – f_0 movements and beyond. Diss. (Phonum 8.) Institutionen för fonetik och lingvistik, Umeå universitet.
- Heritage, John, 2012: Epistemics in Action: Action Formation and Territories of Knowledge. I: *Research on Language and Social Interaction* 45. S. 1–29.
- Hirvonen, Pekka, 1970: Finnish and English Communicative Intonation. (Publications of the Phonetics Department of the University of Turku, No. 8.) Åbo: Åbo universitet.
- House, David, 2002: Intonational and visual cues in the perception of interrogative mode in Swedish. (CSLP-2002.) S. 1957–1960.
- House, David, 2004: Final rises and Swedish question intonation. Proceedings, *Fonetik 2004*, Department of Linguistics, Stockholm University.
- House, David, 2005: Phrase-final rises as a prosodic feature in wh-questions in Swedish human-machine dialogue. I: *Speech Communication*, Volume 46, Issues 3–4, July 2005. S. 268–283.
- Huiskes, Mike, 2010: The role of the clause for turn-taking in Dutch conversations. Diss. Utrecht: LOT.
- Hutchby, Ian & Wooffitt, Robin, 2008: *Conversation Analysis*. 2 edition. Cambridge/Malden: Polity Press.
- Höckerstedt, Leif, 2010: *Svenskan på plats! Helsingforssvenskan visar vägen – födelse, liv och död*. Helsingfors: Söderströms förlag.
- Iivonen, Antti, 2005: Intonaation käsitteen täsmennystä. [Precisering av begreppet intonation]. Teoksessa: *Puheen salaisuudet [Talets hemligheter]*, toim. A. Iivonen. *Fonetikan uusia suuntia [Nya tendenser inom fonetik]*. Helsinki: Gaudeamus. S. 93–128.
- Iivonen, Antti, Nevalainen, Terttu, Aulanko, Reijo & Kaskinen, Hannu, 1987: *Puheen intonaatio [Talets intonation]*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jefferson, Gail, 2004: Glossary of transcript symbols with an introduction. I: *Conversation Analysis. Studies from the first generation*, red. av G. Lerner. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 13–31.
- Kuronen, Mikko & Leinonen, Kari, 2008: Prosodiska särdrag i finlandssvenska. I: *Svenskans beskrivning 29. Förhandlingar vid Tjugonionde sammankomsten för svenskans beskrivning*, Vasa 4–5.5.2007, red. av Marianne Nordman m.fl. (Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska samfundet 70.) Vasa. S. 161–169.
- Kuronen, Mikko & Leinonen, Kari, 2010a: Prosodin i frågeordsfrågor i finlandssvenskan. I: *Svenskans beskrivning 30. Förhandlingar vid Trettionde sammankomsten för svenskans beskrivning*. Stockholm den 10 och 11 oktober 2008, red. av Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm. Stockholm: Institutionen för nordiska språk. S. 165–176.
- Kuronen, Mikko & Leinonen, Kari, 2010b: *Svenskt uttal för finskspråkiga. Teori och övningar i finlandssvenskt och rikssvenskt uttal*. Tammerfors: Juvenes Print – Tampereen Yliopistopaino.
- Labov, William & Fanshel, David, 1977: *Therapeutic discourse: psychotherapy as conversation*. New York: Academic Press.
- Ladd, Robert 1980: *The Structure of Intonational Meaning. Evidence from English*. Bloomington/London: Indiana University Press.

- Ladd, Robert, 1996: *Intonational phonology*. (Cambridge studies in linguistics 79.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Laver, John, 1994: *Principles of phonetics*. (Cambridge textbooks in linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehti-Eklund, Hanna, 1992: Användningen av partikeln *nå* i helsingforssvenska samtal. I: *Svenskans beskrivning* 19, red. av Ulla-Britt Kotsinas, Inger Lindell & Per Ledin. Förhandlingar vid Nittonde sammankomsten för svenskans beskrivning, Stockholm den 2–3 april 1992. Lund: Lund University Press. S. 174–184.
- Lindholm, Camilla, 2003: *Frågor i praktiken: flerledade frågeturer i läkare–patientsamtal*. Diss. (Studier i nordisk filologi utgivna genom Ann-Marie Ivars.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lindström, Jan, 2008: *Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Linell, Per & Gustavsson, Lennart, 1987: *Initiativ och respons: om dialogens dynamik, dominans och koherens*. Linköping: Universitetet i Linköping.
- Local, John, Kelly, John & Wells, Bill, 1986: Towards a phonology of conversation: turn-taking in urban Tyneside speech. I: *Journal of Linguistics* 22, 2. S. 411–437.
- Londen, Anne-Marie, 1995: *Samtalsforskning: en introduktion*. I: *Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi* 36, red. Ann-Marie Ivars, Peter Slotte, under medverkan av Erik Andersson m.fl. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur. S. 11–52. Tillgänglig på <http://www.nord.helsinki.fi/fms_online.html>
- Londen, Anne-Marie, 1997: Kahden- ja monenkeskinen keskustelu [Samtal mellan två och flera personer]. I: *Keskustelunalyysin perusteet [Samtalsanalysens grunder]*, toim. Liisa Tainio. Tampere: Vastapaino. S. 56–74.
- Norrby, Catrin, 2004: *Samtalsanalys: så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund: Studentlitteratur.
- Ogden, Richard, 2004: Non-modal voice quality and turn-taking in Finnish. I: *Sound patterns in interaction. Cross-linguistics studies from conversation*, red. av Elizabeth Couper-Kuhlen & Cecilia Ford. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 29–62.
- Raevaara, Liisa, 1993: *Kysyminen toimintana: kysymys-vastaus -vieruspareista arki-keskustelussa* [Frågor som verksamhet: yttrande par med frågor och svar i vardagliga samtal.] Licentiatavhandling. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Sacks, Harvey, Schegloff, Emanuel & Jefferson, Gail, 1974: A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. I: *Language* 50, No. 4, Part 1. S. 696–735.
- SAG 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Red. Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Schegloff, Emanuel & Sacks, Harvey, 1973: Opening up closings. I: *Semiotica* 4. S. 289–327.
- Schegloff, Emanuel, 1984: On Some Questions and Ambiguities in Conversation. I: *Structures of Social Action*, red. av John Maxwell Atkinson and John Heritage. Cambridge: Cambridge University Press. S. 266–298.
- Schegloff, Emanuel, 2004: On Dispensability. I: *Research on Language and Social Interaction* 37:2. S. 95–149.

- Schegloff, Emanuel, 2007: *Sequence organization in interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selenius, Ebba, 1974: *Helsingforssvensk ettordsaccentuering*. (Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja.) Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Selting, Margret, 1992: Prosody in conversational questions. I: *Journal of Pragmatics* 17. S. 315–245.
- Selting, Margret, 2010: Prosody in interaction: State of the art. I: *Prosody in Interaction*, eds. Dagmar Barth-Weingarten, Elisabeth Reber & Margret Selting. Amsterdam: Benjamins. S. 3–40.
- Selting, Margret, Auer, Peter & Barth-Weingarten, Dagmar m.fl., 2011: A system for transcribing talk-in-interaction: GAT 2 translated and adapted for English by Elizabeth Couper-Kuhlen & Dagmar Barth-Weingarten. I: *Gesprächsforschung – Online-Zeitschrift zur verbalen*, Ausgabe 12. S. 1–51. <<http://www.gespraechsfor-schung-ozs.de>>
- Stensig, Jakob, 2001: *Sprog i virkeligheden: bidrag til en interaktionel lingvistik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Stivers, Tanya & Enfield, N.J., 2010: A coding scheme for question response sequences in conversation. I: *Journal of Pragmatics* 42. S. 2620–2626.
- Strömbergsson, Sofia, Edlund, Jens & House, David, 2012: Question types and some prosodic correlates in the Spontal corpus of Swedish dialogues. *Fonetik 2012*, Department of Philosophy, Linguistics and Theory of Science, University of Gothenburg.
- Szczepek Reed, Beatrice, 2011: *Analyzing conversation. An introduction to prosody*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Thorell, Olof, 1973: *Svensk grammatik. 2 upplagan*. Stockholm: Esselte Studium.
- Vatanen, Anna, 2010: Yhteistyöhakuinen päällekkäispuhunta suomalaisessa ja virolaisessa arkikeskustelussa [Samarbetsinriktade överlappningar i finska och estniska vardagliga samtal]. I: *Läshivörlusi. Lähivertailuja* 19, Eesti rakenduslingvistika ühing, Tallinn. S. 76–94.
- Vatanen, Anna, 2011: Timing and action: non-terminal overlap and sharedness display. A presentation at the 12th International Pragmatics Conference in Manchester, 7 July 2011.
- Wells, Bill & MacFarlane, Sarah, 1998: Prosody as an Interactional Resource: Turn-projection and Overlap. I: *Language and Speech* 41. S. 265–294.
- Wells, Bill & Peppé, Sue, 1996: Ending up in Ulster: prosody and turn-taking in English dialects. I: *Prosody in conversation: Interactional Studies*, red. av Elizabeth Couper-Kuhlen & Margret Selting. Cambridge: Cambridge University Press. S. 101–130.
- Wertheimer, Max, 1922: *Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt*. I: *Psychological research*, vol. 1, nr 1. S. 47–58. Tillgänglig på <<http://www.springerlink.com/content/j734296x18g56178/>>
- Östman, Jan-Ola, 1991: On the language-internal interaction of prosody and pragmatic particles. I: *Levels of Linguistic Adaptation*, red. av Jef Verschueren. *Selected papers of the International Pragmatics Conference, Antwerp, August 17–22, 1987. Volume II*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co. S. 203–223.

I begynnelsen var ordet

– tal genom ofödda och nyfödda på förlossningsavdelningen

Av SHIRLEY NÄSLUND

Abstract

Näslund, Shirley, shirley.naslund@oru.se, Ph.D Student, Swedish Language, Department of Humanities, Education and Social Sciences, Örebro University, Sweden: "In the beginning was the Word – speech through the unborn and the newborn at the birth clinic". *Språk och stil* 22:2, 2012, pp. 185–214.

The study examines the phenomenon of speaking through others in the specific context of labor and delivery at the birth clinic. Speech through a fetus or a newborn child is analyzed as a social act, receiving its meaning from the interactional and situational context. The data are drawn from a corpus of Scandinavian television documentaries. Previous research about speech through others has highlighted its function as face-work. This study shows that speech through fetuses and newborn children also can be regarded as a form of face-work, for instance as an indirect way of exhorting a woman in labor to mobilize more strength, or as an indirect way for finding out if a mother in the after-math of bearing-down contractions is ready to hold her newborn child. However, speech through fetuses and newborns does not merely serve as face-work. Above all it performs birth work: it verbalizes the birth and highlights the human, sociable character of the child.

Keywords: speech through others, animated speech, indirectness, interaction, face-work, birth work, childbirth, Swedish.

Denna studie handlar om tal genom ofödda och nyfödda på förlossningsavdelningen. Avsikten är att ge fördjupad kunskap om hur tal genom andra kan användas som resurs i utförandet av institutionella uppgifter. För det första prövas om rönen från tidigare forskning om företeelsen kan utvidgas till att omfatta interaktionen på förlossningsavdelningen. Talar barnmorskan och undersköterskan genom fostret i magen och det nyfödda barnet i potentiellt ansikts-hotande eller oroande situationer? För det andra prövas om detta slags tal kan ha för födandesituationen specifika funktioner. Interaktion vid födande försiggår i ett komplext sammanhang: dels är den ena patienten innesluten i den

Jag tackar Anna Lindström, Christine Rubertsson och de tre anonyma bedömare för givande synpunkter på en tidigare version av artikeln.

andra, dels har födande ett målinriktat temporalt förlopp med fas- och identitetsövergångar under vilka barnmorskan och undersköterskan utför medicinska, psykologiska och rituella arbeten. I likhet med att sjukhuspersonalen arbetar fram döden (*death work*) i tal och rituella handlingar vid frånfällen (jfr Sudnow 1967), kan man se det som att förlossningspersonalen arbetar fram födelsen i tal och rituella handlingar (*birth work*). Vilka ord och vilka slags fraser lägger förlossningspersonalen i det ofödda respektive det nyfödda barnets mun? Hur ska man förstå den sociala handling som barnmorskan eller undersköterskan vill åstadkomma genom detta val av ord och frastyper å barnets vägnar? Vilket gensvar får det? För det tredje avses att ta ett bredare grepp om företeelsen att tala genom andra än vad som hitintills har gjorts, såtillvida att denna studie inbegriper en multimodal analys: talet *som*, *för* eller *till* den ofödde respektive den nyfödde sätts i samband med samtalsdeltagarnas blickar, rörelser och förflyttningar i rummet samt med ljud från teknisk apparatur.

Teori och metod

När man talar kan man åberopa andras röster och låna sin egen röst åt andra. Genom att tala *som* eller *för* någon annan kan man maskera sitt agentskap. Till exempel kan en förälder som tröttnat på att bära sitt spädbarn, vända det mot den andra föräldern och yttra: ↑*Jag längtar efter dig*↑ eller *Hon längtar efter dig*.¹ Vidare kan man maskera röstens riktning: man kan tala *till* en tredje part i syfte att meddela sig med en andra part. Föräldern som tröttnat på att bära sitt spädbarn kan tilltala det med *Vill du komma till mamma/pappa?* i den andra förälderns närvaro. Strategin att tala *som*, *för* eller *till* en tredje part i den omedelbara omgivningen i interaktionen med en andra part kan ses som ett uttryck för en generell tendens att undvika direkta viljeyttringar (Tannen 1989 s. 23). Mer specifikt kan denna strategi utgöra en resurs i ett *fasadarbete*, dvs. i talarens bemödande om att upprätthålla såväl det egna som samtalspartnerns sociala ansikte (Goffman 1967 s. 10–12). Det består dels av ett positivt socialt ansikte, en strävan mot att ens framtoning ska uppskattas, dels av ett negativt socialt ansikte, en önskan om att ingen ska styra ens handlingar eller utmana ens integritet (Brown m.fl. 1987 s. 60–61, 66). Den som har ordet kan t.ex. hota samtalspartnerns positiva sociala ansikte genom att framföra kritik och dennes negativa sociala ansikte genom att uppmana denne till en handling. För att få

¹ Pilarna markerar ett för talaren osedvanligt högt tonläge.

igenom sin vilja så friktionsfritt som möjligt tenderar talare att uttrycka sig på indirekt väg (Brown m.fl. 1987 s. 132). Man skulle kunna säga att tal genom en tredje, närvarande part lämpar sig för fasadarbeten, eftersom det kan möjliggöra en lägre grad av ansvarstagande för yttrandena och en lägre grad av svarsplikt för adressaten. Tal *som* och *för* en tredje part kan medföra en lägre grad av ansvarstagande, eftersom talaren inte representerar sig själv och sin egen vilja. Tal *som* en tredje part kan dessutom medföra en lägre grad av svarsplikt, eftersom kravet på att replikera till en skenbar talare är lägre än till någon som representerar sig själv. Likaledes kan tal *till* en tredje part medföra en lägre grad av svarsplikt för den avsedde adressaten, som kan behandla yttrandet som om det inte angick denne. På så vis bereds samtalspartnern ett brett handlingsutrymme.

Jag ansluter mig till teorin om fasadarbete och socialt ansikte utan att för den skull anamma Penelope Browns och Stephen Levinsons artighetsmodell som kritiserats på flera punkter, bl.a. för att förbise det sociala samspelets betydelse för meningsskapandet (se t.ex. Aronsson m.fl. 1989). Jag förankrar deltagarnas fasadarbete i det sociala samspelet genom att använda mig av samtalsanalytisk metod (eng. Conversation Analysis). Det innebär att jag studerar hur föräldrar och förlossningspersonal organiserar interaktion i samspel med varandra och med den aktivitet som pågår. Ur föderskans perspektiv är interaktionen inbäddad i en fysisk och emotionell aktivitet som kan omfatta skrik, flås och gråt. Ur barnmorskans perspektiv ingår interaktionen i vad Erving Goffman kallar *task activity*, vilket innebär att den ska ses som en del i utförandet av en uppgift (Goffman 1981 s. 143). Således väger jag in både samtalskontexten, dvs. yttrandena som föregår och följer på det yttrande som är föremål för analys, och situationskontexten. Till exempel sätter jag förlossningspersonalens grad av direkt tal genom barnet i relation till föderskans respons och beredskap att ta emot barnet efter dess födelseögonblick. Teorin om fasadarbete och socialt ansikte kan delvis kasta ett förklarande ljus över exemplen i denna studie, men endast delvis. Som analyserna kommer att utvisa kan talet genom ofödda och nyfödda på förlossningsavdelningen åstadkomma flera andra sociala uppgifter.

Tal *som*, *för* eller *till* en tredje närvarande part som resurs för att meddela sig med en andra part, urskiljs genom yttrandets *kontextualiseringssignaler* (eng. *contextualization cues*, Gumperz 1992) eller genom dess utfall. En kontextualiseringssignal indikerar hur ett yttrande ska tolkas. Signalen skriver med andra ord in det i ett visst sammanhang. En sådan signal kan t.ex. avges genom ordval, röstkvalitet, en blick eller en rörelse (Gumperz 1992). Tal *som* ett foster respektive ett nyfött barn kan urskiljas genom att det inramas av en avvikande

röstkvalitet, och därför tillskrivs det någon annan än talaren. Vidare kan tal *som* ett nyfött barn urskiljas genom talarens riktning av blicken. Om talaren riktar blicken mot en annan person än barnet, kan yttrandet snarare betraktas som en animering av barnets röst än som ett tilltal till det. Tal *för* ett foster respektive ett nyfött barn kan framgå av referensuttryck i kombination med verb som uttrycker känslor, viljor och behov. Tal *till* ett foster respektive ett nyfött barn för att meddela sig med en andra part kan framgå av hur talaren riktar sina blickar eller av hur tilltalet hanteras i påföljande taltur.²

Disposition

Resultatpresentationen är indelad i tre avsnitt som följer förlossningens kronologi. Det första avsnittet omfattar interaktion vid ultraljudsundersökning, öppningsskede och utdrivningsskede. Det andra omfattar de första minuterna efter barnets födelseögonblick, då det fångas upp av förlossningspersonalen och förs mot föderskan. I det tredje avsnittet behandlas passager där någon av deltagarna orienterar sig mot möjligheten att det nyfödda barnet inte är friskt. Denna kronologiska disposition visar att talet genom fostret/barnet kan sträcka sig över samtliga förlossningsfaser och att det får olika funktioner i olika situationskontexter samtidigt som det oavsett situation tenderar att positionera varelsen som en viljestark individ med en förståelse av skeendena i rummet.

Material

Materialet består av en korpus på 56 videoinspelade förlossningar från 1968 till 2010. I ungefär hälften av dem, närmare bestämt i 26 fall, förekommer tal genom ett foster eller ett nyfött barn i interaktionen mellan förlossningspersonal och föräldrar. Merparten av förlossningsinspelningarna kommer från TV-dokumentärerna *Sjukhuset* (TV3), *Barnmorskorna* (SVT), och *Jordmødrene* (NRK) som producerades mellan åren 2007 och 2010.

Materialet som ligger till grund för denna studie är transkriberat enligt samtalsanalytisk konvention (Jefferson 2004, Hepburn 2004). Föderskans skrik har

² En taltur kan enklast beskrivas som det någon säger till dess att han eller hon tystnar eller avbryts av någon annan (Sidnell 2010 s. 65).

återgivits noggrannare än barnets, eftersom det inte finns någon vägledning i hur man återger de olika kvaliteterna i ett nyfött barns skrik. När barnets skrik har haft en särprägel, har jag noterat det i transkriptionen. Eventuella redigeringsklipp är tydligt markerade. En kodnyckel till exemplen följer i appendix, eftersom materialet med deltagarnas samtycke finns tillgängligt för offentligheten (jfr Antaki 2011). Dock återger jag inga namn på sjukhus, personal eller patienter. De eventuella namn som förekommer i transkriptionerna är finge-rade.

Forskning om tal genom närvarande barn och husdjur

Enligt en studie av Ron Scollon (2001) talar omgivningen *som, för* och *till* det lilla barnet från och med dess första levnadsdagar. I ett avseende innebär det att barnet används som en marionett i de vuxnas interaktion med varandra och i ett annat att barnet positioneras som aktiv samtalspartner (s. 96). I tvåårsåldern vidtar en period då barnet reproducerar omgivningens tidigare interaktions-mönster och tillämpar dem på sina kramdjur; barnet börjar tala *som, för* och *till* kramdjuren (s. 95, 105, 112). Av Scollons studie framgår att tal genom små, icke-talföra barn både kan tona ned ansiktshot i samtal mellan vuxna och so-cialisera in barnen i rollen som samtalsdeltagare. Han anför bl.a. ett exempel från Hawaii, ett samtal mellan en kassörska och en far med ett två månader gammalt barn på armen. Till saken hör att en ensam man med spädbarn inte be-traktas med blida ögon på Hawaii enligt Scollon. Vid kassan utspelar sig föl-jande samtal mellan kassörskan (K) och fadern (P):

K: ↑Where's Mommy?↑

P: ↑Mommy's at home↑

I stället för att öppet ge uttryck för sin misstänksamhet tilltalar kassörskan spädbarnet, och i stället för att öppet försvara sig betygar fadern att allt är som det ska genom att tala utifrån barnets position. Samtidigt tillskrivs spädbarnet rollen som talare (s. 93). Deborah Tannen har i likhet med Scollon visat hur tal genom små barn och husdjur både kan distansera talaren från ansiktshotande yttranden och integrera de icke talföra i den sociala gemenskapen. Därutöver har hon uppmärksammat att talet i fråga har en lekfull aspekt (2001, 2004, 2010).

Tal genom andra i institutionella miljöer har studerats av Karin Aronsson (1991) och Felicia Roberts (2004). I en studie av flerpартssamtal med patien-

ter mellan fem och femton år visar Aronsson att läkaren ofta förmedlar känsliga budskap till en förälder genom att tala *till* barnet, ett tillvägagångssätt som hon betecknar som *maskerat tilltal* (1991). Det är således inte bara mycket små barn som kan användas som resurs i samtal för att linda in ansiktshotande budskap. Bruket av maskerat tilltal i institutionell miljö har även uppmärksammats i Roberts studie av tal genom djur på en veterinärklinik. När en veterinär vill göra en ägare uppmärksam på att denne inte skött sitt djur korrekt, framför han informationen *till* djuret (2004 s. 426). Dessutom finns det andra syften med att använda husdjuren som medium i interaktionen. Till exempel lindrar en veterinär en mattes oro över att hennes katt måste underkastas en obehaglig undersökning genom att förespegla att katten säger: ↑ (...) *this is not the way I wanted to spend my da:y.*↑. Därigenom visar veterinären ägaren att hon känner empati för katten. Samtidigt tillför absurditeten i återgivandet av ett djurs åsikter en humoristisk ton, som lättar upp den spända stämningen (s. 430).

Med tanke på att omgivningen från och med våra första levnadsdagar talar genom oss, att vi reproducerar denna typ av interaktion så fort vi uppnått en tvåårigs talkompetens och att vi i vuxen ålder fortsätter att tala genom människor, djur, växter och artefakter, är denna företeelse värd att utforskas ytterligare. Framför allt kan det vara givande att närma sig den med samtalsanalytiska metoder, vilket såvitt jag vet inte har gjorts i någon större utsträckning.

Meddelanden från insidan: Personifiering av det ofödda barnet

Detta avsnitt handlar om hur barnmorskan använder sig av tal *som, för* och *till* mer eller mindre fullgångna foster som resurs i utförandet av såväl specifika som övergripande institutionella uppgifter före födsel.

I det första exemplet sker en undersökning med en dopton av en förstföderska som väntar trillingar. En dopton är en liten ultraljudsapparat med förstärkare som gör att man kan höra barnets hjärtljud. Undersökningen äger rum på förlossningsavdelningen inför ett planerat kejsarsnitt. Doptonen placeras på föderskans mage, varpå fostrets puls registreras på en dosa som barnmorskan håller i handen. Genom doptonen kan hjärtslagens vinande ljud höras i hela rummet. Därmed framträder ett s.k. *cyborgfoster*, en blandning av varelse och

maskin, som positioneras på olika sätt beroende på den omgivande kulturen och dess föreställningsvärld (Mitchell m.fl. 1997 s. 374). Tidigare forskning om interaktion mellan föräldrar och vårdpersonal vid ultraljud har fokuserat på en annan typ av ultraljudsundersökning, den som omvandlar ljudvågor till rörliga bilder av fostret. Under samtal kring dessa bilder tenderar ultraljudssköterskan i den västerländska kulturen att positionera cyborgfostret som en medveten individ med kapacitet att kommunicera känslor och behov, medan hon i andra kulturer, som är mindre individcentrerade och mer angelägna om att förlägga själens uppkomst till födelseögonblicket, inte personifierar det (Mitchell m.fl. 1997 s. 377, 390, Jonsson 2004). Den typ av ultraljudsundersökning som är auditiv, dvs. som sker med dopton, är mindre utforskad. Dock verkar fostret i den västerländska kulturen även vid denna undersökningsform tillskrivas egenskaper och tillstånd som är betecknande för en med yttervärlden förtrogen individ. En låg puls kan t.ex. förklaras med att fostret *ligger i förmiddagsslummer* (Bredmar 1999 s. 98, 281). I en japansk undersökning med dopton framställs inte fostret som person, utan det är pulsen och kontrollen av att dess hastighet är god som ställs i fokus under interaktionen (Nishizaka 2010 s. 296).

I exempel 1 – på norska – sker två led av översättningar. Varje fosters hjärtljud förstärks och översätts till siffror av maskinen. De förstärkta ljuden som fyller rummet och de sifferupplysningar som framträder på dosans skärm, översätts i sin tur till ord och sinnestillstånd. Föderskan har redan inlett en individualisering av fostren genom att ge dem de namn som de senare kommer att bära med sig genom livet: Simen, Peter och Tomas. Barnmorskan ansluter sig till hennes individualisering genom att likaledes använda dessa namn.

Förkortningarna BM och F i transkriptionen står för barnmorska respektive föderska. Varje hjärttecken står för ljudet av ett slag från barnets hjärta, vilket breder ut sig i rummet med doptonens hjälp. Hjärttecknen i mindre storlek symboliserar svagare hjärtljud.

Exempel 1

- 1 ♥♥♥♥♥[♥♥♥♥♥♥♥♥♥♥]
- 2 BM: [Her er Simen. (1.0) Han er litt spent ser jeg.
- 3 BM: ((flyttar doptonen högre upp, ovanför naveln))
- 4 BM: Så er det Peter.
 ((håller doptonen trevande ovanför naveln))
- 5 BM: Hvor er du?
- 6 F: Her (sier jeg).
 ((pekar med fingret mot en plats till höger om naveln))
- 7 F: heh heh
- 8 BM: ((sätter doptonen mot den utpekade platsen))
- 9 ((3.0 sekunders tystnad i doptonen, förutom något enstaka knaster))

10 BM: [Han har ikke stått beredd. (1.0) höh höh höh hö]
 11 [♥♥♥♥] ♥♥♥
 12 ((0.7 sekunds tystnad i doptonen))
 13 ♥♥[♥♥♥♥] ♥♥♥♥
 14 BM: [↑Her er je:g↑]
 Klipp

Inledningsvis hörs några hjärtljud (rad 1), varpå barnmorskan yttrar *Her er Si-men* (rad 2). Ljuden av hjärtslag som uppfyller rummet översätts till fostrets närvaro. Genom namnreferensen *Simen* och pronomenet *han* framstår det som en person. Efter att i en sekund ha lyssnat på ytterligare några hjärtljud, konstaterar barnmorskan: *Han er litt spent ser jeg* (rad 2). Av *ser jeg* framgår att barnmorskan syftar på de siffror som uppträder på hennes skärm. Denna finns endast i hennes synfält, medan hjärtljuden kan höras av båda parter. I stället för att dela med sig av sifferuppgifterna till föderskan och ange hur de förhåller sig till normalvärdet väljer barnmorskan att uttrycka sig med vardagsvärldens röst: *Han er litt spent* (Mischler 1984). Barnmorskor tenderar att tona ned avvikelser för att inte oroa blivande föräldrar i onödan. Därför framställer de den hälsoövervakande apparaturen snarare som kontaktförmedlande instrument än instrument avsedda att detektera det onormala (Bredmar 1999 s. 283). Så sker även i detta fall. Mätvärdet avdramatiseras genom att fostret tillskrivs sinnes-tillståndet att vara lite spänt.

Inför kontrollen av nästa foster flyttar barnmorskan doptonen, håller den trevande ovanför magen och säger: *Hvor er du?* (rad 5). Hon tilltalar fostret som om det kunde höra. Föderskans påföljande tur, *Her (sier jeg)* alternativt *Her (cirka)* i samband med att hon pekar på magen (rad 6), visar att hon känner sig förpliktad att svara på samma sätt som föräldrar känner sig förpliktade att replikera i sina barns ställen när dessa är mållösa inför barnläkarens frågor (Stivers 2001 s. 276). Barnmorskans tal *till* fostret kan betraktas som ett maskerat tilltal. I själva verket bjuder det in föderskan till delaktighet i undersökningen. Barnmorskan skulle egenhändigt kunna ta reda på fostrets exakta position, men genom frågan *Hvor er du?* överlåter hon på ett indirekt sätt åt föderskan att utifrån sin kännedom bestämma placeringen av instrumentet.

Det är tyst i doptonen under flera sekunder, vilket föranleder barnmorskan att påtala *Han har ikke stått beredd* (rad 10) i detsamma som hjärtljuden börjar höras. I analogi med det tidigare analyserade *Han er litt spent* (rad 2) för barnmorskan inte hjärtfrekvensen på tal, utan neutraliserar den föregående tystnaden genom att tillskriva fostret tillståndet att inte stå beredd, ett tillstånd som också kan antyda en personlighet. Barnmorskans påföljande skratt torde bidra till att avdramatisera situationen (rad 10). Emellertid avtar hjärtljuden och en

kort tystnad inträder (rad 11). När hjärtljuden ånyo fyller rummet, översätter barnmorskan dem till fostrets närvaro liksom i det inledande *Her er Simen* (rad 2). Skillnaden är att översättningen denna gång inte tar sig uttryck i ett omtal, utan i en animering av fostrets röst: ↑*Her er je:g*↑ (rad 14). Animeringen understryker fostrets närvaro och livaktighet, vilket bör ses mot bakgrund av de föregående tysta stunderna. Att det är fråga om en animering framgår av det höjda tonläget, den utdragna vokalen i *je:g* och av innebörden; ↑*Her er je:g*↑ kan logiskt sett inte syfta på barnmorskan som befunnit sig i rummet en längre tid. Barnmorskans tal *som* fostret kan förklaras av hennes tidigare tal *till* det. Hennes fråga *Hvor er du?* besvarades visserligen av föderskan, men svaret ledde inte direkt till lokaliseringen av fostret. Det är först när hjärtljuden fyller rummet som fostret har detekterats. Således kan ↑*Her er je:g*↑ betraktas både som en översättning av hjärtljuden till fostrets närvaro och som ett andra svar på *Hvor er du?*. Frågan *Hvor er du?* till fostret medför att det svar som prefereras ges utifrån fostrets position, dvs. *som* fostret. I iscensättandet av dialogen med fostret spelar barnmorskan både sig själv och rollen som fostret.

Barnmorskan översätter ultraljuden till sinnestillstånd som att vara spänd, till egenskapsliknande tillstånd som att inte stå beredd och till direkta meddelanden från magens insida som i ↑*Her er je:g*↑. På så vis tillskrivs trillingfostren olika beteenden. Genom översättningarna styr barnmorskan föderskans förståelse av ljuden bort från avsikten med ultraljudskontrollen – att spåra avvikande hjärtfrekvens – till att inriktas på fostren som personligheter. Detta skapande av olika fosterpersonligheter kan även härledas till att det handlar om en mångfödsel. Varje foster ska genomgå en individuell fysisk undersökning och profileras som en enskild person att relatera till. Inte minst bygger barnmorskans skapande av olika fosterpersonligheter vidare på föderskans bemödande om att positionera fostren som distinkta individer: Simen, Peter och Tomas.

I de exempel som följer härnäst (2–4) talar barnmorskan *för* det fullgångna fostret, gestaltande dess vilja respektive behov i samband med att hon motive-rar föderskan till en kraftansamling. I exempel 2 har föderskan precis blivit undersökt i stående ställning. Förkortningen P i transkriptionen står för hennes partner, som befinner sig bredvid henne.

Exempel 2

- 1 BM: Bebisen står precis innanför.
- 2 (2.0)
- 3 F: Känner du att det har sjunkit nu?
- 4 BM: Jaa o ja
- 5 F: Ha ha:

- 6 BM: Ha ha:
 7 P: Ha ha:
 8 F: Ha ha:
 9 BM: Nu vill den komma ut. (0.5) Ska vi satsa på det då?
 10 F: Tror du att det är (0.3) mindre smärtsamt för mig att
 11 stå så här än att ligga runt på rygg?

Eftersom talet *för* det fullgångna fostret, *Nu vill den komma ut* (rad 9), yttras efter konstaterandet att huvudet har sjunkit (rad 1–4) och den därpå triumferande *ha ha*:-sviten (rad 5–8) kan det innebära en lägessummering, om man förankrar meningen bakåt i samtalskontexten. Om man länkar den framåt, såsom föregripande *Ska vi satsa på det då?* (rad 9), framträder barnets vilja som argument för en överenskommelse om att satsa på utdrivningsskedet. I stället för att barnmorskan frankt ger uttryck för sin vilja och epistemiska auktoritet i en mening som *Nu vill jag att du satsar på att föda ut bebisen, eftersom jag vet att tiden är inne*, gör hon sig till språkrör för barnet och dess vilja. Därigenom framför hon samma budskap på ett indirekt sätt. Frågan *Ska vi satsa på det då?* medverkar till att göra budskapet mindre påträngande och till att upprätthålla bilden av föderskans handlingsfrihet. I och med *Nu vill den komma ut. (0.5) Ska vi satsa på det då?* kan barnmorskan försäkra sig om att hon, föderskan och partnern är överens om situationen och förhållningssättet till den. När barnmorskan talar *för* det fullgångna fostret i detta exempel, sker det i ett komplext sammanhang där *Nu vill den komma ut* både kan ses som en lägessummering, en nedtoning av barnmorskans vilja och ett argument för att underbygga en satsning på utdrivningsskedet.

Exempel 3 utspelar sig under utdrivningsskedet. Barnmorskan gör sig till språkrör *för* det fullgångna fostret genom att skildra dess belägenhet och behov, så att föderskan kan förmås att uppåbåda sina krafter. Föderskan ligger på sidan. Partnern sitter vid hennes huvudgärd och håller om henne.

Exempel 3

- 1 BM: Nu är det trångt där nere Maria. Nu behöver den här
 2 lilla flickan komma ut (0.5) Så nu dom här värkarna som
 3 kommer (.) tar du i ordentligt.
 4 F: >Jag orkar inte< Jag vet inte vart jag ska ta vägen. ((kvidande
 tonfall))
 ((F vrider sig i riktning mot BM och tillbaka igen))
 5 (1.0)
 6 BM: Det är snart över. Det är en kort stund kvar.

I den inledande turen *Nu är det trångt där nere* (rad 1), skildrar barnmorskan slidan utifrån det fullgångna fostrets perspektiv. En liknande skildring av slidan som en trång och ogästvänlig plats i det fullgångna fostrets tycke återfinns i en

annan förlossningsinspelning, där barnmorskan säger: *Det är trångt och kymigt därinne* (Barnmorskorna 8, tidskod: 21.00). Den distanserade beskrivningen av slidan kontrasterar mot den nära beskrivningen av det fullgångna fostret: *den här lilla flickan* (rad 1–2). Slidan befinner sig i ett *där*, flickan i ett *här*. När barnmorskan talar fram kategorin *flickebarn*, kan den därmed förbundna kategorin *mor* i tysthet mobiliseras, och med moderskapet följer förpliktelsen att kämpa för sitt barns bästa (jfr Sacks 1992 s. 242, Antaki m.fl. 1998 s. 2). Påstående *Nu är det trångt där nere Maria*, som antyder att det fullgångna fostret har det jobbigt, inleder en argumentationskedja med tre länkar. Det tjänar som argument för nästa påstående, där barnmorskan gör sig till språkrör för det fullgångna fostret och dess behov: *Nu behöver den här lilla flickan komma ut* (rad 1–2). Framställningen av hennes behov av att komma ut tjänar i sin tur som argument för att motivera föderskan till att uppbåda sina krafter: *Så nu dom här värkarna som kommer (.) tar du i ordentligt* (rad 2–3).

I exempel 4 kan barnmorskans tal för barnet sättas i samband med att hon å ena sidan försöker avleda föderskan från sin upptagenhet av smärtan, å andra sidan motivera henne till att trycka på. Partnern syns inte under detta utdrag. Tecknet ~ i transkriptionen markerar darrning i rösten.

Exempel 4

- 1 F: aaaaah DET GÖR ~OOO~NT
 2 BM: Ja det trycker jättemycket där bakpå.
 3 BM: [Jag förstår det(.) att det gör det. (0.3) Mm.
 4 F: [hh. hh.((utstöter ett frustande ljud med utandningen))
 5 BM: ↑Och nu står bebisens precis här och trycker och vill
 6 komma ut ((tittar mot underlivet))
 7 precis här (0.5).↑ När du trycker på s- så såg jag lite
 8 hår (.) lite av bebisens hår.
 9 (3.0)
 10 F: Bebisens ~va↑h~?
 11 BM: Bebisens kalufs.

Barnmorskan bemöter föderskans DET GÖR ~OOO~NT (rad 1) genom att visa empati för henne: *Jag förstår det (.) att det gör det* (rad 3). Därpå övergår hon till att skifta topiken från smärtan till barnet och dess snara ankomst: ↑*Och nu står bebisens precis här och trycker och vill komma ut precis här*↑ (rad 5–7). Turen inleds med konjunktionen *och*, som förbinder den föregående smärtskildringen med barnets nära förestående födelse, det onda med det goda. Barnmorskan tillskriver barnet en medveten vilja att komma ut och en handlingskraft – tryckandet – för att infria sitt mål. Denna visualisering av det annalkande barnet kan distrahera föderskan från upptagenheten av smärtan och inge henne nya krafter i hanteringen av värkarbetet.

Hela barnmorskans tur (rad 5–8) levereras med ett för henne osedvanligt höjt tonläge, liknande det som brukar användas vid barnanpassat tal (Håkansson 1998 s. 98–99). Antropologen Brigitte Jordan (1978 s. 161) har kritiserat amerikanska barnmorskors användande av denna typ av infantiliserande prosodi, när de riktar sig till föderskor. Frågan är dock om det i detta fall är föderskan som infantiliserar genom prosodin. När man talar om barn kan det nämligen ske med barnanpassad prosodi, trots att det bara är fråga om omtal (Scollon 2001 s. 92). Så är förmodligen fallet i föreliggande tur, där det höjda tonläget är begränsat till talet *för* och *om* barnet. I förening med talet *för* och *om* barnet kan den infantiliserande prosodin bidra till genomförandet av topikförskjutningen till barnet. Av föderskans svar att döma blir utfallet lyckat: *Bebisens ~va↑h~?* (rad 10). Frågan vittnar om att hennes uppmärksamhet fått en ny riktning.

Avsnittet har gett olika exempel på meddelanden från insidan. Föderskan förnimmar fostret som rörelser inuti sin kropp eller som kroppsdelar som avtecknar sig på magens yta. Genom tal *som*, *för* och *till* det framstår det som en mer bekant individ med egen vilja och bestämda egenskaper. Personifieringen av fostret liksom tilltalet av det i ömma ordalag som i *Så har vi deg lille venn borte her* (exempel 1) kan ses mot bakgrund av barnmorskans övergripande uppgift att stå modell för föderskan i skapandet av en öm relation till barnet (jfr *Lärobok för barnmorskor* 2009 s. 48).³ Under värkarbetet kan talet genom fostret ge konkretion åt det kommande barnet, så att föderskan sporras till att uppåbåda sina krafter. Vidare kan talet *för* ett fullgånget foster erbjuda retoriska fördelar. Som språkrör för någon annan blir barnmorskan mindre påträngande med sitt budskap. Påståenden som barnet *vill komma ut* (exempel 2 och 4) eller *Nu behöver den här lilla flickan komma ut* (exempel 3) är även svåra att bjuda motstånd. De konstruerar fostrets vilja respektive behov som föderskan i egenskap av blivande mor är förpliktad att tillgodose.

Färden från skötet till bröstet: Kontaktskapande animeringar

I detta avsnitt fokuseras barnmorskans tal *som* det nyfödda barnet i samband med att barnet efter att ha fångats upp av henne förs över till föderskan. I detta skede kan barnet gestaltas som om det vore förmöget att tilltala sina föräldrar,

³ Blivande föräldrar kan även socialisera in sig själva i föräldrarollen, t.ex. genom att tala till fostret i magen under graviditeten, s.k. *belly talk* (Han 2006).

alternativt även ge någon av dem en puss. Därför använder jag mig av beteckningen *animera* som omfattar både verbal och taktil gestaltning. Jag diskuterar animeringarnas utformning, effekt och samband med utförande av institutionella uppgifter. Animering vid överföring är ett ganska vanligt, om än inte dominerande fenomen. Det förekommer i 16 av de 56 förlossningsinspelningarna, och det görs av 10 av de sammantaget 18 barnmorskorna som förekommer i dem. I återstående fall sker överföringen av barnet till föderskan på olika sätt: under tystnad, under det att barnmorskan riktar ett *grattis* till föräldrarna vilket framställer barnet som objekt, under det att barnmorskan hälsar barnet *välkommen* vilket framställer det som samtalspartner, eller under det att barnmorskan yttrar *så* vilket signalerar avslutandet av en handling (Lindström m.fl. 2009 s. 316). Innan animeringarna förankras i sina respektive samtalskontexter, presenteras i tablå 1 deras gemensamma drag.

Tablå 1. Animeringarnas utformning och position

Källa	Utformning	Position
1. Barnmorskorna 7: 02.45	<↑He:j ma:m <u>ma</u> ↑>	Överföring börjar
2. Sjukhuset 1:7: 20.15	↑He:j↑ ↑Hallå: (.) hallå↑ ↑Här är ja:g↑ ↑He::j mamma↑	Överföring slutar Överföring börjar Överföring fortsätter Överföring slutar
3. Sjukhuset 1:17: 19.40	↑He:j mamma↑	Överföring
4. Sjukhuset 1:32: 20.00	↑Hallå: ma <u>mma</u> och pappa:↑	Överföring
5. Sjukhuset 2:26: 19.00	Ha↑llå ⁴	Överföring
6. Sjukhuset 3:50: 10.00	Ma <u>mma</u>	Överföring
7. Inför förlossningen 23.30	↑He:j mamma↑ ↑Pu:ss↑ ((gestaltar puss från B))	Rörelse mot ansikte Framme vid ansiktet
8. Att föda barn 24.30	↑Hej mamma↑	Överföring
9. En normal förlossning 00.30	↑Här kommer ja:g↑	Vid utfärden ur sköten, när barnmorskan fänger upp barnet.
10. En normal förlossning 18.45	↑Här kommer ja:g↑	Vid utfärden ur sköten, när barnmorskan fänger upp barnet.
11. Jordmødrene 1:1: 00.25	↑Her er je:g↑	Inför överföring
12. Jordmødrene 1:1: 21.00	↑Hej her er je:g↑	Inför överföring
13. Jordmødrene 1:3: 17.35	Kan jeg få komma til deg <u>nu</u> mamma? <He:i på de:g mamma min> ((ömt))	Inför överföring Efter överföring

⁴ Att *Ha↑llå* tolkas som en animering i detta fall, beror på att barnmorskan inte tittar på barnet utan på föderskan under framsägandet.

14. Jordmødrene 1:4: 14.10	He:i ((till P efter kejsarsnitt)) ((gestaltar puss från B))	På väg till undersöknings- rummet med B
15. Jordmødrene 1:4: 21.50	He:i ((till P efter dramatisk förlossning)) ((gestaltar puss från B))	På väg in i förlossnings- rummet med B efter undersökning
16. Jordmødrene 1:6: 13.35	↑He:i↑ ((för B mot F:s och P:s ansikten))	Överföring

Tablån visar att animeringarna i flera fall är utformade som hälsningsfraser (↑*He:j mamma*↑) och lystringsfraser (↑*Hallå: (.) hallå*↑), dvs. fraser som pockar på uppmärksamhet. Dessa fraser utgör var och en första ledet i ett *närhetspar*, vilket innebär att frasen projicerar en respons i form av ett andra led; en hälsning projicerar en respons i form av ett återbördande av hälsningen (Schegloff m.fl. 1973 s. 295 ff.). Hälsnings- och lystringsfraserna kan förklaras av att barnet precis har framträtt och att människorna i rummet ur barnets perspektiv precis har blivit visuellt tillgängliga. En annan fras som återkommer är ↑*Här är ja:g*↑, vars deiktiska *här* i topikaliserad position riktar uppmärksamheten mot platsen där det nyfödda barnet befinner sig. I likhet med ↑*Her er je:g*↑ i exempel 1, som utgör ett verbalt uppmärksammande (eng. *noticing*) av fostrets auditiva framträdande, verbaliserar ↑*Här är ja:g*↑ barnets visuella framträdande (jfr Schegloff 1988 s. 120). Animeringarnas avvikande prosodi är uppmärksamhetspåkallande. Majoriteten av dem levereras med ett för talar-
aren osedvanligt högt tonläge i kombination med förlängda vokalljud. I några fall är till och med konsonantljuden förlängda som i *mamma* (exempel 1, 4 och 6 i tablån). Förändringen i röstkvaliteten markerar en ny aktörs inträde i interaktionen. Ett annat återkommande drag hos animeringarna är att de riktar sig till föderskan och det i hennes egenskap av mor. Endast i ett fall omfattar tilltalet partnern, och då talas moderskategorin och faderskategorin fram tillsammans (exempel 4: ↑*Hallå: mamma och pappa*:↑). Tablån visar dessutom att barnmorskan kan framställa barnet som om det tog initiativ till beröring (exempel 7, 14 och 15). De många uppmärksamhetspåkallande dragen kan sättas i samband med att överföringen inträffar i en tröskelsituation, där ett foster ska övergå till barn, en kvinna till mor och en man till far.⁵ Inte minst ska föderskan, som fortfarande kan befinna sig i efterdyningarna av ett långt förlossningsarbete som kulminerat med den sista krystvärken, flytta koncentrationen till det nyfödda barnet. Förlossningspersonalen har vid detta tillfälle i uppgift

⁵ Om en kvinna respektive man har barn sedan tidigare, ska identiteten som mor respektive far också framkallas för det nya barnet. I den korpus som denna artikel utgår från förekommer inga andra familjekonstellationer än den traditionella, kvinna och man. För en diskussion om reproduktionen av den heteronormativa kärnfamiljen i förlossningsdokumentärer, se Morris m.fl. 2010.

att synliggöra barnet, stimulera interaktionen mellan föräldrar och barn och främja utvecklingen av föräldraidentiteter (*Handläggning av normal förlossning* 2001 s. 45, 58, *Lärobok för barnmorskor* 2009 s. 48). Hur barnmorskan och undersköterskan ska gå till väga framgår inte av styrdokumentet. Föreliggande avsnitt ger prov på hur genomförandet av dessa uppgifter realiseras.

I det följande ska analysen av animeringarna förankras i deras respektive samtals- och situationskontexter. Exempel 5 innehåller både en verbal och en taktill animering. Föderskan ligger på operationsbordet, där hon precis genomgått ett kejsarsnitt. Partnern står vid hennes huvudgärd. Eftersom föderskan har snittats, sker överföringen av barnet mot hennes ansikte i stället för mot bröstet. Under sekvensen är hennes buk fortfarande öppen. Armen är kopplad till en slang, och hon kan inte röra på så mycket mer än huvudet. Det nyfödda barnet måste snabbt tas ut till undersökningsrummet. Under dessa begränsade förutsättningar för kontaktetablering kommer en taktill animering väl till pass. I transkriptionen står B för barnet.

Exempel 5

```

1      ((B föds med kejsarsnitt))
2      ((BM torkar av B i 4 s.))
3      ((B skriker i 5 s. under fortsatt torkande))
4 BM: ( ) Blev du blöt?
5 BM: Ja::: ((ömmande tonfall))
        ((BM sveper in B i handduken))
6      (1.0)
7 BM: Hä↑r ((BM börjar föra B mot F:s huvudända)) =>
8      ((B uppger ett kort skrik))
9      ((P tittar mot B))
10     (0.3)
11     => (har vi) en liten skatt.
        ((BM med B framme vid F:s huvudända))
12 F: ((tittar i riktning mot B och ler))
13     ((B uppger ett kort gnyende))
14 BM: ↑He:j mamma↑ ((BM för B:s ansikte mot F:s ansikte))
15 BM: ↑Pu:ss↑ ((BM trycker B:s läppar mot F:s kind))

```

Utdraget visar hur det nyfödda barnet både tilltalas som om det kunde svara – *Blev du blöt?* (rad 4), gestaltas som om det kunde tala – *↑He:j mamma↑* (rad 14) och som om det kunde ge en ömhetsbetygelse, en *puss* (rad 15). Genom *Hä↑r* (0.3) (*har vi*) *en liten skatt* (rad 7–11) förbereds föderskan och hennes partner på överföringen, i synnerhet den förra vars sikt är begränsad av operationsskynket. Genom *↑He:j mamma↑* talas kategorin *mor* fram, och tilltalet implicerar att barnet vet att föderskan är dess mor. Frasen utgör dessutom första ledet i ett närhetspar, vilket innebär att den har starka anspråk på en respons

från föderskan. När barnmorskan lägger hälsningsfrasen i barnets mun, utför hon således en *kontaktskapande manöver*; hälsningsfrasen stimulerar interaktionen mellan föderska och nyfött barn, och ordvalet *mamma* förbinder dem med varandra (jfr Tannen 2001 s. 51). När barnmorskan sedan för barnets ansikte mot föderskans kind och iscensätter en puss från det, som om det redan hade en öm relation till henne, sker ytterligare en kontaktskapande manöver, denna gång i taktill bemärkelse. Genom iscensättandet av pussen löser barnmorskan både problemet med föderskans reducerade rörlighet och tidsbegränsningen för den första kontakten (p.g.a. att barnet måste tas ut till undersökningsrummet). Det nyfödda barnet framställs som om det tar initiativ till kroppskontakt och det med en puss, som är ett både snabbt och intensivt sätt att mötas.

Exempel 6 innehåller flera uppmärksamhetspåkallande animeringar i olika skepnader: lystringsfras, fras med deiktiskt pronomen i topikaliserad position och hälsningsfras. De många animeringarna kan sättas i samband med föderskans upptagenhet av förlossningsarbetets efterdyningar. Hon ligger inledningsvis i sidoläge med ryggen mot barnmorskan, ansiktet pressat mot madrassen och armen utsträckt över huvudet. Partnern sitter bredvid, håller om henne och trycker sitt ansikte mot hennes sida som stöd under den sista krystvärken. I transkriptionen står U för undersköterska.

Exempel 6

```

1  BM: Nu bara flåsar du.
2  F: U:UUUUUUUUHH[~AAAAA]A[AA]AA[AAAAA]AA[AAAA~]=
3      [((B föds))]
4  BM: [()]
5      [((B skriker))]
6  U: [Så:: ]
7  BM: =↑Hallå: [(.) hallå↑]
      ((Blick mot P. Börjar föra B under F:s ben mot F))
8  ?: [( )]
9      ((P lossar greppet om F och vänder huvudet mot B))
10     ((F börjar vrida överkroppen i riktning mot B))
11 BM: ↑Här [är ja:g↑] ((BM håller upp B ovanför F:s midja))
12     [B skriker]
13 F: [hhh ] uuuuh hh.
      ((F fortsätter med plågat ansiktsuttryck vrida sig mot B))
14 U: Så::
15     ((BM flyttar B ett snäpp fram i riktning mot F:s bröst))
16 BM: ↑Här är ja:g↑((BM håller B ovanför F:s bröst))
17     ((F tittar på B))
18     ((B skriker))
19 U: ((börjar knäppa upp F:s skjorta))
20     ((P ställer sig upp, stöder F:s huvud under kudden så att hon
      intar fullt ryggsläge mitt framför B))

```

21 BM: ↑He::j [mamma↑
 22 [B skriker
 23 ((U vänder sig om och tittar in i kameran))
 Klipp

Så fort föderskans skrik har klingat av markerar barnmorskan att samtalsramen, dvs. den situation som ditintills satt sin prägel på samtalet, har förändrats (Goffman 1974). Hon verbaliserar barnets fysiska framträdande genom en animering: ↑Hallå: (.) hallå↑ (rad 7). Det finns två kontextualiseringssignaler som framställer turen som en animering. Den första är barnmorskans blick, som riktas mot partnern i början av framsägandet. Om det hade varit fråga om ett tilltal till barnet, hade hon riktat blicken mot det i stället. Den andra är ordvalet. Anropet *hallå*: används i regel för att öppna en kommunikationskanal. Barnet har emellertid redan yttrat sig efter förmåga genom ett skrik (rad 5). Tolkningen är i linje med barnmorskans följande tur, ↑Här är ja:g↑ (rad 11), som tveklöst är en animering eftersom barnmorskan själv sedan länge befinner sig i rummet. I och med animeringarna orkestrerar barnmorskan ett byte av samtalsaktivitet (jfr Aronsson 1998 s. 81). Hon anger att den fortsatta interaktionen ska ske inom ramen för kontakttagande med det nyfödda barnet. Föderskan kan inte utan vidare följa med i rambytet. Dels måste hon vrida sin kropp mot barnet, som till en början är utom hennes synhåll, dels är hon fortfarande medtagen av förlossningsarbetet. Barnmorskan väntar in föderskan genom att utföra överföringen etappvis (rad 7, 11 och 15–16). Vid varje etapp gör hon en animering av barnets röst, och varje animering bereder i sin tur vägen för nästa.

Den första animeringen sker när barnmorskan inleder överföringen. Föderskans ansikte är vid det laget vänt mot madrassen och partnerns mot hennes sida. Ingen av föräldrarna har sett det nyfödda barnet. Lystringsfrasen ↑Hallå: (.) hallå↑ hänvänder sig till hörselsinnet. Det liknar en uppringningssituation. Telefonen har ringt (barnet har fötts), men mottagaren har lyft luren utan att svara, varför uppringaren anropar *hallå*: (jfr Schegloff 1968 s. 1079 ff.). I analogi med telefonsituationen torde denna första animering syfta till att få föräldrarna på tråden med barnet. Man skulle kunna säga att animeringen skärper »ringningen», inte minst genom dess avvikande höga tonläge. Således ger barnmorskan – i ord och prosodi – eftertryck åt barnets ankomst. Anropet besvaras både genom att partnern vänder huvudet mot barnet och genom att föderskan börjar vända kroppen i riktning mot barnet (rad 9–10).

Efter dessa tecken på att kommunikationskanalen har öppnats, stannar barnmorskan upp i rörelsen med barnet under ett kort ögonblick och animerar

det igen: ↑*Här är ja:g*↑ (rad 11). Pronomenet ↑*här*↑ riktar uppmärksamheten mot den plats där barnet befinner sig. Därtill framställs barnet som en för föräldrarna redan bekant individ: ↑*ja:g*↑. Sekunden därpå börjar föderskan vrida sitt huvud i riktning mot barnet, men av det kvidande lätet och det plågade ansiktsuttrycket att döma är hon fortfarande upptagen av förlossningssmärtan (rad 13). Mot denna bakgrund yttras undersköterskans stillande *så::* (rad 14) och omtagningen av ↑*Här är ja:g*↑ (rad 16), som insisterar på att föderskan förflyttar sitt fokus till barnet. Omtagningen sker efter att barnmorskan fört barnet ytterligare ett steg närmare föderskans bröst. Denna förflyttning framåt bidrar till att sätta barnet i blickpunkten för föderskan, och i nästa stund tar hon mycket riktigt ögonkontakt med barnet (rad 17). När hon därtill fått hjälp av partnern att lägga sig tillrätta (rad 20), sker den tredje och sista animeringen: ↑*He::j mamma*↑ (rad 21). I iscensättandet av barnets röst följer barnmorskan konventionen att hälsa först när man har försäkrat sig om att adressaten är tillgänglig för kontakt.

Följden av animeringar i exemplet tecknar en adressat som först är utom kontakt (↑*Hallå: (.) hallå*↑), som sedan fått auditiv kontakt men inte visuell (↑*Här är ja:g*↑, ↑*Här är ja:g*↑), för att slutligen ha uppnått visuell kontakt: (↑*He::j mamma*↑). Förloppet överensstämmer med progressionen i barnmorskans förflyttning av barnet och med progressionen i föderskans rörelser, blickar och ansiktsuttryck.

Följande exempel, 7 a och b, har likheter med det föregående. Det innehåller en kedja av tal genom det nyfödda barnet. Skillnaden består i att barnet inte används så mycket som instrument för att påkalla uppmärksamhet som för att sondera om föderskan är redo att ta kontakt med det. När transkriptionen börjar ligger föderskan på rygg, och hennes partner håller om henne vid huvudgärden. I transkriptionen står HUUH för ett gråtfärgat skrik och >hhuh< för en snyftning med häftig andning.

Exempel 7 a

- 1 F: ~HUUH A:↑H A:↑H A:↑H~
 - 2 ((B föds))
 - 3 BM: Så::
 - 4 ((BM och U torkar B vid F:s fötter))
 - 5 BM: [Nu er det en som er klar for mamma her.]
 - 6 F: [>.hh hh. .hh hh. .hh hh. .hh hh.<]
((magen hävs upp och ner häftigt))
 - 7 F: >hhuh<
- Klipp

Exempel 7 b

((BM håller i B ovanför F:s mage. P håller alltså om F vars mage inte hävs upp och ner lika häftigt som tidigare.))

- 1 BM: Kan jeg få komma til deg nu mamma?
 - 2 ((F sträcker armarna mot B. P tittar mot B))
 - 3 ((BM placerar B på F:s bröst))
 - 4 F: >hhuh< ah hu hu ((vänder ansiktet grimaserande
åt sidan))
 - 5 BM: <Hei på deg mamma min> ((med ömmande tonfall))
- Klipp

Av hela förlossningsinspelningen framgår att föderskan lider av ångest för förlossningen, en ångest för situationen och för att det ska vara något fel på barnet. Hennes bräcklighet framgår även i sekvensen ovan. Förlossningsskriket i början är färgat av gråt (7a, rad 1). Magen hävs häftigt upp och ner (7a, rad 6), hon kvider och snyftar anspänt (7b, rad 4). Dessa omständigheter sätter sin prägel på barnmorskans tal genom barnet.

Efter att barnet har blivit avtorkat, talar barnmorskan *för* det: *Nu er det en som er klar for mamma her* (7a, rad 5). Det indefinita pronomenet *en* och beteckningen *mamma* utan bestämning medför att varken barnet eller föderskan pekas ut. Turen är indirekt både med avseende på referensuttrycken och på att barnmorskan talar *för* barnet i stället för sig själv. Denna indirekthet sätter en distanserad prägel på turen. Om man återkopplar till företeelsen fasadarbete, till strävan mot att omsätta ens vilja utan att hota samtalspartnerns handlingsutrymme och integritet, kan *Nu er det en som er klar for mamma her* betraktas som ett uttryck för denna strävan, som ett hänsynstagande till att föderskan kanske inte är redo att ta emot barnet och träda in i rollen som mor. Samtidigt som turen levereras hävs som sagt hennes mage upp och ner, och hon andas häftigt. Kanske är inte heller partnern redo att ta kontakt med barnet; han är upptagen med att hålla om föderskan. Genom att yttrandet har ett påståendeformat och framsägs utifrån barnets position och genom att varken barnmorskan, barnet eller föderskan utpekas, ges föderskan goda förutsättningar att inte replikera eller att replikera negativt. Det underlättar för henne att rädda ansiktet om hon ännu inte förmår att ta kontakt med barnet. Samtidigt utgör turen ett slags signal som talar om att barnet är fött och inte behöver hanteras av förlossningspersonalen mer, utan ska till sin mor. Nominalfrasens satsformade attribut, *som er klar for mamma her*, positionerar barnet i förhållande till modern, som någon vars mål är att komma till henne. På så vis kan barnmorskan varmt omsätta sin uppgift att synliggöra barnet och främja föräldrarnas kontakttagande med det.

När föderskan förefaller något lugnare, håller barnmorskan upp barnet ovanför hennes mage och talar *som* det: *Kan jeg få komma til deg nu mamma?* (7 b, rad 1). Betoningen på nu tyder på att föderskan inte kunnat ta emot barnet tidigare. Till skillnad från *Nu er det en som er klar for mamma her*, innehåller *Kan jeg få komma til deg nu mamma?* referensuttryck med tydliga syftningar: *jeg* och *deg mamma*. På ordvalsnivå är turen således direktare liksom på satsnivå, eftersom det är en riktad fråga som förpliktar till ett svar. På nivån *produktionsformat*, dvs. vilket förhållande barnmorskan antar till sitt yttrande, är turen emellertid indirektare. Rösten skiftas, så att den på ett direkt plan företräder det nyfödda barnet och på ett indirekt barnmorskan (jfr Goffman 1981 s. 155, Goodwin 2007 s. 19–20). Man skulle kunna säga att den mer uppfordrande tonen i denna tur vägs upp av att den levereras i form av en animering. Talet *som* barnet döljer barnmorskans agentskap ännu mer än talet *för* det. Under täckmantel av animeringen kan hon diskret fråga om föderskan känner sig redo att ta emot barnet. Hjälpverben *kan* och *få* antyder att barnmorskan handskas med möjligheten att så inte är fallet. Genom *kan* och *få* gör hon en gardering, en ödmjuk förfrågan å barnets vägnar om föderskans tillåtelse. Den senare ger ett jakande svar genom att sträcka ut armarna mot barnet. Då släpper partnern sin koncentration på föderskan och ser på barnet (7 b, rad 2). Kommunikationskanalen har öppnats. Följaktligen kan barnmorskan placera barnet på föderskans bröst (7 b, rad 3). Av snyftningen och gråtljuden (7 b, rad 4) att döma medför överföringen att föderskan övermannas av känslor. Mot denna bakgrund frambringar barnmorskan animeringen *Hei på deg mamma min* i ett långsamt tempo och med en mycket öm röst (7 b, rad 5). Precis som i föregående exempel levereras hälsningsfrasen först när föderskan har blivit tillgänglig för kontakt. Emellertid har barnet redan hunnit ligga på bröstet i några sekunder när frasen yttras. Den ömma ton varmed den uttalas, förefaller dessutom snarare förmedla empati än hälsande. I sin komplexitet liknar hälsningsfrasen en matrosjka, en delbar rysk trädocka. I den stora dockan finns en hälsningsfras från barnet, i dockan inuti finns barnmorskan som hälsningsfrasens avsändare, och i dockan inuti denna finns ett budskap som bärs av prosodin allena och som uttrycker empati. Samtidigt innebär animeringen att barnet positioneras som ömmande för sin mor och att föderskan positioneras som just mor. Hela tre gånger upprepas ordet *mamma*. Serien av tal genom barnet börjar med det vaga *Nu er det en som er klar for mamma her*, övergår till det direktare *Kan jeg få komma til deg nu mamma?* och avslutas med det intima *<Hei på deg mamma min>*. Allt efter föderskans mottaglighet och sinnestillstånd skruvas intensiteten i talet upp.

I exempel 8 talar undersköterskan *till* det nyfödda barnet, så att dess ankomst framhävs för föderskan. Det påminner om exempel 6 såtillvida att föderskan inledningsvis inte kan se barnet. I den första delen av exemplet, 8 a, står hon på knä mot sänggaveln, vilket innebär att hon har ryggen mot barnet när det föds. Partnern står däremot vänd åt andra hållet vid sänggaveln, med barnet och förlossningspersonalens göranden i blickpunkten.

Exempel 8 a

```

1  F: UAAAAAAAA↑ ~UH UH UH UH~
2    ((B föds och fångas upp av BM. P tittar mot B))
3  BM: Så:
4  F: hh.
5    (1.0)
6  BM: Sådä:r
7  F: UAAAA↑ UAAAA↑
8  BM: Du My[du behöver] inte göra någonting(.)nu bara flåsar du.
9  U:    [( )]
10 F: .hh [hh.] .hh hh. .hh hh. .hh hh. .hh [hh.] .hh hh. =>
11 BM:    [Så ]
12 U:                                     [Så:]
13    ((F släpper taget om sänggaveln))
14 F: =>.hh hh. [.hh hh.] [.hh hh. .hh                ]hh.[.hh hh.    ]
15 U:    [↑He::j↑ ]
16 BM:                                     [↑Hej vännen↑        ]
17                                     [(P ler mot kamera))
18 U:                                     [↑Välkommen↑]
19 F: hh. .hh (.)Va↑? ((matthet i rösten))
20 U: ↑Välkommen↑
21 BM: [( )]
22 U: [↑En sån]fin krabat↑
23    [((inzoomning av F och P som omfamnar varandra))
24 BM: ( ) Nu ska vi se här,
25 F: huhh huhh UAAAA:↑H

```

När barnet kommit ut vidtar ett verbalt tandemarbete. Barnmorskan och undersköterskan avrundar födseln med varsitt *så*: (rad 11–12), som markerar att ett moment är klart och att ett annat kan ta vid (Lindström m.fl. 2009 s. 316). Sedan tilltalar de barnet med varsin hälsningsfras (rad 15–16). I detta skede kan förlossningspersonalen såväl gestalta en hälsning från barnet som framföra en hälsning till det. I båda fallen kan hälsandet ses som en reaktion på barnets entré i yttervärlden. Genom tilltalet framställs barnet som en social aktör, och genom barnmorskans referensuttryck ↑*vänner*↑ framställs det som något kärt och känt. Därpå tilltalar undersköterskan barnet ånyo, denna gång med ↑*Välkommen*↑ (rad 18). Sviten ↑*He::j*↑ – ↑*Hej vännen*↑ – ↑*Välkommen*↑ signalerar en kärkommen persons ankomst. Föderskan reagerar med ett *Va?*↑ (rad 19) som framsägs med matthet i rösten. Detta *Va?*↑ kan tolkas som att hon inte hör eller

inser vad som pågår (hon har ryggen vänd mot skeendena). När undersköterskan i nästa tur gör en omtagning av ↑*Välkommen*↑ (rad 20), torde det därför inte handla så mycket om att välkomna barnet igen, som att indirekt understryka för föderskan att förlossningen är över och att hennes barn kommit till världen. Att döma av andningen, uppgivandet av läten efter förlossningsskriket (rad 7 och 25) och mattheten i *Va?* är hon nämligen medtagen. Genom omtagningen av ↑*Välkommen*↑ understryks barnets ankomst på ett subtilt sätt. Talet *till* barnet medför att föderskan blir överhörare av budskapet, utan förpliktelse att reagera på det.⁶ Efter omtagningen nominerar undersköterskan sig själv till talare igen och uttrycker det värderande omdömet ↑*En sån fin krabat*↑, som återigen sätter barnet i brännpunkten (rad 22). Ett värderande omdöme utgör i regel första ledet i ett närhetspar. Närmare bestämt förpliktat det till att samtalspartnern svarar med ett eget värderande omdöme (Pomerantz 1984 s. 57). I detta avseende pockar ↑*En sån fin krabat*↑ på respons. Det läte som föderskan kort därpå uppger är svårdefinierbart (rad 25). Hon släpper ut något genom det, men om det är ett efterskalv av smärta, emotion eller både och är svårt att avgöra.

En liten stund senare sker överföringen av barnet till föderskans bröst samtidigt som barnmorskan gestaltar en hälsning å dess vägnar. Föderskan ligger då på rygg i sängen.

Exempel 8 b

- 1 U: ↑*Så*:↑
- 2 ((B skriker))
- 3 BM: [(BM placerar B på F:s bröst)]
- 4 BM: [↑*He*:j *mamma*↑⁷
- 5 F: ↑*He*: [j↑ ((tittar på B och stryker B över huvudet))
- 6 [B skriker

Sekvensen inleds med att undersköterskan yttrar ↑*Så*:↑ (rad 1). Som tidigare nämnts markerar *så* att en fas är slut och att en ny kan ta vid. Uttrycket bereder således vägen för den övergång till kontaktetablering som påbörjas med överföringen av barnet (rad 3). Inträdet i faser för kontaktetablering

⁶ Termen *överhörare* är en svensk översättning av Erving Goffmans *overhearer* (1981 s. 136–137).

⁷ Mot bakgrund av det föregående skriket är det möjligt att barnmorskan agerar både som tolk och animatör. I detta fall, liksom i exempel 5, skulle hälsningsfrasen ↑*He*:j *mamma*↑ kunna vara »översättning» av barnets föregående läte. I så fall skulle barnmorskan förhålla sig till det nyfödda barnets skrik som om det vore ett precist verbalt uttryck. I exempel 6 finns emellertid inte lika tydliga samband, och i exempel 7 är frågan svår att avgöra till följd av att barnet skriker hela tiden.

markeras verbalt genom att barnmorskan animerar barnet vid placeringen av det på föderskans bröst: ↑*He::j mamma*↑ (rad 4). Föderskan accepterar denna iscensättning, vilket framgår av hennes återbördande av hälsningen: ↑*He::j*↑ (rad 5). Hon behandlar hälsningen som om den verkligen kom från barnet, och genom att besvara den positionerar hon barnet som sin samtalspartner.

Detta avsnitt har visat exempel på tal genom barnet i samband med barnmorskans överföring av barnet till föderskans överkropp. Talet i fråga kan förbereda föderskan på en taktill handling. Det är även möjligt att det kan driva en psykologisk process framåt i detta skede, att talet genom barnet kan underlätta status- och aktivitetsövergångar efter födelseögonblicket. Animeringar som ↑*Här är ja:g*↑ markerar barnets ankomst verbalt (*noticing*). De introducerar en ny röst, en ny social aktör. De kan betraktas som en form av *birth work*; animeringarna talar fram födelsen. Det kan förefalla märkligt att barnets födelse skulle behöva markeras på språklig väg, men barnet kan inledningsvis befinna sig bortom föderskans synfält, och föderskan kan vara upptagen med efterdyningarna av förlossningsarbetet. Därför kan hon behöva förberedas mentalt och fysiskt (hinna lägga sig tillrätta) på överföringen av barnet till hennes bröst. Som framgått av exempel 6, kan barnmorskan stegvis framställa barnet som kontaktsökande (↑*Hallå: (.) hallå*↑ – ↑*Här är ja:g*↑ – ↑*Här är ja:g*↑ – ↑*He::j mamma*↑) under en stegvis förflyttning av det, så att föderskan på en och samma gång kan väntas in och lotsas över till kontaktetableringsaktiviteten. Animeringarna verkar som nav i en kroppsförflyttningarnas och det sociala samspelets koreografi (jfr Aronsson 1998). Vidare har de en styrande makt, eftersom de försätter föderskan i en samtalsdyad med barnet. Som framgått av exempel 5–8 besvarar föderskorna animeringarna med rörelser, blickar eller ord. Sist, men inte minst, utgör animeringarna en resurs för att tala fram modersrollen. I positionen som barnet kan barnmorskan säga *Hej mamma* (exempel 5, 6 och 8) eller *Kan jag få komma till deg nu mamma?* (exempel 7). Därigenom uppfyller barnmorskan den institutionella uppgiften att främja utvecklandet av en föräldraidentitet. Iscensättandet av det nyfödda barnets röst kan således både medverka till att positionera barnet som *människa* och föderskan som *mor*.

Orosmoln efter ankomsten: Tal genom barn för att sondera läget och föregripa ingrepp

I detta avsnitt visas först hur en föderska indirekt avhandlar en farhåga för det nyfödda barnets välbefinnande genom tal *till* barnet. Därefter visas hur en barnmorska försäkrar sig om ett barns välbefinnande genom en intervention samtidigt som hon talar *som* och *till* barnet. I det första exemplet har det nyfödda barnet precis förts över till föderskans bröst. Hennes partner står vid sidan om henne.

Exempel 9

```

1      ((P torkar B med handduk))
2      ((B hostar hest))
3  F: Får du luft? ((tittar på B))
4      ((B hostar hest))
5      ((B skriker))
6  P: ( )
7  BM: Man måste ge dem en liten stund. De kommer av sig själva.
      ((böjer sig ned mot F, rör vid B))
8      [((B skriker))
9  F: [Å:hh. åhh. ((blickar i fjärran))

```

Barnet uppger till en början hesa hostningar (rad 2 och 4). Det föranleder föderskan att fråga om barnet får tillräckligt med luft: *Får du luft?* (rad 3). Hon adresserar inte direkt den expert som kan besvara frågan, barnmorskan, utan vänder sig till det nyfödda barnet. Därigenom upprättar föderskan en samtalsdyad mellan barnet och sig som förpassar barnmorskan till överhörare, utan plikt att svara. Frågan framstår således som mindre angelägen än vad en direkt fråga som *Får barnet luft?* skulle göra, varför föderskan framstår som mindre orolig. Att barnmorskan uppfattar frågan som riktad till henne visar sig av att hon besvarar den: *Man måste ge dem en liten stund. De kommer av sig själva* (rad 7).

I det andra exemplet, exempel 10, åstadkommer barnmorskan en iscensättning där hon synkroniserar sin roll som barnmorska med rollen som det nyfödda barnet.⁸ Föderskan sitter på knä i sängen och partnern står bredvid henne. De blickar ömt på det nyfödda barnet som har placerats framför dem. Föderskan smeker det lätt med handen. Emellertid har barnet vid det laget varit tyst i 10 sekunder, och de skrik det uppgivit inledningsvis skulle kunna tyda på att det fått fostervatten i sig (muntlig kommunikation, med.dr Chris-

⁸ För en utförligare analys av detta exempel, se Näslund 2011.

tine Rubertsson 2010–05–03). Mot denna bakgrund gör barnmorskan, under täckmantel av en positionering *som* barnet, en intervention i den lilla familjens samspel.

Exempel 10

- 1 P: (°°He:j°°)
((vänd mot B))
- 2 ((P och F tittar ner på B som ligger framför dem i sängen
samtidigt som F rör lätt vid B med handen.))
- 3 (2.0 s.)
- 4 BM: ↑Hallå↑⁹
- 5 P: [↑He:j↑]
- 6 BM: [↑Jag] har inte riktigt fattat att jag har kommit↑
((stryker på B))
- 7 P: ↑Ne:ej↑
- 8 BM: ↑Vi får stryka lite på dig↑
- 9 ((Under BM:s strykningar drar F undan sin hand från B. B
börjar röra på armen))
- 10 P: ↑He:j↑ ((P berör B:s huvud med sitt finger))
- 11 BM: ↑Vi får stryka lite på dig↑
- 12 ((B skriker och sträcker ut armen))
- 13 ? : ()
- 14 BM: ↑Såda:r ja↑

Barnmorskan avbryter inte föräldrarnas första kontakt med sitt barn eller oroar dem genom att tala om att barnet kan ha fått fostervatten i sig. I likhet med barnmorskan i ultraljudsexemplet (exempel 1) uttrycker hon sig i stället i vardagliga ordalag: ↑*Jag har inte riktigt fattat att jag har kommit*↑ samtidigt som hon stryker på barnet (rad 6). Turen återger en iakttagelse av att någonting inte har inträffat (jfr Schegloff 1988 s. 120). Man skulle kunna säga att turen implicit uttrycker åsikten att barnet borde ha fattat att det kommit, dvs. att det borde ha gjort sig hört mer. Genom animeringen kan barnmorskan anta barnets roll och gestalta dess iakttagelse. Samtidigt blir hon i rollen som barnmorska mottagare av iakttagelsen och kan reagera på den med ↑*Vi får stryka lite på dig*↑ (rad 8 och 11). På så vis kan hon förklara sin intervention i föderskans lätta beröring av barnet. Turen ↑*Vi får stryka lite på dig*↑ har en parallell i sköterskors *Nu sticker det till lite* inför en spruta (jfr Leppänen 1998 s. 78). Upplevelsen av den intervenerande handen (respektive den penetrerande nålen) skulle vara mer överrumplande och påträngande, om inte handlingen talades fram. I föreliggande fall talas handlingen fram i en iscensatt samtalsdyad mellan barnmorska

⁹ Barnmorskans ansikte är ur bild under detta yttrande. Det innebär att man inte kan se om hon riktar blicken mot föräldrarna eller mot barnet. Således är det svårt att avgöra om ↑*Hallå*↑ ska betraktas som ett tilltal till barnet eller en animering av dess röst.

och barn, som gör föderskan och partnern till överhörerare av informationen. På detta avdramatiserande sätt förklaras barnmorskans ingripande (jfr *Jag måste stryka på ert barn*). Iscensättandet av samtalsdyaden mellan barnmorskan och barnet avstyr dessutom närmare diskussion med föräldrarna, vilket innebär att hennes strykningar raskt kan utföras. Samtidigt positionerar turens pronomen *vi* föräldrarna som medaktörer. Pronomenvalet framställer barnmorskans intervention som en del av det pågående sociala samspelet (en del av de pågående beröringarna) i stället för en medicinsk åtgärd.¹⁰ Både animeringen ↑*Jag har inte riktigt fattat att jag har kommit*↑ och valet av *vi, får* och *lite* i ↑*Vi får stryka lite på dig*↑ tonar ned barnmorskans agentskap. Att hennes mål var att få barnet att skrika visar sig i turen som följer på skriket: ↑*Såda:r ja*↑ (rad 14).

Avsnittet har visat att såväl föderskan som barnmorskan kan tala genom barnet för att avhandla en farhåga för dess välbefinnande på ett nedtonat sätt. I båda exemplen upprättas en samtalsdyad med barnet som omvandlar övriga parter till överhörerare, vilket avdramatiserar yttrandet. Med det tionde och sista exemplet i artikeln sluts också en cirkel. I likhet med exempel 1 vittnar det om att barnmorskan kan spela dubbla roller i iscensättandet av en dialog med barnet.

Avslutande diskussion

Tal genom närvarande barn är en allmänt förekommande företeelse. Förlossningspersonalens och föräldrarnas förtrogenhet med detta uppfinningsrika sätt att interagera är en förutsättning för att det kan användas som resurs i förlossningsrummet.

Talet genom ofödda och nyfödda sker i flera av exemplen i samband med förflyttningar och rörelser. I exempel 1 yttrar barnmorskan *Hvor er du?* inför förflyttningen av doptonen till nästa ställe på föderskans mage, i exempel 5–8 animerar barnmorskan barnets röst inför förflyttningen av barnet till föderskans överkropp, och i exempel 10 animerar barnmorskan barnet i samband med att hon måste interвенера med sina händer i föräldrarnas smekningar av det. Med andra ord bereder detta slags tal vägen för en taktil handling i fö-

¹⁰ En alternativ tolkning skulle vara att barnmorskan i stället orienterar sig mot den institutionella kontexten, dvs. att *vi* skulle innebära att hon talar med institutionens röst (jfr Drew m.fl. 1992 s. 29–30). Enligt min mening är den här gjorda tolkningen troligare, eftersom den överensstämmer med den pågående aktiviteten – föderskans lätta smekningar av barnet.

derskans intima sfär samtidigt som det sätter barnet i brännpunkten. Även en taktill animering, som gestaltningen av att det nyfödda barnet tar initiativ till en puss, föregås av en verbal animering (exempel 5).

Förlossningspersonalens tal genom fostret i magen respektive det nyfödda barnet kan tjäna till att maskera en potentiellt oroande eller ansiktshotande situation. Genom att tala *som* ett trillingfoster i exempel 1 i stället för att ange om fostrets siffervärden är normala maskeras undersökningens syfte att upptäcka avvikelser. Genom att tala *för* ett fullgånget foster i exempel 2–4, gestaltande dess vilja eller behov, maskeras barnmorskans egen vilja att få till stånd en kraftansamling hos föderskan. Det nyfödda barnet kan användas som resurs för att sondera terrängen eller för att lyfta fram födelsen utan att fördrå någon reaktion på den. Som vi sett i exempel 7 är talet *för* och *som* barnet mindre uppfordrande än om barnmorskan skulle rikta sig direkt till föderskan. På ett beslätat sätt innebär talet *till* barnet med föderskan som egentlig adressat i exempel 8 (↑*Välkommen*↑) att barnmorskan kravlöst kan framhålla barnets ankomst. I dessa fall kan talet genom barnet betraktas som ett fasadarbete som lämnar utrymme för föderskan att dröja med mötet med barnet utan att framstå som »dålig mor».

Animeringarna kan betraktas som en form av fasadarbete såtillvida att barnmorskan i stället för att anmoda föderskan att ta kontakt med sitt barn, vilket hon kanske inte förmår under de första minuterna efter förlossningen, iscensätter att barnet tar initiativ till kontakt. Detta iscensättande är emellertid inte helt riskfritt. Barnmorskans animering skulle kunna utgöra ett ansiktshot i stället för ett fasadarbete, eftersom den innebär ett bemäktigande av barnets röst. Visserligen reagerar ingen förälder i det här undersökta materialet negativt på företeelsen, men det utesluter inte att någon skulle kunna göra det. Med undantag av exempel 10 görs animeringarna av det nyfödda barnet medan det fortfarande är i barnmorskans händer eller i samband med överföringen till föderskans bröst, dvs. innan föderskan, så att säga, har barnet i sin ägo. Det är möjligt att det i detta skede inte är lika riskabelt för barnmorskan att bemäktiga sig barnets röst som senare.

Positionerandet av det nyfödda barnet som en verbal, kontaktsökande aktör kan stimulera utvecklandet av föräldraidentiteter och praktiken att samtala med barnet. De animeringar som består av hälsningsfraser riktas emellertid oftast endast till föderskan och talar oftast endast fram modersrollen vid överföringen. I en kommande studie, baserad på egenhändigt inspelat material, undersöker jag om förlossningspersonalen anslår vissa moment åt att tala fram modersrollen och andra åt att tala fram fadersrollen.

Talet genom fostret respektive det nyfödda barnet framställer det som en individ med en förmåga att förstå och meddela sig med omvärlden som vida överstiger dess kapacitet. Talet i fråga kan betraktas som ett slags *birth work*, ett framtalande av en mänsklig karaktär. Fostret individualiseras genom att tecknas som en spänd eller oberedd person (exempel 1). Det tillskrivs en vilja att komma ut och en handlingskraft för att genomdriva den (exempel 4). Vidare gestaltas fostret som om det kan avläsa skeendena i yttrevärlden och kommentera dem som i ↑*Her er je:g*↑ (exempel 1) och det nyfödda barnet som om det kan reflektera över sitt beteende som i ↑*Jag har inte riktigt fattat att jag har kommit*↑ (exempel 10). Den uppmärksamhetspåkallande frasen ↑*Här är ja:g*↑ läggs även i barnets mun efter dess födelseögonblick liksom lystrings- och hälsningsfraser som ↑*hallå*↑ och ↑*He:j mamma*↑ (exempel 5–8). De verbaliserar barnets ankomst. Barnet föds således också med ord.

Litteratur

- Antaki, Charles, 2011: CA tutorial: Anonymizing data (1). Internetadress: www-staff.lboro.ac.uk/~ssca1/pseudos.htm. Hämtat 2011-06-26.
- Antaki, Charles & Widdicombe, Sue, 1998: Identity as an achievement and as a tool. I: *Identities in Talk*, red. av Charles Antaki & Sue Widdicombe. London: Sage Publications. S. 1–14.
- Aronsson, Karin, 1991: Pediatriska samtal och social distans. En kritisk diskussion av Brown & Levinsons samtalsmodell. I: *Socialmedicinsk tidskrift* 68. S. 438–446.
- Aronsson, Karin, 1998: Identity-in-interaction and social choreography. I: *Research on Language and Social Interaction* 31:1. S. 75–89.
- Aronsson, Karin & Rundström, Bengt, 1989: Cats, dogs, and sweets in the clinical negotiation of reality. On politeness and coherence in pediatric discourse. I: *Language in Society* 18:4. S. 483–504.
- Bredmar, Margareta, 1999: Att göra det ovanliga normalt: kommunikativ varsamhet och medicinska uppgifter i barnmorskors samtal med gravida kvinnor. Diss. (Linköping Studies in Arts and Science 195.) Linköpings universitet.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen, 1987: *Politeness. Some Universals in Language Usage*. 2nd ed. (Studies in Interactional Sociolinguistics 4.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Drew, Paul & Heritage, John, 1992: Analyzing talk at work – an introduction. I: *Talk at Work. Interaction in Institutional Settings*. (Studies in Interactional Sociolinguistics 8.) Cambridge: Cambridge University Press. S. 3–65.
- Goffman, Erving, 1967: *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*. Garden City: Doubleday.
- Goffman, Erving, 1981: *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goffman, Erving, 1986: *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.

- Goodwin, Charles, 2007: Interactive footing. I: *Reporting Talk: Reported Speech in Interaction*, red. av Elizabeth Holt & Rebecca Clift. Cambridge: Cambridge University Press. S. 16–46.
- Gumperz, John, 1992: Contextualization and understanding. I: *Rethinking Context. Language as an Interactive Phenomenon*, red. av Alessandro Duranti & Charles Goodwin. Cambridge: Cambridge University Press. S. 229–252.
- Han, Sallie, 2006: *The Baby in the Body: Pregnancy Practices and Kin and Person Making Experience in the United States*. Diss. Michigan: University of Michigan.
- Handläggning av normal förlossning. Stockholm: Socialstyrelsen 2001.
- Hepburn, Alexa, 2004: Crying. Notes on description, transcription and interaction. I: *Research on Language and Social Interaction* 37:3. S. 251–290.
- Håkansson, Gisela, 1998: *Språkinläring hos barn*. Lund: Studentlitteratur.
- Jefferson, Gail, 2004: Glossary of transcript symbols with an introduction. I: *Conversation Analysis. Studies from the first Generation*, red. av Gene Lerner. Amsterdam: John Benjamins. S. 13–31.
- Jonsson, Ann-Cristine, 2004: *Dokument inifrån. Ultraljudsbilder och visualisering av det väntade barnet*. Diss. (Linköping Studies in Arts and Science 300.) Linköpings universitet.
- Leppänen, Vesa, 1998: *Structures of District Nurse-Patient Interaction*. Diss. (Lund Dissertations in Sociology 25.) Lunds universitet.
- Lindström, Anna, 1999: Om deltagarperspektiv i samtalsanalys. Exempel från samtal i hemtjänsten. I: *Svenskans beskrivning 23*, red. av Lars-Gunnar Andersson, Aina Lundqvist, Kerstin Norén & Lena Rogström. Lund: Studentlitteratur. S. 248–255.
- Lindström, Anna & Heinemann, Trine, 2009: Good enough. Low-grade assessments in caregiving situations. I: *Research on Language and Social Interaction* 42:4. S. 309–328.
- Lärobok för barnmorskor, red. av Annette Kaplan, Beatrice Hogg, Ingegerd Hildingson & Ingela Lundgren. Lund: Studentlitteratur 2009.
- Mischler, Elliot, 1984: *The Discourse of Medicine. Dialectics of Medical Interviews*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Mitchell, Lisa & Georges, Eugenia, 1997: Cross-cultural cyborgs: Greek and Canadian women's discourses on fetal ultrasound. I: *Feminist Studies* 23:2. S. 373–401.
- Morris, Theresa & McInerney, Katherine, 2010: Media representations of pregnancy and childbirth. An analysis of reality television programs in the United States. I: *Birth* 37:2. S. 134–140.
- Nishizaka, Aug, 2010: Self-initiated problem presentation in prenatal checkups. Its placement and construction. I: *Research on Language & Social Interaction* 43:3. S. 283–313.
- Näslund, Shirley, 2011: »Jag har inte riktigt fattat att jag har kommit»: Språk och positioneringar vid födelse. I: *Svenskans beskrivning 31*, red. av Anne-Catrine Nordlund & Ingmarie Mellenius. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. S. 281–293.
- Pomerantz, Anita, 1984: Agreeing and disagreeing with assessments. Some features of preferred/dispreferred turn shapes. I: *Structures of Social Action*, red. av Maxwell Atkinson & John Heritage. Cambridge: Cambridge University Press. S. 57–101.

- Roberts, Felicia, 2004: Speaking to and for animals in a veterinary clinic. A practice for managing interpersonal interaction. I: *Research on Language and Social Interaction* 37:4. S. 421–446.
- Sacks, Harvey, 1992: The baby cried. The mommy picked it up. I: *Lectures on Conversation* vol. 1, red. av Gail Jefferson. Oxford: Blackwell. S. 243–251.
- Schegloff, Emanuel, 1968: Sequencing in conversational openings. I: *American Anthropologist* 70:6. S. 1075–1095.
- Schegloff, Emanuel, 1988: Goffman and the analysis of conversation. I: *Exploring the Interaction Order*, red. av Paul Drew & Anthony Wootton. Cambridge: Cambridge University Press. S. 89–135.
- Schegloff, Emanuel & Sacks, Harvey, 1973: Opening up closings. I: *Semiotica* 8:4. S. 289–327.
- Scollon, Ron, 2001: *Mediated Discourse. The Nexus of Practice*. New York: Routledge.
- Sidnell, Jack 2010: *Conversation analysis. An Introduction*. Chichester: Wiley–Blackwell.
- Stivers, Tanya, 2001: Negotiating who presents the problem. Next speaker selection in pediatric encounters. I: *Journal of Communication* 51:2. S. 252–282.
- Sudnow, David, 1967: *Passing on. The Social Organization of Dying*. Diss. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Tannen, Deborah, 1989: *Talking Voices. Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tannen, Deborah, 2001: Power maneuvers or connection maneuvers? Ventriloquizing in family interaction. I: *Round table on Languages and Linguistics*. Georgetown: Georgetown University Press. S. 50–62.
- Tannen, Deborah, 2004: Talking the dog. Framing pets as interactional resources in family discourse. I: *Research on Language and Social Interaction* 37:4. S. 399–420.
- Tannen, Deborah, 2010: Abduction and identity in family interaction. Ventriloquizing as indirectness. I: *Journal of Pragmatics* 42:2. S. 307–316.

Kodnyckel till exemplen

- 1 Jordmødrene 1:6, 2010 (NRK). www.nrk.no/nett-tv/klipp/294460/. Tidskod: 00.20–01.15.
- 2 Barnmorskorna 6, 2007 (SVT). DVD VR09-5756, KB:s mediedatabas. Tidskod: 06.25–06.50.
- 3 Barnmorskorna 6. Tidskod: 22.50–23.05.
- 4 Sjukhuset 3:50, 2008 (TV3). TV8 2010–07–22, KB:s mediedatabas. Tidskod: 08.50–09.25.
- 5 Om barn Tema: Inför förlossningen, 2002 (UR). U21921-01, Mediecenter Mälardalen. Tidskod: 23.30–24.15.
- 6 Sjukhuset 1:7, 2007. TV3 2008–07–02, KB:s mediedatabas. Tidskod: 20.15–20.30.
- 7 Jordmødrene 1:3, 2010. www.nrk.no/nett-tv/klipp/289635/. Tidskod: 17.20–18.00.
- 8 Sjukhuset 1:17, 2007. TV8 2010–09–10, KB:s mediedatabas. Tidskod: 19.40–20.20.
- 9 Att föda 2, 1995 (SVT). YS TV97-0585, KB:s mediedatabas. Tidskod 35.10–35.40.
- 10 Barnmorskorna 7, 2008. DVD VR 09-5757, KB:s mediedatabas. Tidskod: 02.45–03.15.

Recensioner

Falk, Erik: Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala. En historisk talaktsanalys. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 85.) Diss. 272 s. Uppsala 2011. ISSN 0083-4661, ISBN 978-91-506-2231-7.

Det är inte bara ett spännande material Erik Falk ger sig i kast med i sin avhandling om verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala – han ger sig också i kast med uppgiften att förena den förhållandevis nya forskningsinriktningen historisk pragmatik med kommunikationsetnografiska angreppssätt. Avhandlingens övergripande syfte är att öka vår kunskap om förolämpningars språkliga och sociala funktion i ett historiskt perspektiv. Falk vill veta om det fanns någon språklig eller social funktion i förolämpningar som kan sägas vara tidstypisk respektive tidlös, men han är också intresserad av den språkliga formen och den synkrona sociala variationen i användandet av förolämpningar.

Falk undersöker förolämpningar och förtal i domböcker från två rättsliga instanser i Uppsala: rådhusrätten och konsistoriet. I en inledande bakgrund om staden, universitetet och språklagarna får läsaren en levande bild av en kluven stad, där studenterna utgjorde en tredjedel av befolkningen år 1636.

I Magnus Erikssons stadslag, som ännu tillämpades, fastslogs att det var förbjudet att »ljuga äran av en man eller en kvinna» (idag: grovt förtal eller förtal) och att »kalla en annan med okvädinsord» (idag: förolämpning). Lagrummen skilde på språkbrott mot enskild person, språkbrott mot offentlig person och övriga. Också universitetets konstitutioner och hantverkarnas skråordningar hade viss betydelse för lagtillämpningen.

I avhandlingens tredje kapitel går Falk igenom den tidigare svenska språkvetenskapliga forskning som gjorts på området. Här kunde man möjligen önska att få veta mer om de metoder tidigare forskare använt, med tanke på att Falks avhandling också är ett försök att tillämpa nya metoder. Falk ansluter sig till den historiska pragmatiken, en förhållandevis ny forskningsinriktning som ägnat sig åt diakrona och synkrona undersökningar av pragmatiska fenomen och av texter i sociohistorisk kontext. Viktiga för Falk är också Austin och Searles klassiska teorier om talakter, framför allt distinktionen mellan illokut akt och perlokut akt. Det tredje teoretiska benet i denna avhandling är kommunikationsetnografen, som får bidra med en analytisk begreppsapparat och medvetenheten om att det undersökta materialet består av ofullständiga dokument av en sekundär talsituation (rättegången), som i sin tur återberättar en primär talsituation (förolämpningen).

Källmaterialet till avhandlingen består av rådhusrättens domböcker, 292 protokoll i form av handskrifter som rymmer 101 förolämpningsärenden, respektive universitetets

konsistorieprotokoll, 360 protokoll utgivna i tryck som rymmer 78 förolämpningsärenden. Falk ställer upp en analysmodell, inspirerad av Jucker & Taavitsainen 2000, som innehåller kategorierna *form* (och frekvens), *betydelse* (och frågan om förolämpningen är sanningsbetingad eller performativ), *talartityd* (och förmildrande eller försvårande omständigheter) och *reaktion* (verbal eller icke verbal). Modellen innehåller både *paradigmatisk talaktsanalys*, dvs. analys av form och betydelse och *syntagmatisk talaktsanalys*, dvs. analys av förolämpningarnas inomspråkliga samtalskontext.

I det femte kapitlet behandlas protokollsnotisernas textstruktur och metaspråk. Dessa är uppbyggda i ett enhetligt mönster, men notiserna i rådhusprotokollen är kortare och ger förhållandevis liten insyn i den rättsliga processen, medan konsistorienotiserna är utförligare och mer varierade. I ett särskilt avsnitt studeras återgivningsformer. Förolämpningar kan återges med separata invektiv, i uttryck som *skälla någon för x* eller *kalla någon x*, de kan återges i direkt eller indirekt anföring med eller utan invektiv, och slutligen kan de omnämnas med en talaktsbeteckning som saknar språkprov. Förolämpningen identifieras då med stöd av metaspråkliga uttryck.

I avhandlingens sjätte kapitel analyseras hur förolämpningar behandlas i den juridiska diskursen. Ärendena kategoriserades som språkbrott eller togs upp under andra ärenden, såsom våldsbrott. Falks analys visar att kränkande talakter behandlas tydligare som språkbrott i rådhusrättens protokoll än i konsistoriets. Åtal för språkbrott väcktes dock i färre fall än man först tror: ca sex ärenden per år i rådhusrätten och färre i konsistoriet. Här finns en intressant skillnad mellan de olika rättsinstanserna: i rådhusrätten fick 43 av 58 käranden i språkbrottsärenden den svarande fälld för språkbrott. I konsistoriet fälls bara 17 svaranden av 33 för språkbrott. Falks slutsats av detta är att den borgerliga rättsskipningen behandlade förolämpningar som ett allvarigare brott än den akademiska rättsskipningen. Också i våldsbrottsärenden visar det sig att språkbrotten har större betydelse och får fler fällande domar i rådhusrätten än i konsistoriet.

Det finns en markant skillnad mellan rådhusrätten och konsistoriet när det gäller utdömandet av bötesbelopp. Medan rådhusrätten ofta dömer till böter är det i konsistoriet mycket sällsynt. Istället förekom fängelsestraff och förlust av förmåner oftare i konsistoriet. Skamstraff var sällsynta i båda domstolarna. I konsistoriet mildras ofta straffen med hänvisning till karaktärsdrag, god börd etc. och de unga studenterna förmanas till bot och bättring av professorerna i konsistoriet. I båda domstolarnas hantering av språkbrotten var offentliga ursäkter viktiga. Särskilt i rådhusrätten förekom också ett inslag som Falk kallar »käranden frias från tillmäle». Käranden behöver »rentvå sig» från förolämpningen eller förtälet. I rådhusrätten tillmättes alltså den eventuella sakliga grunden för anklagelser och förtal stor vikt.

I det sjunde kapitlet diskuterar Falk invektivens språkliga form och semantiska innehåll. Vanligast, med samma betydelse som idag, är invektivet »tjuv» som kan sägas vara det prototypiska skällsordet i rådhusrätten. Invektiven »skälm» ('bedragare') och »hora» var vanligt förekommande i båda domstolarna. I konsistoriet förekom också förhållandevis frekvent invektiv som är förbehållna universitetets värld, som »bälghund» ('glupsk person, drummel'), »kofot» ('förstaterminsstudent») och »pennal» ('andraterminsstudent'). I övrigt är invektivfloran stor och varierande i båda domstolarna.

En svårighet i en analys av invektivens betydelse är att avgöra när skällsordet har ett tydligt referentiellt innehåll eller när det har en mer ospecificerad negativ betydelse och

får en pragmatisk funktion som markör för en förolämpning. Denna distinktion är viktig, eftersom ordens eventuella sanningsvärde diskuteras i protokollen. Falk skiljer här på sanningsbetingade och performativa förolämpningar. För att avgöra betydelsen i varje enskilt fall krävs en analys av *situerad mening*.

I analysen av den pragmatiska betydelsen av ordet »tjuv» konstateras att det i 8 av 15 fall i rådhusrätten entydigt rör fall där någon anklagar någon annan för att vara en tjuv. När stöldrannsakn sedan visar att anklagelsen är falsk bedöms det istället som skällsord. I konsistorieprotokollen noteras dock invektivet »tjuv» ensamt bara fyra gånger. I två fall har ordet använts av stadsborgare, som en bevisbar anklagelse. Men det enda entydiga fallet med en student innebär en performativ användning. Också i analysen av användningen av »skälm» och »hora» finns tendenser till att dessa används sanningsbetingat av stadsbor och performativt av studenter.

För att förklara dessa skillnader i användning använder sig Falk av begreppet *pragmatiskalisering*, dvs. utveckling mot en pragmatisk och metakommunikativ innebörd. Han menar att man åtminstone för *tjuv* och *hora* kan se en semantisk-pragmatisk utveckling från bevisbara anklagelser till mer allmänna skällsord. Utvecklingen syns tydligast i konsistoriet, medan staden i högre grad använder orden sanningsbetingat.

I det åttonde kapitlet redogör Falk för förolämpningarnas förekomst i talsituationer och talhändelser. För att få upplysningar om de verbala kränkningarnas illokuta kraft undersöker Falk bland annat rättens bedömning av förolämparens attityd. Denna får betydelse för straffsatsen: uppsåt blir alltså en viktig faktor i bedömningen och noteras i protokollen såsom förmildrande eller försvårande omständigheter. Till förmildrande omständigheter hör alkoholberusning och affekt och till de försvårande omständigheterna hör fysiskt våld, hot, svordomar och explicit uttryckt ringaktning. Falk analyserar talhändelsens olika sekvenser och fastslår att den förolämpades reaktion kan ses som förolämpningens perlokuta effekt. Verbala reaktioner på förolämpningen kan vara att förneka i sak eller att svara med motskymf. Icke-verbala reaktioner består oftast av fysiskt våld, men också affekt och reträtt hör hit.

I det avslutande diskussionskapitlet noterar Falk att domstolarna hade ett rikt utvecklat metaspråk för att beskriva förolämpningar och att de bedömde såväl samtalskontexter som talarintentioner och talakternas effekter på den tilltalade.

En annan diskussion handlar om attributet *förvunnen* (dvs. 'bevisad'). Detta attribut diskuteras i de medeltida lagtexterna och kommentarer till dessa. Även om själva attributet är sällsynt i Falks material verkar själva distinktionen fortleva: att beskylla någon för något (*tjuv* t.ex.) innebar att ta på sig »målsägarrätt». Fallet skulle anmälas till rätten som ska avgöra om anmälaren har målsägarrätt – rättsprocesser ska inte ordnas på egen hand.

Slutligen diskuterar Falk den utveckling han tycker sig se. Han baserar sig delvis på Ong, som ställer den muntliga och skriftliga kulturen mot varandra. I den muntliga kulturen – som i denna undersökning representeras av staden – är interpersonella relationer och talakter som löften, hot, uppmaningar etc. viktiga. I rådhusrätten bedöms förolämpningarna hårdare än i konsistoriet, som Falk bedömer som präglad av universitetets mer utpräglat skriftliga kultur. Här kan man möjligen invända att resonemanget blir lite väl generaliserande och förutsätter en utveckling från en muntlig till en mer skriftlig kultur där konsistoriet »kommit längre». Att en sådan tanke riskerar att styra tolkningen av materialet illustreras i resonemanget om den pragmatiska utvecklingen, där Falk antar en

utveckling av t.ex. skällsordet »tjuv» från ett sanningsbetingat till ett performativt skällsord. Utan att stödja sig på en diakron studie kan man inte vara säker på att det performativa språkbruket inte funnits parallellt med det sanningsbetingade redan från början.

Erik Falks avhandling är gedigen och välskriven. Ämnet är engagerande och beskrivningen av den historiska kontexten fyllig och målande. Det är en rik avhandling för den språkhistoriskt intresserade. Det råder ingen tvekan om att reliabiliteten är hög – som läsare kan man inte annat än beundra den noggrannhet och metodiskhet med vilken uppgiften genomförts, även om den stundtals tynger framställningen och gör avhandlingen svårgenomtränglig. Denna språkvetenskapliga exercis kan bidra med en värdefull grund att stå på för historiker.

Avhandlingen tematiserar ett metodologiskt problem som handlar om hur vi kan komma åt muntligt språkbruk under en period där det bara finns skriftliga källor. Problemet får extra komplexitet eftersom det språkbruk som undersöks silas genom flera kommunikationslager innan det når den sentida analytikern. Även om Falk genomgående demonstrerar att han är medveten om problematiken så kan han inte undfly den. Falk säger sig vilja förstå förhållandet mellan kommunikationslagren. Men det finns inga möjligheter att dokumentera och förstå komplexiteten i en skrifthändelse som inkorporerar många olika kommunikationslager eller att förstå hur skrifthändelsen förhåller sig till de tidigare talhändelserna, när det bara finns en textversion att utgå ifrån. Att analysera ett historiskt material innebär att man inte kan använda sig av etnografiska metoder som fältstudier med deltagandeobservation eller intervjuer. Möjligen är det tveksamt om man kan tala om kommunikationsetnografi: kanske ska man nöja sig med att tala om ett slags rekonstruktion utifrån de spår av tidigare kommunikationslager som syns i den text man studerar.

Ett annat problem av mer teoretisk natur finns i applicerandet av talaktsteorin. En central fråga är om det är möjligt att rekonstruera talarintentioner. I avhandlingen innebär analysen av de illokuta talakterna i de primära talsituationerna egentligen en analys av rättens bedömning av talarnas intentioner. Här tar Falk fasta på så kallade illokutionsindikatorer – ledtrådar för hur illokutionen ska tolkas – utan att diskutera i vilken utsträckning sådana illokutionsindikatorer är tids- och kontextbundna, vilket man kan anta att de åtminstone delvis är. Men det som kanske är mest problematiskt i användningen av talaktsteorin på detta material är diskussionen om de perlokuta effekterna av förolämpningarna. När man urskiljer den perlokuta dimensionen av en talakt menar man att talaren säger något med intentionen att producera mer effekter än själva förståelsen av att det är en förolämpning. Men när man sedan övergår till att tala om dessa effekter har man lämnat själva talakten och diskuterar konsekvenser – man har alltså tagit ställning till orsak och verkan. Så ser Falk våld och affekt som förolämpningarnas perlokuta effekter – men i det material som analyseras kan man inte med säkerhet säga vad som orsakade vad, om fiendskapen eller affekten fanns redan innan eller vad som var den utlösande faktorn för våldet. Man kan bara uttala sig om det sekventiella förloppet och om den tolkning detta ges i rättsdokumenten.

I förklaringarna av skillnader i synen på förolämpningar mellan de två undersökta rättsinstanserna hade Falk också kunnat anknyta till historisk forskning, som till exempel Solveig Fagerlunds avhandling *Handel ochandel* (2002) som tar upp okvädanden och förolämpningar under en något senare period i Helsingborg. Hon konstaterar att

stöldbeskyllningar är helt centrala och förklarar det med betydelsen av skråväsendet och hedern som garanterade en möjlighet att försörja sig i staden. Detta perspektiv saknas hos Falk, som ändå säger sig vilja analysera kontexten. I viss utsträckning skulle detta kunna fungera som förklaring också av skillnaden i synen på förolämpningar mellan borgarna och studenterna i Uppsala på 1630-talet.

När det gäller tolkningen och förklaringen av resultaten i Erik Falks avhandling finns visserligen en del att diskutera, liksom när det gäller tillämpningen av teori och metod. Men det bestående intrycket är att *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala. En historisk talaktsanalys* är en spännande bekantskap, en modig och utmanande kombination av teorier och metoder som präglas av en imponerande vetenskaplig akribi och noggrannhet.

Anna W. Gustafsson

Hellström, Gunilla: Saco-SR-konflikten 1971 – en analys av opinionsbildning i tidningsledare. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 55.) Diss. 206 s. Stockholm 2011. ISSN 0562-1097, ISBN 978-91-86071-75-2.

1971 gick de statliga akademikerna och tjänstemännen ut i strejk. Bakgrunden var att man inte fick gehör för sina krav på kompensation för de tidigare årens låglönesatser som lett till negativ löneutveckling. Motparten Avtalsverket svarade med lock-out. Efter några veckors konflikt avbröt riksdagen konflikten genom att införa en tillfälligt lag om tjänsteplikt för de statligt anställda. Denna konflikt var förstås politisk på fler sätt än genom att riksdagen blandade sig i den. Det var också en konflikt som väckte starkt engagemang kring låglönesatsning, progressiva skatteskalor, solidarisk lönepolitik och Avtalsverket som motpart (samt delvis även regeringen). Dessa brisanta teman skapade förstås starka politiska motsättningar i sin samtid och gav upphov till många politiska kommentarer. Gunilla Hellström disputerade 7 oktober 2011 på en avhandling om samtida ledartexter kring denna konflikt med titeln *Saco-SR-konflikten 1971 – en analys av opinionsbildning i tidningsledare*.

I det inledande kapitlet presenteras syftet, som är att undersöka med vilka medel opinionsbildning sker i tidningsledare. Till syftet knyts fyra delsyften som kan sammanfattas i följande frågor:

- Vilken typ av information framförs i ledare?
- Vilka regelbundenheter finns i textupbyggnad mellan ledare?
- Hur uttrycks kritik i ledare?
- Hur kan ledare som genre beskrivas?

I inledningen ger Hellström en presshistorisk bakgrund för tiden fram till 1971 och karaktäriserar ledaren som genre. Därefter följer ett avsnitt om tidigare forskning om ledare. Tonvikten är på svensk språkvetenskaplig forskning med kvantitativa undersök-

ningar av massmedietexter (bl.a. ledare) – främst Grahn 1962, Strand 1976, 1977 och Svensson 1993. Dessutom refereras kort språkvetenskaplig forskning om brittiska ledare samt journalistisk forskning om svenska ledare. Materialet utgörs av ledartexter från den viktigaste tidningen för vart och ett av de fem riksdagspartierna 1971: Arbetet (s), Dagens Nyheter (lib), Svenska Dagbladet (m), Skånska Dagbladet (c), Norrskensflamman (vpk). Dessutom ingår ledare från kvällstidningarna Expressen (lib) och Aftonbladet (s) samt från landsortstidningen Värmlands Folkblad (s). De 125 ledartexterna har undersökts kvantitativt genom beräkningar av antal ord, antal stycken och antal grafiska meningar. För var och en av de åtta tidningarna redovisas kvantitativa uppgifter som det genomsnittliga antalet ord och grafiska meningar per ledare, antal stycken per ledare samt antal grafiska meningar och ord per stycke. Dessutom finns uppgifter om antal långa meningar (50 ord eller längre), antal korta meningar (4 ord eller kortare), antal och andel stycken med endast en mening samt antal och andel långa stycken (120 ord eller längre).

I det andra kapitlet redogör Hellström för de teoretiska och metodiska utgångspunkterna. En utgångspunkt är speech act-teori och vilka illokutioner som kan urskiljas i texter. En annan är texttypologi och textstruktur. Hellström kopplar samman dessa utgångspunkter på följande sätt: »Texten som helhet kan tillhöra en genre. Vissa delar av texten består av sekvenser av olika texttyper och på meningsnivå kan man tala om både texttyper och illokutioner» (s. 51). En tredje utgångspunkt är genrer och genre-teori. Hellström tar avstamp i Bakhtin 1997, Miller 1994, Swales 1990 och Bhatia 1993.

I metodkapitlet presenteras analyskategorier för grafiska meningar och stycken. Hellström framhåller att metoden är utarbetad utifrån materialet och är baserad på illokutionsanalys och texttypologi. För analys på meningsnivå benämns analyskategorierna omväxlande informationstyper, meningstyper och budskapstyper: *Redogörelse*, *Bedömning*, *Analys*, *Handlingsuppsmaning*, *Egen åsikt*, *Kritik* samt *Funktionsfraser*. Kategorierna för analys på styckenivå är till stora delar desamma och benämns texttyper eller budskapstyper. Den väsentliga skillnaden är att Hellström även inför underkategorier:

Redogörelse

Kommenterande redogörelse

Kritisk redogörelse

Bedömning

Analys

Ävsikt

Orsak

Konsekvenser

Problem

Rätt/praxis/skyldighet (enligt arbetsmarknadens regler)

Jämförelse (eller analys av verkligheten)

Diskussion av värde/hot mot värde

Handlingsalternativ

Medel

Krav på beteende

Tolkning (av vad någon tycker)

Handlingsuppmaning
 Rekommendation
 Kritik
 Egen åsikt

I kapitel 4 tillämpas analyskategorierna på morgontidningarna som representerar de fem riksdagspartierna. Den procentuella fördelningen redovisas av budskapstyperna på meningsnivå för de 80 ledare som ingår i detta delmaterial. Därefter analyseras hur budskapstyperna på styckenivå formar textmönster. De två viktigaste textmönstren benämns normalmönstret (51 ledare) och analys-kritik-mönstret (14 ledare). Normalmönstret kännetecknas av att det innehåller alla viktiga budskapstyper. Analys-kritik-mönstret innebär att analys och kritik förekommer växelvis genom ledaren. I figur 1 ur Hellströms avhandling (s. 88) illustreras hur analysen har skett på meningsnivå och styckenivå i en av Arbetets ledare som tillhör normalmönstret. Jag återkommer till figur 1 i min värdering och diskussion av avhandlingen.

Analyserna av Aftonbladet, Expressen och Värmlands Folkblad är samlade i kapitel 5 eftersom »de tydligare än de andra har en bestämd uppfattning om konflikten, vilket påverkar uppbyggnaden av texten på olika sätt» (s. 116). Spridningen på olika textmönster är större för dessa 45 ledare – 12 är kritiskt argumenterande, 10 är normalledare och 9 är analysledare.

I det sjätte kapitlet diskuteras ledaren som genre. Hellström argumenterar för att olika ledare har olika antal syften. De starkt kritiska eller argumenterande ledarna har ett överordnat syfte. Ledare som hör till normalmönstret har dock fler än ett syfte: »För normalledare motsvarar antalet syften budskapstyperna på menings- och styckenivå» (s. 140). Hellström resonerar kring ledaren som genre och drar slutsatsen att det finns en stor variation inom genren.

I kapitel 7 analyseras bl.a. kritikledare, dvs. ledare som har minst 50 % meningar som tillhör meningstypen kritik. Hellström visar att värdeomdömen liksom stilfigurer i kritikledarna bidrar till att forma kritiken. I kapitlet redovisas också frekvens för kritik kopplat till olika huvudaktörer samt hur partipolitisk lojalitet kommer till uttryck.

Hellström har analyserat ett omfattande material med noggrannhet genom att tillämpa sina analyskategorier på både meningsnivå och styckenivå. Av stort värde är de urskilda textmönstren som visar att det finns stora likheter inom genren på textmönsternivå för morgontidningarna (med kraftig dominans för normalmönstret) men också en stor textmönstervariation inom genren, framför allt för kvällspress och landsortspress.

Det finns dock åtskilligt att kritiskt diskutera kring analysnivåerna. De kvantitativa uppgifter som Hellström redovisar inledningsvis är förstås en god grund för en noggrann analys. Samtidigt är de ett symptom på att analysen inte är förutsättningslös utan är låst till grafiska enheter som grafiska meningar och grafiska stycken. (Det är också förvirrande att Hellström genomgående talar om mening i stället för att entydigt skriva att det är grafisk mening och inte syntaktisk mening hon avser.) En förutsättningslös analys hade snarare identifierat analyskategorierna utifrån de enheter som finns inom och mellan grafiska enheter. Analyskategorierna i sig hade, som jag ser det, vunnit på att tillämpas utan den tvångströja som det innebär att etikettera varje grafisk enhet med en kategori. En konsekvens av ett sådant tillvägagångssätt hade förmodligen blivit att framför allt antalet underkategorier hade reducerats, vilket analysen hade vunnit på.

Stycke	Budskapstyp	Kommentarer till klassificeringen, olika meningstyper
A	Kommenterande redogörelse	Man redogör för vad som hänt i mening 2–4 i preteritum. Mening 1 är en bedömning i presens. Stycket blir redogörande.
B	Kommenterande redogörelse	Mening 5 och 7 är redogörande i preteritum. Mening 6 är en fras utan egentligt innehåll som binder ihop texten och gör den resonerande. Mening 8 är svagt kritisk med metaforen ”två barn som kivas”. Mening 6 och 8 i presens. Stycket blir redogörande.
C	Rekommendation	Stycket består av en mening på 52 ord som rekommenderar en handling med redogörelse och bedömning i början som bas för rekommendation. Rekommendationen väger tyngst.
D	Bedömning	Läget på arbetsmarknaden bedöms i mening 10–11 i presens. Rent bedömningsstycke.
E	Kommenterande redogörelse	Redogörelse för vad som hänt tas upp igen i mening 12–13 i preteritum.
F	Kritik	Mening 14 uttrycker svag kritik genom ”förvånar” och ”märkligt”. Mening 15 är ett faktapåstående i preteritum som har kritisk funktion eftersom avtalsverkets agerande är ett brott mot praxis på arbetsmarknaden. Rent kritikstycke.
G	Analys	Mening 16 är liksom mening 6 en innehållstom fras som binder ihop texten. Mening 18 är en bedömning. Mening 17, 19–20 är analyser som lokaliserar de problem som finns. Presens för alla meningar utom 20 som har perfekt. Stycket blir analyserande.
H	Rekommendation	Ledaren kommer med två rekommendationer för att lösa konflikten i mening 21–22 vilka uttrycks men verben ”måste” och ”krävs”. Adressaterna är nämnda. Rent rekommendationsstycke.
I	Rekommendation	Mening 23 är bedömning, 24–25 är rekommendationer och 26 är bedömning. Den sista bedömningen motiverar rekommendationerna som är det centrala. Stycket blir ett rekommendationsstycke.
J	Kritik	Mening 27 är kritisk ”borde ha”, 28 är redogörelse, ett faktapåstående om vad som inte skedde. Mening 29–30 uttrycker kritik. Stycket blir kritiskt.

Figur 1. Från mening till stycke i Arbetets normalledare 4.2 (Ur Hellström 2011:88).

Och vilken väg som än väljs är det oerhört viktigt att motivera vägvalet, vilket Hellström tyvärr inte gör med sitt val av grafiska enheter. Det är också förvirrande att analyskategorier har flera varierande beteckningar. Budskapstyp är den vanligaste beteckningen för kategorierna på styckenivå, och meningstyp den vanligaste beteckningen för kategorierna på meningsnivå. Är det en poäng att skilja analysnivåerna åt? Eller är det i grund och botten samma analys som görs med tanke på att de flesta av kategorierna från analyserna på meningsnivå används för styckeanalyserna?

Låt oss återvända till de analyser som gjorts genom att betrakta normalledaren i figur 1 och granska analysen närmare. I de flesta fall anges vilka tempus som används i de grafiska meningarna. Men varför anges inte tempus för alla meningar, som t.ex. grafisk mening 23–30? Vilken betydelse har valet mellan preteritum, perfekt, presens och andra tempus? Hellström inskränker sig till att nämna att presens används för bedömningar och kritik som uttrycker omdöme, och att preteritum används för händelser i de tre redogörande styckena. Detta är en oklarhet som skapar förvirring. Hellström återvänder inte heller till tempusval i jämförelserna mellan de olika tidningarna och textmönstren för ledarna.

I många av fallen råder inget tvivel om varför en grafisk mening förts till en viss analyskategori. Men det finns flera fall där det hade krävts ett resonemang med motive-ringar för analyskategorin. Den grafiska meningen 16 i figur 1 ovan betecknas som »en innehållstom fras» vilket blir en märklig etikettering då det är en syntaktisk mening och inte en fras: *Men de taktiska finterna kan lämnas därhän*. Kategorin funktionsfraser blir alltså en terminologisk motsägelse. Dessutom blir det svårt att förstå varför denna sats skulle vara innehållstom. Samma problem återkommer i flera av fallen med kategorin funktionsfraser.

För flera av styckena blir budskapstypen en konsekvens av meningstyperna som stycke H ovan som är uppbyggt av två rekommendationsmeningar. Det är dock inte lika självklart att stycke I hör till kategorin rekommendation eftersom det är uppbyggt av två grafiska meningar som är rekommendationer och två som är bedömningar. Vilka analytiska överväganden har gjorts för att syntetisera analyserna på meningsnivå till styckenivå? Som jag nämnt ovan ifrågasätter jag analyser låsta av grafiska gränser som stort skiljetecken och markering för nytt stycke. Analyskategorierna i sig är alltså inte det centrala problemet utan hur de tillämpas.

Så något om analysen av ledare som genre. I de ledare där den grafiska analysen kan göras både på menings- och styckenivå, talar Hellström om linjära ledare: »Alla meningar är i princip lika viktiga och analysnivåerna samverkar» (s. 182). Budskapstyperna blir lika många som syftena och lämpade för bottom-up-analys. Men de ledare som är starkt kritiska eller argumenterande fungerar inte för denna analys: »Dessa ledare byggs inte upp från mening till stycke till helhet, vilket de linjära ledarna gör. Ledarna har *ett* syfte eller driver en tes. Ledarna är *hierarkiska*. Vissa meningar är viktigare och andra till för att stödja » (s. 183). Detta blir ett tecken på att den grafiskt inriktade analysen har stora brister. Det är också märkligt att analyserna sker på olika sätt för olika ledare. Det man kan fråga sig är vilket syfte som håller samman ledaren som genre. Är inte viljan att kommentera ett politiskt skeende och att i mer eller mindre tydlig mån påverka till ställningstagande det som förenar ledare av olika slag? Driver inte alla ledare en eller flera teser? Hur kan syften analyseras utan en läsning i linjär eller hierarkisk struktur?

Hur väl lyckas då Hellström med det hon föresätter sig i sitt syfte? Hon lyckas med sitt övergripande syfte, att visa med vilka medel opinionsbildning sker i ledare. Det är en noggrann och materialbaserad analys som görs. Det är gott så, men samtidigt problematiskt. Mitt intryck av läsningarna är att Hellström till en del blivit sitt materials fånge. Ett tecken på det är diskussionen av appraisalsystemet som inleds på följande sätt: »Sedan jag utarbetat min analysmodell för kritik har jag jämfört den med appraisalsystemet och funnit flera likheter» (s. 179). Den fråga som inställer sig, men som Hellström inte diskuterar, är varför inte appraisalsystemet valts som metod. Fördelarna hade varit uppenbara – utvecklade analyskategorier hade kunnat användas (och i mån av behov anpassas) och metoddiskussioner hade kunnat föras. Självklart är det dock inget självändamål att välja en internationellt etablerad analysmodell som appraisal, men det är oerhört viktigt att framföra skälen till att en egen modell med likheter väljs i stället.

Henrik Rahm

Interaktionell dialektologi, red. av Gustav Bockgård och Jenny Nilsson. 341 s. Uppsala 2011. ISBN 978-91-86969-00-5.

I antologin *Interaktionell dialektologi* har Gustav Bockgård och Jenny Nilsson samlat åtta artiklar skrivna av forskare från Sverige och Finland. Det är relativt stor spännvidd mellan de frågor man söker besvara i de olika artiklarna; gemensamt för författarna är att de använder samtalsanalytiska teorier och metoder för att beskriva dialektala material ur nya perspektiv.

Introduktionskapitlet *Dialektologi möter interaktionsforskning. En introduktion till interaktionell dialektologi* består av fyra delar. Först ges en översiktlig beskrivning av dialektforskningen i Sverige och Finland från 1600-talet fram till modern tid; det avsnittet delas upp i traditionell dialektforskning och sociolingvistisk dialektforskning, vilken presenteras under rubriken *sociodialektologi*. Därefter beskrivs interaktionsforskning, dvs. forskningsinriktningarna *conversation analysis* (CA) och *interaktionell lingvistik*, och i samband med presentationen av CA ges ett konkret exempel på hur en CA-analys kan göras. I den tredje delen diskuteras allmänna principer för transkription av samtalsmaterial och de transkriptionsprinciper som används i antologin. Slutligen introduceras i fjärde delen de åtta bidragen, tillsammans med en diskussion om vad interaktionell dialektologi kan vara.

Introduktionen ger en gedigen bakgrund till forskningsfrågor som interaktionell dialektologi kan arbeta med och sätter in forskningsfältet i sitt sammanhang, i skärningspunkten mellan dialektologi och interaktionsforskning. Jag saknar emellertid en diskussion av begreppet *dialekt*, och vad gäller den bild som ges av sociolingvistisk dialektforskning har jag några invändningar. Det sägs att den moderna sociodialektologin främst använder kvantitativa metoder, och sådana studier ställs i motsats till interaktionella studier. Det är olyckligt att dela upp sociolingvistik i två huvudfårar som ställs mot varandra. Också kvantitativa studier kan mycket väl ta hänsyn till den enskilda in-

dividen och kombinera analys av gruppgenomsnitt med mer kvalitativ analys av individernas språkliga beteende. När man utgår från varje talares individuella medelvärden, och inte från genomsnittet av gruppens sammanslagna belägg, kan man beskriva individerna enskilt eller bilda nya grupper efter andra kriterier.

Både i inledningskapitlet och i flera av bidragen diskuteras dialektintervjun som genre. Den bild som framkommer av en intervjuare som i så hög grad inriktar sig på att dokumentera dialekter och folkminnen, och inte alls följer det vardagliga samtalets spelregler, är inte rättvis mot vare sig alla traditionella dialektintervjuer eller (och framför allt inte) mot den moderna sociolingvistiska intervjun som i inledningen (s. 17) beskrivs som att den »i allmänhet (men inte alltid) är något mindre styrd än den traditionella dialektintervjun». Man måste också tänka på att syftet med olika intervjuer kan skilja sig åt. Om intervjuaren är inriktad på att få informanterna att säga vissa ålderdomliga ord kan intervjun knappast bli informell med naturligt språkbruk. Som Margareta Svahn framhåller (i Svahn & Nilsson u.a.) har intervjugenren utvecklats och intervjuarna i äldre inspelningar hade också olika sätt att förhålla sig till samtalssituationen. Så innehåller till exempel Västgöta-Bengtssons inspelningar långa sekvenser av samtalsliknande dialog (ibid.). Vad gäller stadsspråksundersökningar som dem från Eskilstuna (som är två av de sex undersökningar i Sverige som karakteriseras som sociodialektologiska) är syftet inte att dokumentera en dialekt, utan att med hjälp av språkliga och sociala variabler se hur talspråket varierar och förändrar sig. Då kan man enligt min uppfattning tala fritt om olika ämnen.

Både vad gäller traditionell dialektologi och sociodialektologi hävdas att forskare i allmänhet helt bortser från den sociala funktion som ett visst yttrande har. Sociolingvistik handlar om språkets sociala funktion – på olika nivåer – och därmed är man rimligtvis väl medveten om att varje yttrande har en social funktion, även om analysen tidigare sällan fokuserat på den mikronivå som samtalsanalys gör. Det sägs också att sociodialektologins informanturval på 1960-talet visade stora likheter med den traditionella dialektologin eftersom t.ex. Labov sökte efter de mest lokalförankrade invånarna med lägst utbildning på en ort. Men redan de tidiga stadsspråksundersökningarna på 1960-talet inriktade sig på ett tvärsnitt av befolkningen med till en början socialgrupps-tillhörighet som den viktigaste utomspråkliga variabeln.

I antologins första artikel »*Dä ä inte frågan åm nå annet än den gamle dialekten*». En samtalsanalytisk och ideologikritisk studie av en märklig dialektintervju demonstrerar Gustav Bockgård genom analys av »en av de mest säregna» dialektinspelningar han lyssnat på hur språkliga yttranden i dialektintervjuer produceras för att hantera den speciella kommunikativa verksamhet som pågår. Bockgård lyfter också fram att det finns stora skillnader mellan olika inspelningar, men hävdar att en avvikande inspelning som denna kan belysa hur dialektologer såg på dialekter och dialektaltalare och tydliggöra att man inte kan betrakta dialektintervjuer som ett neutralt dokumenterande av dialektala språkssystem.

Inspelningen som bara är på tolv minuter gjordes 1948. Sagespersonen är nästan 90 år, intervjuaren är i 30-årsåldern, och sagespersonens son deltar i samtalet. Intervjuaren som skulle leda samtalet förhåller sig ovanligt passiv, medan sonen gång på gång rättar sin far. Sonen har förstått att dialektologer vill dokumentera den gamla »genuina» dialekten, och han tycker inte att fadern producerar tillräckligt dialektala uttryck.

Bockgårds analys är starkt CA-influerad, men han begränsar sig inte som »renläriga» CA-forskare till det som faktiskt avspeglas i själva samtalet, utan tar också hänsyn till det större perspektivet och diskuterar den vetenskapssyn och den ideologi som har påverkat det traditionella dialektinsamlandet. Detta bidrar till en intressant analys av samtalet, och Bockgårds antaganden om deltagarnas förhandsförväntningar på den kommunikativa verksamheten och deras uppfattningar om den under själva samtalet verkar trovärdiga, även om jag kan tycka att han någon gång spekulerar lite för mycket.

I *Pivåkonstruktioner i svenska dialektintervjuer* presenterar Bockgård och Niklas Norén en undersökning av hur detta slags konstruktioner används i dialektintervjuer gjorda främst under 1950- och 60-talen i Värmland, Närke, Småland och Östergötland. I pivåyttranden bildar ett centralt led (pivån) syntaktiskt sammanhängande enheter med både det som kommer före och efter, och helheten blir därmed »ogrammatisk», t.ex. *de va klänningstyger vävde ja*. I första hand förekommer sådana konstruktioner i samtal. Artikelnen ger exempel på och diskuterar hur pivåkonstruktioner utgör en social resurs för sagespersoner i dialektintervjuer och samtidigt bidrar också denna artikel till kartläggningen av den kommunikativa verksamheten dialektintervju.

Analysen baseras på 56 pivåyttranden från 26 olika intervjuer, och det är alltid den intervjuade sagespersonen som producerar dem. Bockgård och Norén beskriver hur pivåyttranden produceras lexikalt, syntaktiskt och prosodiskt i dialektintervjuer. Kategoriseringen av yttrandenas funktioner underbyggs väl av de konkreta exemplen. Ungefär hälften av alla belägg kan kategoriseras som bekräftande och förstärkande, där en post-nivå, dvs. det som sägs efter pivån, används för att t.ex. bekräfta ett dialektalt uttryck. Post-pivån kan också användas för olika typer av perspektivskiftet.

I sin artikel *Vad är en fast fras? Form, funktion och syntaktisk struktur hos de e de i finlandssvenska samtal* diskuterar Mona Forsskåhl teorier och metoder då man analyserar dialektala samtalsmaterial inom ramarna för interaktionell lingvistik. Materialet består av sju inspelade finlandssvenska naturligt förekommande samtal och av 20 dialektintervjuer från Nyland, Åboland och Österbotten. Alla inspelningar är från 2000-talet. Forsskåhl analyserar tre olika prosodiska varianter av den lexikala strängen 'det är det' och visar att det finns systematiska samband mellan den prosodiska varianten och hur strängen används syntaktiskt och pragmatiskt. Sambanden diskuteras utifrån en kombination av teorier från interaktionell lingvistik och konstruktionsgrammatik. Frågan är om sambanden är tillräckligt tydliga för att man ska kunna dela in strängen i ett visst antal grammatiska konstruktioner. Det är inte alls självklart på vilken abstraktionsnivå sambanden ska beskrivas. Forsskåhl visar genom sin diskussion att valet hur man beskriver och kategoriserar styr de slutresultat man får, något som kan verka självklart men, som Forsskåhl påpekar, sällan diskuteras.

Språklig variation och dess funktioner ur olika perspektiv beskriver Hanna Lappalainen i *Förändring, variation och variationens funktioner. En fallstudie av variationen i bruket av personliga pronomen på en finsk landsbygdsort*. Dels jämför hon intervju-material från olika årtionden för att se de förändringar som har skett och håller på att ske, dels undersöker hon variationens funktioner i interaktion i en studie av ett möte mellan tolv kvinnor. Hon kombinerar alltså en traditionell variationslingvistisk metod med en kvalitativ analys av pronomenbelägg i ett naturligt förekommande videoinspelat samtal. Materialet är insamlat under åren 1963 till 2004 i Artsjö, en liten enspråkig finsk lands-

bygdsort. Intervjuerna från 1993 och 2004 är inte strikt jämförbara, eftersom de har olika informalitetsgrad, men det framstår ändå tydligt att förändringen skett som förväntat. Traditionella dialektvarianter försvinner och ersätts av varianter med större geografisk spridning.

I sin analys visar Lappalainen att den språkliga och interaktionella mikrokontexten har betydelse för vilken variant man väljer. Hon analyserar fyra utdrag där användningen av en variant kan tolkas som anpassning efter en samtalspartner. Ett av exemplen beskriver hur en av informanterna växlar mellan varianterna inom loppet av ett kort samtal, och visar att det kan finnas förklaringar som har med interaktionen att göra »även i de fall variationen tycks ske fritt». Det är alltså vanligt att man växlar mellan olika varianter också i samma samtal, och att det inte sker slumpmässigt har man vetat ända sedan variationslingvistikens början på 1960-talet. En anledning är säkert, som Lappalainen demonstrerar, anpassning till den man talar med, t.ex. för att visa solidaritet, men som hon själv lyfter fram kan inte all variation förklaras så. Det finns olika anledningar till att man (mer eller mindre medvetet) väljer en variant, och inomspråkliga faktorer har också betydelse.

I *Samtalsgrammatik på dialekt?* diskuterar Jan Lindström insiktsfullt hur man kan kombinera aspekter av samtalsanalys, dialektologi och grammatik. Centrala frågeställningar är om samtalsgrammatiken kan berika våra kunskaper om dialekter och om kunskapen om dialekter kan berika samtalsgrammatiken. Lindström demonstrerar hur man kan analysera dialektalt språkbruk med utgångspunkt i samtalsgrammatik. I en fallstudie analyserar han 20 minuter från en intervju inspelad 2007 med två yngre manliga deltagare bosatta i byn Vålox i östra Nyland. Lindström söker efter grammatiska företeelser som i tidigare samtalsgrammatisk forskning visat sig vara centrala för reglering av interaktion och turkonstruktion och som förekommer frekvent i Vålaxsamtalet. Sedan analyseras den interna strukturen i turkonstruktionsenheter. Fallstudien resulterar i hypoteser om samtalsgrammatiska särdrag i Vålaxdialekten, men framför allt utgör Lindströms bidrag en diskussion av teori och metod. Svaret på de centrala frågeställningarna är att samtalsgrammatiken har en hel del att ge dialektforskningen, och att studiet av dialektala samtal har mycket att ge samtalsgrammatiken.

I sin artikel *Dialektal anpassning i interaktion* beskriver Jenny Nilsson hur samtalsdeltagare anpassar sig till varandras bruk av dialekt- och standardvarianter och återanvänder en variant som någon annan just använt, och hon diskuterar vilken funktion sådan anpassning har. Nilsson visar att anpassning till andra samtalsdeltagare kan fylla en solidariserande social funktion och användas för att förhindra eller mildra oenighet i samtalet.

Materialet är inspelat inom projektet *Dialektutjämning i Västsverige*, som pågick 2007–2012 och som består av dialektintervjuer och egeninspelningar från Västergötland och södra Bohuslän. Liksom Lappalainen betonar Nilsson att individen växlar mellan olika varianter i samma samtal och att variationen inte är »fri». Nilsson har valt tolv exempel för analys i artikeln. Eftersom hon kartlägger hur ofta en informant under samtalet använder dialekt- respektive standardvariant kan hon visa huruvida det är fråga om avsteg från »normalbruket» när en talare använder samma variant som en annan samtalsdeltagare. Ett problem är emellertid hur långt man ska gå tillbaka i samtalskontexten för att kunna tolka det som återanvändning. Nilssons exempel på återanvändning kommer inte bara i turen efter utan också några turer senare. Analysen av exemplen är över-

tygande, men i ett par fall finner jag det osäkert att kategorisera exemplen som återanvändning. När en informant använder dialekt- och standardvarianten ungefär lika mycket kan man inte vara säker på att valet av en variant handlar om återanvändning av interlokutörens variant.

I *Pronomenen* den här och den där som planeringspartiklar i finlandssvenska dialekter jämför Camilla Wide olika dialekter med varandra i en kvantitativ analys där hon studerar frekvensen av planeringsartiklar. Materialet består huvudsakligen av inspelningar gjorda inom projektet *Spara det finlandssvenska talet* 2005–2008. Den kvantitativa analysen visar att det finns skillnader mellan olika dialektområden både vad gäller total frekvens och vad gäller vilket av de två pronomenen *den här* och *den där* som prioriteras som planeringspartikel. Men det finns stora skillnader mellan olika talare inom ett och samma område; en mer rättvisande metod vore nog att räkna andelen planeringspartiklar hos varje talare och för varje område räkna ut genomsnittet av de ingående talarnas snitt.

Studiens tyngdpunkt ligger emellertid på den kvalitativa beskrivningen av partiklarna i ett interaktionellt perspektiv, där författaren med hjälp av gedigen analys av 39 exempel visar vilka funktioner partiklarna *dehär* och *dedär* kan ha. Wide konstaterar att den centrala funktionen hos *dehär* och *dedär* i finlandssvenska dialekter snarare är talplanering än ordsökning. Planeringspartiklarna strukturerar samtalet och riktar lyssnarens uppmärksamhet mot den kommande handlingen.

Jenny Öqvists artikel *Förhöjda tontoppar som interaktionell resurs i traditionell stockholmska* behandlar ett prosodiskt fenomen, nämligen särskilt höga tonala toppar i traditionell arbetarklassstockholmska. Studiens material består av en bandinspelad intervju från 1962 med en manlig stockholmare. Samtalet analyseras sekventiellt och yttrandena med förhöjda tontoppar också auditivt och akustiskt. Samtliga fall av förhöjda tontoppar i materialet fungerar som responssökande turformningsdrag. De tretton tydligaste exemplen på förhöjda tontoppar ingår alla i episoder där sagespersonen beskriver problematiska händelser i sitt liv. Funktionen är att demonstrera ett beklagande förhållningssätt till den egna berättelsen och att söka en stödjande respons från intervjuaren. Intervjuaren förhåller sig dock neutral och verbalt återhållsam, vilket Öqvist beskriver som typiskt för dialektintervjuer. För mig framstår det som anmärkningsvärt att han inte ger någon stödjande respons till sagespersonens perspektiv. Var det verkligen vanligt att intervjuaren uppträdde så okänsligt? Också när man är ute efter att få informanterna att prata så mycket som möjligt måste det bästa sättet vara att ge bekräftelse. Nordberg (1982 s. 108) ger rådet att ge »intresse, sympati, beröm, smicker, skämt, artighet, skvalter» i utbyte mot informantens ansträngning.

Interaktionellt orienterade studier av dialektmaterial har fokus på vilka sociala funktioner användningen av olika varianter har i olika kommunikativa verksamheter och i olika samtalskontexter, vilket kan bidra till ny kunskap både om social interaktion och språklig variation. Att frågorna som diskuteras i de olika artiklarna är av olika art kan ge en något spretig bild av vad interaktionell dialektologi är eller kan vara, men det framgår ändå klart att forskningsgrenen interaktionell dialektologi kan berika dialektologin, liksom analys av dialektalt material kan vara uppenbart berikande för interaktionsforskningen.

Litteratur

- Nordberg, Bengt, 1982: Sociolingvistisk datainsamling. I: Talspråksforskning i Norden. Mål – material – metoder, red. av Mats Thelander. Lund: Studentlitteratur. S. 92–119.
- Svahn, Margareta & Nilsson, Jenny, u.a.: Dialektutjämning i Västsverige.

Eva Sundgren

Nyroos, Lina: The Social Organization of Institutional Norms. Interactional Management of Knowledge, Entitlement and Stance. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 87.) Diss. 187 s. Uppsala 2012. ISBN 978-91-506-2273-7.

Lina Nyroos (LN) avhandling *The Social Organization of Institutional Norms. Interactional Management of Knowledge, Entitlement and Stance* är en sammanläggningsavhandling som består av en kappa och fem artiklar. Det övergripande syftet är att utreda hur institutionella agendor (sam)talas fram och vilka typer av normer som skapas eller synliggörs av deltagarna i institutionella samtal (s. 15), dvs. samtal där åtminstone en av deltagarna orienterar sig mot ett visst mål, en uppgift eller en identitet som anknyter till en viss institution (s. 30).

Två olika typer av institutionella samtal undersöks i avhandlingen: handledningssamtal och medarbetarsamtal. I båda samtalstyperna ingår utvärdering som ett centralt element: studenterna och medarbetarna ska visa att de har gjort väl ifrån sig och är goda studenter/medarbetare. Handledningssamtalen, totalt tio 17–31 minuter långa gruppssamtal med en lärare och 2–6 studenter, har spelats in vid ett svenskt universitet. Handledningen gäller studenternas pågående projektarbeten på en kurs i geografi på B-nivå. Samtalen omfattar totalt ca fyra timmar videoinspelat material. Medarbetarsamtalen, åtta dyader med två chefer och sex medarbetare, är inspelade vid två olika filialer av samma bank. De omfattar totalt nio timmar videoinspelat material insamlat inom ett projekt om jämställdhet och hållbar tillväxt vid Karlstads universitet. Båda materialen är väl valda och presenteras på ett klart och tydligt sätt på flera ställen i avhandlingen, t.ex. i två överskådliga tabeller på s. 44–45 i kappan. Projektet inom vilket medarbetarsamtalen spelades in kunde dock ha beskrivits mer ingående (jfr s. 5 i artikel 4).

Det empiriska materialet analyseras i fem artiklar som fokuserar olika aspekter av kunskap och rättigheter i samtal, positionering och identitet samt språklig utformning. Metoden är CA, dvs. etnometodologisk samtalsanalys (*Conversation Analysis*). I artikel 1 och 2, som båda har publicerats på svenska i *Språk och stil* (Nyroos 2008, 2010) analyseras handledarsamtalen. I artikel 1 visar LN hur oenighet med sanktioner som följd kan uppkomma då en samtalsdeltagare agerar som talesperson för fler personer än sig själv. I artikel 2 framgår i sin tur hur lärare och studenter har olika agendor i handled-

ningssituationer: medan läraren vill föra en vetenskaplig diskussion på ett abstrakt plan söker studenterna ofta svar på konkreta problem. Artikel 3 och 4, som är samförfattade med andra forskare inom projektet om jämställdhet och hållbar tillväxt vid Karlstads universitet, behandlar medarbetarsamtalen ur två olika synvinklar. Artikel 3, som publicerats på engelska i tidskriften *Nordic Journal of Working Life Studies* (Sandlund, Olin-Scheller, Nyroos, Jakobsen & Nahnfelt 2011) visar hur stress hanteras i samtalen. Av analysen framgår på ett avslöjande sätt hur den dolda norm som skapas är att medarbetaren ska se stress som något positivt; att diskutera negativ stress blir snarast strukturellt omöjligt i samtalen. I artikel 4, som insänts för publicering till en icke-angiven tidskrift på engelska, undersöker LN och hennes medförfattare Erica Sandlund hur en förutbestämd standardiserad fråga formuleras och behandlas i samtalen. Av analysen framgår att frågan (hur medarbetarna bidrar till att organisationen uppnår långsiktiga mål) framställs språkligt och interaktionellt på varierande sätt, vilket leder till olika behandling av ämnet i fråga. Med tanke på de konsekvenser som samtalen kan få för medarbetarna (löneförhöjning, karriärmöjligheter etc.) är det därför viktigt att de som deltar i medarbetarsamtal är medvetna om att en på ytan identisk fråga i själva verket kan vara ställd med helt olika förväntningar på svaret.

Artiklarna 1–4 formar en mycket bra och koherent helhet. De är fokuserade, klart avgränsade och belyser institutionalitet ur ett flertal olika men samtidigt relaterade synvinklar: hur det finns en preferens för att behandla ämnen på ett visst sätt, hur deltagarna orienterar sig mot den institutionella samtalsparten för att uppfylla en viss norm, hur val av givna typer av lexikala element och språkliga strukturer gör vissa tolkningar möjliga eller centrala. Artiklarna är väl skrivna och illustrerar på ett exemplariskt sätt vilka viktiga resultat man kan få fram med hjälp av en noggrann mikroanalys av autentiska samtal. Artikel 5 avviker emellertid från mönstret. I artikeln, som är skriven på engelska och inlämnad för publicering till en icke-angiven tidskrift, utgår LN från en språklig form, verbet *känna*. I sin analys av åtta samtalsutdrag i handledningssamtalen visar hon hur *känna* kan användas som resurs för samtalsdeltagarna då de vill balansera mellan underordnande och auktoritet. Ämnet är mycket intressant och LN gör många bra iakttagelser i analysen. Artikeln ger emellertid ett mindre genomarbetat intryck än de fyra andra artiklarna. Exempelvis valet att översätta *känna* och tala om *the 'feel' construction* i stället för att använda det svenska verbet känns omotiverat, inte minst då *känna* inte alltid betyder 'feel' på engelska. Därtill kan man fråga sig om alla de tre kontexter för *känna* som lyfts fram i artikeln verkligen handlar om användning av samma *känna*-konstruktion. Att måla upp händelser som någon annan (studenterna) kan råka ut för förefaller inte som direkt jämförbart med att uttrycka försiktighet eller eftersträva att reducera sitt ansvar vid påståenden (inför läraren) i själva samtalet.

De fem artiklarna utgör sammanlagt 111 sidor av avhandlingen. Kappan och den svenska sammanfattningen i början av avhandlingen omfattar 76 sidor. I inledningen till kappan presenteras avhandlingens syfte, struktur samt centrala begrepp som institutionalitet, kunskap och positionering. I de följande två kapitlen behandlas teori och metod respektive material. Efter det följer en utmärkt sammanfattning av innehållet i de fem artiklarna och en allmän diskussion kring artiklarna och avhandlingen som helhet.

I kappan positionerar LN sig i förhållande till tidigare undersökningar kring institutionella samtal och CA som metod. Med hänvisning till Antaki (2011 s. 8) konstaterar

LN på s. 42 att hon sällar sig till den forskningsinriktning där man placerar den institutionella interaktionen »under the microscope» för att avslöja »the way the world (and its problems) works». LN understryker på flera ställen i avhandlingen att deltagarperspektivet är viktigt, dvs. att man fokuserar »på det som faktiskt sägs och görs då det är det som ligger till grund för hur interaktionen utvecklas» (artikel 1 s. 97). Syftet är alltså inte att utröna samtalsdeltagarnas intentioner. Som LN konstaterar är ett av CA:s kännetecken att »relevansen hos frågeställningar endast kan bedömas utifrån materialet och inte efter en på förhand bestämd forskningsfråga» (artikel 1 s. 97). Att undvika begreppet *intention* helt och hållet är emellertid ofta svårt. Också i LN:s avhandling dyker ordet upp på några ställen, t.ex. på s. 174 i artikel 2 där begreppet *preferens* diskuteras: »Ytterligare en anledning till att använda *preferens* är att det förmedlar en mild grad av intention. Snarare än att göra anspråk på rätt eller fel, uttrycker det en talares önskan om något.»

Den teoretiska och metodologiska förankringen i avhandlingen är dock generellt mycket solid och stringent. Det råder inget tvivel om att LN behärskar CA som metod. I de enskilda artiklarna visar hon på ett övertygande sätt hur man med CA som metod kan avslöja nya aspekter av institutionell kommunikation och få fram sådant som man inte kunnat observera eller notera med andra metoder. Ett fräscht och välkommet grepp utgör även valet att presentera CA som teori och metod, t.ex. i kapitel 2 i kappan (*Theory and method intertwined*). Källorna som tas upp i avhandlingen är väl valda och relevanta, men något fler hänvisningar till forskning kring institutionella samtal på svenska hade varit på sin plats.

LN:s avhandling är ytterst fokuserad och väl avgränsad. Artiklarna bildar en sammanhållen helhet och i kappan placeras studierna i artiklarna in i ett större sammanhang. Strukturen i kappan och avhandlingen som helhet är mycket tydlig och klar, och LN använder sig skickligt av metatext och sammanfattningar. Kappan är emellertid ställvis rätt kompakt. Vissa aspekter som lyfts fram i diskussionen i kapitel 6 gäller sådant som inte diskuteras i artiklarna. En del av de sammanfattande kommentarerna kunde i stället ha tagits upp tidigare i avhandlingen för att motivera avgränsningar, ämnesval etc. Med tanke på att avhandlingen är starkt anknuten till CA är det också något förvånande att det första exemplet presenteras först på s. 36.

Avslutningsvis kan man konstatera att LN:s avhandling utgör ett välkommet och viktigt bidrag till forskningen om institutionella samtal och institutionalitet. Avhandlingen har klar samhällsrelevans: den visar vad som verkligen sker i två centrala typer av institutionella samtal. Resultaten från studierna i avhandlingen kan tillämpas direkt i de verksamheter som samtalen gäller. Samtidigt bidrar avhandlingen på ett viktigt sätt till forskningen kring samtal och interaktion mer allmänt.

Litteratur

- Antaki, Charles (ed.), 2011: *Applied Conversation Analysis: Intervention and Change in Institutional Talk*. Basingstoke.
- Nyroos, Lina, 2008: *Vadå vi? Tala för dig själv!* Om oenighet och identitet vid seminarier. I: *Språk och stil* NF 18. S. 93–111. (Artikel 1.)

- Nyroos, Lina, 2010: »Om du har något annat ord för det?» Hur deltagares skilda perspektiv kommer till uttryck i ett undervisningssammanhang. I: Språk och stil NF 20. S. 165–188. (Artikel 2.)
- Sandlund, Erica, Olin-Scheller, Christina, Nyroos, Lina, Jakobsen, Liselotte & Nahnfeldt, Cecilia, 2011: The performance appraisal interview – An arena for the reinforcement of norms for employeeship. I: Nordic Journal of Working Life Studies 1(2). S. 59–75. (Artikel 3.)
- Nyroos, Lina & Sandlund, Erica, under utg.: From paper to practice: Asking and responding to a standardized question item in performance appraisal interviews. (Artikel 4.)

Camilla Wide

Schottmann, Hans: Vergleichende Idiomatik des Schwedischen. Mit CD-ROM. (Skandinavistik Bd. 9.) 390 s. LIT Verlag. Münster 2012. ISBN 978-3-643-11733-5.

Den som är intresserad av svenska ordböcker eller svensk fraseologi känner troligen till *Wörterbuch der schwedischen Phraseologie in Sachgruppen* (2004). Denna tematiskt ordnade samling, författad av Hans Schottmann och Rikke Petersson, innehåller ett stort antal svenska uttryck med tyska ekvivalenter. Schottmann, numera professor emeritus vid Wästfälische Wilhelms-universitetet i Münster, har nu utkommit med en ny ordbok över svenska flerspråkiga uttryck, och det är den som står i fokus här. Närmare bestämt handlar det om en flerspråkig ordbok som utgår från 3 200 svenska uttryck, i huvudsak sådana vars betydelse inte framgår av de ingående ordens betydelser. Med andra ord rör det sig om idiom – i vid bemärkelse.

I det följande ges två exempel på hur artiklar kan se ut i verket (från s. 47 och s. 49).

en djävulens advokat ein Advocatus Diaboli ► nach dem
Vertreter der Opposition im alten katholischen Kanonisationsprozess
dän.: *en djævelens advokat* • norw.: *en djevelens advokat*
engl.: *a devil's advocate* • franz.: *un avocat du diable*

dummare än polisen (selten)/*lagen* (selten) *tillåter/än tåget* dümmer als es
die Polizei/das Gesetz erlaubt ► *tåget* vielleicht, weil man den unbegabten, ei-
senbahnbegeisterten Sohn von Oskar I nicht direkt nennen wollte. Im Engl.
häufig Verweis auf Schwed.
dän.: *dummere end politiet/loven tillader*
norw.: *dummere enn toget* (selten)/*politiet/loven* (selten) *tillater*
engl.: *more stupid than the train/than the police* [allows]/*the law* [predicts]
franz.: *plus stupide que la loi* (selten)

Också detta nya verk av Schottmann baseras i huvudsak på svenska uttryck, men här är de alfabetiskt ordnade i grupper under – i första hand – ett substantiv som ingår i uttrycken. De svenska uttrycken är försedda med tyska ekvivalenter eller en tysk parafras. Vidare presenteras motsvarande uttryck på danska och på norska (bokmål). I många fall anges också engelska och franska ekvivalenter. I ett stort antal artiklar finns det även ett resonemang om hur uttrycket (kan tänkas ha) uppkommit.

Mig veterligen finns det hittills ingen helt och hållet liknande samling som på detta sätt tar avstamp i svenskans fraseologi. Givetvis har boken gemensamma drag med exempelvis Carl Marins flerspråkiga samling (1867) och *Stora ordspråksboken* (2004) med uttryck på fem språk. Men dessa innehåller främst rena listor över jämförbara uttryck. Schottmanns bok har på så vis också mycket gemensamt med arbeten som t.ex. *Bevingat. Från Adam & Eva till Köttberget* (Helsing m.fl. 2005) som presenterar bakgrunden till kända svenska uttryck.

En viktig fråga är givetvis vem som kan vara intresserad av denna bok. Den avsedda målgruppen kommenteras inte i det korta förordet. Men med tanke på titeln och på att förordet och metaspråket är på tyska förutsätter jag att det aktuella verket, till skillnad från de svenska samlingar som nämnts ovan, i första hand vänder sig till en tysk publik. Schottmann berör heller inte hur han tänker sig att boken ska användas (dvs. vad den ska fylla för lexikografisk funktion, se t.ex. Tarp 2008). Enligt min mening kan boken fylla en deskriptiv funktion; man får tack vare den en samlad beskrivning av åtminstone en viktig del av svenskans fraseologi. Boken kan givetvis också användas vid reception, dvs. om man som tysk t.ex. läser en svensk text och vill veta vad ett visst uttryck betyder på tyska. En svensk kan eventuellt också använda boken vid produktion av text; han eller hon kan åtminstone få en idé om vad ett svenskt uttryck motsvaras av i andra språk. Dessa funktioner kan ju för all del fyllas av allmänna tvåspråkiga ordböcker, men tack vare Schottmanns bok kan man dessutom få en uppfattning om de stora fraseologiska likheter som råder, i synnerhet mellan svenska, danska och norska, men också mellan de nordiska språken och engelska och franska. Boken kan också ligga till grund för framtida kontrastiva studier.

Många av de flerordsuttryck som behandlas i verket utgör utan tvekan goda exempel på välkända svenska ordförbindelser. Som exempel kan nämnas *det blir pannkaka av ngt*, *om man som tysk t.ex. läser en svensk text och vill veta vad ett visst uttryck betyder på tyska*. En svensk kan eventuellt också använda boken vid produktion av text; han eller hon kan åtminstone få en idé om vad ett svenskt uttryck motsvaras av i andra språk. Dessa funktioner kan ju för all del fyllas av allmänna tvåspråkiga ordböcker, men tack vare Schottmanns bok kan man dessutom få en uppfattning om de stora fraseologiska likheter som råder, i synnerhet mellan svenska, danska och norska, men också mellan de nordiska språken och engelska och franska. Boken kan också ligga till grund för framtida kontrastiva studier.

Många av de flerordsuttryck som behandlas i verket utgör utan tvekan goda exempel på välkända svenska ordförbindelser. Som exempel kan nämnas *det blir pannkaka av ngt*, *om man som tysk t.ex. läser en svensk text och vill veta vad ett visst uttryck betyder på tyska*. Dessa uttryck hör naturligtvis hemma här. Många väletablerade varianter av ett och samma idiom anges också, vilket givetvis är bra (se vidare Sköldberg 2004 s. 175). Men det finns också ett stort antal uttryck och framför allt varianter i boken som jag – rent spontant – ställer mig frågande till. Säger man verkligen så på svenska? Som exempel kan de givna varianterna till *dummare än tåget* anföras, dvs. *dummare än polisen/lagen tillåter*. Nu står det visserligen explicit att dessa alternativ används mer sällan men Schottmann har ändå valt att ta med dem. Några andra exempel på uttryck och varianter som jag reagerat på är *försiktighet är visdomens/porslinsskålens moder* och *kasta pengarna genom fönstret* (som alternativform till *kasta pengarna i sjön*).

I förordet anger Schottmann att han vid urvalet bl.a. har konsulterat svenska ordböcker. Dessa är också listade i slutet av boken tillsammans med en hänvisning till bl.a. Språkbankens konkordanser. Men författaren har även studerat bruket på Internet och då ibland utökat antalet angivelser. Att återge uppgifter i befintliga ordböcker är problematiskt eftersom forskning har visat att idiom tenderat att leva sitt eget liv i svenska lexi-

kografiska verk. Många angivelser har inte riktigt speglat faktiskt bruk (se vidare Sköldberg 2006). Att ta hänsyn till autentiskt bruk är således mycket viktigt. Men frågan är hur många träffar man t.ex. ska få på Google för att en variant ska vara aktuell. Och vilka typer av belägg ska räknas? Inte sällan får man ju vid en Google-sökning träff på olika typer av frasordlistor där det inte rör sig om faktiska användningar av uttrycket.

Hur är det då med ovan nämnda varianter? Ingen av dem är belagd i t.ex. *SAOB* (1893–), *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009) eller *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser* (2003). De påträffas heller inte i Språkbankens korpusar (som i skrivande stund innehåller drygt en miljard löpande ord). Vidare används de aldrig eller bara en handfull gånger i alla de texter som finns på webben. Kanske är det just dessa fåtaliga träffar som gjort att varianterna tagits med i verket. Men man kan också tänka sig att Schottmann vid angivelser av svenska former påverkats av bruket i målspråken. Vad gäller det sistnämnda exemplet står det t.ex. så här i boken:

kasta pengarna i sjön/genom fönstret das Geld aus dem Fenster werfen/
ins Meer schütten
dän.: *smide pengene ud af vinduet/(kunne lige så godt) smide pengene i havet*
norw.: *kaste pengene ut av vinduet/pengene i havet* (selten)
engl.: *throw the money out of the window/into the sea*
franz.: *jeter l'argent par les fenêtres/dans la mer* (selten)

Det är alltså möjligt att Schottmann tagit intryck av ordalydelsen i de andra språken. Fönstermetaforen är ju aktuell – åtminstone enligt Schottmann – i danska, norska, engelska och tyska. Men en effekt av författarens iver att ta med varianter blir att jag helt enkelt har svårt att i detta fall ta till mig den välkända frasen *kasta pengarna i sjön*. Som användare störs jag mest av att en alternativ form ges. Och vad värre är, som svensk kan jag inte låta bli att fråga mig hur rättvisande angivelserna för de andra språken är. Dessa har jag ju inte alls samma språkliga intuition om. Sammanfattningsvis är tanken att ange alternativa former mycket god – många uttryck har etablerade varianter som givetvis ska redovisas – men det får inte gå till överdrift. Enligt min uppfattning hör dessa i princip obelagda varianter inte hemma i en samling som vill spegla faktiskt språkbruk.

Ett problem med varianter är också svårigheten att ange dem på ett användarvänligt sätt. Hur ska man egentligen förstå en form som *dummare än polisen* (selten)/*lagen* (selten) *tillåter/än tåget*? I detta fall måste man vara rätt välbekant med de olika varianterna för att förstå hur angivelsen ska tolkas. För menar Schottmann att frasen är *dummare än polisen* eller *dummare än polisen tillåter*? Tolkningen underlättas heller inte av att uppslagsformerna inkluderar brukskommentarer. Givetvis skulle det bli tydligare om man rent grafiskt skilde varianter från varandra, men det är klart – det tar plats, något som är en bristvara i tryckta ordböcker.

Över huvud taget präglas innehållet i boken av det begränsade utrymmet. Verket ger ett lätt komprimerat intryck, bl.a. genom rikligt bruk av förkortningar. Även om det finns en förkortningsordlista så kan dessa försvåra bruket av boken – i synnerhet för personer som inte behärskar tyska så väl.

De ekvivalenter som ges till de svenska uttrycken är över lag goda. Samtidigt måste man hela tiden vara medveten om att det här, liksom i andra två- eller flerspråkiga

idiomordböcker, rör sig om betydelseangivelser i grova drag. Som t.ex. Farø (2004) konstaterar råder det ju sällan någon absolut ekvivalens mellan likalydande idiom på två språk, även om språken är nära besläktade med varandra.

Som redan framgått hör det en cd-skiva till boken och den väcker förstås vissa förväntningar. Det visar sig dock att den »bara» innehåller en pdf av den tryckta boken. Några avancerade sökfunktioner handlar det alltså inte om. Men genom fritextsökningar i pdf:en kan man givetvis extrahera sådant i boken som annars hade varit svårt att ta fram. Om jag exempelvis vill veta vilka uttryck som innehåller substantivet *kort* får jag bl.a. fram *lägga korten på bordet*, men också *göra pinan kort* och – faktiskt – *loppet är kört*. Man får alltså ta sökresultaten med en nypa salt. Nog så viktigt är att man också kan söka fram information ur målspråksdelen i ordboken. Med cd:ns hjälp kan jag exempelvis hitta alla idiom som inkluderar det danska ordet *næse* (t.ex. *have ben i næsen*) och se vad de har för ekvivalenter i svenskan (och i andra språk). Tack vare cd:n får man alltså en form av register, något som i övrigt saknas i boken.

Avslutningsvis kan konstateras att jag är imponerad av det arbete – och inte minst de språkkunskaper – som ligger bakom denna bok. Det är stora krav som ställs på författarna – eller som i detta fall på en enda person, Hans Schottmann. Man kan tänka sig att nästa upplaga blir ännu bättre om författaren bara är striktare när det gäller att redovisa alternativ till de uttryck som behandlas. Naturligtvis vore det också önskvärt att cd-versionen av boken utvecklades eller – ännu hellre – att boken publicerades på nätet.

Litteratur

- Farø, Ken, 2004: Hvornår går man over åen efter vand? Idiomatiske ækvivalensproblemer i leksikografi og leksikologi. Med dansk og tysk som eksempel. I: *Lexico-Nordica* 11. S. 85–108.
- Helsing, Birgitta, Hellquist, Magdalena & Anders Hallengren, 2005: *Bevingat. Från Adam & Eva till Köttberget*. Stockholm: Bonnier.
- Marin, Carl, 1867: *Ordspråk och Talesätt på Svenska, Latin, Franska, Italienska och Engelska*. Stockholm: Hæggströms.
- SAOB. Ordbok över svenska språket. Utgiven av Svenska Akademien. Lund: Gleerups förlag. 1893–. Även hos: Språkbanken: <spraakbanken.gu.se> (september 2012).
- Schottmann, Hans & Rikke Petersson, 2004: *Wörterbuch der schwedischen Phraseologie in Sachgruppen* (2 uppl., bearbetad av Hans Schottmann). Münster: Lit.
- Sköldbberg, Emma, 2004: *Korten på bordet. Innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 31.) Göteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning.
- Sköldbberg, Emma, 2006: *Idiom och semantisk variation – i autentiskt språkbruk och i ordböcker*. I: *Nordiske studier i leksikografi* 8. Rapport fra konference om leksikografi i Norden, Sønderborg 24.–28. maj 2005, red. av Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen. Köpenhamn. S. 359–371.
- Stora ordspråksboken: svenska, engelska, tyska, franska och spanska ordspråk och talesätt. Huvudredaktör: Yvonne Martinsson. Stockholm: Norstedts ordbok. 2004.

- Språkbanken: <spraakbanken.gu.se> (september 2012).
 Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien. Stockholm: Norstedts. 2009.
 Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts ordbok. 2003.
 Tarp, Sven, 2008: Lexicography in the Borderline between Knowledge and Non-knowledge. General Lexicographical Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography. (Lexicographica Series Maior 134.) Tübingen: Max Niemeyer.

Emma Sköldberg

Vogel, Anna: Språket, kroppen och tankarna. Introduktion till kognitiv semantik. Studentlitteratur. 110 s. Lund 2011. ISBN 978-91-44-05672-2.

Läroböcker i semantik på svenska är lätt räknade, och varje tillskott till genren är därför välkommet. Anna Vogels bok fokuserar en viss semantisk teori, nämligen den kognitiva semantiken, som internationellt sett är ett stort och viktigt forskningsfält.

Ett grundläggande teoretiskt antagande inom kognitiv semantik, och kognitiv lingvistik i allmänhet, är att tänkandet och människans övriga kognitiva förmågor är förkroppsligade, varmed avses att de är starkt påverkade av de fysiska realiteter som vi människor är utsatta för. Vidare ses förmågan att kommunicera och tänka med hjälp av språkliga resurser som en kognitiv förmåga bland andra, som en integrerad del av en större helhet. Med andra ord antas också språket vara starkt påverkat av de möjligheter och begränsningar som den förkroppsligade tillvaron ger samt av andra erfarenheter som är typiska för människor. Språket, inklusive semantiken, är alltså inget autonomt »system», och de samband som finns mellan språklig form, betydelse och funktion är inte helt godtyckliga, utan snarare funktionella för människor av kött och blod som måste orientera och kommunicera sig fram i tillvaron.

I viss mening antas således språket avspegla omvärlden. Emellertid är en annan viktig tanke inom kognitiv lingvistik att språkandet kan påverka hur människor uppfattar sin omgivning. En och samma företeelse kan potentiellt betraktas ur flera olika synvinklar eller tolkas på flera olika vis, och de språkliga uttrycksmedel som står människor till buds antas ha förmåga att främja vissa möjliga perspektiv på bekostnad av andra. *Frihetskämpe* och *terrorist* kan syfta på samma person, men används i så fall för att karaktärisera och värdera denna person på helt skilda sätt. I olika språkgemenskaper kan uttryck som främjar olika perspektiv på tillvaron etableras och lexikaliseras i mer eller mindre hög grad, vilket förmodas kunna leda till att världen uppfattas på något olika sätt. Språkandet besitter därför en viss möjlighet att förändra världen. För att lyfta fram ett positivt exempel, så skulle en förskjutning av språkandet i en icke-diskriminerande riktning kanske kunna leda till att människor uppfattar varandra på ett något mindre diskriminerande sätt.

En tredje central tanke inom kognitiv semantik är att vissa begrepp och betydelseaspekter är prototypiska, det vill säga kognitivt mer grundläggande och lättillgängliga

än andra. Exempelvis verkar *hus* vara ett kognitivt mer basalt ord än *residens*. För de allra flesta svensktalande personer gäller att det förra lärs in mycket tidigare och används mycket flitigare, och begreppet 'hus' verkar ingå i en sorts grundläggande kategorisering av den fysiska världens referenter som människor tenderar att göra, medan 'residens' inte alls har denna status. Typiskt för ett kognitivt basalt ord är även att det är kort. Att ett uttryck reduceras över tiden, som vid det gradvisa skiftet i svenskan från *automobil* till *bil* som normalform, indikerar att både begreppet och referenterna spelar en allt viktigare roll i människors tillvaro och att begreppet (därför) blir kognitivt alltmer framträdande. En annan sorts prototypikalitet hos språket som kognitiva semantiker framhåller är att vissa potentiella betydelseaspekter hos ett begrepp är viktigare än andra. Exempelvis torde 'bostadsbyggnad' vara en på många vis mer central betydelsepotential hos ordet *hus* än vad 'parkeringsbyggnad' är. Den förra betydelsen är betydligt oftare aktuell i det faktiska språkandet och är därför kognitivt lättare tillgänglig för språkbrukare.

Kännetecknande för kognitiv lingvistik är också att många forskare söker efter systematik i användningen av metaforer och metonymier. Bildliga uttryckssätt anses vara kognitivt viktiga, och ganska likartade i många språk, varför de förmodas kunna ge en inblick i hur människor tänker och förstår världen. Uttrycken bör inte förstås enbart som en sorts retoriska, stilistiska figurer som gör en text estetiskt raffinerad – de avspeglar även hur den mänskliga hjärnan organiserar språkliga begrepp och typiska mänskliga erfarenheter på ett sätt som underlättar det kognitiva arbetet. När ett barn tillägnar sig ett språk får hon eller han alltså tillgång till en uppsättning etablerade bildliga uttryckssätt vilka fungerar som kognitiva och kommunikativa verktyg, som skapar viss ordning i den komplexa och mångfacetterade tillvaron. I världens språk är det till exempel vanligt med så kallade konceptuella metaforer, det vill säga en sorts familjer av likartade metaforer som verkar vara mer eller mindre universella. Exempel på detta är POSITIVA KÄNSLOR ÄR UPP och DEBATTER ÄR STRID. Dessa familjer avslöjar något om hur vi människor skapar förståelse för abstrakta, komplexa eller på något annat sätt kognitivt relativt svårtillgängliga företeelser genom att relatera dem till andra företeelser som oftast är mer kognitivt tillgängliga och fysiskt påtagliga.

Vogels bok, som alltså på svenska presenterar den semantiska teori som jag ovan har skisserat, fyller på det hela taget mycket väl sitt syfte. Författaren återger på ett kort, koncist och intresseväckande sätt teorins grundtankar. Framställningen är lättillgänglig och torde inte kräva några större förkunskaper, vilket gör boken lämplig att använda på grundkurser i semantik. Vogel använder adekvata facktermer – i vissa fall för första gången översatta till svenska – och förklarar dessa på ett mycket tydliggörande sätt. Jag har knappt heller hittat några slarvfel eller korrekturmissar. Den enda, milda kritik som kan anföras mot själva framställningssättet är att texten är en aning för upprepande för min smak; författaren har en tendens att säga i stort sett samma sak en eller ett par gånger för mycket, även om det naturligtvis också finns ett värde i att varje kapitel i en lärobok kan stå tämligen stadigt på egna ben.

Vogels bok har således många, inte minst pedagogiska, förtjänster, men jag vill ändå hävda att texten nog hade blivit ännu intressantare och angelägnare om författaren hade förhållit sig en aning mer kritisk till den kognitiva semantiken, och i högre utsträckning diskuterat och problematiserat flera av de empiriska språkliga mönster och teoretiska antaganden som tas upp. Ett exempel på en fråga som jag flera gånger funderade över

vid läsningen, och som jag därför hade uppskattat att få ett tydligare svar på, är hur språkandets förkroppsligande, alltså dess förankring i människans fysiska, fysiologiska och kognitiva grundvillkor, är förenligt med de tydliga skillnader som finns mellan olika språk vad gäller att uttrycka (eller inte uttrycka) betydelser – skillnader som författaren även lyfter fram. Hur kommer det sig till exempel att världen i vissa avseenden kategoriseras, och därigenom begripliggörs, på så många olika sätt? Varför finns könsbestämda pronomen i många språk, men inte i alla? Vad kännetecknar egentligen de aspekter av semantiken som är mer eller mindre universella? Och i vilka avseenden är det tvärtom i grund och botten godtyckligt eller slumpmässigt hur världen uppfattas, kategoriseras och förstås med hjälp av språket?

En annan fråga som jag hade önskat få ett något tydligare och fylligare svar på är hur det teoretiska ramverket kan användas för semantisk analys av autentiska texter. Många av de exempel som ges för att förklara teorin är konstruerade och ger i vissa fall till och med ett något tillrättlat intryck. Jag förmodar att till exempel en uppsatsstudent som har tänkt sig att tillämpa den kognitiva semantiken hade varit betjänt av fler, utförligare och mer komplexa exempel på hur teorin kan användas för att beskriva och kanske förklara den språkliga verklighet som omger oss – låt vara att författaren ger många bra tips på vidare läsning.

Som jag uppfattar den kognitiva lingvistikens representerar den i viss mening en av huvudfärdarna inom språkvetenskapen vilken kännetecknas av att den överbetonar de propositionella egenskaperna hos språkliga yttranden och i motsvarande grad underskattar de interpersonella aspekterna av språkandet. Språket är inte bara format av individens kognitiva grundvillkor, utan är givetvis även ett socialt, kommunikativt verktyg. Och jag menar att det finns mycket goda skäl att tro att människors sociala behov och preferenser i hög grad påverkar både återkommande, situationsöverskridande mönster i språkandet och utformningen av specifika yttranden. Den brist på sociala perspektiv som i mina ögon vidlåder den kognitiva lingvistikens teorier bör kanske inte Vogel lastas för, men jag kan inte låta bli att tycka att det hade varit givande att få ta del av en diskussion kring hur kognitiva och sociala faktorer kan antas samverka då yttranden konstrueras.

Som framgår av det ovan sagda hade jag alltså gärna sett vissa kompletteringar av texten som hade fördjupat den teoretiska och metodiska diskussionen samt på ett ännu tydligare sätt förankrat teorin i den språkliga empirin. Här avslutningsvis vill jag ändå vara tydlig med att den text som faktiskt föreligger på ett utmärkt vis introducerar den kognitiva semantiken. Om Anna Vogels bok bidrar till att fler studenter och forskare anammar tanken att språket är anpassat till de fundamentala villkoren för den mänskliga tillvaron, så vore det i mina ögon en vetenskaplig välgärning – må det sedan handla om en språksyn som starkt betonar de sociala villkoren, vilket jag förespråkar, eller de kognitiva begränsningarna och möjligheterna, vilket Vogel och andra kognitiva semantiker väljer att göra.

Gustav Bockgård

Young Urban Swedish. Variation and change in multilingual settings, red. av Roger Källström och Inger Lindberg. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 14.) 257 s. Göteborg 2011. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-87850-42-4.

Antologin Young Urban Swedish. Variation and change in multilingual settings, sammanfattar *SUF-projektet, Språk och språkbruk bland ungdomar i flerspråkiga storstadsområden*, 2001–2006, som finansierats av RJ och som engagerat ett stort antal doktorander och seniora forskare från universiteten i Stockholm, Göteborg och Lund. Projektets övergripande syfte har varit att beskriva, analysera och jämföra språkliga varieteter av svenska som talas i de flerspråkiga förorterna Rinkeby i Stockholm, Gårdsten i Göteborg och Rosengård i Malmö. Antologin är skriven på engelska och dess syfte är dels att sammanfatta och föra samman olika perspektiv och studier som genomförts inom projektet, dels att presentera projektet för en internationell publik. Den är relevant för forskare, lärare och studenter med intresse för talad och skriven svenska på mångspråkig grund.

Antologin omfattar tolv artiklar varav några är redogörelser för avslutade arbeten, bl.a. avhandlingar. Andra innehåller presentationer av resultat från pågående studier som bygger vidare på SUF-projektets gemensamma resultat. Som framgår av de korta referaten nedan behandlar flera av bokens artiklar något av områdena fonologi, syntax eller pragmatik. Undersökningarna grundas på projektets omfattande tal- och skriftspråksdatabas. Totalt har 222 ungdomar deltagit i enkäter, inspelade intervjuer, självinspelningar, grammatik- och lyssningstest samt bidragit med skoluppsatser.

De av antologins studier som syftar till att beskriva de tre varieteterna av svenska på mångspråkig grund utgår i många fall från vanligt förekommande antaganden. Exempelvis har det ofta hävdats att överanvändning av rak ordföljd är typisk för varieteter av svenska på flerspråkig grund. Natalia Ganuza studerar hur ungdomar i de tre flerspråkiga storstadsområdena varierar mellan rak och omvänd ordföljd i språkliga kontexter där standardsvenskan kräver omvänd ordföljd.¹ Det material som används i studien omfattar både tal och skrift. Det övergripande resultatet visar att avvikelser från ordföljds-konventionen inte förekommer i någon större utsträckning och att de avvikelser som ändå uppträder främst kan härledas till materialet, självinspelningar, som i huvudsak omfattar samtal mellan kamrater. Även om fler flerspråkiga än enspråkiga ungdomar använder rak ordföljd i strid mot normen ser inte Ganuza något direkt samband mellan ungdomarnas normbrott och att de har lärt sig svenska som andraspråk. Hon menar i stället att vissa ungdomar förknippar överanvändningen av rak ordföljd med en ledig, ungdomlig samtalsstil.

Vidare har frekvent användning av *sån* ofta ansetts utgöra ett karaktäristiskt drag i den varietet av svenska som talas i Rosengård. Lena Ekberg jämför hur enspråkiga och flerspråkiga kvinnliga gymnasister i Malmöområdet använder *sån*.² Båda grupperna uppvisade en utvidgad användning jämfört med bruket i talad standardsvenska. Bland

¹ Ganuza, Natalia: Syntactic variation in the Swedish of adolescents in multilingual urban settings – a thesis summary (s. 89–103).

² Ekberg, Lena: Extended uses of *sån* ('such') among adolescents in multilingual Malmö, Sweden (s. 49–64).

annat uppmärksammas användningen av *sån* som indefinit determinerare när pronomet till synes ersätter den obestämda artikeln *en/ett*, exempelvis »jag var på sån badplats». Någon signifikant skillnad gällande frekvens eller funktion mellan grupperna av enspråkiga och flerspråkiga ungdomar kunde inte uppvisas i studien.

Gudrun Svensson undersöker om frekvent bruk av diskurspartiklarna *duvet*, *ba(ra)*, *ju*, *liksom* och *typ* är typiskt för den svenska som talas i multietniskt präglade storstadsförorter.³ Hon konstaterar att diskurspartiklarna används i det talade språket för att underlätta interaktionen mellan talare och lyssnare. De fungerar som pausutfyllnad, lystringssignaler, turtagningssmarkörer, fokuserare och modifierare samt som tolkningsram för kommande utsagor. Vidare används de för att markera gränser samt skapa närhet och trovärdighet i samvaron mellan deltagarna. Svenssons jämförelse av användningen hos flerspråkiga respektive enspråkiga kvinnliga gymnasister i Malmö visar att de två grupperna skiljer sig åt trots att de i övrigt uppvisar en likartad samtalsstil. De flerspråkiga ungdomarnas frekventare användning förklaras dels av deras önskan om att skapa identitet och samhörighet inom gruppen, dels av deras flerspråkiga bakgrund.

Överanvändning av personligt possessivt pronomen på bekostnad av reflexivt possessivt pronomen, exempelvis »det visade sig att hon hade en plånbok i hennes väska» har ofta pekats ut som typiskt i de varieteter av svenska som talas i de tre flerspråkiga storstadsmiljöerna. Sofia Tingsell studerar avvikelser från normen i valet mellan reflexivt (*sig*, *sin*) och personligt pronomen (*honom/henne*, *hans/hennes*) genom fyra muntliga och skriftliga test.⁴ Resultaten visar dock att de studerade enspråkiga och flerspråkiga ungdomarna i 97 procent av de fall som aktualiserades valt pronomen enligt normen. Andraspråkstalarna avviker dock oftare från mönstret än förstaspråkstalarna och jämförelser med en kontrollgrupp av vuxna modersmålstalare visar att ungdomar avviker oftare än vuxna. Tingsell konstaterar vidare att överanvändningen av personligt possessivt pronomen kan knytas till informella grammatiska och interaktionella kontexter.

Julia Prentice och Emma Sköldberg presenterar preliminära resultat från en studie av figurativa ordförbindelser i elevtexter.⁵ Ordförbindelserna har delats in i tre huvudtyper, *konventionaliserade ordförbindelser*, exempelvis »stå mig upp i halsen» och »grädden på moset», *delvis modifierade ordförbindelser*, exempelvis »man vet varken in eller ut» och *nybildade ordförbindelser*, exempelvis »vara ett med soffan». Undersökningens resultat visar att förstaspråkselever använder fler konventionaliserade ordförbindelser än andraspråkselever samt att modifierade ordförbindelser är mer frekventa i andraspråkselevs texter.

Utifrån lyssningstest där ungdomar fått välja representativa talare från sin egen hemförort studerar Petra Bodén fonetiska drag som kännetecknar rinkebysvenska i Stockholm, gårdstenska i Göteborg och rosengårdsvenska i Malmö.⁶ I samtliga tre varieteter

³ Svensson, Gudrun: Discourse particles in Swedish youth talk in multilingual settings in Malmö (s. 219–235).

⁴ Tingsell, Sofia: Tracking language change. Anaphoric binding in multilingual urban settings in Sweden (s. 237–250).

⁵ Prentice, Julia & Sköldberg, Emma: Figurative word combinations in texts written by adolescents in multilingual school environments (s. 195–217).

⁶ Bodén, Petra: Adolescents' pronunciation in multilingual Malmö, Gothenburg and Stockholm (s. 35–48).

förekommer uttalskännetecken från geografiskt närliggande varieteter vilket medför att de skiljer sig åt. Samtidigt förenas de genom att de omfattar gemensamma, utländskt klingande, fonetiska drag. Undersökningen bekräftar tidigare observationer, att rinkebysvenska, gårdstenska och rosengårdssvenska talas av både flerspråkiga ungdomar och ungdomar som saknar utländsk bakgrund.

I några av antologins artiklar flyttas fokus från att fonologiskt, syntaktiskt och pragmatiskt beskriva storstadsvarieteterna till att i stället diskutera attityder till svenska på mångspråkig grund. I samband med att romanen *Ett öga rött* av Jonas Hassen Khemiri utkom 2003 fick språkliga varieteter som talas i storstadsområden särskild uppmärksamhet i massmedia. Romanen är skriven på en speciell variant av multietniskt ungdomsspråk, och Roger Källström har studerat hur recensenter använder den språkliga stilen när de recenserar romanen.⁷ Vanligt förekommande är att recensenterna stiliserar varieteten genom lån och imitationer. Källström noterar att stiliseringarna inte är parodier utan att de används för att ge exempel på huvudpersonens språkbruk. Imitationerna ger upphov till stilbrott i recensionerna som oftast ger ett humoristiskt intryck. Vidare konstaterar Källström att det kan uppfattas som att recensenterna skämtar på bekostnad av ungdomar med mångkulturell bakgrund när de använder multietniskt ungdomsspråk som har lägre status än den svenska som normalt används i recensioner. Därmed medverkar imitationerna till att befästa fördomar i samhället.

Ellen Bijvoet och Kari Fraurud uppmärksammar behovet av att kombinera olika perspektiv och angreppssätt i utforskandet av språklig variation i Sverige.⁸ De föreslår att studier av språklig produktion kompletteras med ett systematiskt studium av perception som både inbegriper attityder till skilda varieteter/grupper av talare och sociolingvistisk medvetenhet om variation. Författarna ser varieteter av svenska som sociala konstruktioner snarare än som fasta, statiska och oföränderliga »ting». De genomför en explorativ pilotstudie av lyssnarperceptioner bland ungdomar i Stockholm där varieteter undersöks så som de avspeglas i de olika lyssnarnas perceptioner av språklig variation.

Tore Otterup studerar åtta intervjuer med flerspråkiga ungdomar i syfte att identifiera faktorer av betydelse för att flerspråkighet ska bli en både individuell och samhällelig resurs.⁹ Utifrån bland annat begreppen *ambivalens*, *investering* och *empowerment* söker han beskriva förutsättningarna för utvecklandet av *synkretiska*, mångfasetterade, identiteter i flerspråkiga bostadsområden.

Inger Lindberg diskuterar utbildningsinsatser för elever med annat modersmål än svenska i den svenska skolan.¹⁰ Hon uppmärksammar hur mångfald och flerspråkighet å ena sidan retoriskt och politiskt har setts som resurser i samhället. Å andra sidan har etnografiska studier visat att modersmål och svenska som andraspråk ofta uppfattas som lågstatusämnen och att elever med andra modersmål än svenska betraktas utifrån ett bristperspektiv i skolan. I artikeln söker Lindberg analysera det glapp som uppkommit

⁷ Källström, Roger: Multiethnic youth language in reviews of the novel *Ett öga rött* (s. 125–147).

⁸ Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari: Language variation and varieties in contemporary multilingual Stockholm: an exploratory pilot study of young people's perceptions (s. 1–34).

⁹ Otterup, Tore: »It's simply a gift» – multilingualism as an individual and societal resource (s. 173–193).

¹⁰ Lindberg, Inger: Fostering multilingualism in Swedish schools – intentions and realities (s. 149–171).

mellan intentioner och skolpraktik. Hon noterar att samhället präglas av en enspråkig och monokulturell norm som förhindrar att en policy grundad på kulturell och språklig mångfald som resurs kan nå genomslag.

I antologin finns också studier som visar möjligheter till metodutveckling inom det breda fältet för flerspråkighetsforskning. Sofie Kokkinakis Johansson och Ulrika Magnusson undersöker huruvida lexikala kvantitativa och kvalitativa statistiska mått kan användas för att beskriva och jämföra texter skrivna av enspråkiga respektive flerspråkiga elever.¹¹ Resultaten av deras studie av ca 200 texter skrivna inom det nationella provet visar att tre mått är användbara för att studera skillnader mellan de två elevgruppernas texter: *nominalkvot*, *ordvariationsindex* samt *ordlängd*. Ett fjärde mått, *lexikal densitet*, som avser att mäta andel innehållsord i en text, kunde inte användas för att visa skillnader mellan texter skrivna av enspråkiga och flerspråkiga elever.

Kari Fraurud och Sally Boyd diskuterar förnyelse av vanliga förgivettaganden inom forskningsfältet.¹² Genom så kallad *språkprofilering* studerar de hur ett antal språkprofiler ur projektaterialet visar stor variation gällande inföddhetskriterier. De uppmärksammar problem med att tillämpa en binär distinktion mellan infödda och icke-infödda talare. Risken med att sammanföra informanter i två grupper är att grupperna kan bli alltför heterogena. Att endast beakta så kallade »klara fall» medför i stället risken att många språkanvändare utesluts från den aktuella undersökningen.

Antologin omfattar mångsidig sociolingvistisk forskning och håller internationell standard. Bland annat visar SUF-projektets beskrivningar av språkbruket i Rinkeby, Gårdsten och Rosengård att den svenska som talas i flerspråkiga storstadsförorter inte är att betrakta som en homogen varietet av svenska. Även om vissa gemensamma språkliga drag förekommer finns också regionala skillnader mellan de tre förorterna. Projektets gemensamma resultat pekar vidare på att inte heller rinkebysvenska, gårdstenska och rosengårdssvenska är att betrakta som homogena och tydligt avgränsade varieteter. Grad av språklig homogenitet i tal och skrift konstateras vara starkt beroende av individ och språklig kontext. Hög grad uppmäts i informella samtal mellan kamrater medan låg grad uppmäts i formella skriftliga praktiker. Vidare konstateras att de undersökta varieteterna talas av både andraspråkstalare och förstaspråkstalare som lever i områdena. Beskrivningarna av varieteterna skiljer sig ofta från hur inläraresvenska tidigare har beskrivits. Bruket av svenska på mångspråkig grund i Rinkeby, Gårdsten och Rosengård framställs som identitetsskapande på så sätt att talarna starkt identifierar sig med sina hemförorter och de människor som bor där.

Flera av artiklarna i antologin berör *hur* de tre varieteterna och deras talare bäst bör beskrivas medan frågorna *när* och *varför* varieteterna används endast behandlas ytligt. Genom kvalitativa samtals- och verksamhetsanalytiska studier av autentiskt förekommande interaktion skulle dock resultaten från SUF-projektet kunna fördjupas ytterligare. Bijvoet och Fraurud uppehåller sig vid begreppet *sociolinguistic awareness* och Ganuza talar om de undersökta varieteterna som *active linguistic strategies*. Språklig

¹¹ Johansson Kokkinakis, Sofie & Magnusson, Ulrika: Computer based quantitative methods applied to first and second language student writing (s. 105–124).

¹² Fraurud, Kari & Boyd, Sally: The native–non-native speaker and the diversity of linguistic profiles of young people in multilingual urban contexts in Sweden (s. 67–87).

medvetenhet diskuteras således i antologin. Däremot studeras inte hur ramarna ser ut för de verksamheter som ungdomarna deltar i eller hur enskilda individer varierar språkligt i förhållande till omgivande sociala kontexter.

Kvantitativa studier av det slag som presenteras i flertalet artiklar i antologin bidrar till en överblickbar, generell bild av språklig variation och förändring. Som Fraurud och Boyd dock uppmärksammar uppkommer ibland gränsdragningsproblem, exempelvis att avgränsa grupper av modersmålstalare. SUF-projektet väcker stora sociolingvistiska frågor som om det över huvud taget är möjligt att avgränsa språkliga varieteter samt om de grupper av talare som knyts till varieteterna går att definiera som någorlunda homogena. En nackdel med projektet är att det har tagit sina utgångspunkter i traditionella definitioner av ungdomsspråk och regionala varieteter. Även om resultaten i flera av studierna bidrar till att ifrågasätta sådana kategoriseringar blir resultaten ändå begränsade till de grupper som definieras. Projektet saknar verktyg för att fånga upp mindre fasta och mindre statiska skillnader utanför kategoriseringarna. Om utgångspunkterna från början varit djärvare och materialinsamlingen gjorts utan sådana traditionella begränsningar hade studiens resultat kunnat vara ännu intressantare, vilket också vissa bidrag i antologin antyder.

Theres Bellander

Författarna i detta nummer

- Bellander, Theres, f. 1977, fil.dr, lektor i svenska med didaktisk inriktning vid Institutionen för språkdidaktik, Stockholms universitet.
- Bockgård, Gustav, f. 1975, docent, akademiforskare vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Cromdal, Jakob, f. 1969, professor i pedagogiskt arbete vid Linköpings universitet.
- Gustafsson, Anna W., f. 1968, fil.dr, universitetslektor vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Huhtamäki, Martina, f. 1976, doktorand i nordiska språk vid Helsingfors universitet.
- Håkansson, David, f. 1978, fil.dr, forskarassistent vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Landqvist, Håkan, f. 1965, fil.dr, universitetslektor vid Mälardalens högskola.
- Larsson, Ida, f. 1977, fil.dr, forskarassistent vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Malmberg, Anja, f. 1967, fil.dr, lektor i svenska med didaktisk inriktning vid Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.
- Näslund, Shirley, f. 1971, fil.mag., doktorand i svenska språket vid Örebro universitet.
- Osvaldsson, Karin, f. 1965, fil.dr, universitetslektor vid Tema Barn, Linköpings universitet.
- Persson Thunqvist, Daniel, f. 1969, fil.dr, universitetslektor vid Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet.
- Rahm, Henrik, f. 1963, docent, lektor i svenska med didaktisk inriktning vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Sköldberg, Emma, f. 1968, fil.dr, universitetslektor vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Sundgren, Eva, f. 1950, professor i svenska språket med inriktning mot sociolingvistik vid Mälardalens högskola.
- Wide, Camilla, f. 1967, professor i nordisk filologi vid Åbo universitet.
- Widmark, Gun, f. 1920, professor emer. i svenska språket, särskilt nusvenska, vid Uppsala universitet.